T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'TAKİ Şİİ-SÜNNİ ÇATIŞMASI: İÇ VE DIŞ AKTÖRLE RİN ROLÜ

NABEL ASHRAF ANWAR DMERAL

DOKTORA TEZİ

Danışman
DOÇ. DR. METİN AKSOY

Konya- 2018

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	NABEL ASHRAF ANWAR DMERAL	Numarası:134129001013
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Uluslararası İlişkiler	
	Danışmanı	Doç. Dr. METİN AKSOY	
Tezin Adı		2003 Sonrası Dönemde Irak'taki Şii-Sünni Çatışması: İç Ve Dış Aktörlerin Rolü	

ÖZET

2003 Sonrası Dönemde Irak'taki Şii-Sünni Çatışması:

İç Ve Dış Aktörlerin Rolü

Bu çalışmada, Ortadoğu'nun en önemli ve oldukça sorunlu ülkelerinden birisi olan Irak'ta, 2003 sonrası günyüzüne çıkan Şii-Sünni çatışmasının iç ve dış aktör analizini yapılacak ve bu durumun yerel, bölgesel ve uluslararası yansımaları değerlendirilecektir. Ayrıca söz konusu çatışmanın doğru ve net bir şekilde kavramak ve açıklamak için Irak'ın siyasal, toplumsal güvenlik, ekonomik ve kültürel açıdan nasıl bir durumda olduğunun akademik seviyede incelenmesi yapılacaktır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Şii-Sünni çatışmasının kavramsal çerçevesi değerlendirilecektir. İkinci bölümde, Irak'taki bu çatışmanın siyasi tarih bağlamda analizi yapılacaktır. Üçüncü bölümde, 2003'ten günümüze kadar iç ve dış aktörlerinin bu çatışmaya doğrudan ve dolaylı etkileri ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise, genel olarak çatışma değerlendirilecek ve çatışma disiplini ışığında uygun ve mümkün olan öneri ve stratejiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 2003 Sonrası Irak, Şii, Sünni, İç Aktör, Dış Aktör.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	NABEL ASHRAF ANWAR DMERAL	Numarası: 134129001013
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Uluslararası İlişkiler	
	Danışmanı	Doç. Dr. METİN AKSOY	
Tezin İngilizce Adı		The Shiite-Sunni Conflict In The Post 2003 Period In Iraq: The Role Of Internal And External Actors	

SUMMARY

The Shiite-Sunni Conflict In The Post 2003 Period In Iraq:

The Role Of Internal And External Actors

In this study, the analysis of internal and external actors of the Shiite-Sunni conflict in the post-2003 period in Iraq, which is one of the most important and problematic countries of the Middle East, will be done. The local, regional and the international reflection of this situation will also be evaluated. In addition, the political, social, security, economic, and cultural situation of Iraq will be examined at academic level to understand and explain the conflict clearly.

The study consists of three main parts. In the first part, the conceptual framework of the Shiite-Sunni conflict will be evaluated. In the second part, the conflict in Iraq will be analyzed in the political history context. In the third part, the direct and indirect effects of the internal and external actors that are experiencing up to the present day from 2003 on this conflict will be discussed. In conclusion, the conflict will be evaluated generally and appropriate and possible suggestions and strategies will be presented in the light of conflict discipline.

Key Words: Iraq post 2003, Shiite, Sunni, İnternal Actor, External Actor.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Tarih boyunca İslam coğrafyası özellikle de Ortadoğu bölgesinde kendini gösteren ve çok sayıda insanın can ve malına vahim zarar veren Şii-Sünni çatışması, iç ve dış aktörler tarafından günümüze kadar samimi, istekli ve özgün şekilde değerlendirilmediği ortadadır. Bunun temel nedeni, aktörlerin kendi toplumsal, siyasal, kültürel üstünlüğünü garantiye alması ve maddi çıkarlarının kesintiye uğramasının engellenmesidir. Şunu da belirtmeden es geçmek mümkün değil ki yaşanan bu uzun gerginlik, rekabet ve savaş sürecinin ardından, bu savaşın kazananın olmadığıdır, çünkü taraflar ne kadar kazanım elde etseller de tarafların kaybettikleri kazandıklarından değerli değildir. Kaldı ki tarafların bir yandan tümünün Müslüman olması, aynı değerlere inanması, diğer yandan birbirlerine karşı; ötekileştirici, kutuplaştırıcı, kin dolu söylem ve eylemlerde bulunmaları, ne İslam ahlakına ne de ilkelerine uygundur.

Bahsedilen çatışmanın bugüne dek ister akademik isterse pratik düzeyi barışçıl, çok boyutlu ve tarafsız bir şekilde üzerinde durulmadığından, bu boşluğun mümkün olduğunca kapatılması, çalışmanın başlıca amaçları arasında yer almaktadır. Çalışmanın temel hedefi, Irak toplumunun tek millet, tek devlet olarak kardeşçe yaşaması ve en kıza zamanda var olan ölümcül durumun giderilmesi, bölgesel istikrarın edinmesi ve dünya çapında adaletin sağlanmasına katkı sağlayacak hipotezler ortaya koymaktır. Bunu gerçekleştirmek, yalnız Iraklıların veya Müslümanların değil, Müslüman olmayan toplumların da barışçıl adımlar atması ile mümkün olabilir. Yani dünya vatandaşlık kavramı temelinde hareket etmelidir. Ayrıca, çalışmanın Irak'taki Şii-Sünni çatışması ile ilgilenen ve bu konuda çalışan araştırmacılara yardımcı olmasını ümit ederim.

Çalışma süresince benden yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer Danışman Doç. Dr. Metin AKSOY'A teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN devamlı bir şekilde ilgilenmesinden dolayı şükranlarımı sunarım ve Prof. Dr. Fikret KARAPINAR, Yrd. Doç. Dr. Zerrin SAVAŞAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN ve Yrd. Doç. Dr. Demet Şefika ANGIR'a yardımlarını esirgemedikleri için çok çok teşekkür ederim. Nihai olarak bu

çalışmayı, mezuniyetimi görmeyen ve hasreti içinde kalıp Hakkın rahmetine kavuşan rahmetli Babamın ruhuna, çocuklarımın (Mine ve Mohammed) annesi Nazlı'ya, Annem Firdevs'e ve manevi desteğini esirgemeyen tüm kardeş, arkadaş, dost ve akrabalara armağan ederim.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI..... İ

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU.....İİ

ÖZET ..... İİİ

SUMMARY .....İV

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR..... V

KISALTMALAR..... Xİİ

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM.....9

ŞİİLİK VE SÜNNİLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ 9

1.1.İSLAM DÜNYASINDA İLK AYRILIKLAR 9

1.2. DÖRT HALİFE DÖNEMİ..... 11

1.3. Şİİ-SÜNNİ ÇATIŞMASININ TARİHSEL SEYRİ 18

1.3.1. Muaviye Dönemi 20

1.3.2. Yezid'in Halife Seçilmesi 21

1.3.3. Kerbela Olayı 23

1.3.4. Fatimi Devleti'nin Kurulması ve Şii mezhebi 'nin Kurumsallaşması..... 24

1.3.5. Osmanlı-Safevi Mücadelesi 26

1.4. SÜNNİ VE Şİİ MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI 28

1.4.1. Sünnilik Nedir?..... 28

1.4. 1.1. Sünnilikte Yer Alan Temel İnançlar 31

1.4.1.2. Sünniliğin İçerisinde Yer Alan Temel Siyasi Kavramlar..... 33

1.4.2. Şiilik Nedir? 35

1.4.2.1. Şiilikte Yer Alan Temel İnançlar..... 39

1.4.2.2. Şiiliğin İçerisinde Yer Alan Temel Siyasi Kavramlar 43

1.5. IRAK'TA Şİİ VE SÜNNİ KESİMLERİN MUKADDES ŞEHİRLERİ 49

1.5.1. Bağdat 49

1.5.2. Kerbela..... 51

1.5.3. Necef 52
1.5.4. Es-Samarra 53
1.6. Şİİ-SÜNNİ ÇATIŞMASI: SORUNUN TEMEL KAYNAĞI OLARAK LİDERLİK MÜCADELESİ 54
İKİNCİ BÖLÜM 57
(1500-2003) ARASI DÖNEMDE IRAK'TAKİ Şİİ-SÜNNİ ÇATIŞMASI 57
2.1. 2003 İŞGALİ ÖNCESİ IRAK 57
2.1.1. Osmanlı Yönetiminde Irak 58
2.1.2. İngiltere'nin Manda İdaresinde Irak (1920-1932) 61
2.1.3. Bağımsızlık Sonrası Irak (1932-1958) 65
2.1.4. Abdülkerim Kasım Dönemi (1958-1963) 68
2.1.5. Arif Kardeşler Dönemi (1963-1968) 70
2.1.5.1. Abdüsselam Arif Dönemi (1963-1966) 70
2.1.5.2. Abdurrahman Arif Dönemi (1966-1968) 70
2.1.6. Baas Partisi Dönemi (1968-2003) 71
2.1.6.1 Ahmet Hasan el-Bekir Dönemi (1968-1979) 72
2.1.6.2. Saddam'ın İktidar Dönemi ve Uygulanan Politikalar 74
2.1.6.2.1. Siyasi ve Toplumsal Yapı 76
2.1.6.2.2. İstihbarat Örgütleri 78
2.1.7. İran-Irak Savaşı (1980-1988) 78
2.1.8. Körfez Savaşı (1991) ve Sonuçları 80
2.1.9 ABD'nin Irak'ı İşgali 85
2.2. IRAK'IN MEZHEPSEL VE ETNİK YAPISI 90
2.2.1. Şiiler 90
2.2.2. Sünniler 91
2.2.3. Araplar 92
2.2.4. Kürtler 92
2.2.5. Türkmenler 93
2.2.6. Diğerleri 94
2.3. IRAK EKONOMİSİNİN TEMEL TAŞLARI 94

2.3.1. Petrol 95
2.3.2. Doğalgaz 97
2.4.IRAK'TAKİ Şİİ-SÜNNİ SORUNU: SİYASİ TARİH AÇISINDAN BİR HEGEMONYA ÇATIŞMASI 98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 102
2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'TA Şİİ-SÜNNİ-ÇATIŞMASI 102
3.1. İÇ AKTÖRLER 103
3.1.1. Şii Partiler 103
3.1.1.1. İslami Dava Partisi (1957) 103
3.1.1.2. Irak Yüksek İslam Konseyi (1982) 104
3.1.1.3. Sadr Grubu 105
3.1.1.4. Bedir Tugayları 106
3.1.1.5. Fazilet Partisi (2003) 106
3.1.1.6. Diğerleri 107
3.1.2. Sünni Partiler 108
3.1.2.1. Irak Ulusal Diyalog (Hivar) Cephesi (2005) 108
3.1.2.2. Irak Ulusal Kurtuluş Cephesi (2008) 109
3.1.2.3. Diğerleri 109
3.1.3. Kürt Partiler 110
3.1.3.1. Kürdistan Demokrat Partisi (1946) 110
3.1.3.2. Kürdistan Yurtseverler Birliği (1976) 111
3.1.3.3. Goran (Değişim) Partisi (2007) 112
3.1.3.4. Diğerleri 113
3.1.4. Türkmen Partileri 114
3.1.4.1. Irak Türkmen Cephesi (1995) 114
3.1.4.2. Diğerleri 115
3.1.5. Devlet Adamları 116
3.1.5.1. Nuri el-Maliki 117
3.1.5.2. İyad Allavi 118
3.1.5.3. İbrahim El-Caferi 119

3.1.5.4. Celal Talabani 121
3.1.5.5. Tarık el-Haşimi 121
3.1.5.6. Mesud Barzani 122
3.1.5.7. Usame el-Nuceyfi 123
3.1.5.8. Salih el-Mutlak 124
3.1.5.9. Diğerleri 126
3.1.6. Din Adamları 127
3.1.6.1. Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani 127
3.1.6.2. Mukteda El-Sadr 129
3.1.6.3. Ammar El-Hekim 130
3.1.6.4. Şeyh Ahmed Abdulğafur El-Samarrai 132
3.1.6.5. Şeyh Haris Ed-Dari 133
3.1.6.6. Diğerleri 134
3.1.7. Medya 134
3.1.8 Yerel Terör Örgütleri 139
3.1.9. ABD'nin Irak İşgali Sonrası Yapılan Düzenlemeler 142
3.1.10. 2005 Anayasası 146
3.1.11. Maliki Dönemi 149
3.1.12. Maliki Sonrası Dönem 153
3.2. DIŞ AKTÖRLER 156
3.2.1. Irak-ABD İlişkileri 156
3.2.2. Irak-İran İlişkileri 163
3.2.3. Irak-Suudi Arabistan İlişkileri 171
3.2.4. Irak-Türkiye İlişkileri 176
3.2.5. Irak-Suriye İlişkileri 183
3.2.6. Irak-İsrail İlişkileri 186
3.2.7. Irak-Ürdün İlişkileri 190
3.2.8. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları 193
3.2.9. Irak'taki Şii-Sünni Çatışmasının Ulusal Yansımaları 195
3.2.8.1. Siyasi İstikrarsızlık 195
3.2.8.2. Güvenlik Sorunu 197

3.2.8.3. Terör Örgütlerinin Uğrak Noktası Olması..... 199
3.2.8. Irak'taki Şii-Sünni Çatışmasının Uluslararası Yansımaları..... 200
3.2.8.1. IŞİD Tehlikesi..... 200
3.2.8.2. Suudi Arabistan-İran İlişkilerinin Gerilmesi..... 202
3.2.8.3. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)..... 204

SONUÇ..... 207

KAYNAKÇA..... 218

EKLER..... 275

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BKY: Bölgesel Kürt Yönetimi

BM: Birleşmiş Milletler

BOP: Büyük Ortadoğu Projesi

IUUH: Irak Ulusal Uzlaşma Hareketi

IUKC: Irak Ulusal Kurtuluş Cephesi

İDP: İslami Dava Partisi

FP: Fazilet Partisi

GP: Goran Partisi

IGHK: Irak Geçici Hükümet Konseyi'

IGY: Irak Geçici Yönetimi

IGYK: Irak Geçici Yönetim Koalisyonu

İİD: Irak İslam Devleti

İİP: Irak İslam Partisi

IMİK: Irak Medya İletişim Komisyonu

IMT: Irak Misak Topluluğu

IŞİD: Irak-Şam İslam Devleti

ITC: Irak Türkmen Cephesi

ITİB: Irak Türkmen İslam Birliği

IUDC: Irak Ulusal Diyalog (Hivar) Partisi

IYİK: Irak Yüksek İslam Konseyi

İEK: İki Nehir Arasındaki El-Kaide

BMİYKB: Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyonu Bürosu

KDP: Kürdistan Demokrat Partisi

KİK: Körfez İşbirliği Konseyi

KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği

MAH: Müslüman Alimler Heyeti

PİEÜ: Petrol İhraç Eden Ülkeler (Organization of Petroleum Exporting)

PKK: Partiye Kareke Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi)

RAF: Royal Air Force (İngiliz Hava Kuvvetleri).

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SFA: Status Framework Agreement

SOFA: Status of Forces Agreement

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

SWOT: Strong-Weak and Opportunity-Threat (Güçlü-Zayıf ve Fırsat-Tehdit)

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

WHO: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

GİRİŞ

Ortadoğu[1] tarih boyunca birçok devlet, din, kültür ve medeniyetlerin yaşadığı bir coğrafya olma özelliğini kendisinde barındırmaktadır. Mezopotamya, Roma, Pers, Arap, Türk medeniyetlerinin mozaik parçalarından günümüze kadar varlığını sürdüren Ortadoğu özellikle 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren dünya politikasında büyük devletlerin gözde hammadde ve sömürge pazarı durumuna gelmiştir. Ortadoğu Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere ve Fransa, İkinci Dünya Savaşından sonra ise Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet birliği gibi güçlü ülkelerin en mühim ilgi alanı olmuştur. Ortadoğu siyasi açıdan geçmişten-günümüze kadar totaliter ve baskıcı rejimlerin etkisi altında kurtulamayan bir durumda yer almıştır. Bu da Ortadoğu'nun demokrasi ve insan hakları anlayışı noktasında geri kalmasına sebebiyet vermiştir. Ortadoğu, sosyo-kültürel bakımdan hem tüm ilahi dinlerin ortak kabul ettiği kutsal yerlerin merkezinde bulunması hem de Arap kimliğinin yoğunlukta bulunduğu yapının olmasından dolayı büyük bir teopolitik güç potansiyeline sahiptir. Petrol, doğalgaz ve diğer birçok yer altı kaynağı rezervi yelpazesiyle de dünya ekonomisindeki hareketlerde Ortadoğu'nun etkisi oldukça önemlidir. Söz konusu durumların Ortadoğu'nun öneminin artmasında sadece buzdağının görünen kısmı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ortadoğu'nun dünya siyasetindeki gözle görülür küçük örnekleri yanında, Ortadoğu toplum yapısının özellikleri, devletlerin iç ve dış siyasetinde politik malzeme olarak kullandığı araçları olmuştur.

Ortadoğu'nun toplum yapısını etnik ve mezhepsel dağılımlar ile göstermek, bu coğrafyadaki siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel geçmişin ve geleceğin anlaşılması için önemli bir husustur. Bölge insanın çoğunluğunun Müslüman ve

[1] 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred Thayer Mahan Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. Ortadoğu kavramının Batı merkezli olduğunu sömürgelerinin Avrupa'ya yakınlık ve uzaklıktan kaynaklandığı haritaya bakınca görülmektedir. Bkz. Nuri Özalp, Osman (Winter-2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, Vol. 2, No. 2, 8. İdrisoğlu, Railya Elif (2010). Rusya'nın ve ABD'nin SSCB Sonrası Orta Doğu Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 7. Çalışma içerisinde Ortadoğu kavramı geniş anlamında kullanılmaktadır (Doğu-Batı Afganistan-Fas, Kuzey-Güney Kafkasya-Yemen'e kadar olan sınırlar).

Arap olması ise Ortadoğu bölgesinde mezheplerin öneminin bir kat daha arttırmıştır. Bu nokta da Ortadoğu'daki Şii mezhebinin demografik yapısı incelediğinde, daha rahat bir şekilde görülmektedir. İran % 89, Azerbaycan % 74, Bahreyn % 70, Irak'ta % 60-65, Lübnan % 35-40, Kuveyt % 30, Pakistan % 20, Afganistan % 19, BAE % 16, Suriye % 11-12, Suudi Arabistan ve Tacikistan % 5 oranında Şii mezhebine mensup kesim bulunmaktadır[2]. Şiilerin Ortadoğu coğrafyasında bulundurduğu nüfus bazlı istatiksel veriler göz önünde bulundurulduğunda bölge siyasetinin şekillenmesinde önemli bir aktör olarak kabul görülebilir. Ayrıca bu demografik yapı günümüze kadar Ortadoğu'daki Sünni devletlerin İran merkezli bir Şii hilali tehlikesi doğurabileceği endişesi yaratmış ve yaratmaktadır.

Şii hilalinin gerçekleşmesi için gereken ilk kapı görülen Irak'ta[3] 2003 sonrası yaşanan Şii-Sünni çatışması da[4] Ortadoğu'da mezheplerin önemini bir kere daha göstermiştir. Irak'ta Şii-Sünni çatışmasının patlak vermesinde, ülkenin siyasi, kültürel, tarihsel, dinsel, teorik geçmişinin her iki mezhep için önem arz etmesi önemli bir amil olmuştur. Ayrıca 2003 sonrası ABD'nin Irak'ta yeni düzen arayışları ve sonradan devreye giren iç ve dış aktörler de var olan durumun devam etmesindeki faktörlerdendir.

Irak'ın geçmişten günümüze Şii-Sünni çatışmasının merkezi konumda olmasını, içinde barındırdığı dinamikler sağlamıştır. Bu sebeple Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının tarihsel dinamikleri noktasında neler olduğuna, Şii ve Sünni mezheplerinin tarihsel gelişimini ele almak oldukça önemlidir.

---

[2]Yurdakurban, İsmail (2007). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. Onat, Hasan (t.y.). *Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni Çatışması Üzerine.* http://www.hasanonat.net/index.php/80-irak-ta-yasanan-cinnet-sii-suenni-mezhep-cat-smas-uezerine#, Erişim Tarihi: 23.06.2017.

[3] Irak kelimesi Arapça kıyı ve aşağı memleket anlamına gelmektedir. Ülkenin ilk adının Irak olarak geçmediği Babiller zamanında bu adın kullanılmaya başlandığı kabul edilen görüştür. Bkz. Küçükaşçı, Mustafa S. (1999). Irak, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Irak. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19, 85-87. Kuzeyde Türkiye ile 331 kilometrelik bir sınırı bulunan Irak'ın toprakları doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan ve Kuveyt, batıda Ürdün ve Suriye ile çevrilidir; Basra Körfezi'ndeki dar bir kıyı şeridiyle de dünya denizlerine açılır. Bkz. Akkan, Erdoğan (1999). Irak mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19, 83-85.

[4] 2003 Sonrası Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışması ilk olarak bu tarihte gerçekleşmemiştir. Irak'ta bu çatışma ilk olarak 1979 İran İslam Devrim'den sonra görülmeye başlamıştır. 2003 sonrası dönemde ise çatışma iç savaş halini aldığı için önem arz etmektedir.

İslam dünyasında başlayan ilk ayrılıklardan sonra oluşan Şii mezhebindeki gruplar, 909 yılında Fatımi Devleti'nin kurulmasıyla kendi Hilafetlerini ilan etmişlerdir. Fatımilerin yanında, Büveyhiler ve Şia'nın diğer kolları Abbasiler ile mücadeleye girişmişlerdir. Nitekim Selçukluların Anadolu'ya gelişi ile zayıflayan Şia kolları kendi içerisinde sessizliğe gömülmüştür. 16. Yüzyılda başlayan Osmanlı-Safevi rekabeti, Ortadoğu'da ve Irak'ta Şiiliğin tekrardan yayılma alanı bulmasına fırsat kazandırmıştır. Devam eden süreçte 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar Şii ve Sünni kesimleri arasında büyük bir reaksiyon ayrılması görülmemiştir. İran İslam Devrimi'nden sonra Ortadoğu'daki Sünniler Suudi Arabistan, Şiiler İran'ı merkez alan bir tutum izlemişlerdir. Irak'ta 2003'e kadar özellikle İngiliz himayesi ve Baas Partisi döneminde Şiiler siyasi hayattan yoksun ve baskı ortamında yaşamalarından dolayı psikolojik savaş halinde olmuşlardır. Saddam zamanında tutuklanıp idam edilen Şii din adamlarının taraftarları 2003 Sonrası Irak'ın işgali ile tekrardan siyasi hayattan etkin olabileceğine inanarak ABD ile ilişkilerini sıklaştırmıştır. ABD'nin, Irak'a atadığı Paul Bremer'in desteği ile Şii kesimi oldukça güçlenmiştir. Ancak Bremer'in Irak'ın yönetiminde etniksel ve mezhepsel bir çizgi izlemesi ve 2006 yılında Samarra bölgesinde yaşanan patlama olayları Şii-Sünni çatışmasının kanlı bir mücadeleye dönüşüp günümüze dek devam etmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla 2003 sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışması kendi içerisinde barındırdığı iç ve dış aktörlerin hem sayısının hem de rolünün artması ile birlikte, Uluslararası İlişkilerde gerek akademik gerekse pratik anlamda epeyce konuşulan, tartışılan ve ilgi duyulan önemli bir konu haline gelmiştir. Bunun yanında Irak'taki Şii-Sünni çatışmasını yerel, bölgesel ve uluslararası yansımaları da, diğer tüm anlatılanlara dâhil olarak çalışmanın kapsamı içerisindedir.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının iç ve dış aktör analizinin önemine gelindiğinde; 2003 öncesi Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının hakkında yapılan çalışmalarda ideolojik ve dikta rejimlerin çizgisi, baskısı ve denetiminden geçmiştir. 2003 sonrası yapılan çalışmalarda objektiflik kimliğinden uzak mikro milliyetçi ve mezhepçi tutumlar gösteren araştırmacılar özelikle bağlı olduğu kendi mezhep ve/veya etnik grupların istatiksel verilerini yüksek oranda gösterme

yoluna gitmişlerdir. Bu çalışmada üç dilde (Türkçe, Arapça ve İngilizce) literatür taraması, durum, olay, kurum ve kişiler hakkında her türlü görüş öne sürülerek bilimsel ahlaka sadık kalınmaya gayret edilmiştir.

Çalışma içerisinde Türkçe, İngilizce, Arapça ve az da olsa Farsça kaynaklar kullanılmıştır. Kitap, makale, tez, ansiklopedi, rapor, gazete, istatistiksel veri, elektronik kaynak, çalışmada yararlanılan kaynak türlerindendir. Birinci bölüm içerisinde Şii-Sünni çatışmasıyla ilgili olarak Hasan Onat'ın *Kerbela'yı Anlamak* ve diğer makalelerinden ve Cemil Hakyemez'in *Şii-Sünni İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri* makalesinden geniş olarak yararlanılmıştır. Şii-Sünni çatışmasının siyasi, teolojik ve teorik olarak ele alan bu kaynakların temel noktalarından ve önerdiği stratejilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümüne ait kavramlar hakkındaki bilgilere çoğunlukla *Diyanet İslam Ansiklopedisinden* istifade edilerek yer verilmiştir. Dört Halife dönemi ile ilgili olarak; Neşet Çağatay'ın *İslam Mezhepleri Tarihi,* Ethem Ruhi Fığlalı'nın *Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler* kitapları kullanılan kaynaklar arasındadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Saddam dönemine kadar ki olan süreçte Firdevs Çetin'in *Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi,* Kadir Pektaş'ın *Abdülkerim Kasım*, makalelerinden yararlanılmıştır. Saddam dönemi hakkında, Tayyar Arı'nın *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, Rita Renfrew'in *Saddam Hussein,* kitapları Nasser Al-Mawali'nin *Intra-Gulf Cooperation Council: Saudi Arabia Effect*, Nasuh Uslu'nun *Körfez Savaşı ve Amerikan Politikaları* makalelerinden başlıca bilgiler alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Irak'ın işgali hakkında Kimberly Amadeo'nun *Cost of Iraq War: Timeline, Economic Impact: The Ongoing Costs of the Iraq War* makalesi, Graham Fuller'in *Islamist Politics in Iraq after Saddam Hussein* raporu yararlanılan kaynaklardandır. 2003 sonrasında Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının iç ve dış aktör analizinde; Levent Baştürk ve birçok yazarın kaleme aldığı *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu,* Alireza Nader'in *Iran's Role in Iraq* kitapları, Ariel Jahner'in *Saudi Arabia And Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf* makalesinden yararlanılmıştır. Buna ilaveten yanında Yahya El-Kubeysi'nin *Irak: Protestolar ve Siyasal Sistemin Krizi*, Harit Hasan'ın *Irak'ta Mezhepçilik*

Krizi, A. Muhammed Heyfa'nın Irak'ın *Ulusal Kimlik Sorunu,* Nibras El-Mamuri'nin *Medya ve Mezhepçilik: Nüfuz ve İktidar Savaşı* makaleleri de kullanılan Arapça kaynaklar arasındadır. RAND Corporation, MEPA News, BBC, Fars New Agency, BİLGESAM, ORSAM, CESR, Euronews, Güneş, Habertürk, MEA, Onyirmi5, UNESCO, WHO gibi kaynaklardan web sayfaları aracılığıyla bilgiler edinilmiştir. Bu belirtilen kaynakların yanında birçok kaynakta çalışma içerisinde kullanılmıştır. Değinilen kaynakların diğerlerine nazaran daha çok yararlanılan kaynaklar içerisinde olmasından dolayı böyle bir ayrıma gidilmiştir.

Yapılan literatür çalışması ile her üç literatür arasındaki bir takım farklılıklar tespit edilmiştir. Arapça kaynaklarında 2006 yılında Samarra'daki patlama sonucu Şii-Sünni çatışmasının ortaya çıktığı kabul edilirken, Türkçe kaynaklarda bu bilgiye rastlanamamıştır. Arapça literatüründe İran-Irak savaşı I. Körfez Savaşı geçerken Türkçe ve İngilizce kaynaklarda böyle bir durumun yok olduğu fark edilmiştir.

Türkçe haber kaynaklarında haşd-i şabi'nin kimi yerlerde terör örgütü geçtiği görülürken, pek çok Arapça kaynaklarda bu durumun tam tersi söylemeler yer almıştır. Çünkü haşd-i şabi'nin Arapça kaynaklarında Irak hükümeti tarafından meşruiyetinin tanındığı ve devlet tarafından fon sağlanan bir milis gücü olduğu geçmektedir. Nitekim bunun doğru olduğu Irak hükümeti tarafından da tescillenmiştir (Iraq Press Agency: 2016).

Çalışma içerisinde yanıt aranacak temel sorulara bakıldığında;

Şii-Sünni çatışmasının terminolojik, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak durumu nelerdir?

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının tarihsel süreçteki olaylardan kırılma noktaları ve etkileri nelerdir?

Irak'ın işgali ile oluşan güç boşluğu sonrası iç ve dış aktörlerin Şii-Sünni çatışmasının artmasına veya azalmasına yönelik politikaları nelerdir?

Bahis konusu çatışmanın yerel, bölgesel ve uluslararası yansımalarının uluslararası ilişkiler açısından etkileri nelerdir?

2003 sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının iç ve dış aktörlerinin analizi amacına gelindiğinde; ilk olarak, Şii-Sünni çatışmasının toplum-siyaset ilişkisinin kökenlerinde neler yattığını ortaya çıkarmaktır. Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasının siyasi kaynaklı bir sorun olduğu ve bunu temel alarak soruna yaklaşılması gerektiğini göstermektir. Saddam ve öncesinde Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının tarihsel dinamiklerinin etkisine dikkat çekmektir. Çalışmanın diğer bir amacı ise bölgede Sünni ülkelerin neden yetersiz kaldığı ve İran'ın niçin hegemonyasını yükselttiğini sorusuna yanıt aramaktır. İran'ın yaptığı bu politikanın bir Arap-Fars mücadelesinin tarihsel kanıtı olduğu ve günümüzde devam ettiğini göstermektir. Şii-Sünni çatışmasında yer alan diğer iç ve dış aktörlerinde siyasi-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan orta ve uzun vadedeki hedeflerini ve politikalarını gösterip değerlendirmektir.

Çalışmanın yöntemi konusunda Şii-Sünni çatışmasının kavramsal olarak birey-kurum-devlet ilişkisine bağlı iç ve dış aktör analizi yapılacaktır. Ayrıca Ortadoğu bölgesindeki mezhepsel dağılım baz alınarak, çatışmaya dahil olan aktörlerinin politikalarındaki etkisinin ne olduğunun üzerinde durulmuş, çatışmada rol oynayan aktörlerin ve oluşumların yapı-sökümü[5] yapılmıştır. Bir diğer önemli husus da bahis konusu çatışmaya dahil olan birçok aktörünl literatür taraması ile SWOT[6] analizi yapılarak, ortaya atılabilecek hipotezlere yer verilecektir.

[5] "Sağlam ve değişmez olarak görülen metin, teori, söylem, yapı, tasavvur, topluluk, kurum ya da herhangi bir şeyin, hem inşa hem de yıkımı ile ilgilidir." İki temel işlevi vardır. Birincisi, kavramların nasıl ortaya çıktığı ve aralarındaki uyumu sağlarken, ikincisi ise, kavramların arasındaki tutarsızlığı gösterir. Yani bu ikilemin yanlışlığını ortaya çıkarmaktır. Bkz. Kardaş, Tuncay, Erdağ, Ramazan (2014). Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler.(Editör: Ramazan Gözen). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 388.

[6] SWOT İngilizce'de Strong-Weak and Opportunity-Threat kelimelerinin ilk harflerinden oluşan kısaltmadır. Günümüzde birçok bilimsel çalışmalar içerisinde karmaşık konuları daha iyi açıklamakta, aktörlerin yapısında bulunan güçlü-zayıf taraflarını dışarıdan gelebilecek fırsat-tehdit yönlerini ele alma metodudur. Bkz. Akyeşilmen, Nezir (2014). *Barışı Konuşmak.* Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 10.

Şii-Sünni çatışmasını doğru ve net bir şekilde anlaşılabilmesi için şu dört hususa dikkat edilmesi oldukça önemlidir. **Birincisi**, çatışmanın kavramsal ve felsefi boyutunu kapsamlı şekilde ele almak. **İkincisi**, çatışmanın siyasi tarihini kavramak ve tarih boyunca devam eden hatalardan uzak durmak. **Üçüncüsü**, çatışmanın analizini yapmadan önce bilimsel, doğru ve güvenilir verileri ortaya koymak. **Dördüncü ve son olarak** da çatışmanın tüm boyutlarına aynı derecede önem vermek ve analize tabi tutmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Şii-Sünni çatışmasının kavramsal çerçevesi incelenecektir. Bu bağlamda İslam dünyasında ilk ayrılıkların hangi sebeplerle kaynaklandığı, Halifeler zamanında örneklerinin varlığı, Sıffin Savaşı ve Hakem olayı hakkında bilgi verilmiştir. Şii-Sünni çatışmasının tarihsel gelişiminde Muaviye ve Yezid dönemi, Kerbela olayı ele alınmıştır. Şii ve Sünni mezheplerinin ortaya çıkışı ve kavramsal olarak bakışında; her iki mezhebin ontolojik, epistemolojik, alt kolları, siyasi kavramları, kutsal şehirleri kapsamlı şekilde irdelenmiştir. Söz konusu çatışmasının temel sorunun kaynağı başlığında; liderlik mücadelesi üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Irak'ın geçmişten 2003'e dek devam ede gelen Şii-Sünni çatışmasının siyasi tarih bağlamında değerlendirilecektir. Irak'ın; Osmanlı yönetimi, İngiltere himayesi, bağımsızlığı ve Cumhuriyet'in ilanı, Baas Partisi, 2003 işgalindeki durumu ele alınacaktır. 2003'e kadar ki yaşanan 1920 Şiilerin isyanı, Türkmenlere yapılan katliamlar, Baas Partisi ve Saddam'ın Şiilere yönelik politikaları, İran-Irak savaşı, 1991 Körfez Savaşı konularına ve Şii-Sünni çatışmasındaki Irak ve Irak'ın yakın ilişki de bulunduğu aktörlere yer verilecektir. Öte yandan Irak hükümetlerinin, Irak toplumuna yönelik politikalarına da değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Irak'ın işgali sonrasındaki oluşan durum ve Şii-Sünni çatışmasının iç ve dış aktör analizi yapılacaktır. Söz konusu çatışmada rol oynayan iç aktörlerden, partiler, din ve devlet adamları, medya, yerel terör örgütleri, dış aktörlerden ise ABD, İran, Suudi Arabistan, Türkiye, Ürdün, İsrail gibi ülkelerin pek çok boyutları ayrıntılı olarak ele alınacaktır. ABD kontrolünde

kurulan Irak Geçici Yönetim Koalisyonu, İyad Allavi, İbrahim el-Caferi, Maliki ve İbadi hükümetlerinin Şii-Sünni çatışmasının durumu ve aktörlerin buna karşı faaliyetleri gösterilmeye çalışılacaktır. Dış aktörlerin Irak ile olan ilişkilerinde Şii-Sünni çatışması ile ilgili nasıl politika yürüttüğü hususunda görüşler ve öneriler sunulacaktır.

Çalışma içerisinde öne çıkan hipotezlerde bulunmaktadır. Bunlardan bazılarına yer vermek çalışmanın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. 2003'ten sonra Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının artmasında, Irak siyasetçileri, medya kuruluşları ve bölgesel ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda sorunu istismar etmeleridir. Dolayısıyla Şii-Sünni çatışması yükseldikçe radikal örgütlerin çoğalmasına sebep olmuş ve bunun yanında siyasetçilerde daha fazla kök sağlamıştır. Bu nedenle Irak'taki Şii-Sünni çatışması siyasal, güvenlik, ekonomik, sosyo-kültürel ve birçok alanda kendisini göstermektedir. Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasından dolayı, Irak ulusal kimliğinin oluşturulması fikri düşünülmemekte, bunun yerini ayrılıkçı fikirler almaktadır. Bu durumda Irak'ın ulusal kimlik inşası gerçekleşmemesi ve ülkede barışın sağlanmamasında en önemli sebeplerden birisidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİİLİK VE SÜNNİLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.İslam Dünyasında İlk Ayrılıklar

Dünya tarihi boyunca her düşünce veya inanç biçimlerinin kendi aralarında ayrılma noktalarının varlığından dolayı meydana gelen sorunlar oluşmuştur. Ortadoğu'da da İslam'ın doğduğu yıllar içerisinde tohumları atılan fikir ayrılıkları nedeniyle bir takım siyasi ve mezhepsel[7] oluşumlar gözlemlenmiştir. Bunlar arasında iki mezhep öne çıkmaktadır. Bunlar Şii ve Sünni mezhepleridir. Günümüze kadar devam eden her iki mezhebin geçirdiği bir tarihsel süreç olmuştur. Bu tarih çizgisinde Şii ve Sünni mezhepleri teorik ve kavramsal bakımdan birçok forma bürünmüş ve siyasi bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle Şii ve Sünni mezheplerinin kavramsal arka planı açıklamak, Şii-Sünni çatışmasının alt yapısındaki dinamikleri görmek için İslam dünyasındaki ilk ayrılıkların nasıl oluşum gösterdiğine bakmak gerekmektedir.

İslam dünyasında ilk ayrılıkların başlangıcı olarak tam bir tarih söylemek doğru olmasa da, kaynaklarda Hz. Aişe ve Hz. Muhammed arasındaki İfk[8] hadisesinden (Fayda, 2000: 507; Z. Özarslan, 2006: 12) kaynaklanan bir görüş ayrılığının olduğudur. Ancak bu olay siyasi bir sorun yaratmadığından, İslam tarihinde Halifenin kim olacağının belirsizliği ve sonrasında Müslümanların kendi aralarında başlayan Hilafet tartışmaları, Hz. Osman'ın katledilmesi siyasi yönden Şii-Sünni çatışmasının kavramsal arka planının oluşmasında kırılma noktalarını teşkil etmiştir.

---

[7]Zehâb kökünden gelen mezhebin kelime anlamı gidecek yer ve yoldur. Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan mezhepler, çeşitli gruplarda sınıflandırılmıştır. Fıkhi, İtikadi ve siyasi mezhepler olarak ayrılmışlardır. Fıkhi mezhepler (Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli), İtikadi Mezhepler (Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye) ve siyasi mezhepler (Şia, Hariciler, Osmâniyye vs.) dir. Bkz. Üzüm, İlyas (2004). Mezhep mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 526-532. Günümüzde IŞİD terör örgütünü de söylem ve eylemlerine baktığımızda onları da siyasi mezhepler Sünni kategorisine koymak mümkün. Mezhepler beşeri ürünlerdir. Dinde yer alan meselelerin açıklamasında kolaylık sağlarlar.

[8] Kur'an'da "iftira" anlamında kullanılan sözcüktür. Bkz. Algül, Hüseyin (2000). İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlîlî Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9), 131-141.

Halifenin seçimi meselesinin Müslümanlar arasında kaynaklanan ilk problem olarak değil, siyasi açıdan ilk problem olduğudur. Olayın meydana gelişi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir; Hz. Muhammed tarafından kurulan İslam Devleti'nin Mekke'yi fethinden sonra, şehir planlaması için Müslümanlar yanında eskiden müşrik olanlar da görevlere getirilmiştir (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2002: 258). Bu zaferin sonrasında İslam adına yapılan seferler devam etmiş ve miladi 632 yılında Hz. Muhammed'in vefatı ile yerine kimin geçeceği sorunu doğmuştur (M. Çelik, 2000: 31). Peygamberin vasiyetinde Hilafet konusunda bir şey söylememesinin ardından Ensar'dan[9] bir kesim Sad b. Ubade'yi aday göstermiştir (Avcı, 1998: 540). Olayın duyulmasının ardından Ömer b. Hattab[10] durumu Ebubekir[11]'e bildirmiştir. İkisi de toplantının olduğu yere giderek Halifelik makamına Kureyş[12] kabilesinden birinin oturmasının doğru olduğunu dile getirmiştir (Atalan, 2004: 57-58). Ebu Bekir'in söylemleri sonucunda oradaki topluluk ikna olmuş ve Kureyş'ten bir kişinin Halife olması kabul edilmiştir. Ömer b. Hattab ve Ebu Ubeyde'nin[13] Halife olarak Ebu Bekir'i görmek istediklerini söylemesiyle[14] beraber orada bulunan topluluk kendisine biat etmiştir

[9] "Yardım etmek" anlamında olan kelime İslam literatüründe Hz. Peygamberi ve muhacirleri yurtlarında barındırmak ve korumak suretiyle onlara büyük yardımlarda bulunan Evs ve Hazreç kabilelerine mensup Yesribli Müslümanlar İçin kullanılmıştır. Bkz. Algül, Hüseyin (1998). Ensar mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, 251, Algül, Hüseyin (1993). Muhâcirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 26.

[10] Müslüman olmadan önceki hayatında yeterli bilgi yoktur. Baba tarafından soyu Kureyş kabilesinin sefaret işlerine Adî b. Kâ'b kabilesine ulaşır ve Ka'b b. Lüey'de Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir. Müslüman olmadan önce babasının develerini güttüğünü ve içkiye çok düşkün birisi olduğu söylenir. Müslüman olması olayının çeşitli rivayetlere dayandığı bilinmekle birlikte, Hulefa-i Raşidin Halifelerin ikincisidir. Bkz. Fayda, Mustafa (2007). Ömer mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, 44.

[11] Fil vakasından üç yıl sonra doğan Ebu Bekir, anne ve babasının mensup olduğu Teym kabilesinin soyu Mürre b. Ka'b'da Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir. Çocukluk döneminde atik lakabı ile anılmıştır. Hulefa-i Raşidin döneminin birinci Halifesidir. Bkz. Fayda (1994). Ebû Bekir mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10, 101.

[12] Hz. Peygamber'in mensup olduğu Arap Kabilesi. Bkz. Avcı, Casim (2002). Kureyş (Benî Kureyş) mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26, 442.

[13] Hz. Ebu Bekir vasıtasıyla Müslüman olan ve Uhud savaşında yiğitliği ile kendinden söz ettiren sahabe. Bkz. Önkal, Ahmet (1994). Ubeyde b. Cerrah mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10, 249-250.

[14] Ömer b. Hattab ve Ebu Ubeyde, Ebu Bekir'e şunu söylediler: "Allah'a and olsun ki sen sağken bu görevi üzerimize alamayız. Çünkü sen ilk muhacirlerin en meziyetlisi, hicret sırasında mağarada bulunan iki kişiden birisi ve namaz Resûlullah'ın Halifesisin; uzat elini sana biat edeceğiz." diyerek ona doğru yürüdüler. Bkz. Fayda, Mustafa (1999). Hulefâ-yi Râşidîn mad., *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 18, 331.

(Hizmetli, 1999: 31). Olay esnasında dikkate değer bir nokta da Haşimi ailesinin Hz. Ali'yi Halife olarak teklif etmeleridir (Balcı, 1999: 188).

Bu bilgilerden hareketle, Halifelik tartışmaları Hz. Muhammed'in vefatından sonra siyasi bir çekişmenin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan Haşimi ailesinin Hz. Ali'yi Halifelikte uygun bir aday olarak gördüklerini söylemesi ile birlikte Şiatü'l Ali (Ali'nin Grubu) taraflarının oluşmaya başladığına da dikkat edilmelidir. Oluşan bu durumun nasıl bir hal aldığını görmek için Hulefa-i Raşidin (Dört Halife Dönemi)[15] döneminin incelenmesi problemin kaynağının görülmesi açısından önemlidir.

1.2. Dört Halife Dönemi

Hulefa-i Raşidin Dönemi İslam dünyası içerisinde Peygamber efendimizden sonra örnek gösterilen ikinci dönem olmuştur. Bu dönemin böyle anılmasında elbette ki devlet başkanları ve yardımcıların rolü büyüktür. Hulefa-i Raşidin döneminde sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali İslam Devleti'nin yöneticileri olmuşlardır. Birincisi, Hz. Ebu Bekir dönemidir, Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatından sonra başa gelen Hz. Ebu Bekir'in (632-634) ilk yaptığı faaliyet Usame ordusunu Bizans üzerine gönderilmesidir. Hz. Ebubekir Halife olmasıyla birlikte İslam Devleti sınırlarında bulunan Arabistan Yarımadası ve çevresindeki kabileler irtidat eylemiş, sahte peygamberler ve vergi vermeyi reddeden kimseler türemiştir (Mantran, 1981: 87). İsyan eden kabilelere seferden önce, geri dönmeleri için elçi göndererek İslam dünyasında kanın akmasına engel olmaya çalışmıştır (Balcı, 2001: 340-342).

Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği sırasında Şii ve Sünni kesimlerinin aralarında dile getirdiği Fedek arazisi meselesi olayı yaşanmıştır. Olay şu şekilde cereyan etmiştir; Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte kızı Fatıma, yeni Halife olan Hz. Ebu Bekir'e, Fedek arazisinin gelirlerini peygamberin kendisine bıraktığını söyler.

[15] Peygamberin vefatından sonra sırasıyla, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin İslam Devleti'nin başkanı olarak yaklaşık 30 yıl süren bu döneme Hulefa-i Raşidin denilmiştir. Bkz. Hizmetli, Sabri (1999). Genel Olarak Raşîd Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 27.

Hz. Ebu Bekir bunun üzerine şahidin var mı? der. Fatıma; Hz. Ali ve Ümmü Ümeyyen'i şahit gösterir. Ancak Ebu Bekir'in: "Ey Allah'ın Resulünün kızı bilmez misin? Şahitlik için iki erkek veya iki kadın bir erkek gerektiğini demesi ile Fatıma oradan ayrılır (Atçeken, 2000: 328). Şii ve Sünni kesimleri bu olayı değişik şekilde rivayet etseler de ortada bir sorunun olduğu kesin gören kabuldür. Başka bir açıdan sorunun çözülüp çözülmediğini veya çözüme kavuşamamasının üzerinde durulan yorumlarda Şii-Sünni çatışmasında tartışmalara yol açmıştır.

İkincisi Hz. Ömer dönemidir**,** Hz. Ömer (634-644) İslam Devleti'nin mekanizmasına her alanda katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bunlardan bazıları, askeri seferleri yönetmesi, yeni şehirler kurmada öncelik etmesi, davalar ve vergi konularındaki etkisidir (Fayda, 2007: 48). Hz. Ömer Döneminde Müslümanlar arasında adaletli bir düzen görüldüğünden devletin her alanında refah ve huzur sağlanmıştır. Diğer taraftan Şii-Sünni çatışmasında Şiiler tarafından Hz. Ömer hakkında ortaya atılan Kırtas olayı vardır. Buna göre Peygamberin vefatı sırasında vasiyetini yazmak içi kâğıt, kalem istediğinde, Hz. Ömer Peygambere ve çevresindekilere: "Bize Allah'ın kitabı ve Resulünün sözleri yeter" (Onat, 1997: 85) demiştir. Neticede Peygamberin yazılı bir vasiyeti olmadığı için Şii kesim tarafından Hz. Ömer, Hz. Ali'nin hakkını yemek ve Peygamberin vasiyetini yazdırmadığı için suçlanmıştır (Onat, 1997: 85). Bu örnekle birlikte Şii-Sünni çatışmasının siyasi sebeplerden kaynaklanan bir kavramsal arka plan genişliğinin varlığı bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Üçüncüsü, Hz. Osman dönemidir, Hz. Ömer'in, Ebu Lü 'Lü adlı kölesi tarafından yaralanması (A. Çelik, 1995: 256) ve vefatından üç gün sonra yerine altı kişilik Şûra Meclisi tarafından Hz. Osman (644-656)[16] halife seçilmiştir (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 2). Hz. Osman'ın Halifeliği ikinci altı yılından sonra, otoritesi sarsılmaya başlamıştır. Çünkü kendi ailesi olan Ümeyye oğullarını bölgelerde bulunan valilerle değiştirerek, üst mevkilere yerleştirmiştir (Apak,

[16] Fil vakasından altı ay sonra Taif'te doğan Osman b. Affan, mensup olduğu Ümeyye kabilesinin soyu Abdümenâf b. Kusay'dan dolayı peygambere dayanmaktadır. Ebu Bekir'in vasıtasıyla Müslüman olan Osman, Hulefa-i Raşid döneminin üçüncü halifesidir. Bkz. Yiğit, İsmail (2007). Hz. Osman mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 33, 438-443.

2005: 160). Ümeyye oğullarının bu mevkilerde görevini düzgün bir şekilde yapmaması ve zevke düşkün hayat tarzı, diğer Müslüman kesimi tarafından eleştirilmiştir. İslam Devleti içerisinde yaşanan bu durum Halifeye olan güveni azaltmıştır.

Hz. Osman'ın ikinci altı yılında kendisine karşı bir duruş izleyen gruplar olmaya başlamıştır. Bunlardan adı sık geçen isimlerden biri Abdullah b. Sebe'dir[17]. Bu zatın Hz. Osman'a karşı olan grupların, Halifeye karşı isyanında ve katlinde etkili olduğunu söylenir (Hizmetli, 1986, 150). Bu olaylar esnasında en çok dikkat çekici husus Şam vilayetinin genel valisi olan Muaviye b. Ebu Sûfyân'ın [18], Hz. Osman döneminde mevkilerinin arttırılmasına rağmen, isyanlar sırasında Halife destek yerine sessiz kalmasıdır (Gömbeyaz, 2010: 303). Nedeninin Miladi 654-655 yılları arasında gerçekleşen toplantıda Halifenin Medine'ye ordu gönderme veya Muaviye'nin Halifeyi Şam'a kaçırması gibi teklifleri reddetmesinden olabileceği kaynaklarda gösterilmiştir (Yaşaroğlu, 2013, 2215). Hatta Muaviye İslam Dünyası'nda yeni propagandalar ile ayrılık çizgilerin oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Buna en açık örnek Hz. Osman'ın öldürülmesi olayından sonra Halifenin karısı Naile tarafından yazılmış duygu dolu bir mektup ve Halifenin kanlı gömleğinin Muaviye'nin emriyle Şam camilerinde teşhir edilmesidir (Gömbeyaz, 2010: 318; M. Çelik, 2000: 36).

Bu bilgilerden hareketle Hulefa-i Raşidin döneminde yeni bir evrenin ve ayrım noktalarının oluşmaya başladığı görülmektedir. Halifelerin yaptığı uygulamaların yanında kendi yanında bulunan valilerin, devlet yönetimi açısından ne kadar etkin bir duruma gelebileceği anlaşılmıştır. Özellikle Hz. Osman döneminin ikinci altı yılında İslam Devleti'nin doğal sınırlara ulaşması ve bu nedenle ganimet gelirlerinin durması, bundan yararlanmak isteyen devlet düşmanları için bir fırsata dönüşmüştür (Söylemez, 2003: 65). Değişik bir

[17] Bu zat hakkında tek bilgi Seyf b. Ömer'in rivayetlerinde vardır. Yahudi bir tüccar olduğu ve Hz. Osman zamanında Müslümanlığı kabul ettikten sonra aşırıcı fikirler ve faaliyetlere katıldığıdır. Bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi (1988). Abdullah b. Sebe mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 1, 133.

[18] 602 veya 603 yıllarında Mekke'de doğan Muaviye, Mekke'nin Müslümanlarca fethinden sonra İslam'ı kabul etmiş ve Hz. Osman döneminde Şam genel valisi rütbesine kadar yükselmiştir. Bkz. İrfan, Aycan (2005). Muaviye b. Ebû Sûfyân mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 332.

ifadeyle, İslam Devleti artık kozmopolit yapısından dolayı, değişim sancıları çekmeye başlamış ve bunun sonucunda değişime uğramaya başlayan düzene karşı isyanlar görülmüştür. Hz. Osman'ın ölümünden sonra ise tam anlamıyla bir karmaşaya dönüşecek girdabın kapıları ardına kadar açılmıştır. Bundan dolayı olayın vehametini anlamak için Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan Halifelik mücadelesini doğru okumak oldukça önemlidir.

Dördüncü ve son olarak da Hz. Ali'nin Halife Seçilme dönemidir, Hz. Osman'ın ikinci altı Yılında bozulmaya başlayan devlet işleri sonrasında Mısır'dan gelen isyancılar Medine'ye şikâyette bulunmaya gelmiştir. Halife Hz. Ali'yi durumun düzeltileceğini söylemesi için görevlendirmiş ve isyancılar Medine'den ayrılmaya başlamıştır. Ancak dönüş yolunda isyancıların eline geçirdiği ve kendilerinin öldürülmesi yolunda Hz. Osman mühürlü mektup nedeni ile geri dönmüşlerdir. Mektubun Mervan b Hakem'e ait olduğunun anlaşılmasıyla (Atçeken, 2000: 323) Halifeden yaveri istenmiştir. Halife'nin bunu kabul etmemesi üzerine isyancılar şehri kuşatmıştır (Arslanoğlu 2002: 126). Mısır valisi Gafiki b. Harb Hz. Osman'ı öldürmüştür. Bundan sonra Halifenin yerine kimin geçeceği sorusu akıllarda yer etmiştir. Asilerin eğer üç gün içerisinde Halife seçilmez ise şehri yağmalayacaklarını söylemeleri üzerine, Medineliler aralarında anlaşıp Hz. Ali'ye biat etmişlerdir (Çağatay ve Çubukçu, 1985: 9).

Hz. Ali'nin böyle bir göreve getirilmesinin sadece ani bir karardan değil, Hz. Muhammed'in onu övücü sözleri ve üç Halife döneminde de başkadılık görevinde bulunması da etki etmiştir. Diğer açıdan Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katillerine yardım eden valilerin azledilmeleri ve eski Halife zamanında haksız yerden kazanç sağlayıp zengin olanlara Hz. Ömer'in uyguladığı kanunlar gereğince ceza verdirmesi (Bedirhan, 2007: 53), kendisine karşı olan bir grup oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Hz. Ali'nin (656-661) Halife olması ile birlikte Suriye hariç bütün Arabistan tek liderin etrafında toplanmıştır (Wellhausen, 1963: 26). Suriye'nin bu durumda olmasının nedeni Şam valisi Muaviye'nin Hz. Ali'nin Halifeliğine biat

etmemesinden kaynaklanmıştır. Bu sırada yaşanan diğer bir olay ise Hz. Ali'nin Halife seçildiği sırada Talha B. Ubeydullah[19] ve Zübeyr[20]'in kendilerini Hz. Osman'ın halefleri görmesi nedeniyle isyan etmesinden dolayı 656 yılında Cemel savaşı hadisesinin gerçekleşmesidir (Lapıdus, 2002: 47). Hz. Ali'nin, bu savaşı kazanmasıyla birlikte Talha ve Zübeyr öldürülmüştür. Hz. Aişe'de Medine'ye dönerek hayatının sonuna kadar özel bir evde kalmıştır (Çağatay, 2002 55). Hz. Ali bundan sonraki uygulaması ise Şam valisi Muaviye'yi görevinden azlettirmek olmuştur. İki ordu Sıffin[21] denilen yerde çarpışmış ve Muaviye'nin savaşı kaybedeceği sırada Amr b. El-Âs'tan aldığı taktik ile savaşı ve kendi kaderini değiştirmiştir. Muaviye'nin askerlerinin mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takıp, "gelin savaşın hükmünü Allah versin" demesiyle, Hz. Ali'nin ordusunun içerisinde görüş ayrılıkları yaşanmıştır (Yiğit, 2009: 107; Ayar: 2008: 50).

İslam dünyası içerisinde ilk olarak kesin ayrılıkların oluşmasına neden olacak bu olay sonrasında iki tarafın Hakem yoluyla savaşın galiplerinin belirlenmesi istenmiştir. Neticede iki ordunun da bulundukları bölgelerden çekilmesi ile sonuçlanan olayda, Temîm kabilesinde bir kısım kişilerin "Hüküm yalnızca Allah'ındır" sözlerinden sonra Harici[22] grubunun oluşmasını sağlamıştır. Kendilerine Abdullah b. Vehb b. Râsibî'yi Halife seçen Hariciler için, Hz. Ali Nehrevân'da savaş yapmıştır. Nitekim Haricîlerin gücü burada kırıldı ise de, tam olarak bitirilememiştir. Muaviye'de bu sırada kuvvetleri ile Mısır'ı ele geçirmiştir. Yemen hazırlığı sırasında Hz Ali, İbn Mülcem denen bir Haricînin zehirli bıçak darbesiyle hayatını kaybetmiştir (Üçok, 1968: 23-25).

---

[19] Hz. Ali'nin kendisine Basra valiliğini vermemesi üzerine, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını bahane ederek Cemel Savaşı'nın çıkmasında etkili olan kişi. Bkz. Erul, Bünyamin (2010). Talha b. Ubeydullah mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39, 504.

[20] İlk Müslümanlar arasında yer alan Zübeyr b. Avvam, Hz. Muhammed ve sonrasındaki yapılan seferlerde önemli görevler almıştır. Hz. Ali'nin Halifeliğini ilan etmesinden sonra Talha b. Ubeydullah'ın ve Hz. Aişe'nin tarafında Cemel Savaşına katılmıştır. Bkz. Efendioğlu, Mehmet (2014). Zübeyr b. Avvam mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44, 523.

[21] Rakka ile Balis arasında Fırat nehrinin sağ kıyısında yer alan ova. Bkz. S Yiğit, İsmail (2009). Sıffîn Savaşı mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 107.

[22] Haricilerin dört Halifeye bakışları şu tutumdadır. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i uygulamalarından dolayı överler. Hz. Osman'ın son 6 yılında küfre düştüğünü ve Hz. Ali'nin de hakem olayından sonra aynı durumda olduğunu savunurlar. Haricilerin kolları ise Ezrakî, Sufrî, Necdetî Beyhesî ve İbadîledir. Bkz. Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 68-69.

Hz. Ali döneminde yaşanan Sıffin Savaşı ve Hakem olayları, ileride yaşanacak olan Şii-Sünni çatışmasının kavramsal arka planında önem arz eden bir olgudur. Çünkü bu hadiseler İslam dünyasında ilk büyük ayrılıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bunlardan birincisi, İslam Dünyası'nda yol ayrımlarına neden olan olaylardan birisi de Sıffin Savaşıdır. Hz. Ali devlet yönetimini Kufe'de devam ettirdiği sırada Muaviye'ye yeniden bir biat çağrısında bulunmuşsa da bundan bir sonuç alınamamıştır (H. Bulut, 2009: 45). Neticede Hz. Ali Sıffîn'de yapılacak savaşa hazırlanmaya başlamıştır.

657 yılının Mayıs sonlarında Sıffîn ovasında iki tarafta karargâhlarını kurmuştur. Bunun akabinde topyekûn olmayan, ünlü komutanların yaptığı irili ufaklı mücadeleler yaşanmıştır (Yiğit, 2009, 107). Savaşın düşünüldüğünden uzun sürmesi iki tarafında memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Çünkü ölen de öldüren de Müslümandır. Hz. Ali ve Muaviye arasındaki görüşmelerden bir sonuç alınamaması bu durumun devamına diğer bir etkendir. Ayrıca savaş esnasında leyletü'l-herir denilen bir olay yaşanmıştır. Bu adın verilmesinin nedeni, mücadelelerin 24 saatten fazla sürmesi, kılıç seslerinin, okların ve boğaz boğaza çarpışmaların yakın dövüşün olmasıdır (Yaşaroğlu, 2014: 628). Hz. Ali'nin üstünlüğü gören Muaviye'nin Amr b. El As'tan aldığı öğüdün uygulaması savaşın kaderini değiştirmiştir. Muaviye'nin safında yer alan askerlerin mızraklarının ucuna kuran ayetlerini takmasıyla (Üçok, 1968: 21), Hz. Ali'nin askerleri arasında ihtilaf yaşanmış ve savaşın hakemler yoluyla sonuçlandırılmasına karar verilmiştir (Yiğit, 2009: 108).

İslam dünyasında yaşanan Sıffîn savaşıyla birlikte Müslümanlar arasındaki görüş ayrılıkları kırmızıçizgilerle belirginleşmeye başlamıştır. Sıffin Savaşı'nın en önemli çıkarılabilecek sonuçlardan birisi İslam dininin siyasallaşması için belirgin bir çabanın görülmesidir. Muaviye ordusundaki askerlerinin "Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun" demesi buna bir örnektir. Hz. Ali savaşın sonunda oluşan durumdaki güç kaybetmesindeki sebebini ise olay esnasında yaşanan gelişmelere karşı, ordusunun yorgunluğu ve hakemlerinin Muaviye'nin ki kadar siyasi birikimi, öngörülü ve güçlü olmamasıdır. Bu nedenle Sıffîn Savaşının sonucunu

belirleyen ve ileri de İslam dünyasında ayrılıklara neden olan hakem olayını incelemek gerekir. İkincisi ise Hakem olayıdır, Sıffîn savaşının sonucunun belirlemek üzere Muaviye Amr b. el-Âs'ı seçmiştir. Ancak Hz. Ali, Abdullah b. Abbas[23] ve Malik b. Hâris el-Eşter'i düşünmekte iken kalabalığın ısrarı üzerine Ebu Mûsâ el-Eş'arî kabul edilmiştir. Amr b. El-Âs ve Ebu Musa arasında geçen görüşmeler sonucunda iki komutanında halife olmasının doğru olmadığına karar verilmiştir. Karar günü Ebu Musa'nın kürsüye çıkıp Hz. Ali'nin hal edildiği söylemesi üzerine, Amr b. el-Âs sözünü çiğneyerek halifelik makamının boş kaldığının işitildiğini, kendisinin Hilafet makamına Muaviye'yi tayin ettiğini söylemiştir (Çağatay ve Çubukçu: 1985: 20). Eş'as b. Kays iki taraf için olan sözleşmeyi okurken, Temîm kabilesinden kimseler "lâ hükme illa lillâh" diyerek, iki halifenin de haksız olduğu, hükmü yalnızca Allah'ın verebileceğini söyleyerek ilk Haricî[24] grubunu oluşturmuşlardır (Yaşaroğlu, 2014: 630; Hagler, 2011: 21). Burada görüleceği üzere sadece bir tavır değil, kesin kararlar ile iki halifeye de karşı olan bir grubun oluşumu görülmektedir. Bunun yanında Haricîler kendilerine Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi halife seçmişlerdir (Demircan, 2013: 184). Alınan kararlar sonrası Hz. Ali'nin ordusu Kufe'ye, Muaviye'nin askerleri de Şam'a çekilecekti. Hakem olayı ile birlikte sonlandırılan savaşta iki taraftan toplam 70.000 Müslüman'ın öldürüldüğü düşünüldüğünde, İslam dünyasında hüzün verici bir hadisenin izlerinin varlığı ortaya çıkmaktadır (Ayar, 2008: 51).

Sıffîn Savaşı içerisinde yer alan Hakem olayı nedeniyle de İslam tarihçilerinin ve günümüz araştırmacılarının üzerinde durduğu bir tartışma konusu olarak kendini açık bir şekilde hissettirmektedir. Sıffin Savaşı İslam dünyasının içerisinde yeni kutuplar oluşmasına zemin hazırlayacak bir kıvılcım olmuştur. Başka bir bakımdan Hz. Ali'nin Hakem olayından sonra, anlaşma akdine uymasının sebebi, Müslümanlar arasında yeni bir ayrılığa neden olmama isteğidir. Temîm kabilesinin savaş için söylemleri karşısındaki duruşu bunu göstermektedir. Hakem olayı ileride siyasi bir anlaşmazlığa neden olacak, Şii-Sünni çatışmasının

[23] Hz. Ali'nin döneminde, Basra valisi olup sonra istifa etmiştir. Bkz. Çakan, L. İsmail, Eroğlu, Muhammed (1988). *Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib mad. Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, 77.
[24] Dini siyasi konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan fırkadır. Bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi (1997). Haricîlik mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16, 169.

da çekirdeğini oluşturmuştur. Bundan önce olan Hz. Ali taraftarlığı ile sonrasında yaşanacak olan durumu iyi anlamak gerekmektedir.

1.3. Şii-Sünni Çatışmasının Tarihsel Gelişimi

İslam toplumu içerisinde yaşanan ve yaşanmaya devam eden Şii-Sünni çatışmasının, tarihsel olarak gelişimine bakmak, problemin temelleri, görüş ayrılıkları ve kırılma noktalarının ne olduğunu öğrenmek açısından önemlidir. Bu sebepten ötürü iki farklı mezhebin oluşmasının altında yatan siyasi sebeplere değinmek, konunun daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır.

Şiiliğin Hz. Ali'yi ilk halife olarak görmesi, bunu da çeşitli kaynaklara ve kişilere dayandırması, Şii-Sünni çatışması içerisinde düşüncelerinin nasıl şekillendiğini görmek açısından önemlidir. Şii kaynaklarında, Şii düşüncesinin kendisine yüklediği anlam; "…Hz. Muhammed'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, İmametinin kıyâmete kadar onun soyundan çıkmayacağını ileri süren, bu imamların mâsum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır" (Onat,1997: 123; Fığlalı, 1993: 33). Bu tanım ile birlikte Şiilik düşüncesinin ilk savunduğu ilkenin ne olduğu görülmektedir. Şiilerin Gadir-i Hum olayı[25] ile bu ilkeyi savunmaya çalıştıkları görülür. Şii yazar Hasan el-Basri'den alınan rivayette; Hz. Muhammed Vedâ Haccından dönerken, Mekke ile Medine arasında Cuhfe yakınlarında Gadir-i Hum denen yerde sahabeyi toplayarak şunları söylemiştir:

> "… Cebrail bana Rabbimden burada şu emri getirdi ki: Ali b. Ebi Talib benim kardeşim, Vasim, Halifem ve benden sonra İmamdır. Ey İnsanlar! Allah onu size veliy ve İmam olarak tayin etti. Ona itaat etmeyi herkese farz kıldı. Ona muhalefet eden mel'un, saygı gösteren ise merhamete erecektir. Dinleyiniz ve itaat ediniz. Allah mevlânız, Ali İmamınızdır. İmâmet ondan sonra onun soyundan kıyâmete kadar devam edecektir" (Sofuoğlu, 1984: 461; Onat, 1989: 125; Fığlalı, 1993: 37).

Olaya objektif gözle bakmak gerekirse, Hasan Onat'ın araştırması sonucu gerçek ortaya çıkmaktadır. Onat'ın araştırmasının sonucu bu durum, bazı Müslümanların Vedâ Haccı sebebiyle vekil olan Hz. Ali'nin, Yemen'de bulunan

[25] Şiilerce kabul edilen Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'yi Halife ilan ettiği rivayetindeki olaydır. Bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi (1996). Gadîr-i Hum mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 13, 279.

halkın isteklerini yerine getirmemesinden dolayı şikâyet etmesi üzerine, Peygamberin, onu öven sözler kullanarak gergin havayı yumuşatması çabasıdır (Onat,1989: 125). Diğer taraftan, Gadir-i Hum olayı ile ilgili birçok rivayetin değişik kişiler adı altında çoğalması güvenirliğini de yitirmesine neden olmuştur. Her şeye rağmen Gadir-i Hum olayı günümüzde hala Şiilerce kutlanmaktadır. Şii mezhebinin temelinde olan Hz. Ali'nin ilk imam olduğu inancını, Şii yazarlardan olan Nevbahti (öl. 300/912) Firak üş-Şia adlı eserinde şöyle dile getirmektedir:

> "İlk Şia fırkası Ali B. Ebi Talib Aleyhisselâm'ın mezhebidir. (Bunlar) Nebî (S.A.S.)'nin zamanında ve O'ndan sonra da Ali taraftarları (Şiatü Ali) olarak tanımlanmışlardır…" (Ecer, 1983: 133).

Nevbahti'nin ölüm tarihine baktığımız da meselenin gün yüzüne çıkarılmasının ileri ki zamanlarda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yazar olayın tanıklarından olarak değil, sadece bir kısım bilgilerden hareketle bunları yazmıştır. Ayrıca Peygamberin vefatından önce ve sonrasında Şiiliğin olduğunu söyleyen görüşler ile birlikte Hasan'ın Hilafeti anlaşarak Muaviye'ye vermesi ve Kerbela[26] olayı ile çatışmanın, başladığını savunanlarda vardır (M. Öz, 2010: 112). Burada konunun daha iyi anlaşılması için dikkat edilecek bir hususta Şii-Sünni çatışmasının sadece savaş ve isyanlardan ibaret değil, çatışma yönetimi literatürünün ortaya atığı "görünmez ya da gizli çatışma ve görünen çatışma"[27] düzeylerine de sahip olduğunun bilinmesidir.

Bunlardan hareketle İslam dünyasında kullanılan hamleler, oluşan gruplar ve cinayetlerin aslında sebebinin dini değil, siyasi kaynaklı olduğu görülebilir. Muaviye'nin son çare olarak Kur'an sayfalarını askerlerinin mızrakları ucuna takma emrini vermesi hiçbir dini sebeple açıklanamayacağı gibi, oluşan grupların Allah'ın hakem olduğunu söyleyip kendi aralarında halife seçmeleri de bu kefededir. Bu gibi siyasi kaynaklı problemler sadece Müslümanlar arasında değil, diğer inançlara mensup olan toplumların arasında da herhangi bir siyasi çekişme ve anlaşmazlık yaşandığında tarafların, genellikle ilk andan itibaren dini taban

[26] Bağdat'ın 100 km. güney batısında, Şiilerce kutsal şehirdir. Bkz. Öz, Mustafa (2010b). Kerbela mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, 271, Aycan, İrfan (1999). Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750) . *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (1), 159.
[27] Akyeşilmen, Nezir (2014). *Barışı Konuşmak*. (2. Basım). Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 19.

alarak değerlendirme yapmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İslam tarihinde Şii ve Sünni mezheplerinde yaşanan tarihi süreci tamamıyla anlayıp daha sonra sorunun dini mi yoksa siyasi olduğuna karar vermek sağlıklı olacaktır.

1.3.1. Muaviye Dönemi

Hz. Ali'nin, İbn Mülcem tarafından öldürülmesinden sonra, Hasan b. Ali 661 yılında halifelik makamına getirilmiştir. Bu sırada halifelik yerinde gözü olan Muaviye ordusunu hazırlayıp Aynu't-Temir denilen bölgede konaklamıştır. Bunun haberini alan Hasan Abdullah b. Âmir komutasındaki ordu Sabat'a gelmiştir. Hasan burada askerlerinin savaşmaktaki isteksizliğini görmüş ve şunları söylemiştir.

"Ey insanlar bu sabah içimde hiçbir Müslümana karşı kötü bir his beslemeksizin uyandım. Sizlerin de benim gibi olduğunuzu görüyorum. Görüşümden dolayı bana karşı çıkmayacağınıza inanıyorum… Görüyorum ki pek çoğunuz savaştan el-etek çekmiş ve çarpışmaktan kaçınır olmuş durumdasınız. Ben de sizlere istemediğiniz bir şeyi yüklemek arzusunda değilim" (Fığlalı: 1983: 354-355).

Hasan'ın bu sözlerinden anlaşılacağı üzere İslam dünyasında iç savaşa karşı bir bıkkınlık vardır. Ancak ordu içerisinde bulunan Haricîler bu durumu eleştirmekte ve savaşmanın ganimet elde etmenin gerekliliğinin düşüncesinden başka bir şeye inanmamakta ısrar etmektedir. Nitekim Hasan'ın bu sözlerinden sonra Haricîlerin onun seccadesini ve omuzundan tutarak elbisesini almasıyla, Hasan atına binerek oradan uzaklaşmıştır (Fığlalı, 1983: 355).

Hasan bu olaylardan sonra Muaviye ile yazılı bir anlaşma yaparak Kufe'de halifeliği Muaviye'ye devretmiştir (Kapar, 1997: 73). Kendisi ve ailesi Medine'ye göç etmişlerdir. Bundan sonra yaklaşık bir asır sürecek olan Emevi ailesinin hükümdarlığı ya da Emevi Devleti'nin başlangıcı kesinleşmiştir. Muaviye diğer hükümdarlardan farklı olarak yürüttüğü politikasıyla sorunlara karşı önlemeler almayı başarmıştır. Bunlardan birisi kabileleri kullanarak, İslam Devleti'nin güvenliğini sağlamaya çalışmasıdır (Gömbeyaz, 2010: 310). Örnek olarak Haricilere karşı aldığı yenilgi sonucu Kufelilere: "… Aşırılarınızın işini halletmedikçe sizin için benim yanımda rızık ve eman yoktur" (Aycan, 1999: 151) demiştir. Kufeliler'in Hz. Ali'nin taraftarlarından oluşmasına rağmen Haricîlere

karşı savaşmaya başlamasından sonra Muaviye kendi ordusuna ve iktidarına zarar gelmemesini sağlamıştır (Gömbeyaz, 2010: 322). Muaviye'nin izlediği politika hakkında bazı araştırmacılar şunları söylemektedir.

> "Halifeliği boyunca dengeleri çok güzel muhafaza etmiş, gerektiği yerde mal ve para ile gerektiği yerde iyi söz ve hareketlerle, gerektiği yerde ise son çare olarak baskı ve güç kullanarak insanları disipline etmeyi başarmıştır" (Varol, 1997: 516).

Muaviye'nin diğer bir açıdan İslam dünyası için yaptığı ilklerden birisi siyasi sistem olarak halifeliğin babadan oğula doğru geçmesini başlatmasıdır. Nitekim Muaviye ölümünden üç ay önce (680) oğlu Yezid'i veliaht ilan etmiştir (Atçeken 1997: 413). Muaviye'nin ölümünden dört gün sonra da Yezid minbere çıkıp halka hitaplarda bulunmuştur.

1.3.2. Yezid'in Halife Seçilmesi

Yezid (680-683), başa geldiği zaman üç gün boyunca kabile liderlerini misafir etmiş daha sonra da onlara bağışta bulunmuştur. Kaynaklara göre Yezid'in kişiliği hakkında İslam'ın yasakladığı içkiye ve eğlenceye düşkün biri olduğu geçmektedir (Gezici, 2011: 39-40). Yezid Dımaşk'ta halifeliğini ilan edince, ilk işi diğer yerlere kendisine biat etmesi için berat göndermesidir. Bu sırada Medine'de bulunan Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin, Yezid'e karşı muhalefet oluşturmuşlardır (Özkuyumcu, 2005: 513).

Yezid'in, Medine içerisindeki bu ayaklanmaları hakkında yardımcılarına soru sorması üzerine Mervan b. Hakem biat etmeyenlerin hemen öldürülmelerini tavsiye etmiştir. Ancak Velid b. Utbe bunu reddetmiş ve isyancılara öncelikle mektup gönderilerek uyarılması gerektiğini söylemiştir. Olayın akabinde gönderilen mektubu Hz. Hüseyin reddetmiştir. Abdullah b. Zübeyr'in de Mekke'ye kaçmasıyla iyice sinirlenen Yezid, onun üzerine Amr b. Zübeyr komutasındaki ordusunu göndermiştir. Ancak Yezid'in kuvvetlerinin yenilgiye uğramasıyla da Abdullah b. Zübeyr'in namı artmıştır (Üçok 1968: 35) .

Diğer taraftan Kufeliler'in Hz. Hüseyin'e kendisine biat ettiğini bildiren çok sayıda mektubun eline ulaşmasıyla bir hareketlilik yaşanmıştır. Hz. Hüseyin

Kufeliler'in istekleri üzerine şehre doğru 70 kişi ile beraber yürümeye başlamıştır. Ancak Kufe'ye gelmeden önce amcasının oğlu Müslim b. Akil, Ubeydullah b. Ziyad'ın emriyle idam edilmiştir. Bunun sonrasında Kufeliler Hz. Hüseyin'e olan desteğini geri çekmişlerdir (Onat, 2007: 7). Hz. Hüseyin'i muhasara eden Yezid'in kuvvetleri ile anlaşmaya varılamaması sonucu çarpışmış ve neticede Hz. Hüseyin ve yanındaki 70 kişilik ordusunun tümü öldürülmüştür. Kerbela olayı günümüze kadar devam ede gelecek mezhepleşmelerin en açık örneğinin bu olay kaynaklı olduğunu savunan Şiilik düşüncesinin temeli de atılmıştır (Onat, 1997, 101).

Yezid döneminde dikkate değer diğer bir olay ise tarihte Harra vakasıdır. Bu Medine üzerine Emevi ordusu tarafından yapılan savaşın adı olarak hafızalara kazınmıştır. Müslim b. Ukbe komutasındaki ordu Yezid'in emriyle Medine'ye gelmiştir. Medineliler biat etmek istemeyince, üç gün mühlet verilmiş, daha sonra şehre girilmiştir. Bu esnada birçok sahabe şehit edilmiştir. Bunun yanı sıra yüzlerce kadının da tecavüze uğradığı kaynaklarda geçmektedir (Varol, 1997: 525-526).

Bu olay İslam dünyasında utanç lekesi olarak anılmıştır. Çünkü bu zamana kadar kutsal sayılan Medine şehri içerisinde bu denli bir insanlık suçu yaşanmamıştır. Yezid'in bu olayları öğrendikten sonra gülümsediğinin söylenmesi rivayetinden sonra, Kâbe'ye saldırma emri verip, mancınıklarla yakıp, yıkması da ayrı bir olumsuz davranıştır. Yezid bu olay sırasında vefat etmiş ve neticesinde ordusu geri çekilmiştir. Yezid'in özellikleri arasında yırtıcı hayvanlarının olduğu söylenen Yezid, 33 yaşında 684 yılında Şam'da vefat etmiştir (Gezici, 2011: 40-41).

Yezid hakkında verilen bilgilerden çıkarılacak sonuca gelecek olunursa, Şii-Sünni çatışmasının içerisinde konuşulan Kerbela olayının müsebbibi ve kıvılcımı ateşleyen aktörü olmuştur. Olay sırasında burada bulunmamasına rağmen verdiği emirler yüzünden bugünkü Şii kesim tarafından sevilmeyen ve suçlanan bir

hükümdar kimliğinde anılmaktadır. Bu açıdan Şiiler için önemli sayılan Kerbela olayına göz atmak gerekir.

1.3.3. Kerbela Olayı

İslam dünyasının üzücü olaylarından birisi de Kerbela olayıdır. Yezid'in askerleri tarafından Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi sonrasında anılmaya başlayan Kerbela olayı Ortadoğu'da Şii kimliğinin sürekli üzerinde durduğu bir meseledir. Günümüzde Şii ve Sünni kesimi tarafından subjektif bir şekilde yorumlanan bu olayı, objektif bir şekilde ele almak için tüm yönleriyle incelenmesine çalışılacaktır.

Hz. Hüseyin'in bu olay öncesinde, siyasi olarak hayat görüşüne bakıldığında Hz. Osman döneminden beri halifeye itaat anlayışındadır. Muaviye'nin tahta geçtiği zamanda ise ona karşı çıkmasından sonra abisi Hz. Hasan'ın kendisine "Sus ben senden iyi bilirim" demesi ile birlikte otoriteye isyan eden bir görüşünün varlığının kalmadığını kaynaklar bahsetmiştir (Fığlalı, 1983: 359-360). Bazı araştırmacılar da Muaviye zamanındaki, Hz. Hüseyin'in suskunluğunun nedenin Muaviye'nin kendisine karşı uyguladığı politika ve istikrarlı yönetiminden olduğunu söylemektedir (Özkan, 2010: 93). İki görüşün incelendiğinde, ikisinin de birbiri ile ilişkili olabileceği ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Hasan'ın sözü Hüseyin'i sessiz bırakırken, Muaviye'nin de uyumlu politikası bu durumu devamına katkı sağlamıştır.

Muaviye'nin oğlu Yezid'in iktidara gelmesi ile birlikte durumdan memnun olmayan Hz. Hüseyin Kufeliler'den gelen yaklaşık 30.000 mektup almıştır. Hz. Hüseyin mektup içerisinde kendisine tabi olduklarını yazan Kufeliler'in onu beklediklerini söyleyen yazıları görmüştür (Fığlalı: 1999: 519). Bunun üzerine Müslim b. Akil'i gönderen Hz. Hüseyin ondan haber beklemeye başlamıştır. Hz. Hüseyin'in yakınları ile birlikte Kufe'ye doğru hareket etmesi ile birlikte yolda ona birçok kimse Kufelilere güvenmemesi yolunda telkinlerde bulundu ise de O bunu kabul etmemiştir (Ahmedova, 2011: 80). Hz. Hüseyin Yolda Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad tarafından idam edildiğini öğrenince, yakınları ile

konuşarak isteyenlerin gitmesini söylemiştir. Bundan sonra Hz. Hüseyin Kufeliler'e bir kere daha mektup yazarak kendisinin Kufe'ye her nasıl olursa olsun geleceğini yazmıştır. Bunun üzerine gerçekleşen savaşta, Ömer b. Sad'ın komutasındaki ordu, Hz. Hüseyin ve yanındaki 70 kişilik kafileyi şehit etmiştir. Yezid'in emriyle Hz. Hüseyin'in başı kesilerek Şam'a gönderilmiştir (Fığlalı, 1999: 520).

Şii kesimin ve özellikle de Şii siyasetçilerin Sünni kesime karşı, İslam dünyasında yaşanan Kerbela olayı üzerinden Şii inançta olan halkın yanına almak ve bu vasıtasıyla politika yürütmek günümüze dek uygulandığı açık bir şekilde görülür. Dahası olay mekânsal olarak Irak'ta yaşanması ve Hz. Hüseyin'in mezarının bulunması da, meseleyi siyasi yönden en çok Irak'ta istismar edinmektedir. Böylece siyasi bir olayı dini maske kullanılarak, günümüze getirecek düşüncelerin temeli atılmıştır. Kerbela olayı ışığında Şii-Sünni çatışmasının kırılma noktalarını veya doğuş meselesini anlamak ve açıklamak için siyasi ve dini unsurları bir arada ele alıp, gerçek kaynağını bulmak gereklidir. Nitekim bakıldığında Şii-Sünni çatışması siyasi bir oluşumun sonucudur. Hz. Osman döneminin sonlarından itibaren toplumda sık görülmeye başlayan Hz. Ali taraftarları, Sıffin savaşında oluşan Haricîler, Hz. Hüseyin'in Kerbela 'da şehit edilmesi bu durumun realitesini gösteren delillerdendir.

1.3.4. Fatimi Devleti'nin Kurulması ve Şii mezhebi 'nin Kurumsallaşması

Kendilerini Peygamberin kızı Hz. Fatıma'nın soyuna dayandıran ve Şiiliğin kollarından birisi olan İsmailiyye mezhebini benimseyen Fatımi Devleti (910-1171)[28] uzun yıllar, Sünni Devletleri uğraştıracak bir sorun olmuştur. Fatımiler ilk Halife olarak Ebu Abdullah eş-Şii'yi seçmişlerdir. Emevi dönemindeki baskılardan nefes alamayan Fatımiler, Abbasilerin iktidar olmasıyla kendilerini

[28] Ayrıntılı bilgi için bkz. Azimli, Mehmet (2005). İlk Şii Halife Ubeydullah el-Mehdî ve Fâtımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(3), 59-73, Çelik, Aydın (2005). Fatımîler Devletinin Kuruluşu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 433-453.

gösterir hale gelmişlerdir. Diğer bir Şii kol olan Büveyhiler de (932-1062)[29] 934 yılında Abbasi yönetimine fiilen el koymuşlar ve Ebu Abdullah'ı Halife ilan etmişlerdir (Hakyemez, 2016: 92). Fatımiler ise Mısır'da kurdukları iktidarı 969 yılında hutbelerden Abbasi Halifesinin adını kaldırarak gerçekleştirmişlerdir (Seyyid, 229: 1995). Fatımilerin bu yolla yapmak istedikleri düşünüldüğünde Abbasileri ortadan kaldırarak Sünni kesimine büyük bir darbe indirmek ve Şiilere yapılan zulümlerin intikamını alma düşüncesi ile İslam dünyasında nüfuz kazanmaya çalışması girişiminde bulunduğu görülür (Kuşçu, t.y.: 644).

Abbasilerin Fatımiler karşısında zayıflaması, Sünni kesimin endişesine neden olmuş ve 1045 yılında Selçuklulardan[30] yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Fatımiler Bizans ile ittifak arayışları içine girmişse de, Selçuklulara karşı başarısız olmuşlardır. 1171 yılında yıkılan Fatımilerin sürekli olarak kullandığı Şii politikasına karşılık, Selçuklu veziri Nizam'ül Mülk Nizamiye medreseleri ile buna karşılık vermiştir. Sünni kesimin Selçuklular sayesinde bertaraf ettiği Fatımiler ve Hasan Sabbah'ın tayfasının sonrasında, Sünni kesim içerisinde de İbn Teymiye'nin Selefilik[31] düşüncesi de günümüze kadar devam eden Selefi-Şii çatışmasının da fitilini ateşlemiştir.

Aslında, Şii ve Sünni kesimlerin tarihte bir olduğu zamanlarında var olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Haçlı Seferleri (1096-1272) sırasında İslam dünyası bir bütün olarak, Hristiyanlara karşı mücadele vermiştir. Ancak bu güç çekişmesinde tarafların birbirine samimiyetsizliği, Haçlı Seferlerinden sonra tekrardan durumun kötüleşmesine neden olmuştur. Hatta Kübreviyye şeyhi Muhammed Nurbahş Şii-Sünni ayrımını ortadan kaldırmak için giriştiği mücadele de buna örnektir. Ancak sonraları tarikatın Şiilik politikasına kaymasıyla,

---

[29] 945-1055 yıllarında, Büveyhiler adını Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gür'un soyuna dayandığı söylenen Büveyh b. Fennâ Hüsrev'den almıştır. Deylemi asıllılardır. Bkz. Merçil, Erdoğan (1992). Büveyhiler mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 6, 496.

[30] 1040-1308 yılları arasında hüküm sürmüş olan Türk Devleti'dir. Bkz. Sümer, Faruk (2009). Selçuklular mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, 365.

[31] Selefin kelime anlamı kendisinden önce gelen anlamındadır. Selefin terim olarak anlamı ise; ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan ashab ve tabiin için kullanılır. Bkz. Sönmez, Vecihi (2010). Selefi Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik. *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü* İlmî Dergisi, (9-10), 169-185.

mezhepler arasında sağlanmaya çalışılan bu entegrasyon girişimi başarısızlığa uğramıştır.[32] (Hakyemez, 2016: 116).

Bu bilgilerden hareketle Şii-Sünni çatışması Kerbela olayından sonra İslam devletlerin politikalarında görünür olmuştur. Fatımiler ve Büveyhiler gibi Şii aşırıcı devletlerin, Sünni politika yürüten Emevi, Abbasi, Selçuklulara karşı sürekli olarak güç mücadelelerinden dolayı savaşlar yaşanmış ve sonunda Sünni kesim tarafların üstünlüğü ile sona ermiştir. Ancak bu çatışmanın bittiğine değil sadece bir süre stabil duruma geçtiği anlamına gelmelidir. Diğer taraftan Şii-Sünni çatışmasında Arap-Fars mücadelesinin varlığını, dönemin mütefekkirlerinin yazılarında da öğrenmekteyiz. Bunlardan İbn Hazm Endülüsü Farslar hakkında şöyle bir ifade söylemiştir:

"Farslar İslam'ı kılıç ve silahla mağlup edemeyeceklerini anlayınca İbn Sebe'nin müfsit yöntemini uyguladılar. Bir bölümü derhâl Müslüman olduklarını beyan ederek ehl-i beyt sevgisi altında Şiilerle yakınlaştılar. Hz. Ali'ye yapılan zulmün borazanlığını yaparak Şia'yı kendi kontrolleri altına alıp sonra da İslam'ın dışına çıkarttılar" (Hakyemez, 2016: 105).

İbn Hazm'ın aktardığı bu bilgiler o dönemdeki Sünni Arapların bakış açısını oluşturmakla birlikte, Arap-Fars mücadelesinin geçmişten günümüze kadar devam eden bir problem niteliğinden ödün vermediğini göstermektedir.

1.3.5. Osmanlı-Safevi Mücadelesi

Osmanlı Devleti'nde Yavuz Sultan Selim'in padişah olması ile birlikte, İslam liderliğini ele geçirme hedefi ön planda olmuştur. Sultan Selim'in tahta oturduğu dönemde onun bu politikasına karşı bir güç oluşturabilecek Safevi Devleti bulunmaktaydı. Safevi Devleti Şah İsmail'in uygulamaları sonrasında Şii kimliğe bürünmüş bir toplum ve devlet modeli ile 1500'lü yılların başında etkisini hissettirmekteydi. Bundan dolayı Sultan Selim ayrıştırıcı bir strateji izlemek

[32] Muhammed Nurbahş giriştiği bu faaliyetler nedeniyle Timur İmparatorluğu zamanında hapse atılmıştır. Bkz. SAM (13 Nisan 2015). *Ortadoğu'da Artan Kutuplaşma Tehlikesi ve Türkiye*. http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortado%C4%9Fuda-Artan-Kutupla%C5%9Fma-Tehlikesi-ve-T%C3%BCrkiye-optimized.pdf, Erişim Tarihi: 18.04.2017, 116.

yerine İslam'ı ön planda tutarak, kendi imajını İslam dünyasında daha iyi bir yerde göstermeyi tercih etmiştir. Nitekim Safevi Devleti'nin Şii politikası da Yavuz Sultan Selim'in stratejisi sayesinde Anadolu'nun içlerine kadar etkin bir şekilde gelişememiştir. İran Şii politikasını kullanarak Irak'ta sağlamaya çalıştığı siyasi iktidarı, Nadir Şah'ın 1736'da fiilen işgal etmesi ile duraksamıştır (Hakyemez, 2016: 97). Bunun yanında söylemek gerekirse; Osmanlı-Safevi mücadelesinde ortaya çıkarılmaya çalışılan Şii-Sünni çatışması girişiminin başarısız olmasında, Osmanlı Devleti'nin millet sisteminin etkisi büyüktür. Çünkü Müslim ve Gayrimüslim olarak halkı iki temel parçaya bölerek gruplaşmayı engelleyecek millet sistemi bunu sağlamıştır. Bunun yanında Safevi Devleti'nin kendi içerisinde başlattığı Şii yayılmacılığı günümüz İran'ın toplumsal yapısının şekillenmesinde önemli bir noktadır. Aynı zamanda Safevilerin Şii anlayışı Şiiliği, Emevilerin Sünnilik anlayışı Sünniliği dejenere etmiştir. Bu nedenle denilebilir ki günümüzde devam eden Şii-Sünni mücadelesi bir yandan da Safevi Şiiliği ve Emevi Sünniliği arasındadır. Bu açıdan Osmanlı-Safevi mücadelesi, Şiiliğin kırılma noktalarından birini teşkil etmiştir.

Safevi Devleti'nin yıkılması Ortadoğu'daki Şii-Sünni kutuplaşmasının sona ermesini sağlamamıştır. Çünkü mevcut yönetimler sürekli sorunun kaynağını çözmede metot olarak baskı ve şiddeti uygulamıştır. Sonuçta iki mezhep arasındaki çatışma değişik alt kollar ile süreklilik kazanmıştır. Bunlardan birisi de Vahhabilik[33] düşüncesidir. Suudi Arabistan'ın Sünni kesimin liderliğini almak amacıyla yöneldiği bu eğilim bir mezhep oluşumu haline gelmiştir. Şiiliği

[33] Vahhabilik Muhammed b. Abdü-l V-hhab (1703-1792) tarafından Orta Arabistan'ın Necd bölgesinde başlatılmıştır. Hanbeli ekolünden doğan Vahhabilik, Selefiyeliğini 16. Yüzyılda etkisinin artmasıyla birlikte de ortaya çıkan bir hareket halini almıştır. Ancak Vahhabilik 17. Yüzyılda görülmeye başlamış ve Arap kültürünü bölgede egemen kılmaya çalışan bir oluşumu sergilemiştir. Bu nedenle Osmanlının Vahhabiliğe yaklaşımı olumlu olmamıştır. Başta İngiltere ve sonrasında ABD Ortadoğu'daki Vahhabi yayılmacılığına destek vermiştir. Bkz. Bodur, Ezber (2003). Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 7-20. Fakat altı kalın çizilmesi gereken en önemli husus ise bugün itibariyle Vahhabilerin görüşleri ve bulundukları eylemle ne yakından ne de uzaktan Hanbeli ekolü ile özdeşlememesidir. Bununa en basit örnek vermek gerekirse insanın nasıl kâfir ve günahkâr olacağı hakkında tamamen görüş farklılığıdır. Günümüzde Vahhabilik düşünce yapısında temel olarak Şia'ya karşı bir zıtlık söz konusudur. Vahhabilik, Şiilerin kutsal saydıkları yerde ehl-i beyte karşı ölçütsüzlüğü, onlardan dilek dileme davranışlarını ve sahabeye küfürlerinden dolayı bidat yaptığını savunmaktadır. Büyükkara, Mehmet Ali (2012). Vehhâbilik mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 42, 614.

kurumsallaşma halini alması ise 1979 yılındaki İran İslam Devrimine kadar bekletilmiştir.

1.4. Sünni ve Şii Mezheplerinin Ortaya Çıkışı

Mezhep kelime anlamı ile birlikte "gidilen yol" demektir (Fığlalı, 1980: 115). İslam dünyasında oluşan mezhepleşme sürecinde Şii ve Sünni mezheplerinin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı açısından kavramsal olarak anlamı, ne kadar bir alanı kapsadığı önemli bir konudur. Bundan dolayı Şii ve Sünni kavramlarının incelenmesi ve içerisinde bulunan kavramlarının açıklanması gereklidir.

1.4.1. Sünnilik Nedir?

Sünniliğin kaynaklarda ehl-i sünnet[34] düşüncesine mensup olan kişilerin mezhebine dendiği görülür. "Sünni kelimesinin anlamı da "sağlam ve doğru inancı benimseyenler" kimselerdir (Yavuz, 1994: 525). Sünni kelimesinin ilk olarak ne zaman kullanıldığı hakkında görüşlerde Batılı araştırmacılardan W. M. Watt 10. Yüzyılda aranması gerektiğini, bunun nedeni de ilk olarak İbn Batta'da eserinde bulunduğunu savunmuştur (Kırbaşoğlu, 1988: 26). Ancak buna karşı gösterilecek bir anti-tez olarak; İbn Quteybe'nin Tevîlu Muhtelifi'l Hadîs eserindeki şu kısım yer almaktadır:

> "(Bir kimse insanlardan) Ehl-i sünneti göstermelerini istese, insanlar Ashabül-Hadis gösterirler. Şayet oradan içlerinde kaderi, Sünni, Rafizi[35], mürcîî ve Haricî'nin bulunduğu bir topluluk geçse de…"(Kırbaşoğlu, 1988: 26).

Bu Watt'ın zaman olarak öne sürdüğü tezin geçersizliğini gösterse de, tamamının yanlışlığı ifadesi anlamına da gelmemelidir. Çünkü bir tezin geçerliliğini sadece bir kanıt üzerinden gidersek, tezdeki diğer hipotezleri ve

---

[34] Peygamber Efendimizin sünneti ve sahabilerin çizgisini takip eden kişilere verilen ifadedir. Bkz. Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 185.

[35] Terk edenler anlamına gelen Rafizi, Zeydiyye içerisinde ayrılan gruplar içinde kullanılmıştır. Olay şu şekilde cereyan etmiştir. Emevilere karşı ayaklanan Zeyd b. Ali'nin ordusunun içerisinde bulunan bir Şii kesimin, Zeyd b. Ali'ye Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Bunun üzerine Zeyd b. Ali her iki isim hakkında olumlu ve doğru ifadeler kullanınca, ordunun çoğu grubu Zeyd b. Ali tarafından çekilmiştir. Bundan dolayı bu gruba Rafiziler denilmiştir. Bkz. Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 120-121.

problematikleri görmezden gelmiş oluruz. Genel olarak kabul olan görüşe bakıldığında Sünni kelimesi, Said b. Cübeyr'in rivayetine göre Hicri II. asırdan sonra Sünni kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Fığlalı 1990: 54).

Sünni kelimesinin, ne zaman ve kimler tarafından kullanıldığını söyleyen bu görüşler ve örnekler sonrasında, Sünni kesimin doğuşu, kolları, esas aldığı fikirler, içerdiği unsurlar hakkında bilgi edinmemiz, konunun daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır.

Sünniliğin dini bir kavram niteliğinde olduğu gibi düşünülse de, siyasi problemlerden kaynaklanan çıkan bir mezhep özelliği de vardır. Bunu açıklamak gerekirse Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Halife seçilen Hz. Ali ile Muaviye ordularının yaptığı Sıffin savaşından sonra çeşitli İslam dünyasında yeni fırkalar görülmüştür. Bunlardan birisi de Sünni mezhebinin ilk olarak siyasi ifade eden Osmâniyye 'dir[36] (Yavuz, 1994: 527). Ancak Emevîler döneminde yaşanan tekfir çıkışları sahabenin ve âlimlerin, Kur'an ve Sünnet konularında çalışmalarına neden olmuş ve bu süreçte Ebu Hanife[37] Sünnilik mezhebinin öncüsü haline gelmiştir. Ebû Hanife'nin bu mevkie gelmesinde şahsiyet ve uğraşları önemli olmuştur. Onun hakkında zengin, cömert, ilim faaliyetlerine yardım eden, ticaret ve fıkıh ilmi ile uğraşan, helal ve haram konusunda dikkatli olan birisi olduğu kaynaklarda geçmektedir (Acımamatov, 2005: 12-13). Ebu Hanife'nin bu karakter özelliklerinde başka, İslam dünyası için yaptığı çalışmalarda din ve şeriat tanımlaması dikkat çekicidir. Ona göre; din "inanılması gerekli temel esaslar, yani tevhid inancı, var ve bir olan Allah'a iman olarak tanımlarken, şeriatı ibadet,

[36] İlk dört Halifenin ve Muaviye'nin Hilafetini kabul eden gruba verilen isimdir. Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki (1994). Ehl-i Sünnet mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10, 526.

[37]699 yılında Kufe'de doğmuştur. Öte yandan yine yaşadığı bölgenin karmaşık pek çok olayın meydana geldiği ve çözümün arandığı bir yer olması Ebû Hanife'nin kıyas metodunu sık sık kullanmasına neden olmuştur. Bunda Ebû Hanife'nin ticaret hayatında bulunması, insanların problem ve ihtiyaçlarını yakından tanıması ve bunlara çözümler bulunması gerektiğine duyduğu inancının da etkisi vardır. Ömrünün elli iki yılını Emevîler, on sekiz yılını Abbasîler döneminde geçen Ebu Hanife haksızlıklara karşı sergilediği tavır yüzünden, siyasilerle arası hiçbir zaman iyi olmamış, her iki dönemde de cezalandırılmıştır. Hapse atılarak işkence edildiği ve dövüldüğü Bağdat'ta 767 yılında vefat etmiştir. Bkz. Ünver, Mustafa (2002). Ebû Hanife Düşüncesinin Ar kaplanını Besleyen Ayetler, *İslâmî Araştırmalar*, 15 (1-2), 51-62, Uzunpostalcı, Mustafa (1994). Ebû Hanîfe mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 10, 131-138.

muamelet vs. gibi insan hayatının çeşitli tezahürleri için konulan dini hükümler olarak kabul etmektedir." (Mert, 1998: 285).

Ebû Hanîfe'den sonra İslam içerisinde bid'atlara karşı bayrağı teslim alan İmam Malik, İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel olmuştur. Hanbel'in düşüncesine sahip kimseler, ehl-i Bidat'a şiddetle karşı çıkan, akidesinin Kur'an ve sünnete dayandığını savunmuştur. Bir başka grup ise Selefiyyelerdir. Bunlar genellikle hadis konusunda uzman kişilerin içerdiği sınıf olmuşlardır. Buhari, Selefiyye içinde bulunan kişilere örnek olarak Yezid b. Harun, Abdullah b. Mübarek, Ebû Ubeyd Kâsım b Sellâm (Yavuz, 1994: 526) rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'de hadis konusunda uzman kişilerden olduğu için ashabü'l hadis içerisinde yer almaktadır (Şimşek, 2012: 47). Ahmed b. Hanbel akîde metinlerinde ashâb-ı reyi Mürcie, Kaderiye, Râfizîlik Hâricîlik ve Cehmiye'yi lanetlemiştir (Melchert, 2005: 396).

Sünniliğin Ahmed b. Hanbel'den sonra ehl-i sünnet kelamcıları adı altında İbn Küllâb'ın başını çektiği grup oluşmuştur (Yücedoğru, 2007: 72). Küllâb, Selef akaidini kelâm ilmi ile mu'tezile karşısında güçlendirmeye çalıştırmıştır (Yavuz, 1999: 156). Buna örnek olarak İbn Küllâb, Mu'tezileler'e karşı şunları söylemektedir:

> "Allah ilim ve kudretiyle kadîm olarak ilim ve kudret ile kâim olduğu gibi, kelâmı da kendisiyle kâim olan kâdim bir varlıktır. Harfler ve sesler kelâmullah bölünüp parçalara ayrılmaz; değişiklikte göstermez O Allah'a ait tek bir mana'dır" (Esen, 2002: 72).

Buradan anlaşılacağı üzere İbn Küllâb zamanında kelâm, İslam'ın o dönemdeki Mu'tezile mezhebine karşı yürüttüğü mücadelede bir silah olarak kullanılmıştır. Küllâb'tan sonra Ebu'l Hasan el-Eş'ari ve Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî[38] gibi âlimler de X-XI. yy.'da İslam'a canlılık kazandırmaya devam etmiştir (Yavuz, 1994: 527). Bu iki itikat Sünni kelâm düşüncesinin ehl-i sünnete kavuşmasında önemli bir yerdedir. Bundan dolayı her iki itikada değinmek konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

[38] Asıl adı Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî 'dir. Bkz. Özen, Şükrü (2003). Mâtürîdî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28, 146.

1.4.1.1. Sünnilikte Yer Alan Temel İnançlar

10. ve 11. Yüzyıllar arasında İslam dünyasındaki ilim çalışmaları sayesinde, birçok İslam düşünürü bid'atlara karşı mücadele amacıyla farklı itikatlar aracılığıyla bu yolu sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında öne çıkan iki itikat olarak Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'tir.

Birinci olarak Eş'arilik Ebu'l Hasan el-Eş'ari'den sonra mezhep şeklini almıştır (Kalaycı, 2011: 46). Bunun nedeni Eş'ari'nin Mutezile[39] mezhebinden ayrıldıktan sonra ona karşı şikâyetname şeklinde yazılar bulunması ve muhaliflerinin onu ön plana çıkarmalarından sonra herkes tarafından daha iyi tanınır hale gelmesindendir. Eş'ari annesinin ikinci kocası Cübbâi'den etkilenerek onu hocası kabul edip, Mutezile mezhebine girdiği daha sonra kendisinin sorularına cevap verememesi sonucu, bu yoldan ayrılmayı düşündüğü kaynaklarda geçmektedir (Eraslan, 2015: 19). Nesefi Eş'arî hakkında "ehl-i hadîs kelâmcısı" demiştir (Yazıcıoğlu, 1986: 289). Eş'ariliğin savunduğu düşünce yapısına bakıldığında Şii mezhebindeki İmamet konusunda; Eş'ari İmametin seçimle olması, imamı seçmeye elverişli olanların sayısının önemli olmayıp, eğer ki imam vasfını taşıyan biri seçilirse akdin kabul olacağı, İmamlar Kureyşten'dir, ilkesinin gerekli olmadığını söylemektedir (M. Keskin, 2005: 235-236). Eş'ari düşüncesinde Allah'ın fiillerinde hikmet vardır, ancak ilahi fiiller asla bir sınıra tabi olamaz demektedirler. Şöyle ki Allah'ın yarattığı şeyleri, yaratmaması veya bunların mükemmel ya da tam tersi oluşturması sonucunda her şey içinde bir hikmetin olduğunu düşünmüşlerdir (Can, 2006: 25). Eş'arilik doğru bilginin ne olduğu sorusuna teorik bilginin akıl yoluyla elde edilebileceğini, ancak kesin bilgi veya haberin ise mucize ile kanıtlanarak peygamberin bildirdiği şey olarak görür (Akkaya, 2013: 82). Eş'ari, Mutezile mezhebine karşı Kur'an konusunda onun

[39] Kurucusu olan Vasıl b. Ata'nın, Hasan el-Basri'nin büyük günah işleyen birisinin durumu hakkında verdiği dersten çıkması ile başlamıştır. Olayın devamında Vasıl b. Ata Hasan el-Basri'nin dersine girerek "ben büyük günah işleyenin ne mü'min ne de kâfir olduğunu söylemeyeceğim. O mü'min de değildir, kâfir de değildir. Belki o imanla küfür arasında bir yerdedir" demiştir. Hasan el-Basri'nin, Vasıl b. Ata hakkında söylediği sözlerden sonra, Vasıl b. Ata'yı savunanlara Mu'tezile denmiştir. Bkz. Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 152-153.

yaratılmadığını, bundan dolayı Kur'an'ın mahlûk olarak gören görüşlere karşı çıkmıştır (Bıyıkoğlu, 2014: 667).

Eş'arîliğin içerisinde bulundurduğu görüşlerden hareketle, İslam dünyasında ayrılığa neden olacak Mutezile mezhebine karşı kesin bir karşıtlık varlığı tespit edilmiştir. Buna ilaveten Eş'ari'nin fikirleri görüldüğü üzere o zamanki İslam düşüncesinde karışıklıkların önlemesinde de etkili olmuştur. Şii düşüncesinde var olan Hz. Ali ve İmamet konusunda sunduğu çözümlemelerde buna örnektir. Bunun yanında diğer bir itikat olan Matüridiliğin yapısına da göz atmak gerekir.

İkincisi Mâtûrîdîlik, Semerkand'ın Mâtürîdî kasabasında doğan Ebû Mansur el-Mâtürîdî 'nin (Ak, 2006: 28; Önal, 2013: 328; Özen, 2003: 146) , öncülüğünü yaptığı itikattır. Mâtürîdî 'nin problemlere çözüm arayışında felsefi yaklaşımında, Eş'ari'den daha somut ve teknik terimleri kullandığı görülmüştür (Korkmaz, 2001: 93). Bunun nedenin Mâtürîdî'nin bulunduğu bölgede fıkıh çalışmalarının yaygın olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Açıkgöz, 2002: 34). Mâtürîdî, İslam dünyası içerisinde Mutezile ve benzeri aşırı mezheplere karşı ayetlerden yararlanarak delil göstermiştir. Cebriyye'nin "Allah her şeyin yaratıcısıdır, insanın fiillerine tesir eden bir kudreti yoktur ve bütün fiillere mecburdur" (Toprak, 1990: 165) düşüncesini savunmuştur. Buna karşı, Mâtûrîdîlik ise bu olayı Külli ve Cüzi irade terimlerini kullanarak, "insanın kendisinden sağladığı bir kudret olmasa da, Allah'ın ona verdiği sınırlar dâhilinde bu kudreti sınırlı bir şekilde kullanır" görüşünü öne sürmüştür (Yüksel, 1990: 5). İmamet konusunda Mâtürîdî, şartın takvada aranması gerektiğini söylemiştir (İşcan, 2007: 465).

Bu açılardan bakıldığında Mâtûrîdîlik ve Eş'arilik kendilerinden önce gelen Sünni kelâmının öğretilerini geliştirerek, bid'at ve İslam'a aykırı olan düşüncelere karşı kalem savaşı vermişlerdir. İslam'ı öğrenmek ve öğretmek için çıktığı yolda bugün yaklaşık 1 milyar 360 milyon olan Müslüman nüfusunda onların öğretileri halen sürmektedir. Başka bir perspektif olarak Sünniliğin bu geçirdiği evreler sırasında siyaset anlayışının da oluştuğu görülmektedir.

Önemli ve altı çizilmesi gereken bir hususta, Ehl-i Sünnet'in tüm düşüncelerini gerek kurumsallaşması gerek sistemleştirmesi ve gerekse de yaymasını yapan Ebu'l-Hasan el-Eş'ari ve Ebu Mansur el- Mâtûrîdîdir (Mutlu, 2012: 195).

1.4.1.2. Sünniliğin İçerisinde Yer Alan Temel Siyasi Kavramlar

İslam dininde mezheplerin oluşmasında siyasi rol oynayan faktörler aracılığı ile bunun gerçekleştiği görülür. Bu nedenle İslam mezheplerinden Sünniliğin kendi içerisinde içerdiği siyasi kavramlara bakmakta yarar vardır. Burada iki terim ön plana çıkmaktadır. Bunlar Hilafet ve Halifeliktir. Bu terimlerin incelenmesi İslam dünyasında yaşanan olayların dini ve siyasi boyunu da gözler önüne serilmesi için gereklidir.

Birinci Hilafettir, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yerine kimin geçeceği soruları nedeniyle Hilafet konusu gündeme gelmiştir. Hilafetin sözlük anlamı bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek, vekâlet veya temsil etmektir. İslam Devletlerinde ise Hz. Muhammed'den sonra gelen devlet başkanlığı kurumunu belirtir (Avcı, 1998: 539; Başoğlu, 1996: 81). Şii-Sünni Çatışması içerisinde sıkça geçen siyasi problemlerden birisi de Hilafet meselesi olmuştur. Şöyle ki: Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hilafet meselesinde Sünniler iki görüşüne ek olarak Şiiler üçüncü bir görüş öne sürmüşlerdir. Sünnilere göre Ensar'ın desteklediği Sad b. Ubade grubu ve Hz. Ebu Bekir'i destekleyenler toplantıda yer almıştır. Şiiler ise üçüncü olarak Hz. Ali'nin Halife olmasını isteyen grubun varlığından bahsederek, bunların ilk Şii grubunu oluşturan kimseler olduğunu savunmuşlardır (Atay, 1983: 20-21; et-Tanci, 2011).

Görüleceği üzere Hz. Ali'nin Hilafet konusu Şii-Sünni çatışmasının doğuşu meselesinde önemli bir merhale görülebilir. Nitekim bu olay Şii ve Sünni mezheplerinin konuları itibariyle benzerlik gösteren, ancak farklı bir gerçeklik alanında bulunduğunu da kanıtlamaktadır (Kalaycı, 2013: 306). Bu üç görüşe bakıldığında İslam'da düşünce ayrılıklarının ilerde de olsa belirgin bir şekilde siyasi sebepten gerildiği görülür. Ayrıca Hilafet konusunda Sünni kesim hadislere

dayanırken, Şii kesim rivayetleri üzerinden kendilerini savunma yoluna gitmiştir. Örnek olarak, Şiilerin "İmamet nassa dayanır" sözüne peygamberin hadislerinden örnek göstererek "Hilafet nassa dayanır" görüşünü ispatlamaya çalışmışlardır. Aynı zamanda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Halifeliğini peygamberin: "Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyunuz" diyerek kanıtlamaya çalışmışlardır (Canikli, 2006: 145-146).

Bu kanıtlamalardan sonra İslam dünyasında Muaviye dönemine kadar büyük bir ayrılık yaşanmamasına rağmen bu dönemde Hilafetin yapısında değişiklik yaşanmıştır. Bu Halifeliğin veraset yoluyla devri ve saltanata, yani tam anlamıyla bir siyasi güç haline de gelmesine yol açmıştır (Çetin, 2013: 23-24) . Halife meselesinin incelenmesi de konuya açıklık getirme açısından önemlidir.

İkincisi ise de halifeliktir; bir kimsenin yerine geçen, yerini alan anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra başa geçenlere Halife, devlet yönetimine de Hilafet denmiştir (Hizmetli, 1999: 30; Kayaoğlu, 1980: 133). Bakara suresinde geçen "Yeryüzünde yeni bir Halife yaratacağım" ayeti ve yeryüzünde hâkim olan cinlerin yerine insanın getirildiği için düşünülen Hz. Âdem ve soyuna Halife denmesi, Halife kelimesinin dayanağı gösterilmiştir (Uludağ, 1997: 299).

Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ebu Bekir Halife olmuştur. Hz. Ömer kendi döneminde halifenin Şur'a meclisinin kurulmasını istemiştir. Böylece Halifenin seçiminde seçkin kişilerin rol aldığı bir sisteme geçilmiştir (Hançabay, 2014: 383). Nitekim Şur'anın Kur'an'da delilleri de vardır. Şur'a suresinin 38. ayetinde "ve emruhum şûrâ beynehum" (Şûrâ: 42/38) ve Âli İmrân suresi 159. ayetinde "ve şâvirhum fîl emr" (Âli İmrân: 159) ifadeleri, müminlerin kendi içerisinde dünyevi konularda müşavere yapılabileceğini söylemektedir. Nitekim bu ayetlere binaen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın buna uygun olarak Halife oldukları görülmektedir. Hz. Ali'nin de bir kısım topluluk tarafından müşavere yolu ile başa geldiği kaynaklarda geçmektedir. Ancak Dört Halife döneminden sonraki süreçte Halife seçim usulü Muaviye zamanında veliaht tayin

etme yoluyla gerçekleşmeye başlamıştır (Yiğit, 1991: 88). Emevilerin kabileci anlayışlı veliaht tayininden sonra da Ebu'l Abbas'ın hutbesiyle halifelik Abbasilere geçmiştir (Yıldız: 1988: 34). 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Abbasi Halifesi III. Mütevekkil-Alellah'tan merasimle Halifeliği almasından sonra, 21 Kasım 1922'de Halifeliğin kaldırılmasına kadar devam etmiştir (A. Özcan, 1998: 546-550). Bundan sonra da Halifelik hiçbir devletin resmi unvanı olarak kullanılmamıştır.

1.4.2. Şiilik Nedir?

İslam dünyasında yer alan mezheplerden birisi olan Şiiliğin, Şia kökünden gelip, bir insanın yardımcıları ve ona uyanlar, aynı görüşte olmasa da bir şey üzerinde birleşen topluluk, fırka, bölük ve yayılmak anlamına gelmektedir (Ecer, 1993: 131; Kurt, 2011: 6; Günaydın, 2010: 13)[40]. Diğer taraftan Şia kelimesine Şii kesimden mütefekkirlerin yüklediği anlamda önemli bir husustur. Şii yazarlardan Nevbahtî'ye göre Şia, Hz. Muhammed zamanında ve ölümünden sonra Hz. Ali'nin Halife olduğunu savunan Şiatü'l Ali topluluğunun adıdır (Ateş, 1972; 147; Bacak, 2009: 3)[41]. Şiiliğe yüklenen bu anlamlar yanında ne zaman doğduğu da önemli bir soru işaretidir.

Şiiliğin doğuşu meselesinde ortaya atılan görüşler çok olması ile birlikte kesin kabul gören ortak bir düşünce de yoktur. Bundan ötürü Şiiliğin doğuşu hakkındaki görüşlerin anlatılmasında yarar vardır. Bunlardan birincisi, Hz. Muhammed'in yaşamında doğmuştur, diyenlerdir. Kâşifu'l Ğıta[42], Hüseyin Mircaferi, Seyyid Cafer Şehidi ve Ali Şeriati gibi isimler bu görüşü desteklemektedir. Bu müellifler, Hz. Muhammed'in İslam'ı yayması ile beraber

---

[40] Ayrıntılı bilgi için bkz. Onat, Hasan (1997) Şiiliğin Doğuşu Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 79, Fığlalı, Ethem Ruhi (1993). Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi. *Milletlerarası Tarihte Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat, İstanbul: İlmi Neşriyat, 33, Ecer, Ahmet Vehbi (1983), Şia ve Doğuşu, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 131.

[41] Öztürk, Mustafa (2000). "Mübhematü'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası. *Dini Araştırmalar*, 3 (8), 126, Onat, Hasan (1997) Şiiliğin Doğuşu Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 79-80.

[42] Kâşifu'l Ğıta Şiiliği taraftar anlamında ve Hz. Peygamberin etrafında bulunan Müslüman toplumunun adı olarak tarif etmiştir. Bkz. Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 81.

Şiiliğin de ilk tohumlarının aynı zamanda atıldığını savunmaktadır (Ş.Öz, 2008: 33-34). Ayrıca Şii mezhebinin bir diğer tezi de Gadîr-i Hum olayıdır (Öztürk, 2000: 133). Şii rivayetlerinde yer alan bu olay şöyle vuku bulmuştur: "Peygamber veda haccından dönerken Hum denen kurak bir yerde ashabı durdurarak şunları söylemiştir:

> "Allah bana, Ey Peygamber! Sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yerine getirmemiş olursun… Cebrail bana Rabbımdan şu emri getirdi ki, Ali b. Talib benim kardeşim, vâsim, halifem ve benden sonra imamdır. Ey insanlar! Allah onu size veliy ve imam olarak tayin etti, ona itaat etmeyi herkese farz kıldı. … Allah mevlânız, Ali ise imamınızdır" (Sofuoğlu, 1993: 258; Yüksel, 1993: 31) dediği geçer.

Olayın analizi yapıldığında ikinci görüşte bulunacak olan Şii grubunun tezi buna bir anti-tez niteliğindedir. Çünkü Peygamberin imamlığı veya Halifeliği Hz. Ali'ye bıraktığını doğru görenlerin ikinci bir delili aramaları gereksizdir. Ayrıca Hz. Ali'nin Gadir-i Hum olayı sırasında Yemen valiliğini yaptığı, buradaki halkında Hz. Ali'nin uygulamalarından şikâyet etmeleri üzerine, peygamberin bu konuşmayı yapması bu iddianın çürümesine de neden olmaktadır. Diğer yandan, Allah'ın söylediklerini söylemek ile yükümlü olan peygamberin, bu durumda Hz. Ali'nin Halifeliğinin hiçbir vasiyetinde veya ölümünden sonra oluşan küçük gruplarda söylendiği görülürse, ümmete böyle bir mesaj vermediği açıkça gözlemlenebilmektedir.

İkincisi, peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'yi Halife seçmek isteyen tarafların Şia grubunun oluşturulduğu görüşüdür. Bu görüşü savunan grubun adı Şiatü'l Ali olarak Nevbahtî ve Ebû Halef el-Eş'ari el Kummi'nin eserlerinde geçmektedir (Ş. Öz, 2008: 34; Çitlioğlu, 2015: 14). Bu görüşlerin yorumlanmasında o zamandaki durumun beraber olarak incelenmesi konuya daha açıklık getirilmesinden yararlı olacaktır. Şöyle ki; Hz. Muhammed'in vefatından sonra cenaze işlerini yapmak için Hz. Ali ve yanında birkaç sahabe, Hz. Ebu Bekir'e geç biat etmiştir (Avcı, 1998: 541). Hz. Ali hakkında ise altı ay sonra biat ettiği söylenmektedir. Bunun nedeni Şii rivayetlerinde Hz. Ebu Bekir ile Hz. Fatıma arasında gecen Fedek arazisi sonrası, Fatıma'nın hastalanmasıdır. Olay Şii kaynaklarında Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Fatıma'ya Fedek arazisi için şahit göstermesi istemesi üzerine, O Hz. Ali ve Ümmü Ümeyyen'i göstermiş ise de Halife:" Ey

Allah'ın Resulünün kızı! Sen bir şeyi ispat etmek için iki erkek veya bir erkek iki kadının şahitlik etmesinin gerektiğini bilmiyor musun?" (Atçeken, 2000: 328) demesiyle Hz. Fatıma'nın oradan ayrılmış ve ölene kadar Halife ile konuşmamıştır (Balcı, 1999: 205). Sünni kaynaklarında bu olaydan sonra Hz. Ali'nin karısı, Hz. Fatıma'nın cenazesini Halifeyi çağırmadan kıldırması yaşanan gerginliğe ayrı bir örnektir (Altun, 2012: 5).

İslam dünyasındaki Fedek hadisesinde sonra yaşanan Hz. Fatıma'nın altı ay sonra ölümü, Şii düşüncesine bağlı kişilerin, Halifelere karşı bir tutum almasında etkisi olabilir. Ancak Halifenin öne sürdüğü görüşlerde kendi inisiyatifini değil, bilakis peygamberin sözlerinden hareketle Hz. Fatıma'nın Fedek konusundaki davasını değerlendirmiştir. Bunun yanında Fedek meselesi İslam hukukunda kim olursa olsun, İslam'ın getirdiği şartlardan başka bir unsurun davaya etki etmemesinin ve hak konusunda Kur'an ve peygamberin hadislerinin esas olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Şii kesimin dikkat çektiği diğer vaka Kırtas olayıdır. Bu olay Şii rivayetlerinde; Hz. Muhammed'in vefatı sırasında ümmetin ihtilafa düşmemesi için bir kâğıt getirilmesini istemesinden sonra, Hz. Ömer'in Allah'ın kitabı ve peygamberin sünnetinin kendilerine yeteceğini söyler. Peygamberin hiçbir yazı yazmamasına rağmen Şii kesim, eğer yazsaydı "Hz. Ali'nin adını söyleyecekti" (Onat, 1997: 85) demiştir.

Üçüncü olarak Şiiliğin doğuşu Hz. Osman döneminde ortaya çıktığını görüşüdür (Ş. Öz, 2008: 34-35). Bunu savunanlar Abdullah b. Sebe'nin sözlerinden hareketle bu görüşü ortaya atmıştır. Sebe'ye göre "Hz. Ali peygamberin varisi olarak, Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den değil, Osman b. Affân'dan daha layıktır" (Kutluay, 2001: 71) der. Abdullah b. Sebe hakkında Seyf b. Ömer kaynaklı, Taberi'den nakledilen bilgilere göre kendisi Hz. Osman döneminde Müslüman olan bir kimsedir. Bir süre peygamber hakkında sapkın fikirlere kapılan bu zatın, daha sonraları Hz. Ali'nin Halifeliğini, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'den daha önce hak ettiği söylentilerini yayan biri olması (Fığlalı, 1988: 133). Şiilik düşüncesinin değil de, aşırıcı görüşler ortaya atmaya çalışan birisi olduğunu gösterir. Abdullah b. Sebe hakkında aşırı fırkalardan biri olan

Sebeiyye'nin kurucusu olduğu söylenmektedir (Topaloğlu, 2012: 128). Ancak aşırıcı görüşlerin tam olarak belirginleşeceği olay Sıffin Savaşı sonrasında olması bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Bundan dolayı Hz. Osman döneminde Abdullah b. Sebe taraftarlarının Hz. Ali'yi destekleyen grubu oluşturmaları görüşü, kaynak problemi ve tarihsel zaman açısından geçerli olmadığını gösterir.

Dördüncü olarak ortaya atılan görüş Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali'ye biat eden grubun ilk Şiiler olduğudur (Ş. Öz, 2008: 35; Fığlalı, 1993: 35). Bu görüş ile ilgili yeterli bilgi olmamasından dolayı, sadece varlığı belirtilmek istenmiştir.

Beşinci olarak Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in Yezid'in askerleri tarafından şehit edilmesinden sonra Şiiliğin temeli olduğunu söyleyen görüştür ki, burada Şiilerin dini bir cemaat olarak çıktığı söylenmektedir (Ş. Öz, 2008: 35). Tarihte Kerbela olayı olarak geçen bu vaka, Şii-Sünni çatışmasının da omurgasını oluşturmuştur (Fığlalı, 1983: 370). Ayrıca Kerbela olayı doğru bir şekilde okunduğunda, Şiilerin kendi meşruiyetini kabul ettirmek amacıyla kullandığı siyasi bir araçtır (Geçit, 2013: 63). Hatta bazı araştırmacılar bu olayı bir travmaya benzetmiştir (Onat, 2007: 5).

Bu görüşe hâkim olan kesim günümüzde hala kendini hissettirmektedir. Hz. Hüseyin'in şehit edilişi anısına her yıl yapılan gösteriler bunun göstergesidir. İslam dünyasında acı bir hadise olan bu durumun, Şiiliğin doğuşunu ve yayılmasını sağladığı görüşü veya gerçek tohumlarının ekildiğinin belirtisi kabul edilebilir. Çünkü bu süreçten sonra Ali taraftarlarının nefret ve hınçları Emevilere karşı artmış ve bunun neticesinde onlara karşı olan Şii grubu oluşmuştur.

Son olarak ortaya atılan görüş, Emevi Devleti'nin son dönemlerinde olduğudur (Ş. Öz, 2008: 36). 685 yılında Muhtâr es-Sekafî[43] önderliğinde başlayan Emevi Devleti'ne karşı isyanın, Şii mücadelesi olarak görülmesinden

[43] Asıl adı Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafi (622-687) olan, Hz. Hüseyin'in katillerini cezalandırmak amacıyla ayaklanan siyasi ve dini liderdir. Bkz. Yiğit, İsmail (2006). Muhtâr es-Sekafî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31, 54.

dolayı bu görüş oluşmuştur. Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla başlattığı isyanlarda mevalilerin desteğini alarak Emevi Devleti'nin yıkılmasında rol oynamıştır (Yiğit, 2006: 54; Güneş, 2015: 188). Bunlardan hareketle siyasi olaylar sonucu dini mezhepler oluşumu meydana gelmiştir. Şiiliğin bu kategoride yer aldığı konusunda sadece günümüz araştırmacılarının değil geçmişte yaşayan bazı düşünürlerinde, siyasi bir hal çerçevesinde cereyan ettiğini söylemesi bu durumu gösterir niteliktedir. Örnek olarak; Şiiliğin İbn Hazm'a göre ayrılış noktası ashabın üstünlüğü meselesinden kaynaklanmaktadır (Dalkılıç, 2006: 55). Yani Şiilik siyasi menşeili olup daha sonradan dini bir hususiyet olarak ele alınmıştır (Yüksel, 1993: 34).

Şiiliğin içerisinde yer alan bu tartışmaların tarihsel süreç açısından da bir anımsatması gösterilmiştir. Bu çizgi de devam edildiğinde bunlardan ötürü Şiiliğin kendi içerisindeki kollarının neler olduğuna yanıt aranmalıdır.

1.4.2.1. Şiilikte Yer Alan Temel İnançlar

Hicri II. asrın içerisine kadar yaşanan olaylar sonucu Şiiliğin tarihsel sürecinde yeni kolları oluşmuştur. Bunlar, Zeydiyye, İmamiyye-İsnaaşeriyye, İsmailiyye, Galiyye ve Nusayrîliktir. Bu Şii mezhep kollarının incelenmesi, konuya açıklık getirilmesi açısından kayda değerdir. Birincisi Zeydiyye' dir [44] Hz. Hüseyin'in torunlarından İmam Zeyd b. Ali'nin düşüncesine bağlı olan Şiiliğin kollarından birisidir. Emevîler tarafından hunharca öldürülen İmam Zeyd'den sonra Hicri 3. asırda tekrardan cemaat olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Demirci, 2011: 194). Zeydiyye zulme karşı mücadelenin gerekliliği ve İmametin verasetle değil, faziletle ve istemekle olacağını savunur (Yücel, 2011: 257). İmam Zeyd'in Emevîler ile mücadelesi içerisinde, Zeydiyyeliğin oluşum süreci başlamıştır (Öz, 2000: 46) Zeydiyye inancı ilk olarak Hazar Denizi çevresinde daha sonra da Semerkant, Taberistan ve Horasan bölgelerinde etkinliğini 9. ve 10. Yüzyıllara kadar sürdürmüştür (Gökalp: 2007a: 75-77; Yücel, 2013: 332). Zeyd.

[44] Zeydiyye'nin kolları arasında Carudiyye, Salihiyye ve Butriyye, Süleymaniye Kasımiyye yer almaktadır. Bkz. Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 105.

b. Ali'den günümüze kadar kelam, hadis, tefsir, tasavvuf alanında Zeydiyyeliğe mensup kişilerin eserlerinin günümüze geldiği görülür (Gökalp, 2007b: 109). Günümüzde Zeydiyye'nin en önemli halkası olarak Kâsımiyye fırkası Yemen'de bulunmaktadır (Doğan, 1989: 91). Zeydiyye, Ehl-i Sünnete en yakın grup olmasını iki nokta da görmek mümkündür. Birincisi, ilk üç halifenin Halife olmasının doğru ve meşru olduğunu kabul etmesidir. İkincisi ise fıkıh da çok az ve feri konular hariç hemen hemen ehl-i Sünnetin en önde gelen âlimi, İmam Ebu Hanife'nin düşüncelerini geçerli görmesidir (Mutlu, 2012: 101).

Bugün İran'ın Yemen üzerindeki etkisini iki ülkenin halkı ayni inanca tabi olduğunun iddiasını sürdürmektedir. Hâlbuki Zeydiyye inancı Şiilikten ziyade Sünni mezheplerine daha da yakındır. Bu konjoktürden anlaşılacağı üzere İran'ın Yemen'de siyasi nüfuz kazanmak amacıyla mezhepsel çekişmeden uzak durduğu görülür.

İkincisi İmamiyye-İsna'aşeriyye'de, İmamiyye inancında Allah'ı, O'nun hakkında doğru ve mümteni olanı, nübüvveti ve İmameti tanımak vacip olarak görülür (Yüksel, 1993: 18). Şia'da imanın esasları; tevhid, adalet, peygamberlere ve imamlara imandır (Güneş, 2004: 186). Şii kaynaklarına göre Muhammed el-Bâkır'ın ölümünden sonra mensupları Ca'fer es-Sâdık'a itaat etmeye başlamışlardır. Şii kesiminin, on ikinci imamın zamanında, onun ölmediği ve zuhur edeceği düşüncesini oluşmuştur. Safevi Devleti'nin yıkılışından sonra sessizliğe gömülen İmamiyye düşüncesinin, 1979 İran devrimiyle tekrar yükselişe geçmiştir (M. Öz, 2010: 112-113). İmamiyye düşüncesi, İmamet başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Üçüncü olarak İsmailiyye 'dir, on iki İmam'ın altıncısı olan Ca'fer es-Sadık'ın sağlığında oğlu İsmail'i imam olarak bıraktığı inancını savunan Şia'nın kollarından biridir. Ca'fer es-Sadık'ın İsmail'i içki içerken görmesi üzerine İmameti ondan aldığı da kaynaklarda geçer (M. Öz, 1993: 605; Madelung, 2006: 281). Harun Reşid'in baskıları ile Medine'den ayrılan Muhammed b. İsmail, önce Deylem, sonra da Nişabur'a gitmiştir. İsmail'in ölümünden sonra Fatimi

Devleti'nin kuruluşuna kadar İsmailiyye topluluğu 1 asır sessizlik dönemi yaşamıştır (M.Öz, 2010: 113). Fatımilerin yıkılmasından sonra ise Müsta'liyye[45] ve Nizariyye kollarına ayrılmıştır. Müsta'liyye fırkasına bağlı olanlar Fatimiler'e bağlılığı ile birlikte günümüze kadar Yemen ve son olarak Hindistan'da kendini göstermektedir. Nizariyye topluluğu ise İran'ı merkez alarak, ünlü Alamut kalesinin hükümdarı Hasan Sabbah'ın etrafında birleşerek 1256 yılına kadar Sünni Hilafetle mücadele etmiş ve Moğollar[46] tarafından dağıtıldıysa da, günümüzde İran'da bir kesim tarafından Nizari İsmaililik görülmektedir (Büyükkara, 1998: 35). İsmailiye mezhebi için Karamita, Talimiyye, Batıniyye, Seb'iyye ve Melahide gibi isimler de kullanılmıştır (Tan, 2012: 112).

Gerek İsmailiye gerek Dürziler[47] İslam inancı bakımından İslam mezheplerinin arasında görünmesi mümkün değildir, bunun da başlıca nedeni İslam'ın temel ilkelerini yok saymalardır (kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekât, cihat ve haç) (Mutlu, 2012: 114). Yine İran İsmailiye inancına mensup olan kişiler (Ortadoğu'da Suriye ve Asya'da Afganistan, Pakistan ve Hindistan) üzerinden politika yürütmektedir.

Dördüncü olarak Galiyye'dir, Galiyye kelime anlamı bakımından sözlükte gulüv kökünden türeyen "itidal çizgisini aşanlar," anlamına gelmektedir (Teber, 2007: 115; M. Öz, 1996: 333). Aslında bu inanç şeklini, Şia kesimi tarafından da böyle algılayanlar olmuştur. Galiyye inancına mensup kişiler, dini metinler içerisinde saklı olan, sadece imamların bildiği sırlar olduğunu düşünen bir algı biçimine inanmışlardır (Altıntaş, 1999: 74).

---

[45] Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, Mustafa (2006c). Müsta'liyye mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32, 116-118.

[46] Moğol İmparatorluğu (1206-1370) Cengiz Han (Geçek adı Timuçin) tarafından kurulmuştur. Bkz. Özgüdenli, Osman Gazi (2005). Moğollar mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 225. 1206 yılında Timuçin Cengiz unvanını aldıktan sonra kurduğu imparatorluk hem Avrupa hem doğu için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bkz. Missick, Stephen Andrew (t.y.) *The Assyrian Church in the Mongolian Empire as Observed by World Travelers in the LATE 13th and Early 14th* Centuries. http://www.jaas.org/edocs/v13n2/missick.pdf, Erişim Tarihi: 13.05.2017, 90.

[47] Fatımi Devleti hükümdarı el-Hâkim bi Emrillah'ın tanrılığına iman eden Şiiliğin kollarından İsmailliyye'nin içerisinde doğmuştur. Dürzilik adını, El-Hâkim'in ilahlığını yaymaya çalışırken ölen Derezî'den almıştır. Bkz. Artokça, İzzettin (2013). Ortadoğu'da Dürziler, (Stratejik Rapor No: 54), Yer ?: TASAM, 4.

Beşinci de Nusayrılik'tir, Nusayrîlik Kurucusu Muhammed b. Nusayr (883) olan Nusayrilik Şii itikatlarından bir diğeridir. Nevbahti'nin aktardığına göre İbni Nusayr Caferi mezhebinin 10. İmamı Ali en-Nâki tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu iddiasında bulunmuştur (Mutlu, 2012: 122). Mezhebe Nusayrî mezhebinin isminin nereden geldiğine dair ortak bir görüş yoktur. Kimi kesimlere göre Küfe yakınlarındaki bir köy veya dağ isminden kimi kesimlere göre ise Hristiyanlık ve bazı cemaat isimleri içerisindeki unsurlardan bu isimlendirmeye uygun görülmüştür (H. Bulut, 2012: 582-583). Nusayrîlik inanç bakımından İslam'a aykırı bir duruşu sergilemektedir. Çünkü Nusayrîlere göre Hz. Ali zahirde imam batıni olarak da tanrı sayılmaktadır (H. Bulut, 2012: 589).[48] Bu nedenle de Nusayrîlik İslam inancına göre tekfir edilebilecek statüde bulunmaktadır.

9. Yüzyılda Irak bölgesinde kurulan Nusayrilik hareket alanını tarih içerisinde Adana-Suriye topraklarına doğru kaydırmıştır. Nusayriler sırasıyla, Eyyubi, Selçuklu, Osmanlılar hâkimiyetinde pasif bir durumda kalmışlardır (Üzüm, 2007: 271). Birinci Dünya Savaşından günümüze kadar mevcut coğrafyaları olan Suriye'de varlıklarını sürdürmektedirler. Hafız Esed'in 1970 yılında başarıyla gerçekleştirdiği darbe girişiminden sonra Suriye devleti ilk defa Nusayrî ailesinden bulunan bir devlet başkanını göreve gelmiştir. Günümüzdeki Suriye devlet başkanı Beşşar Esed'de Nusayrî ailesinin bir ferdi olarak görevini sürdürmektedir (H. Bulut, 2012: 588).

Ortadoğu bölgesinde Nusayrilik bulunduğu coğrafya (Adana-Suriye) nedeniyle günümüzde Suriye-İran ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Çünkü Nusayrîlerin Şii mezhebinde bulunan diğer fırkalar ile alakası olmadığı halde Suriye hükümeti ve İran hükümeti birbirlerini aynı amaçlar doğrultusunda müttefik olmaktadırlar. Bunun asıl nedeni ise bu iki devletin kendi içinde bulunan Şii kitleler sayesinde elde ettiği kazanımlardır.

---

[48] Nusayrîlik'in inanç bakımından özellikleri için bkz. Bulut, Halil İbrahim (2012). Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik, http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/oy2012_579_614.pdf, Erişim Tarihi: 22.07.2017.

Şii mezhebinin kolları her şeye rağmen günümüze kadar sayıları az veya çok gelebilmişlerdir. Nitekim bugün Ortadoğu'nun siyasi, dini, kültürel olaylarını anlamak istiyorsak, Şiilik mezhebinin üzerinde durmamız kaçınılmazdır. Şiilik içerisinde bulunan görüşlerin, sonraları devlet kurma ve devletin devamlılığı için uyguladığı propagandalarda varlığını hissettirmektedir. Diğer taraftan Şiilik içerisinde yer alan kollara mensup kişiler de, siyasi bir menfaat için din maskesi altında siyasi kavramlar kullanarak fonksiyonlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı günümüzdeki olayları anlamamız için gerekli olan Şiiliğin bu tarih çizgisinde oluşan siyasi kavramlarına göz atmakta, yarar vardır.

1.4.2.2. Şiiliğin İçerisinde Yer Alan Temel Siyasi Kavramlar

Şiiliğin İtikadi olmaktan ziyade siyasi bir gelişim kaynaklı olduğunu gösterecek tarihi olaylar ve düşüncelerin altında yatan sebepleri incelendikten sonra, siyasi olarak kendi içerisinde hangi kavramların yer aldığı sorusu dikkat çekmektedir. Bu kavramlar; İmamet, Şii Merciliği, Velayet-i Fakih ve Şura Teorisidir.

Birincisi, Şiilik düşüncesinin temelinde yer alan İmamettir, ilahi bir yolla geldiği düşüncesinden dolayı çok sayıda İmamın ve görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bozan, 2006: 95). Bu sebeple ilk olarak Şiilerin İmamet ve Hilafete biçtiği anlama bakmakta yarar vardır. Şiiliğe göre Halife Şii olmayan gruplar tarafından nass ve tayin olunmadan Müslümanların başına geçenlere denir. İmam ise nass ve tayinle belirlenen Şii liderlerdir (Onat, 1992: 89). Şii mezhebinde İmam'ın özelliklerine bakıldığında dini ve dünyevi konularda sorumlu kişi görülmesinden dolayı, İmamette buna bağlı olarak dini ve dünyevi otoriteyi karşılar (Yar, 2003: 6). Bu görüşlerin yanında, Şiiliğin içerisinde yer alan alt kollarının İmameti nasıl yorumladığını görmekte yarar vardır.

İmamiyye'ye göre İmamet, kıyamete kadar devam edecek bir kurumdur ve ilk üç Halife Hz. Ali'nin hakkını çiğnemiştir. Keza onlara biat edenler Allah'ın emrine karşı gelmiştir ve bu nedenle de lanetlenecektir (Demir, 2015: 7). İmamet konusunda öne sürülen görüş yanında, imamların sıralandırılması şu şekildedir:

1. Ali b. Talib (599-661),

2. Hasan b. Ali (625-669),

3. Hüseyin b. Ali (626-680),

4. Ali Zeynelabidin b. Hüseyin (659-713)[49],

5. Muhammed Bakır b. Ali (676-734)[50],

6.Ca'fer es-Sadık b. Muhammed (699-765)[51],

7. Musa el Kazım b. Ca'fer (745-799)[52],

8. Ali er-Rıza b. Musa (765-818)[53],

9. Muhammed et-Takiyy b. Ali (811-835),

10. Ali en-Nakıyy (828-868),

11. Hasan el- Askeri (846-874),

12. Muhammed el-Mehdi (869) (Demir, 2003: 110).

Şiilik içerisinde yaşanan krizler imamların yaşadığı dönemlerde de görülmüştür. Dördüncü imam olan Ali bin Hüseyin ölümünden sonra Zeyid ile Muhammed Bakır arasındaki İmam'ın kim olacağı meselesidir. Bunlar içerisinde yer alan altıncı imam Ca'fer b. Sadık döneminde imamın seçilmesi için gereken şartlardan dolayı bir kriz yaşanmıştır. Zorunlu olarak ilmi çalışmasından dolayı Sadık'ı eleştirmeleri bunun kanıtıdır. Bundan başka bir örnek olarak sekizinci imam Ali b. Musa'nın reşit olmaması durumundan nasıl geçtiği sorusunun müritlerinin sorgulamasıdır. Fatimiler zamanında da İmamet açısından kesin bir ayrım noktası oluşmaya başlamıştır. Bunun sebebi dönemde oluşan Nizariyye ve

[49] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılavuz, Ahmet Saim (2013). Zeynelâbidîn mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44, 365-366.
[50] Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, Mustafa (2005). Muhammed el-Bakır mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 506-507.
[51] EL-Caferi'ye fıkhının kurucusu olarak geçmektedir. Bkz. Öz, Mustafa (1993). Ca'fer es-Sâdık mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 7, 1-3.
[52] Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, Mustafa (2006a). Mûsâ el-Kâzım mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31, 219-221.
[53] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılavuz, Ahmet Saim (1989). Ali er-Rızâ mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 436-438.

Müsta'liyye kollarına ayrılarak kendi inanışlarına göre imam anlayışı geliştirmelerinden sonra Nizariler Hasan Ala Zikrihisselam'ın 1164'te ilan ettiği "Kıyamatü'l kıyamat" doktrininden sonra Batiniyye tarikatı içerisinde kendini göstermişlerdir. Bu fırka İsmailiye mezhebinin günümüze kadar gelen en önemli kolunu teşkil etmektedir (M. Öz ve İlhan, 2000: 203; M. Öz; 2007: 200-201). Bu denli yoğun bir şekilde karmaşa ortamında bile Şii mezhebi içerisinde yer alan olayların etkisi ile günümüze kadar İmamet anlayışı geleneği devam etmiştir. Daha önce bahsi geçen imamların seçimi konusu yanında bu olaylar sonucu on ikinci imamın gaybı ve mehdi olduğu inancı oluşmuştur.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, Sünni mezhebinin İmamet anlayışının da İmamet konusundaki görüşleri, tartışmanın ne şekilde olduğu ve nasıl devam ettiği konusunda bize ipucu verecektir.

Sünni anlayışa göre imam dünyevi konularda verdiği kararları yerine getirmek görev iken, Şii görüşte Allah'ın bir farzı ve güzelliktir (Demir, 2015: 7). Yani tartışmanın konusu İmametin dünyevi mi? Yoksa hem dünyevi hem de ilahi bir mevki sahibinin olup olmadığıdır. Ancak bu sorulara yanıt aranması bile yeni problemler doğmasına sebebiyet vermektedir. Elbette temenni edilen, İslam dünyasında yaşanan bu kutuplaşmanın ortadan kaldırılması ve hatta daha sonra Müslüman olmayan kesimlerle de barışçıl yöntemlerin devreye girmesi en gerekli ve arzu edilen bir konudur. Bundan ötürü Şii-Sünni çatışmasının arka planında olan kavramsal çerçevede, sorunlara yaklaşılması kaçınılmazdır.

İkincisi Şii Merciliği 'dir, on iki imamın altıncısı olan Cafer b. Sadık döneminde medreseler içerisinde Şiilik konusunda ehil kişilerin ortaya çıkmasından sonra, Şii merciliğinin ilk tohumları atılmıştır. On iki imamdan sonraki dönemde Şiiler için dini görevi olan Şii merciliği 19. Yüzyılda bir kurum halini almaya başlamıştır (Z. Abbas: 2014: 1). Diğer taraftan Necef[54]'teki el-

[54] Şiiler için önemli bir yer olmasında Hz. Ali ve On iki imamdan bazılarının torunu kabirlerinin burada bulunmasının önemi vardır. Necef: en-Necefü'l-eşref veya Meşhed isimleri ile de anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, Mustafa (2006b). Necef mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 32, 486-487.

Havza[55] el-İlmiye nam salmış, Şii âlimlerinin yetiştiği medreseler günümüze kadar Şii merciliğinin merkezi olmuştur (Z. Abbas, 2016: 118). Bunun oluşmasında ulema sınıfından Şeyh Hasan Kâşif el-Gıtâ'nın ölümünden sonra yerine gelen Necefi[56]'nin rakibinin olmaması etkili olmuştur. Necefi tek lider olarak merci-i taklid kurumunun tek elde toplanmasını sağlamaya çalışmıştır, 1864 yılında Necefi'nin ölümünden sonra yerine gelen Ensari'nin, çalışmaları merci-i taklid kurumunun gelirlerini arttırma yönünde olmuştur (Işılak, 2015: 396).

1892 yılında büyük mercilerden biri olan Muhammed Hasan el-Şirazi'nin İran'daki tütün imtiyazlarına karşı fetva yayımlaması ve İngiliz şirketine tütün satışının iptal edilmesi (Algar, 2004:173), Şii merciliğinin o dönemdeki etkinliğinin olduğunun göstergesidir. 1914-1920 yıllarında İngilizlerin Şiilere karşı kanlı mücadeleler sürdürmesinden dolayı 1979 İran devrimine kadar devam etmiştir. Baas Partisinin Sünni kesimi yücelten, Şiileri devlet işlerinden uzak tutma politikası da, Şii merciliğinin Saddam Yönetimine karşı tavır almasında etkili olmuştur (Z. Abbas, 2014: 1).

20. Yüzyılın önemli olaylarından biri olan 1979 yılında İran'da gerçekleşen İran Devrimi'nin aktörü Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin Şii merciliğinde bulunması, mercilerin siyasetteki etkisinin bir göstergesidir. Ayrıca Humeyni'nin 1989 yılında ölümünden sonra vasiyetinde kendi yerine geçecek kişiyi belirlemesi, On iki imam inancının ve Velayet-i Fakih anlayışının, Şii merciinde günümüzde görüldüğünün kanıtıdır (Özarslan, 2005: 57).

---

[55] El-Havza Şii din adamlarının yetiştirildiği eğitim kurumlarına denir. Ancak Necef havzası diğer havzalardan farklı olarak din adamı yetiştirme yoluna gitmiştir. Buna göre havzalar din adamlarının siyasete karışabileceğini savunurken, Necef havzası buna karşı bir tutum olarak din adamlarının sadece din işleri ile uğraşmasını savunmuşlardır. Necef'in devlete bakışı; dini devlet istemiyoruz, dine saygılı istiyoruz demişlerdir. Bkz. Karan, Ceyda, Ortadoğu'yu din karıştırdı, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 2014, 1. Bununla birlikte 2003 Sonrası Irak'ta siyasetin üst kesiminde yer alan din adamlarının el-Havza el- İlmiyelerden çıkması, bir kere daha önemini gösterir niteliktedir. Bkz. Abbas, Ziya (2016). El-Havza el-İlmiye Şii Medreseleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 117.

[56] İmamiyye Şiası fakihlerinden Necefî (1870-1943) için bkz. Öz, Mustafa (2006d). Necefî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32, 487-488.

Üçüncüsü Velayet-i Fakîh'tir, Şii merciliğininin siyasi bir güce dönüşmesinden sonra, 1979 İran devrimi ile beraber, yeni bir takım kavramlar da görülmüştür. Şiilik içerisinde de Velayet-i Fakih düşüncesi çok eskilere dayanmasına rağmen[57] Humeyni tarafından tekrar canlanmıştır (Brennan vd. 2013: 127). Buna göre veliyyü'l-emr olan masum imamlardan sonra, gaybet döneminde velayet adil fakihe geçmiştir (İ. Üstün, 2013: 19) Fakih'in kendi içerisinde yüklendiği anlamı ise her şeyi en iyi bilen takva açısından en üstün kişi olmasıdır (Tığlı, 2015: 373). Velayet-i Fakih anlayışına benzer bir durumda Şirazlı Mirza Ali Muhammed'in önderliğinde İran'da başlayan Babilik hareketidir. Mirza Ali kendisinin Mehdi'ye açılmış bir kapı ve daha sonrasında Mehdi olduğunu savunmuştur. Bununla da yetinmeyerek Hz. Muhammed'in yaydığı İslam ve Kur'an'ın sonlandığı söylemiştir (Mutlu, 2012: 252-253). Bundan dolayı Velayet-i Fakih anlayışının arka planında İran'da yaşanan olaylar ve İran toplum yapısının etkisi vardır. Diğer taraftan Velayet-i Fakih, devlet başkanı yanında devletin kutsallığını arttırmasından dolayı, bazı araştırmacılar tarafından İran'da ulus-devlet modeli olarak görülmüştür.

Fakih'in seçilmesinde rehber görevi önem arz etmektedir. Bunlara bakıldığında;

1. Devletin genel siyasetini belirlemek

[57] Şii anlayışında Velayet-i Fakih düşüncesi 3 evrede meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi, İsna aşeriyyeyi oluşturan altıncı imam Ca'fer es-Sadık'a (699-775) zamanında gerçekleşmiştir. Buna göre İmamiyet, Nass ve tayin Allah'tan, Hz. Resul ve imam Ali'den devam edecektir. Bu imam masum, yetkisi mutlak ve itaati vaciptir. Şiilerin, On ikinci İmamın gaybından (837) sonra gelip yeryüzünde adaleti sağlaması için gaybet döneminde sessizliğe gömülmeleri gerekir. Başka bir ifade ile ümmetin siyasi işlerde bulunulmaması, zalim hâkimlere karşı çıkılmaması gereklidir. Çünkü adaletli bir düzenin olması On ikinci imamın gelmesini geciktirir.
İkinci evre 14. Yüzyılda Şii dünyasının İhbariler ve Usûliler olarak ikiye ayrılmasıyla başlamıştır. İhbariler Muhammed b. Hassan el-Amili liderliğinde "fıkıh meselesi imamlara mahsustur. Fakih'in rolü sadece imamların öğretilerini ihbar edecektir" anlayışına sahiptirler. Usûliler Muhammed b. Mekki el-Amili öncülüğünde, Fakih İmamın görevini üstlenebilir düşüncesine hâkimdirler. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta Fakih'in sadece dini ve toplumsal alanda etkin olmasının kabul edilmesidir.
Üçüncü evre 1500 yılında Safevi Devleti'nin kurulması ile başlamıştır. İlk olarak Nureddin Ali b. el-Hasan el-Amili liderliğinde Velayet-i Fakih'in siyasi işler ile uğraşabileceğinin bunun yanında Şii bir devlet kurulabileceğinin fikri ile oluşum sürecine girmiştir. Bkz. Selim, Muhammed es-seyyid, (7 Temmuz 2009) *Me'huva el-Nizam el-Velayet-i el-Fakih?(Velayet-i el-Fakih Sistemi Nedir,* el-Şuruk, 1. Ayrıca Velayet-i Fakih düşüncesi 1979 İran İslam Devrimi akabinde sistematikleşmiştir.

2. Genel siyasetin uygulanmasını denetlemek

3. Silahlı kuvvetlere başkomutanlık etmek

4. Referanduma karar vermek

5. Savaş ve barış ilan etmek ve güçleri seferber etmek (Emre, 2016:8).

Fakih İran Anayasa'sının içerisinde normal olacak bir durum olarak görülmüştür. İran Anayasa'sının 5. maddesinde, gaybet döneminde "İran İslam Cumhuriyeti'nin bir fakihi kabul ettiği" . 107. maddesinde ise "tecrübeli bir fakih bulunmaması durumunda da Velayet-i Fakih görevini fakihler meclisi devralacaktır" (Taflıoğlu, 2009: 137) ibareleri bu duruma örnektir. Humeyni'nin İran'da etkinliğini attırması ve ulema sınıfının güçlenmesinde önemli bir basamak olmuştur (Balkan ve Tiryaki, 2014:110). Humeyni'nin ölümünden sonra Hamaney Ehl-İbre denilen Konsey tarafından Fakih seçilmiştir (Milani, 2004: 191). Şiiliğin siyasi bir hal aldığının başka bir göstergesi olarak Velayet-i Fakih düşüncesi İslam dünyası için yeni soruların akla gelmesine sebebiyet vermiştir.

Dördüncüsü Şura Teorisi'dir, Şura, bir konuda görüşlerinin ortaya konulması için yapılan danışmaya veya eyleme denir (Turhan, 2010: 49). Şura, Kur'an içerisinde bulunan Şura suresinde:

"… İşleri Şura iledir" (Şûrâ 42/38) ve Al-i İmran Suresinde "Yapacağın işlerde onlara da danış"(Al-i İmran 3/159) sözlerinde geçmektedir (Ardoğan, 2004:183; A. Yılmaz, 1995: 28; Ahmad, 2012: 81). Hz. Muhammed ile ilgili de Ebu Hureyre'den rivayet olarak "ben Rasûllahtan daha çok adamları ile istişâre eden biri görmedim" (Aslan, 2014: 228) demiştir.

İslam Devleti özelliklerinden biri de Şura meclisidir (Koyuncu, 2016: 10). Böylece devleti yöneten hükümdar veya devlet başkanının denetlenmesi ve devlet işlerinin daha hızlı bir şekilde olması sağlanmıştır. Şiilik içerisinde Şura kavramının önemi 20. Yüzyılın ikinci yarısında sıkça görülmeye başlamış ve devlet kurumlarında buna benzer yapılar görülmüştür. İran'da Milli Şura Meclisi[58]

[58] 1906 yılında kurulan Milli Şura Meclisi yasa yapma görevini üstlenmiştir. Bkz. Mokhtarpour, Alireza (2012). *İran Devlet Modeli*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 39-40. Ahin, Tahereh (2008). *İran İslam Cumhuriyetinde Kamu Yönetimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 23.

yasama, Rehber ve Rehberlik Şurası[59] yürütme, Denetim Şurası yargı erkleri içerisinde yer almaktadır (Kılınç, 2008). Fakat çalışmanın kavramsal arka planını incelendiğimizde, Şii düşüncesine göre ümmet veya devleti yöneten kişinin seçilmesi şura ya da halka bırakılacak bir iş değil iddiası sıkça dile getirilmektedir. Başka cümleyle, İslam'ı yöneten şahıs nass ve tayin ile olması gerektiğini savunmaktadır. Bu da Şii tarafının siyasi üstünlük elde etmek için yine dini politikaya alet ederek en somut bir örnektir.

Şii mezhebinin kalesi olan İran'ın, Şura teorisini devlet işlerinde kullanması yanında günümüzdeki teorik ve pratik çerçevede Ortadoğu'daki kutsal şehir hassasiyetlerine dikkat edilmelidir. Çünkü coğrafya içerisinde bulunduğu topluluğun her yönden şekillendirebilecek kadar önemli bir etkendir. Bundan dolayı çalışmanın bel kemiğini oluşturan Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının Coğrafi analizinin de yapılması gerekmektedir. Bu sayede çatışmanın dinamik olarak görülebilecek platformları nelerdir? Sorusuna da yanıt verilecektir.

1.5. Irak'ta Şii ve Sünni Kesimlerin Mukaddes Şehirleri

Şii ve Sünni kesimlerin tarih içerisinde yaşadığı olaylar kadar, günümüze kadar kutsallığını sürdüren mekânlarında önemi vardır. Bunlar içerisinde Bağdat, Kerbela, Necef ve Es-Samarra şehirleri ilk akla gelenlerdir. Irak'ta bulunan bu şehirlerde kutsal olması yanında ister ilim adamı ister savaşçı yetiştirme faaliyetlerinde bulunmuştur. Günümüzde Şiiler arasında özellikle de Ortadoğu'da etkisi bulunan en önemli isimlerden birisi olan Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani Irak sınırlarında bulunan kutsal şehirlerden Necef'te yetişmiştir.

1.5.1. Bağdat

Bağdat kelime anlamı ile "Tanrının ihsanı veya armağanı" anlamına gelmektedir (Dûrî, 1988: 425). 8. Yüzyılın başlarında Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından kurulan Bağdat şehri, 9 ve 10 Yüzyıllar içerisinde bölgenin ilim ve kültür merkezi durumuna gelmiştir. Bunun oluşmasında Emevîler

[59] Bkz. Kılınç, Ahmet (2008). İran Anayasa Hukukun Genel Esasları. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (1-2), 924-925.

döneminde başlayan Hint ve İran menşeili çeviri kaynakların Bağdat'ta gelişmesi sonucu, Güney Avrupa, Ortadoğu ve Yakındoğu düşüncelerinin merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Özaydın, 1988: 437). Ayrıca bu dönemde Avrupa'daki baskıcı rejimden dolayı kaçırılan Helen kültürüne ait kitaplar Atina'dan İskenderiye'ye oradan da Bağdat'a getirilmiştir (Durusoy, 2008: 13). Bu durum Bağdat; Musul, Buhara, Hîve, Nişabur gibi şehirlerin kültürel olarak gelişmesinde katkı sağlamıştır (Samadi, 2008: 243-244).

Abbasiler zamanında Bağdat Hilafetin merkezi olmuştur. Ancak Büveyhiler 946 yılında Bağdat'ı Abbasîlerin elinden almışlardır (A. Güner, 2010: 326). Bu tarihten sonra ikili bir Hilafet sistemi buna bağlı olarak Büveyhiler ile Sünniler arasında Bağdat'ta çekişmeler yaşanmıştır. Buna örnek olarak Şiilerin Aşure gününe, Sünniler Mus'ab b. Umeyr'in katledilmesinden dolayı matem günü, Şiilerin Gadir-i Hum günün de, Sünniler Hz. Ebu Bekir ile peygamberin mağaraya giriş gününün kutlanması için merasimler yapmışlardır (A. Güner, 2008: 158). Abbasiler döneminde zayıf olan Sünni iktidar, Selçukluların yardımıyla güç kazanmıştır. Diğer taraftan Selçukluların vezirinin Eş'arî mezhebine bağlı olmasından dolayı da Bağdat civarında Eş'arî anlayışı öğreten okullar açılması da başka bir bakımdan değerlendirmeye açıktır. Bunun sonucunda Bağdat içerisinde etkin olan Sünni anlayışın değişiminin yaşanmıştır (Bedir, 2008: 627-629).

Selçuklular sonrasında Bağdat'taki Şii-Sünni çatışması içerisinde Moğolların taraftarlığını yapan Şii grupların oluşması ortamın yeniden gerilmesine neden olmuştur. Sünnilere göre bu savaşın kaybedilmesinde, Halife Mutasım'a durumun haberdar edilmesini engelleyen Alkamî[60] adlı Şii birisi rol almıştır. 1258'de Bağdat Moğolların kontrolüne girmiş ve durumu iki tarafta değişik yorumlamıştır. Şiiler bunu Mehdi'nin geleceği inancında düşünürken, Sünnilerde Şiilerin yaptığının ihanet olduğu düşüncesini savunmuşlardır (Şahin, 2013: 22-23).

[60] Asıl adı Ebu Talib Müeyyedüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ebi Talib el-Bağdadi'dir. Son Abbasi veziridir. Bkz. Özaydın, Abdülkerim (1999). İbnü'l Alkamî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20, 483.

Şii ve Sünni mezhepleri açısından tarihsel noktada Bağdat'ın bu kadar önemli bir konumda bulunması yanında her iki mezhebin kutsal saydığı kişilerinde burada olması ayrı bir önem teşkil etmektedir. Ebu Hanife'nin kabri bugün Bağdat'ın Azamiye diye anılan yerindedir (Uzunpostalcı, 1994: 133). Şiiler için ise yedinci. İmam sayılan Mûsâ el-Kâzım'ın kabrinin bugün Kazımiyye denen yerde bulunmasından da dolayı Bağdat ayrı bir önem arz etmektedir (Öz, 2006a: 220). Bunun yanında dokuzuncu. İmam olan Muhammed el-Cevvad'ın mezarı da burada bulunmaktadır (Aydın, 2016: 526).

Bunlar göz önüne alındığında Bağdat'ın teopolitik olarak çok rahat bir şekilde karıştırılması için uygun bir şehir potansiyelinin varlığı hissedilmektedir. İki tarafında önemli ve dini anlam taşıyan yerlerinin Bağdat'ta yer alması, şehrin kendine has özelliklerinden daha fazla bir etki uyandırmasını sağlamıştır. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının Bağdat ölçeğinde kısaca değerlendirdikten sonra, Kerbela 'ya göz atmak gerekir.

1.5.2. Kerbela

Kerbela kelimesinin anlam olarak nereden geldiği tartışmaları devam etse de Akadçada "sivri külah", Arapça'da ayakların yumuşak zemine basması" kökünden gelen sözcüklerden türediği söylenmektedir (Öz, .2010: 271). Bağdat'a yakın olan Kerbela şehri Fırat Nehri'ne 25 km'lik mesafede bulunmaktadır (Aykun, 2013: 51).

İlk olarak Halid b. Velid Kerbela'da konaklamış, Hz. Ali'nin Sıffin savaşı sırasında da bölgede su kuyusu açtırmıştır (Erkoçoğlu, 2010: 280). Önceki konularda geçen Hz. Hüseyin'in şehit edildiği yer olan Kerbela, öncelikle İslam dünyasının acı olaylarından biridir. Zaman içerisinde Ali taraftarlarını oluşturan kesimin, Hz. Hüseyin'e karşı yapılan haksızlığa karşı isyanı, oluşan Şii kesimler tarafından sıkça dile getirilmiştir.

Hz. Hüseyin'in şehit edildiği bölge Kerbela, iki imamın sözlerinden hareketle hac vazifesi ile birlikte kıyaslandığı Şii kaynaklarda geçmektedir. Abbasiler ilk dönemlerinde Hz. Hüseyin'in türbesine gösterilen saygı, Abbasi

Halifesi Mütevekkil-Alellah Şiilere karşı nefretinden dolayı türbeyi yıksa da yeniden inşa edilmiştir (Öz, 2010: 271).

Günümüze kadar gelen süreçte Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden dolayı yapılan gösteriler sürmektedir. İran'da özellikle dikkat çeken bu olaylarda Kerbela'yı anmak adına düzenlenen bu gösteriler Ortadoğu'daki Şii siyasi gücünün sinyallerini de vermektedir. Yapılan bu gösteriler Şii-Sünni çatışmasında gerek sosyo-kültürel gerekse siyasal anlamda da gözler önüne sermektedir. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi durumu üzerinden yaklaşık 1400 yıl geçmesine rağmen, o günden bugüne kadar siyasi kurumlar ve şahsiyetler tarafından devamlı olarak istismar edilmektedir.

1.5.3. Necef

Necef, Hz. Ali'nin şehadet mahalli olması yanında, coğrafi olarak 10 km batısında geniş bir düzlüğe, yüksek bir plato üzerinde yer alır. Abbasi Halifesinin Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Kûfe'ye çağrılan Ca'fer es-Sadık kabrin bulunduğu yere gelerek Hz. Ali'yi selamlar gibi yapmış ve üzüntüsünü dile getirmek için taşa dokunmuştur. Ancak Hz. Ali'nin kabri tam olarak Harun Reşid döneminde bulunduğu söylenmektedir (M. Öz 2006b: 486).

Necef'in Hz. Ali' türbesinin bulunması yanında Şiiler için merc-i taklid geleneğinin günümüze dek gelmesinin tarihi bir serüveni vardır. İlk olarak altıncı İmam Ca'fer es-Sadık zamanında temelleri atılmıştır. Abbasiler ve Selçuklular döneminde evi yakılan Şii liderlerden El-Tusi'nin Bağdat'tan Necef'e göçmesi ile kendi medreselerini kuracağı bir ortam oluşmuştur. Bu medreseler günümüze kadar el-Havza el-İlmiye medreseleri adıyla anılmaktadır. Buradan çıkan kişiler Şiilik konusunda son derece uzman ve Şii merciliğine gelebilecek kadar düzeyde eğitim almaktadır (Z. Abbas: 2016: 118). Günümüzde Şii anlayışında Necef'te kılınan namazın yedi yüz yıllık ibadete denk geldiğine inanılmaktadır (M. Öz, 2006b: 486).

Necef, bu anlatılanlardan hareketle, siyasi, dini, kültürel etki alanı olarak Şiiler tarafından konuşulmaktadır. Şiilerin bu tarihi mirası mit haline getirmek

için ortaya attığı rivayetlerden çok, eğitim anlayışının getirdiği metotlar ile bunu yaptığını, daha 10. Yüzyıla ait Şii felsefe düşüncelerini kullanmasından görebiliriz. Dinin siyasallaşma durumunun yanında, eğitim mekânlarında nasıl bu hale getirildiğinin, bu şehirlerin şimdiki yapısı göstermektedir.

1.5.4. Es-Samarra

Samarra'nın kelime kökü ve anlamı olarak ne anlama geldiği konusunda tam olarak bir görüş birliği sağlanamamışsa da Sam-rah kökünden "Şam'ın yolu" anlamına geldiği söylenmektedir (Koçak, 1999: 134). Halife Mu'tasım Billâh tarafından bölgedeki Türklerin taşkınlık çıkarmalarını engellemek için 836 yılında kurulmuştur (Demirci, 2009: 70).

Şiilik açısından Samarra'da on iki imamdan, ikisinin mezarı burada bulunmaktadır. Bunlar onuncu imam Ali el-Hâdi ile on birinci imam Hasan el-Askerî'nin mezarlarıdır. On ikinci imamın bu türbelerin yanında Serdabü'l Mehdî denilen yerde kaybolduğuna inanılmaktadır (Aydın, 2016: 526; Demirci, 2009: 71).

Es-Samarra bu özelliklerinden dolayı Şii ve Sünni çatışmasının diğer dinamikleri gibi siyasi ve dini bir etkiye sahiptir. Bu şehri diğerlerinden ayıran özelliği ise, Sünni kesimin yoğunlukta olmasına rağmen, Şii kesiminin kutsal yerlerinin sağlam bir şekilde günümüze kadar bölge halkı tarafından korunmasıdır. Diğer bölgelerde bulunan yapılar ise önceden bahsedildiği gibi tarih içerisinde yıkılmış, daha sonra yeniden yapılmış veya tamir edilmiştir.

Dikkate değer bir hususta 2006 yılında Irak'ın Salahattin İlindeki Es-Samarra ilçesinde bulunan Ali El-hadi ve Hasan El-Askeri'nin kutsal mezarının bombayla patlatılması, Şii-Sünni kesimlerinin arasında iki yıl süren kanlı bir iç savaşa neden olmasına rağmen, öyle bir tarihi gelişmenin Türkçe literatüründe rastlanmamasıdır.

2003 Sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında başta ABD işgaline karşı olan terör örgütleri, 2006 yılındaki Es-Samarra'da yaşanan saldırılar neticesinde hedef değiştirmiştir (CCTV, 2013).

1.6. Şii-Sünni Çatışması: Sorunun Temel Kaynağı Olarak Liderlik Mücadelesi

Bu zamana kadar Şii-Sünni çatışması içerisinde anlatılan olayların temel sorunun siyasi olduğu görülmelidir. Bu açılardan Şii ve Sünni kesiminin kendi içerisindeki liderlik mücadelesinin ele alınması bu sorunun kaynağının daha iyi anlaşılır hale gelmesi için önemlidir.

Şii-Sünni çatışmasının tarihsel süreç çizgisinde liderlere yüklenen bazı yükümlülükler de olmuştur. Bunlar kimi zaman siyasi, kimi zaman da dini boyutta gerçekleşmiştir. Her iki mezhebin arasında yaşanan çatışmada liderlik mücadelesinin ne zaman başladığına dair görüşler öne sürülebilir.

Birinci olarak Peygamberin vefatı sonrasında yaşanan Hilafet tartışmaları olabilir. Olayın gelişimine bakıldığında; Peygamberin vefatı sonrasında Beni Saide denilen yerde Ensar'ın Sad. b Ubade'yi Halife seçmek için toplandığını öğrenen Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir mekâna gelmiştir. Hz. Ali'de bu esnada cenaze işleri ile meşguldür. Bu toplantı sonucunda Hz. Ebû Bekir Halife olmuştur. Hz. Ali ve yanındakilerin biat ettiği yoğun bir şekilde söylense de, Hz. Ali'nin altı ay sonra Halifeye biat ettiği kaynaklarda geçer. Bunun nedeni karısı Fatıma ile Halife Ebû Bekir arasında yaşanan Fedek meselesidir. Fatıma'nın hastalanması ve bunun üzerine karısı ölene kadar Hz. Ali'nin Halifeye biat etmediği bu süre altı ay olduğu görülür (Fayda 1994: 106). Yani ilk olarak ortaya atılan görüşte Hz. Ali'nin liderlik ile ilgili tek bir sözünün bulunmadığı, sadece karısının hastalığı nedeniyle biat süresinde bir gecikme yaşandığı görülebilir.

İkinci olarak tarihsel süreç bağlamında, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin Halife adaylıkları süreci ilk bakışta bir liderlik mücadelesinin varlığı olarak görülebilir. Ancak Şuranın her iki isme de sorduğu sorular sonucunda bu durumun ikili arasında Hilafet mücadelesi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Hz. Ali'ye

diğer iki Halifenin yolunda gidip gitmeyeceği sorulunca "gücümün ve bilgimin yettiği kadarıyla" cevabını verirken, Hz. Osman tereddütsüzce "evet" demiştir. Bunun sonrasında Hz. Osman Halife olmuştur (Akay, 2012: 72; Akpınar, 2011: 10). Bu olaydan da anlaşılacağı gibi iki tarafın liderlik mücadelesi girişiminden çok, Şura üyelerinin gösterdiği adaylar içerisinden bir seçimi sonucu Halifelik Hz. Osman'ın olmuştur.

Üçüncü olarak liderlik mücadelesinin en belirgin şekilde yaşandığını gösteren durum Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra başlayan Hz. Ali-Muaviye mücadelesidir. Bu durumu anlatan tarihsel sürece bir kere daha değinilmesi konunun daha iyi anlaşılması sağlayabilir. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonraki süreçte Muaviye'nin Hz. Ali'ye Halifenin katillerinin bulunmasını ve bundan sonrada yeni bir Halife için seçim yoluna gidilmesini istemesini istemiştir. Hz. Ali'nin Şam gönderdiği beyatları geçersiz saymasından sonra, Halife Şam'a ordu göndermek istemiştir. Ancak, Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr'in isyan hareketleri sonrası bunu bir süreliğine geciktirmiştir (Demircan, 2013: 179). Bu olay fikir ayrılıklarının tohumlarının tam anlamıyla yeşermeye başladığının sinyallerini vermektedir (Öztürk, 2013: 86). Liderlik mücadelesinin de bir kanıtıdır. Muaviye'nin Hz. Ali ile yaptığı savaş ve sonrasında ise Şii-Sünni çatışmasında liderliğin dini ve siyasi bir rol ile nasıl birleştirmeye çalıştırıldığının bir örneğidir.

Hz. Ali ve Muaviye'nin İslam dünyasındaki liderlik mücadelesi sonucunda, İslam dini içerisinde yeni fırkaların oluşumu gözlenmiştir (Pekkirişçi, 2011: 97). Nitekim Hariciler grubunun Hz. Ali ve Muaviye'yi kötüleyen sözler ve sonrasında onlara karşı suikast eylemleri bunun apaçık delilidir (Kubat, 2013: 126). Ayrıca liderlik mücadelesinde Şii gruplar tarafından Hz. Ali'nin bu savaşta veya daha öncesinde haksızlığa uğradığını sıkça dile getirmişlerdir.

Dördüncü olarak Yezid ve Hz. Hüseyin arasındaki dönemde de, Şii-Sünni çatışmasında liderlik mücadelesi görülmüştür. Kûfelilerin Hz. Hüseyin'i lider olarak desteklemesi ve bunu geri çekmesi, Emevi Devleti'nin başında bulunan

Yezid'in otoritesine karşı kimseyi rakip görmek istememesinin sonucu Kerbela olayı yaşanmıştır (Ü. Kılıç, 2010). Şii-Sünni çatışmasının kaynağında Hz. Ali olsa da, Kerbela Şiiler için hareketin parolasını oluşturmuştur (Topaloğlu, 2010: 508).

Günümüze kadar gelen süreçte Şiilerin Hz. Hüseyin için yaptığı törenler siyasi bir duruşun getirdiği gelenek olarak görülebilir. Bunun yanı sıra 1979 İran devriminde Hz. Hüseyin'in propagandası bilinçli bir şekilde uygulanmıştır. Buna örnek olarak Humeyni'nin "Evlatlarım açın bağırlarınızı! Size isabet edecek her kurşun, sizin Hz. Hüseyin'e daha çabuk kavuşmanızı sağlayacaktır" (Onat, 2007: 4) demesidir. Bu açılardan liderlik mücadeleleri içerisinde siyasi bir araç olarak dini objelerin, Şii-Sünni çatışmasında kullanıldığı ve bunun bir realite olduğunun kanıtıdır. Bunun sadece bir örnek olarak bilinmesi ve tarihsel süreç içerisinde buna benzer rivayetler içerisinde liderlik mücadelelerin geçtiği unutulmamalıdır. Bir tarafın kendini bir lider çerçevesinde yükseltmeye çalıştığı, İslam medeniyetinde bu duruma çare olarak akademik çalışmalara daha çok önem verilmesi ve bilirkişilere ihtiyaç vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

(1500-2003) ARASI DÖNEMDE IRAK'TAKİ Şİİ-SÜNNİ ÇATIŞMASI

2.1. 2003 İşgali Öncesi Irak

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının yaşandığı coğrafya olan Ortadoğu bölgesi 20. Yüzyıldan günümüze kadar siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler ve koruduğu özelliklerin bir arada ele aldığımızda 20 ve 21. Yüzyılda halkın uzun zamandır diktatör rejimlerinin baskı altında olması, açlık, sefalet, toplumsal eşitsizlik, adaletsizlik, güvenlik problemidir. Ayrıca, her gün yüzlerce insanın ölmesi, etnik ve dini (mezhepsel) çatışmalar, kalitesiz, mezhep temelli, sorgusuz ve ezberci eğitimin, kabilecilik anlayışı devam etmiş ve etmektedir. Bu durumun yaşamasında ilk olarak, Birinci Dünya Savaşının takiben bölgenin haritasının Ortadoğu halklarının adına değil, büyük güçlerin (başta İngiltere ve Fransa olmak üzere) çıkarına uygun bir şekilde tasarlanmasıdır. Daha sonra; İsrail'in bağımsızlığı (1948), OPEC'in[61] kurulması (1960), Arap-İsrail Savaşları (1948, 1967, 1973), Camp David Anlaşması (1978), İran İslam Devrimi (1979), İran-Irak Savaşı (1980-1988), Körfez Savaşı (1991)[62], Soğuk Savaşın son bulması gibi büyük olaylar; Ortadoğu'nun geleceğinin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca 21. Yüzyılın başlarından itibaren 11 Eylül olayları, Afganistan'ının işgali (2001), Irak'ın işgali (2003), Arap Baharı (2011) gibi önemli olaylar da Ortadoğu'nun bugünkü dizaynında etkili olmuştur.

Ortadoğu'nun tarihsel arka planında yer alan bu olayların birçoğu da, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasına etki etmiştir. Ancak çatışmanın köklerine inerek

---

[61] OPEC 14 Eylül 1960'da İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela'nın toplandığı konferans sonucunda kurulmuştur. Bkz. Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) (t.y.). http://www.treccani.it/portale/opencms/handle404?exporturi=/export/sites/default/Portale/sito/altre_aree/Tecnologia_e_Scienze_applicate/enciclopedia/inglese/inglese_vol_4/559-574_x10.7x_ing.pdf. Erişim Tarihi: 28.06.2017, 560. OPEC daha a sonraları içerisine Katar, Libya, Cezayir, Endonezya, Nijerya, Birleşik Arap Emirlikleri'ni de katmıştır. Bkz. Wagner, Dewayne (2002). The Decline of OPEC. *SASKATCHEWAN Economics Journal*, Vol. 4, 68.

[62] 1991 yılında gerçekleşen I. Körfez Savaşı, Arapça kaynaklarda II. Körfez Savaşı olarak geçmektedir. Arapça kaynaklarda I. Körfez Savaşı, İran-Irak Savaşı olarak konu almıştır.

günümüze kadar uzanan bir kronolojik anlatım yapılırsa bu durumun önemi daha iyi anlaşılır bir duruma gelecektir. Bu açıdan Irak'ın tarihsel süreçlerine bakıldığında; Osmanlı yönetimi, İngiltere manda idaresi[63], Krallık[64], Arif kardeşler[65], Saddam dönemi ve Baas Partisi[66] ve 2003 Sonrası Irak dönemleri göze çarpmaktadır. Özetle, bugünün Ortadoğu'sunu ve özellikle de Irak'ını anlamak ve anlatmak için yukarıda zikr edilen tüm konuların kapsamlı biçimde analize tabi tutulması kaçınılmazdır. Bundan dolayı; bahsi geçen tarihsel süreçlerden ilk olarak Osmanlı yönetiminde Irak'ın durumuna bakmakta yarar vardır.

2.1.1. Osmanlı Yönetiminde Irak

Moğolların 1258 yılında Irak'ı istilası[67], sonrasında Karakoyunlu (1351-1469),[68] Akkoyunlu (1340-1514)[69] ve sonrasında Safeviler[70] hâkimiyetinde bir

[63] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ural, Selçuk (2007). Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* (39), 425-463. Bağbozan, Şeref (2007). *Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 11-33. Sharif, Usama A.(2012). *Krallık Döneminde Irak Türkmenlerinin Siyasal Etkinlikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 39-42. Mahdi, Chaten (2009). *II. Körfez Savaşından Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 10-12.

[64] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kayılı, A. Gökhan (2005). *The Iraqı Turkmen (1921-2005)*. İn Partial Fullment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, The İnstitute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara, 7-9. Uygun, Arif Sami (2012). *Türkiye İle İlişkiler Bağlamında, Sosyo-Ekonomik Açıdan Kuzey Irak*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 40-41.

[65] Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, Başak Deniz (2012). *Transformation Process of Northern Iraq too Kurdıstan Regional Goverment After The Gulf War*, Master Thesis, İnpartial fulfillment of the requirement for the degree of Master of Political Science and İnternational Relations, Yeditepe University Graduate Institute of Social Sciences, İstanbul, 16-18.

[66] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullgfor, Zeyid T. (2011). *2003 Yılından Sonra Irak'ın Sosyal Politik Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 31-32.

[67] Bu istila sırasında Irak içerisinde bulunan kütüphaneleri yağmalanırken, kitaplarda Dicle nehrine atılmıştır. Iraklı bilgin ve filozoflar başka ülkelere kaçmıştır. Bkz. Dakûkî, İbrahim(1999), Irak mad. Kültür ve Medeniyet. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,*19, 105.

[68] 1351 yılında kurulan ve ilk kurucusu Bayram Hoca olan Türk Devletidir. 14. Yüzyılın sonunda Erzurum'dan Musul'a kadar olan bölgeleri hâkimiyetine almıştır. Bkz. Sümer, Faruk (2001). Karakoyunlular mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 434 Atıcı Arayancan, Ayşe (2010). Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 73.

[69] 16. Yüzyılda Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'a kadar sınırlarını genişleten Türk Devleti'dir. Akkoyunluların kurucusu Tur Ali Bey'dir. Bkz. Sümer, Faruk (1989). Akkoyunlular mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 270.

[70] 1501-1576 yılları arasında İran içerisinde hâkim olan hanedanlıktır. Adını Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddin'den aldığı söylenir. Bkz. Gündüz, Tufan (2008). Safevîler mad.,

dönem geçiren Irak 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından feth edilmesi ile birlikte Osmanlı yönetimine geçmiştir (S. Kılıç, 2014: 321; Özkan, 2009: 91; Kasapoğlu, 2009: 78). Bundan sonraki süreçte Safevi Devleti; Irak ve bölgesinde kaybettiği gücü kazanmak amacıyla Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamıştır (Tripp, 2000: 8). Osmanlılar Irak içerisinde bulunan Kerkük ve Musul'u bir süreliğine kaybetse de, 1631 yılında düzenlenen sefer sonucu iki şehir de tekrar geri alınmıştır (R. Kılıç, 2010: 256). Ayrıca Irak içerisinde bulunan Musul, Bağdat ve Basra Salyeneli[71] eyaletler arasında yer almaktaydı (Marufoğlu, 2013: 236). Bu bilgilerden hareketle imtiyazlı bir vergi alımının Irak içerisinde geçerli olduğu da görülmektedir. Salyeneli sistem günümüze kadar Irak'ın genelinde kullanılan bir sistemdir.

1704 yılında Bağdat'ta Arap ve Kürt aşiretlerinin isyan hareketleri göstermesi üzerine, bölgeye tayin edilen Hasan Paşa yaklaşık yirmi yıl boyunca bu işlerle uğraşmıştır. Hasan Paşa'dan sonra gelen Ahmet Paşa'nın ölümüyle, Bağdat ve çevresinde egemen olan yeni bir güç doğmuştur. Bunların adı Kölemenler olarak 1831 yılına kadar duyulmuştur (Özdoğan, 2010: 15). Kölemenlerden sonra Bağdat'taki Ravendüz ve Bedhinanlı Emirlikleri ile diğer tüm emirliklerine 1850 yılında tamamen son verilmiştir. 1853'te de Kuveyt şehri Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. Bu olayın bu kadar geç olmasını bölgedeki Kuveyt Şeyhinin İngiliz hâkimiyetine sıcak bakmasından dolayı olduğu kaynaklarda geçmektedir (Murat, 2013: 310). 1851 yılında göreve gelen Namık Paşa da Irak içerisinde olan aşiret isyanlarını bastırmakla uğraşmıştır (Ceylan, 2009: 79-80; Somel, 2009, 64). 1869 yılında Mithat Paşa'nın Irak'taki faaliyetleri bölgeye canlılık kazandırmıştır (Ö.Güner, 2011: 32). Bunlar arasında eğitim, sağlık sorunlarına yönelik çözüm çalışmaları ve kabileler arası çekişmeleri

---

Diyanet İslam Ansiklopedisi, 35, 451. Devletin ilk kurucusu Şah İsmail'dir. Bkz. Gündüz, Tufan (2010). Şah İsmail mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38, 253. Safevi Devleti başlangıçta Sünni bir yapıda bulunmaktaydı. Şah İsmail'in İran'da kendi hâkimiyetini kabul ettirmek için Şiilik kimliğini kullanması, İran'ın günümüze kadar Şii düşüncesinde olmasında önemli bir etken olmuştur. Bkz. Es-Seyyid Alaaddin (31 Mart-2015). *Şii-Sünni Çatışmasını 88 Soruda Açıklamak*. http://sasapost.com/sunna-shia-history/, Erişim 07.06.2015.

[71] Tımar sisteminin uygulanmadığı, yıllık olarak eyalet vergilerinin alındığı ve mahalli harcamalardan sonra kalan paranın direkt olarak merkeze aktarıldığı Osmanlı vergi sistemi uygulamasıdır. Bkz. Bostan, İdris, (2009). Sâlyâne mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, 59.

önleme çalışmaları öne çıkanlardır. II. Abdülhamit'inde Irak içerisinde 1882 yılında başlayan faaliyetleri ölümüne kadar devamlılık göstermiş, bu uygulamalar sayesinde Bağdat demir yolu, petrol çıkarımı, aşiretler iskânı (Çetinkaya, 1996: 94) bir nebze de olsa oluşan yaraya merhem olmuştur. Rusların işgal tehlikesinden dolayı Cemaleddin Afgani vasıtasıyla Sultan II. Abdülhamit Irak'taki Şiilere mektup göndererek işbirliği içerisinde olmaları gerektiğini söylemiştir (Hakyemez, 2016: 98). 1909 yılında Basra valiliğine atanan Süleyman Nazif'te[72] Irak'ta etkinliğini arttırmaya başlayan Seyyid Talib, Mübarek es-Sabah ve Şeyh Hazal gibi güç sahipleri ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. İngilizlerin bölgedeki emellerine hizmet eden bu kişiler ile uğraşması, Süleyman Nazif'e İngilizler tarafından cephe alınmasına da neden olmuştur (Kurt, 2012: 159).

Bu arada Şii grupların Irak içerisinde yoğunluk göstermeleri de 19. Yüzyıl itibariyle gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle Bağdat, Necef ve Kerbela şehirlerinde Şii nüfusu artışa geçmiştir (Vısser, 2016: 84; Köse, 2015b: 15). Sünni kesim ile ilgili olarak Osmanlı Salnamelerinde Musul'un kuzeyinde Kürt ve Türk aşiretlerinin bulunduğu bilgisi vardır. Bunların kendi dilleri yanında Arapçaya da aşina oldukları belirtilmiştir (Eroğlu vd., 2012: 116).

1913 yılında bölgedeki petrolün önemini anlayan İngilizler Osmanlı devletine bir nota vermiş ve Bağdat-Musul petrol yataklarının imtiyazını istemiştir (Kocatürk, 2011: 1452). 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın[73] aşiret ve diğer toplulukları bir arada tutma planı varsa da başarılı olunamamıştır (Güneş, 2016). Neticede 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması sonucunda Irak toprakları İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.

Görüleceği üzere Osmanlı döneminin sonlarına kadar Irak'ta; Şii-Sünni savaşından kaynaklanan bir sorun değil, aşiret ve asabiye öncelikli ortaya çıkan

[72] Ayrıntılı bilgi için bkz. Gür, Muhammet (2010). Süleyman Nazif mad., *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38, 93.
[73] 30 Kasım 1913 tarihinde resmi olarak kurulan Osmanlı istihbarat ve propaganda servisidir. Bkz. Hanioğlu, M. Şükrü (2011). Teşkîlât-ı Mahsûsa mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40, 568.

problemlerin varlığı hissedilmiştir. Osmanlı Devleti 18 ve 19. Yüzyıllarda Rus işgali ve İngilizlerin "böl ve yönet" politikasına karşı önlemler almıştır. Bunun sonucunda Osmanlı idaresi tarafından bölgeye atanan valiler bu problemi çözmeye çalışmışlarsa da, ortaya çıkan yeni aşiretler ve yeni düşünce biçimleri Irak içerisindeki düzenin sağlanmasına engel olmuştur. Bu durum Birinci Dünya Savaşı içerisindeki İtilaf Devletleri'nin Irak cephesinde avantajlı duruma geçmesinde önemli bir etken olmuştur. Ancak bölgede Birinci Dünya Savaşından sonra uygulanan politikalar tarafların birbirleri ile çatışma durumuna geçmesinde daha önemli bir etken olarak yer almıştır. Bu nedenle İngiltere himayesindeki Irak'taki mandaterlik dönemine göz atmakta yarar vardır.

2.1.2. İngiltere'nin Manda İdaresinde Irak (1920-1932)

İngiltere Mondros Ateşkes anlaşmasından sonra Irak'ta referandumlar kurarak kendini aşiretler aracılığı ile bölge halkına sevdirmeye çalışmıştır (Cole, t.y.: 3). Bu politikasının yararını Hille, Kirne ve Nasriyye'de bulunan halkın menfaatları doğrultusunda İngilizlerin bölgede kalmasını desteklemesi ile görmüştür. Ancak Musul'da yaşayan Müslüman ve Kürt aşiretleri bu fikre yanaşmamıştır. Özellikle Bağdat olmak üzere, şiddetli bir direniş İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı başlamıştır (Lak, 2015: 14).

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Irak'ın geleceği hakkında genel olarak iki görüş hâkim olmuştur. Bunlar İngiliz mandasını benimseyenler ve bağımsız bir Irak düşüncesini savunanlardır. İngiliz himayesini kabul edenlerin bu dönemde sessizliği yanında, el-Şirazi öncülüğünde İngiliz mandasına karşı Necef, Kerbela, Es-Samarra, Babil, ed-Divaniye şehirlerinde Şii Ayaklanmaları yaşanmıştır[74]. İngilizlerin Şii gücünü görmesi ile

[74] El-Sirazi bu fikrin ilk savunucusu değil, ayaklanmanın önderidir. Irak'ın yöneticisinin Sünni Arap olması gerektiği fikrini ortaya atan ilk kişi Kazım Yezdi'dir. Bkz. Fadel el-Rubai (2011). *Irak'ta Mezhepçilik Sorunun Yükselmesinde Bölgesel Müdahalelerin Rolü*, http://www.dohainstitute.org/release/0d43ab60-4387-451d-82ac-aa3f30150b25, Erişim Tarihi: 05.04.2017. Aynı zamanda el-Şirazi fetvalarında Müslümanların, Gayri Müslimler tarafından yüceltilmeyeceğini dile getirerek, Irak kimliğinin oluşmasında kilometre taşlarından birisi olmuştur.

birlikte Irak açısından yeni bir yönetici seçmek gerektiği düşüncesi kafalarında pekişmiştir.

18 Nisan 1920 tarihinde yapılan San Remo konferansından[75] sonra, İngiltere Irak'ta manda yönetimini kurmak için çalışmalara başlamıştır (Fabal, 2015: 44). Bu durumdan rahatsız olan İtilaf Devletleri Milletler Cemiyeti'nde toplantı yapmış ve buna göre Fransa'nın Suriye'de, İngiltere'nin Irak'ta manda idareleri kurmalarını resmen kararlaştırılmıştır (Williams, 2004: 48). Bu aynı zamanda 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında yapılan gizli antlaşmalardan biri olan Sykes-Picot[76] anlaşmasının maddelerinde yer alan kararlara da benzerdir (Şahin vd., 2014: 113).

San Remo konferansının sonucunda oluşacak olan mandaterliğe karşı Irak içerisinde Türkmenler Telafer'de ilk eylemlerini gerçekleştirmiştir. 13 Mayıs 1920 yılında Türk aydınlardan Fettah Paşa, Abdullah Sabri gibi kimseler toplanarak, "Feday-ı Vatan" adıyla bir cemiyet kurmayı kararlaştırmıştır. Sloganları da "ya Türk mandası ya İstiklal" olmuştur. Arap milliyetçiliğinde olan grupların 4 Haziran 1920'de Telafer'e saldırması durumu Türkmenlerin Irak'ta dernekler aracılığıyla kendi haklarını savunma yolunda daha kararlı ve mücadeleci olmasında etkili olmuştur (Sharif, 2012: 10-12). Diğer taraftan Türkmenlerin Arap aşiret reisleri anlaşıp İngiliz karargâhına baskın yapması üzerine İngilizler, buna karşı büyük bir ordu kıtasını Telafer'e yönlendirmeye karar vermiştir. İngilizler bununla da yetinmeyerek Telafer şehrine kendi birliklerini sokmaya karar vermiş, halk dağlara ve tepelere kaçarak 3 ay burada ikamet etmek zorunda kalmıştır. Telaferin boşaltıldığını gören İngilizler, halkın evlerini ve ambarlarını yakmışlardır. Tarihte Kaçakaç adıyla geçen 1920 ayaklanmasında birçok Türkmen aydın tutuklanmış ve işkence görmüştür. Olaylar

[75] 18 Nisan 1920 tarihinde San Remo şehrinde, İtalya, İngiltere, Fransa temsilcilerinin yaptığı 26 Nisan'a kadar devam eden toplantıdır. Bkz. Olcay, Osman (1981). *Sevr Andlaşmasına Doğru(Çeşitli Konferanslar ve Toplantı Tutanakları ve Bunlara ilişkin Belgeler)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 445-586.

[76] 1916 yılının Mayıs ayında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan anlaşmadır. Diğer adı Küçük Asya Anlaşmasıdır. Bkz. Şahin, İsmail-Cemile, Şükür, İsmail (2015). Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (38), 244.

sonucu 6.000 Irak vatandaşı ve 500 İngiliz askeri ölmüştür (Mahdi, 2009: 10-11; Özdağ, 2008: 38).

Diğer taraftan Irak içerisindeki ayaklanmaların devamında 11 Kasım 1920 yılında Irak'ta geçici hükümetin kurulmasına karar verilmiştir. İngiltere'de ayaklanmalar nedeniyle kaybettiği zararı kapatmak amacıyla yollar aramıştır. Bu doğrultuda yaptığı uygulamalardan biri, 1921 yılı içerisinde Kahire konferansını[77] toplayarak Irak üzerindeki emelleri doğrultusunda yasal sürecin başlamasını sağlamaya çalışmasıdır. Bu konferansta ele alınan temel konular şunlardır; Arap bir yönetici seçmek, Kuzey Kürt bölgesinin paylaşımı, İngiltere'nin ekonomik olarak nasıl bölgede tasarruf edeceği, Kral Faysal ve İbn Suud meseleleridir (Özyürek, 2010: 99-100).

Konferans sonrasında Irak'taki yeni düzenin haritası bir bakıma çizilmiştir. Nitekim 11 Temmuz 1921 tarihinde Kral Faysal İngiltere hükümeti ile yaptığı anlaşma sonrasında Irak'ın kralı ilan edilmiştir. Şiiler Faysal'ın İngiliz mandasını kabul etmesiyle, kendilerinin Faysal'a verdiği desteği çekmişlerdir. Çünkü Şiiler bağımsız bir Irak düşüncesi ile Kral Faysal'a destek vermişlerdir (Rahim, 2016: 48).

Şimdiye kadar geçen süreçte yaşanan bu olayların yapılan anlaşmalar ve konferanslar doğrultusunda gerçekleştiği rahat bir şekilde görülebilir. Dahası Ortadoğu'da yer alan bütün ülkeler ve milletler içinde bu durum böyle olmuştur. Ancak Irak'taki Türkmen nüfus ve yanındaki aşiretlerin yaptığı mücadele bu oyunu bozmak için yapılmıştır. Ama bilindiği üzere bu girişim başarısızlığa neden olmuştur.

Kral Faysal'ın İngilizler sayesinde olan otoriteyi ele alışı yanında, Şiileri de kendi elinde tutmak için onlara hiçbir yabancı gücün etkisinde kalmadan devleti yöneteceğini söylemiştir. Ancak Faysal'ın bu şartı yerine getirmemesinden dolayı,

[77] 12 Mart 1921 tarihinde Irak'ta kurulacak olan İngiltere'nin manda idaresi hakkında Kral Faysal ve İngiltere arasında yapılan toplantıdır. Bkz. Şahin, İsmail-Cemile, Yüce, Samet (2014). Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları, *Akademik Bakış*, 8 (15), 125-126.

dönemin en önemli ve etkili Şii mercilerden el-Halisi fetva yayınlayarak "Kralın Irak halkı üzerinde biatı kalmamıştır" (M. Yılmaz, 2015: 39) demiştir. Şii mercisinin bu fetvası üzerine istifa eden el-Nakip hükümeti, yerine Abdu'l-Muhsin el-Sadun hükümeti başa gelmiştir. İngilizler, Şii gücünün büyüklüğünü görmesi ile birlikte el-Halis'i İran'ın Kum şehrine sürgün etmişlerdir (M. Yılmaz, 2015: 39-40).

Bunlardan hareketle Irak içerisinde sadece Türkmen cephesinden değil diğer taraflardan da bir isyan hareketi görülmüştür. Bu olaylar, İngiliz hâkimiyetinin bölgede halk tarafından büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilmediğinin delilidir.

4 Mayıs 1924 tarihinde Irak içerisinde yaşayan Türkmenlerin, Teyyariler tarafından katledilmesi Iraklıların İngiliz himayesinde yaşadığı ayrı bir üzücü olaydır. Bu olaya tarihte Levy (Teyyari) katliamı denmiştir. Olay şu şekilde cereyan etmiştir: Teyyariler'den bir grup aldıkları bir şekerin parasını vermeyince, Türk bakkalın ona karşı çıkması sonucu askerlerden biri yaralanır. Bunun üzerine Teyyariler silahlarını alarak bölge halkına silahla ateş etmeye başlar, dahası İngilizler de haberi duyunca bölgeye hava bombardımanı yapar (Kayıklı, 2005: 18). 3 gün 3 gece süren muhaberelerde 280 Türk şehit olur. İngilizler suçluların cezalandırılacağını söylese de bir sonuç alınamamıştır (Kendirli, 2007: 101-102).

Toplumsal çatışmayı ateşlendirecek olaylardan birisi olan Leyl katliamı Irak'ta yaşayan Türkmen kesimi için ayrı bir yara olmaktadır. Ancak bunun sonrasında Türkmenler isyan etmemiştir. İngilizler ortalığı karıştırmaya çalışsa da amaçlarına ulaşamamışlardır.

Bu dönemde İngiltere, Irak ve Osmanlı için önem arz eden diğer mesele Musul olmuştur. Lozan antlaşmasında çözüme daha sonra kavuşturulacağı söylenen Musul meselesinin Nasturi[78] ve Şeyh Sait[79] isyanları sayesinde İngiltere

[78] Hristiyanlığın bir kolu olan Nasturilerin adı 428 yılında İstanbul Patrikliğine tayin edilen Nastur Piyos'tan gelmektedir. Bkz. Ayabakan, Levent (2015). Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un "Özerk Asuri Devleti Projesi" (1919-1923). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 51. Nasturilerin inançları için bkz. Cumhuriyet döneminde Nasturilerin durumu için bkz. Bayburt,

lehine kararlar alınmasında etkili olduğu görülmektedir. Netice de Musul İngiltere'nin denetimine 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile yaptığı anlaşma sonucu girmiştir (Kısıklı, 1999: 680; Yazıcı, 2011: 141; Kemal: 2007: 680).

İngiltere himayesinde Irak hakkında anlatılan bilgilerden hareketle; Irak halkının milli uyanış hareketlerinde küçük çaplı ve birleşik bir güç oluşturamadığı için bağımsızlığını 1932 yılına kadar beklemek zorunda kalmıştır. İngilizler Irak'taki Sünniler siyaseten sürekli olarak destek vermiş ve Iraklı yönetimler tarafından bu durum 2003 yılına kadar devam etmiştir. Bir yandan da, İngilizlerin Sünni kesimi desteklemesi, Irak'ın kuruluş sürecinde Sünniler hariç tüm etnik ve mezhepsel tarafların İngiliz yönetim ve siyasetine karşı olmalarından kaynaklanmaktadır.

2.1.3. Bağımsızlık Sonrası Irak (1932-1958)

Dünyada yaşanan 1929 ekonomik buhranı sonrası dönemde Batılı Devletler elinde bulundurdukları manda idarelerinin yönetimi için yeni çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1921 yılından 1932'ye kadar Irak içerisinde de askeri ve eğitim alanında gelişmeler görülmüştür. 30 Mayıs 1932 tarihinde Irak Devleti deklarasyonu[80] yayınlanmış ve 3 Ekim 1932'de Irak Milletler Cemiyetine üye

---

Deniz (Bahar-2010). Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 45/2010, 1-36, Yılmaz, Abdurrahman(2013). 20. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite İle İlişkileri. *Turkish Studies*, 8(5), 235-239.

[79] 13 Şubat 1925 tarihinden, 15 Nisan'a kadar süren isyanın Nakşibendi lideri. Bkz. Değerli Sarıkoyuncu, Esra (2010). Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938. *Akademik Bakış*, 3 (6), 99.

[80] 30 Mayıs 1932 tarihinde yayınlanan bu deklarasyonun Irak Devleti'nin bağımsızlığının sembolü olduğu söylenir. Deklarasyonun içerisinde yer alan on iki maddeden çalışma konusu açısından ilgili maddelere göz atarsak 2. 3. ve 9. Maddeler önemlidir.

"2. madde: Din, Dil, Irk ayırımı yapmadan bütün insanlara hayat ve hürriyetlerini korumayı taahhüt eder.

3. madde: 6 Ağustos 1924'ten itibaren Irak'ta yaşayan Osmanlı tebaası Irak Vatandaşıdır.

9. madde: Nüfusun çoğunluğunun Türk veya Kürt olduğu kazalarda resmi dil Arapça yanında Türkçe veya Kürtçe olmasını ve o dilde yeterli memur bulundurmayı taahhüt eder" bkz. Kaya, Yunus (2007). *Lozan'dan Irak Cumhuriyeti'ne Türkmenler*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 76-77. Maddeler incelendiğinde Irak içerisindeki etnik ayrımın ortadan kaldırılması, aynı zamanda farklı etnik kökende bulunan kesimlerin Wilson prensipleri açısından da korunmasını kabul eden bir deklarasyon niteliğini taşımaktadır.

olmuştur (Alaf, 2013: 1)[81]. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesinden sonra ülkeler arası ilişkilere de önem verdiği bir dönem başlamıştır. İlk olarak 1934 yılında Irak Dışişleri Bakanı Nuri Paşa Türkiye ziyaretinde bulunmuştur. 1935 yılı içerisinde İtalya'nın Habeşistan'ın işgali sonrası İran, Irak ve Türkiye Cenevre'de toplanmışsa da bu konu ile ilgili karara varılamamıştır. Bunun altında yatan sebep İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığıdır. Akabinde Milletler Cemiyeti'nin araya girmesi ile 1937 yılına kadar bir gecikme olsa da pakt imzalanmıştır (Erdal, 2012: 99).

Uluslararası arenada Irak'ın bu yıllarda yer almaya başlaması, diğer devletlerinde Irak jeopolitiğini göz ardı etmediğinin göstergesidir. Irak'ın kendisinden uzak bir ülke olarak İtalya'ya karşı bir miğfer olarak görülmesinin, çalışmanın içerisinde yer alan Şii-Sünni gerilimi önemli bir nedendir. Çünkü Ortadoğu'nun kalbinde iki cenap varsa, bunlardan biri Sünni diğeri ise Şii kesimi destekleyenlerdir. Ancak ideolojik olarak bu grupların saplantılara kapılmasından dolayı heterojen görünümünde bir Ortadoğu vardır. Burada dikkate değer diğer bir husus ise: hem Ortadoğu hem de Batı dünyası için her iki mezhebin önemli bir mesele olarak görülmesidir. Bunu Ortadoğu açısından; Ortadoğu içerisinde Şii ve Sünni kesime uygulanan politikalar ve Batı dünyası perspektifinde; Ortadoğu üzerine sürekli mezhepsel ve etnik çalışmalar yapan Batılı araştırmacıların faaliyetlerinde görebiliriz.

Irak içerisinde 1941 yılına gelindiğinde Raşit Ali yönetime gelmiştir. Irak ordusu içerisinden bir takım askeri rütbede bulunan kişiler İngiliz himayesinde monarşiye karşı Raşit Ali önderliğinde darbe yapmak için RAF[82] üssüne yürümeye başlamıştır. Bunun üzerine 2 Mayıs 1941 tarihinde İngilizler Irak ordusu ile savaşmıştır. 29 Mayıs 1941 tarihinde İngiltere tarafından Irak ordusu yenilgiye uğramış, bu olaydan sorumlu olanlar idam edilmiş ve askerlerin bir kısmı kamplara gönderilmiştir. Bu olaylar sırasında dikkat çeken bir hadise de Şii mercilerinin İngilizlere karşı cihat ilan edişine, Devlet başkanı Raşit Ali'nin ise

[81] Aynı zamanda Irak, Milletler Cemiyetine giren ilk Arap Devleti'dir.
[82] Royal Air Force (İngiliz Hava Kuvvetleri).

savaşın kaybedileceğini düşünmesinden dolayı İngilizlere gönderdiği barış mektubudur (M.Yılmaz, 2015: 40). Buradan da anlaşılacağı üzere hükümet ile Şii taraftarlarının uyguladığı politika arasında bir farklılık söz konusudur. Şiiler bağımsızlık düşüncesini tam olarak yerine getirmeye çalışmak için silahlı ve sözlü direnişten kaçınmazken, hükümet bağımsızlık konusunda İngilizlere ılımlı bir politika ile yaklaşmayı tercih etmiştir.

12 Temmuz 1946 tarihinde Irak'ın Kerkük şehrinde Gavurbağ katliamı yaşanmıştır (Sharif: 2012: 79-80). Bu olayın adı "Hıristiyan Bahçesi" denilen zeytin bahçesinde geçtiği için bu adı almıştır. Başta işçilerin hakkını korumak amacıyla başlatılan grev hareketlerinin içerisine Siyonizm ile Mücadele Grubu ve Hizb-üt-Tahrir örgütlerinin destek verdiği kişilerin girmesiyle amacında sallantılar olmuştur. Iraklı yetkililerin bölgeye gelmesine rağmen Türkmen halkını tatmin etmeyecek cevaplar vermesi üzerine olaylar devam etmiştir. Neticede 12 Temmuz günü "Hitabet Festivali'ni izlemek için gelen Türkmenlere, Irak ordusu tarafından rastgele yapılan uyarı ateşinde 5 Türkmen ölmüş ve 14 Türkmen yaralanmıştır (Kayılı, 2005: 24; Mohammed, 2009: 42; Duman, 2007: 13). Gavurbağ katliamından sonra artan protestolara dayanamayan, Ömer Erşad hükümeti 16 Kasım'da istifa etmek zorunda kalmıştır (S. Yılmaz, 2005; Kaya: 2007: 85).

Bunlardan hareketle, Türkmenlerin ve Şiilerin, Krallık yönetiminde hem İngiltere hem de merkezi hükümete karşı protestolarına, silah yoluyla bir katliam girişiminde karşılık verilmiştir. Krallık yönetiminde görülen olaylar, diğer bir açıdan, Irak'ın bağımsız olma düşüncesinin daha ateşli bir hale gelmesini de sağlamıştır. 1946'dan sonra uluslararası anlamda Irak'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzende kendine yer kazanmak amacıyla, diğer devletler ile paktlar yapmıştır. Buna örnek olarak 1955 yılındaki ABD desteği ile yapmaya çalıştığı Bağdat paktıdır. Ancak başta Mısır ve Suriye olmak üzere birçok körfez ülkesi de bu pakta karşı çıkmıştır (Bostancı, 2013: 176-178). 1958 yılında da gerçekleşen ordunun ihtilali ile Kral II. Faysal öldürülmüş ve Nuri Said Paşa linç edilmiştir (Bozkurt, 2016: 41). Yapılan bu darbeden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır (Mahdi,

2009: 15). Böylece Irak 1958'den sonra İngiltere'nin güdümünü reddeden bir yaklaşım izleme politikasına geçmeye başladığının sinyallerini vermiştir.

2.1.4. Abdülkerim Kasım Dönemi (1958-1963)

1958 yılında, Abdülkerim Kasım[83] önderliğinde, Irak'ın Krallık ve İngiliz yönetimine karşı Kral II. Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa'nın öldürülmesinden sonra Cumhuriyet ilan edilmiştir (Mahdi, 2009: 15). Abdülkerim Kasım'ın yönetime geldiğinde vaat ettiği sözler Şii ve Sünni kesimden herkesin memnuniyetle karşılanmıştır. Kerkük ve Erbil gibi Türkmenlerin çoğunlukta bulunduğu şehirlerde Ata Hayrullah ile Abdülkerim Kasım görüşmüştür. General Kasım Türkmen lidere: "Irak'taki bütün milletlerin kardeşçe yaşamalarını gerektiğini, Türkmenlerin de artık temel hak ve hürriyete kavuşacaklarının müjdesini vermiştir (Silleli, 2005: 89).

Abdülkerim Kasım döneminde SSCB'de ikamet eden Kürt lideri Molla Mustafa Barzani Bağdat'a gelmiştir. Barzani düşünüldüğü gibi Irak'ta bir Kürt Muhtariyetinin kurulmasının gerekliliğini belirtmiş ve Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere Abdülkerim Kasım ile birlikte geziler düzenlemiştir (Kendirli, 2007: 34; Kayılı, 2005: 27).

Abdülkerim Kasım'ın komünist rejimin gelmesini destekleyen gruplar ile ilişkiler kurulduğu görülür. Kasım'ın kendisine karşı olan bu grubu durdurması için yardım ettiği komünistler ve Kürtler 8 Mart 1959 tarihinde Albay Abdü'l- V-hhab Şevvaf'ın Musul'da yaptığı Kasım iktidarına karşı isyanın büyümesini engellemişlerdir. Bundan sonra Kasım komünistlere daha ayrıcalıklı bir şekilde politika uygulamaya başlamıştır. Abdülkerim Kasım komünistleri Arap milliyetçilerine karşı da kullanmaya çalışmıştır (Bağbozan, 2007: 53). Ayrıca Türkmenler açısından 14 Temmuz 1959 tarihinde yeniden bir katliam hadisesi

[83] 1914 yılında doğan Abdülkerim Kasım 1934 Bağdat Askeri Akademisini bitirerek, garnizon kumandanlığı görevinde bulundu. Bu sırada İngilizler ve Reşid Ali hükümetine karşı ihtilal girişimleri yaptı. 1948 yılında Arap-İsrail savaşında görev aldı. 1952 yılında monarşi karşıtı olan Hür Subaylar teşkilatının başkanı oldu. 13-14 Temmuz 1958 tarihinde Abdüsselam Arif ile birlikte başlattığı ihtilal ile Kral II. Faysal ve Nuri Said Paşa'nın öldürülmesiyle Irak Cumhuriyeti'nin devlet başkanı oldu. Bkz. Pektaş, Kadir (2001). Kâsım, Abdülkerim mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 538.

Kürt-komünistler taraflarından gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2005: 76). Sadece katliamlar değil, Abdülkerim Kasım'ın Türkmenlere ve diğer etnik unsurlara karşı uygulanacak politikanın hak ve hürriyete konusunda ileri de yapacakları, Türkmenler açısından umduğu gibi olmamıştır. Aksine Türkmenlerin elinde bulundurduğu 1000 dönüm olan toprak 300 dönüme kadar düşmüştür (Abdullgfor, 2011: 30). Ayrıca Türkmenler açısından Ata Hayrullah, Hacı Necim, Adil Hamit, Seyit Gani gibi önemli isimler Türkmenlere karşı yapılan katliamlarda hayatını kaybetmiştir (F. Demirci, 1991: 21).

Şii kesimin iktidardan farklı olarak 20 Şubat 1961 tarihinde Şii merciisi olan Ayetullah Muhsin el-Hekim komünizme ve ateizme karşı fetva yayınlanmıştır (J. Abbas, 2012: 140). Abdülkerim Kasım Türkmenlere uyguladığı politika yanında Şiilere ise toprak reformu ile yeni ayrıcalıklar kazandırmıştır (Köse, 2015b: 16). Abdülkerim Kasım toprak reformu ile Türkmenlerden aldığı yerleri, Barzani'nin de çabalarıyla Kürtlere paylaştırmıştır (Bağbozan, 2007: 56). Bunların sonrasında güçlenen komünist gücün kendisine karşı bir güç olarak oluştuğunu görüp partilerini kapatmaya başlamıştır. Dolayısıyla, 1958-1963 yılların Başbakanı Abdülkerim Kasım, denge politikası izlemeye gayret göstermiştir. Çünkü o dönemde Irak'ın toplumsal, siyasal, kültürel, güvenli ve ekonomik sıkıntılarını neden kaynaklandığının iyice farkındaydı. Bu yüzden mezhepçilik ve/veya etniksel ayrımcılıktan uzak durmaya çalıştı. Ancak durumdan memnun olmayan kesimler (Sünni Araplar ve Komünist düşünceye sahip olanlar) sürekli isyan, huzursuzluk ve istikrarsızlık meydan getirme çalışmışlardır.

Neticede ordu içerisinde milliyetçi ve Baascı subaylar 1963 yılında Abdülkerim Kasım'ı yönetimden düşürmüş ve sonra idam etmiştir (Sluglett, 1999: 96; Köse, 2015b: 18). Böylece Abdüsselam Arif[84] Irak'ın devlet başkanı olmuştur.

[84] 8 Şubat 1963 yılında Irak'ta darbenin olmasıyla devlet başkanı seçilen general. Bkz. Çağ, Galip, Eker, Sami (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (2), 64.

2.1.5. Arif Kardeşler Dönemi (1963-1968)

Abdüsselam Arif'in iktidara gelişi ile birlikte yeni bir güç olarak Baas Partisi[85] taraftarlarının devlet kadrosunda yer aldığı görülmüştür. Abdüsselam Arif, Abdülkerim Kasım iktidarını devrilmesinden sonra, devlet başkanı olmuştur. Bu dönemde ilk olarak Şii, Kürt ve Türkmenlere uygulanan politikalarda bir süre değişikliğe gidilmiş ve 1968 yılına kadar Arif kardeşler diye anılan devlet kademesindeki kişiler başa geçmiştir.

2.1.5.1. Abdüsselam Arif Dönemi (1963-1966)

Abdüsselam Arif başa geldiğinde, Abdülkerim Kasım döneminde güçlenen komünist cephe hedef alınmıştır. 1959 Kerkük katliamından sorumlu bulunan 28 kişi idam edilmiştir (Alpay, 2015: 32). Türkmenlerin kapatılan ocakları tekrar açılmıştır. Türkmenler böylece 1923'ten bu yana ilk defa kendilerini vatandaş statüsünde haklarının olduğunu hissetmişlerdir (Kendirli, 2007: 36-37).

Abdüsselam Arif, ikinci olarak devletin kadroların çok sayıda Baas partisi yandaşı olduğunu fark etmiş ve bunların tasfiyesi için yaklaşık dokuz ay bir süre sarf etmiştir (Bağbozan, 2007: 58). Baas Partisinin ayrılıkçı düşünceleri Abdüsselam'ın bu topluluğa karşıt olmasında önemli bir etken olmuştur. Abdüsselam Arif 13 Nisan 1966 tarihinde geçirdiği bir helikopter kazası sonucu hayatını kaybetmiştir (Mahdi, 2009: 17).

2.1.5.2. Abdurrahman Arif Dönemi (1966-1968)

Abdurrahman Arif[86], Irak'ta devlet başkanı olunca Abdurrahman Bezzaz'da başbakanlık görevine getirilmiştir (Muhammad, 2013: 89). Abdurrahman Arif'in

[85] "Rönesans, Yeniden Doğuş ve Diriliş anlamlarına gelen partinin kurucusu Mişel Eflak'tır. 1943 yılında kurulan parti, ilk kongresini 7 Nisan 1947'de yapmıştır. "Birlik, özgürlük, sosyalizm", sloganları ile düşüncesini yaymaya çalışan Baas Partisi taraftarları, Arap milliyetçiliğini ve birliğini sağlama amacı gütmüştür. Partinin ideolojisinde yer alan ilk amaçları incelendiğinde tek bir Arap milleti yaratmak, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı çıkmaktır." Bkz. Çağ, Galip, Eker, Sami (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (2), 61-62, Atay, Mehmet (2000). Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine. *Avrasya Dosyası*, 6 (1), 132.

[86] Abdurrahman Arif'in kardeşi olarak 1966-1968 yılları arasında devlet başkanlığı yapmıştır. Bkz. Sluglett, Marion Farouk, Sluglett, Peter (1999). Irak mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19, 96.

devlet yönetimindeki zaaflarını gören İngiltere ve ABD bu durumu kendileri için bir fırsat bilmiş ve Baas Partisine destek vermişlerdir (Abdullgfor, 2011: 32). Türkmenler Abdurrahman Arif zamanında da kendi düşüncelerini ifade edecek durumda olmuş ve Arif kardeşler dönemi onlar için daha rahat bir yönetim anlayışının olduğu zaman dilimi olarak anılmıştır. Öyle ki, Irak Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına, Irak Türkmenlerinden Nizamettin Arif getirilmiştir (Bağbozan, 2007: 58).

Bir başka açıdan Şii merciliği ise baskıcı politika rejimi uygulayan iktidara karşı tavır almıştır. İktidarın Kürtlere uygulanan baskıcı yöntemleri, Şii mercileri tarafından eleştiri oklarına tutulmasına neden olmuştur. Hatta iktidarda bulunan Abdurrahman Arif döneminde, el-Fatimi partisine mensup olup komplo kurmakla suçlanan aşiret ağaları tutuklanıp işkence görmüşlerdir (J. Abbas: 2012: 143). Olaylar sonrasında iktidar içerisinde sarsıntıların olduğu anlaşılmıştır. Bunun devamında Baas Partisinin ordu destekli bir darbe girişiminin Ahmet Hasan el-Bekir öncülüğünde başarılı olması sonucu Abdurrahman Arif yönetimi sona ermiştir (Özdemir, 2012, 16-17).

Arif Kardeşler dönemi incelendiğinde Şii, Kürt ve Türkmenlerin, Krallık ve Abdülkerim Kasım döneminden sonra, ilk defa kendilerini Irak vatandaşı olarak hissetmelerine neden olacak uygulamalar yapılmıştır. Baas Partisinin baskısının, Abdüsselam Arif zamanında bastırılsa da ölümünden sonra artışa geçtiği görülmüştür. Şii ve Sünni kesimleri için ise önemli kayda değer bir çatışma yaşanmamışsa da ABD ile SSCB kontrollerini sağlamak için sürekli bu iki kesimi birbirine karşı kullanmıştır. Ayrıca Arif Kardeşler dönemi de dâhil olarak geçen süreçte Irak'ta mezhepsel çatışmasının aksine daha çok etniksel çatışmalardan kaynaklı olaylar yaşanmıştır.

2.1.6. Baas Partisi Dönemi (1968-2003)

Baas Partisi Arap sosyalizmi ve milliyetçiliğinin ilkeleri çizgisinde ve yeni bir Arap ulusunun inşasının gerekliliğini savunan görüşte olmuştur. Baas Partisi döneminde Arap olmayan diğer etnik kökene mensup kimselere yapılan

uygulamaların, Nasırcılık[87] ideolojisi ile de benzerliği vardır (Okutan, 2001: 166). Ancak Nasırcılık Mısır merkezli iken, Baas Partisi Irak merkezli bir Arap kimliğini yüceltme yolunda hareket izlemiştir.

Baas Partisi 1968 tarihinden sonra güçlenerek 2003 yılında Saddam'ın devrilmesine kadar iktidardaki tek parti olmuştur. Baas Partisinin bulunduğu sürede Ahmet Hasan el-Bekir ve Saddam gibi liderler Irak'ın yönetiminde yer almıştır.

2.1.6.1 Ahmet Hasan el-Bekir Dönemi (1968-1979)

17 Temmuz 1968 darbesiyle başa gelen Ahmet Hasan el-Bekir, ilk olarak ajanlık yapmakla suçlanan 51 kişiyi, Irak'ın Kurtuluş Meydan'ında idam ettirmiştir. Aslında Ahmet Hasan el-Bekir'in devlet başkanı olması ile birlikte Baas Partisi de tam olarak iktidara gelmiştir. Baas Partisinin ideolojisinde temel olan Arap milliyetçiliği ve Sosyalizmine uygun olarak Türkmenlerden alınan topraklar, Araplara dağıtılmaya başlanmıştır. Bunun yanında Türkmenlerin Türklüklerinin asimile edilmesi için 24 Ocak 1970 tarihinde "Azınlıklara kültürel haklar" paketi yayımlanmıştır. Bu paketin asıl amacı Türkmenlerin, Türkçe dilinden uzak tutarak, yeni bir dil olarak Türkmenceyi yazı ve konuşma dilinde yaygınlaştırmaktır. Bu pakette kullanılan Türkmen ve Türkmence ifadeleri ile Irak'ta yaşayan Türkmen halkının Türk benliklerine zarar verilmeye çalışılmıştır. Baas partisi tarafından Kerkük ve civarında Arap göçünün yaygınlaşması için ekonomik teşvik yardımları da uygulanmıştır (Kendirli: 2007, 38, 39, 42).

Bu dönemde diğer dikkat çeken bir husus ise 11 Mart 1970 Barzani, Irak merkezi hükümeti ile yaptığı anlaşma sonrası kabul edilen maddelerdir. Bunun

[87] Mısır devlet başkanı Cemal Abdül Nasır tarafından Arapları tek bayrak altında birleştirme amacıyla kurulan ideolojik düşünce biçimi. Bkz. Erkmen, Serhat (2008). 1945-1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası. *Akademik Ortadoğu,* 3(1), 67-96. Yıldırım, Zafer (2016). *1932-1975 Dönemi Irak'ın "Uus Devlet" Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokras i*Partisi, http://www.academia.edu/16887489/19321975_D%C3%B6nemi_Irak_%C4%B1n_Ulus_Devlet_Yap%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1_Sarsan_%C4%B0syanc%C4%B1_Bir_Hareket_Olarak_Barzaniler_ve_KDP_-_Zafer_Yildirim. Erişim Tarihi: 12. 23. 2016, Dursun, Davut (1993). Cemal Abdünnâsır mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 7, 296-301.

sonrasında Irak Devleti'nin Kürt ve Arap olmak üzere iki milletten oluştuğu kabul edilmiştir. Kerkük bölgesinde yaşayan çoğu Türkmen nüfusunun referandum da görülmesine rağmen Kürtler buna karşı çıkmıştır. Bu sırada SSCB'nin Baas Partisine her yönden yardımları ile Kürtlerin kazandığı bu haklardan fazla duruma gelmesi engellenmiştir (Bağbozan, 2007: 69).

Irak içerisinde Şii mercilerden Muhammed Bakır el-Sadr[88] önderliğinde; Şii fırkalar İslami Dava Partisi (İDP)[89] ile idari, siyasi ve diğer alanlarda bir yer arama girişimlerinde bulunmuştur. Baas Partisi ise Sünni Arap politikası doğrultusunda 1970-1972 yılları arasında İDP'ye mensup olan mühendis, doktor, üniversite öğrencileri, din adamları ve benzeri görevlerde bulunanların toplumu bölmeye faaliyet gösterdikleri gerekçesiyle, tutuklatılmış ve bir kısmı da idam ettirilmiştir. Ayrıca 1972 yılında Baas Partisi Necef içerisinde Muharrem ve Safar ayları dini törenlerini, Şiilerce kutsal sayılan Aşure ve Arbainiye (Kırklık) günlerini de yasaklamıştır. Şii kesimin bu ayağa kalkış hareketi 1974 yılında İDP içerisinde yer alan beş liderin idamı[90], ile tekrardan partinin faaliyetlerinin yer altına çekilmiştir. Irak hükümeti tarafından 1976 yılında Kerbela üzerine yapılan yürüyüşüne de izin verilmemiştir (J. Abbas, 2012: 150-151).

Şiilerin, Ahmed Hasan el-Bekir döneminde yaşadığı baskı nedeniyle, kendilerinin siyasi, dini ve diğer alanlarda gösterme hedefleri için yer altına çekilme kararı aldığı anlaşılmaktadır. Irak'ta Baas Partisi tarafından yürürlüğe konulan bu uygulamaların ileri de tam bir şekilde görülecek olan Şii-Sünni çatışmasında, İDP'nin takındığı rol de etkisinin olduğu düşünülebilir.

---

[88] 1935 yılında Kazimiyye'de doğan, zaman içerisinde Irak'ta Şii merciliğinin lideri olan, Şii âlim ve aksiyon adamı. Bkz. Toprak, Mehmet(2008). Sadr, Muhammed Bâkır mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35, 413-414.

[89] 1957 yılında İslami Dava Partisi adı altında Şii mezhebine mensup kişiler tarafından kurulmuştur. 2003 Irak'ın işgali sonrası öne çıkan partilerden olmuştur. Bkz. Korkmaz, Yusuf (Mart 2016), Irak'ta Şii Gruplar ve Siyasete Etkileri. *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 3-5.

[90] Bu liderler, Arif el-Basri, İzzettin el-Kabbanci, İmameddin el-Tabatabai, Nuri Tu'ma, ve Hüseyin Çuluhan'dır.

1970'li yıllar içerisinde Saddam Irak içerisinde halkın sempatisini kazanmıştır. 1979 yılında Hasan el-Bekir'in ordu ve yönetim içerisinde zayıflaması, Saddam'ı devlet başkanı olarak göstermesine neden olmuştur. Saddam ancak durumun bu kadar kolay olamayacağını ve değişik bir şekilde yönetime gelmeyi amaç edinmiştir. Bunun nedeni de Saddam'ın, Hasan el-Bekir'in Irak'ı Suriye ile birleştirme düşüncesinden dolayı üçüncü adam olacağı endişesinden kaynaklanmıştır. Netice de 16 Haziran 1979 tarihinde Saddam devlet başkanı olmuştur (Bağbozan, 2007: 82).

Bunlardan hareketle Ahmed Hasan el-Bekir döneminde, Baas Partisinin istediği güce kavuştuğu görülür. Kürtlerin milliyetçi istekleri başta Irak yönetimi tarafından kabul edilse de, Kerkük konusundaki ısrarları sonrası iki taraf arasındaki ilişki çatışmaya dönmüştür. Türkmenlerde Irak içerisinde asimilasyon politikası doğrultusunda, zaman zaman gözaltı, zaman zamanda darp ve öldürülmek suretiyle susturulmaya çalışılmıştır. Saddam hükümeti tarafından Şiilere de dini törenlerinin yasaklanması ve benzeri uygulamalar yapılmıştır. Bu ve benzeri uygulamalar tarihsel süreçte kültürel açıdan Şii-Sünni çatışmasının doğmasını da tetiklemiştir. Bunun yanı sıra Saddam'ın devlet başkanı seçilmesiyle Irak'ta oluşan durumun incelenmesinde yarar vardır.

2.1.6.2. Saddam'ın İktidar Dönemi ve Uygulanan Politikalar

1979 yılında Baas Partisinin desteği ile iktidara gelen Saddam'ın Irak içerisinde kurmak istediği Baascı düşünce fikirleri yanında dış politika konusunda da, Irak-İran ilişkilerinin gerilmesinden dolayı İran'a 1980 yılında savaş ilan etmiştir. Saddam'ın bu girişimde bulunmasında 1975 yılında Irak'ın Şattül Arap[91] üzerinde kaybettiği gücün tekrar kazanmaya çalışması kayda değer bir sebeptir

[91] Türkiye'den kaynağını alan Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği Irak içerisinde birleştiği mevkiinin adıdır. Aynı zamanda Şattül Arap'ın 55 mili Irak-İran sınırını oluşturmaktadır. Bkz. Aydın, Nurhan, Şentürk, Bahar (2015). Ortadoğu'da Şattülarap'ın Önemi ve Şattülarap Üzerindeki Çekişmeler. *Karadeniz Dergi*, (28), 66, Bilge, Mustafa L. (2010). Şattülarap mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38, 381, Kurt, Burcu (2016). *Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu*. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/burcu_kurt.pdf,ErişimTarihi: 22.01.2017, 138.

(Mahdi, 2009: 21). Bu sebebi açmak gerekirse Şattül Arap bölgesinde bulunan petrol rezervinin Saddam tarafından tek başına ele geçirmek istenmesidir.

1980-1988 yılında yaşanan İran-Irak Savaşının içerisinde Hüseyin, kendisinin İran'daki Şii dünyasına karşı, Irak'ta hükümet destekli bir Sünni yapılanmaya geçilmesini kararlaştırılmıştır. Bu nedenle de Irak içerisinde bulunan tüm kamu kurum ve kuruluşlarında Sünni kesimin ağırlığını hissedildiği bir dönem yaşanmıştır. Bunun nedeni aynı zamanda 1979 İran Devriminde Şiiler içerisinde yeniden bir birliğin sağlanıp, hükümete karşı darbe girişiminde bulunabileceğinin endişesidir. Saddam bu dönemde Şiileri sadece sürgün değil, tutuklanıp idam etme yoluna da gitmiştir (Muratlı Bezirgân, 2012; 18-19). Ancak Saddam'ın yaptığı bu uygulamalar, Şii kesimin kendisine olan öfkesinin artmasından başka bir şey kazandırmamıştır.

Diğer bir açıdan 1979 İran Devrimi ile birlikte İslamcılık düşüncesi uluslararası ilişkiler içerisinde kesin bir şekilde girmiştir (DerGhougassian, 2016: 1). 1979 yılında Muhammed Bakır el-Sadr'ın Necef'te başlattığı delegasyondan sonra tutuklanması sonrasında Recep İntifadası yaşanmıştır. Bunun sonrasından el-Sadr'ın cezası ev hapsine dönüşmüştür. Sonrasında Şii kesim tarafından bir sessizliğe gömülme dönemi başlamıştır. Bunun olmasında, hükümetin aldığı Şiilere karşı sert önlem paketleri etkili olmuştur (J. Abbas: 2012: 155-158).

Saddam sadece İran değil Batılı güçlerinde Ortadoğu üzerindeki planlarının varlığını bilmekteydi. 10 Kasım 1980 tarihinde Arap liderler ve kendisinin katıldığı konferansta söylediği "batılı güçler hala her imkânda Ortadoğu'daki 22 parçaya böldüğü devletleri, diğer bir 22 parçaya daha bölmek istemektedir" (Liu, 2004) sözleri buna örnek gösterilebilir.

Saddam'ın İran-Irak Savaşı devletin giderlerinin artması ve buna çözüm olarak Kuveyt içerisinde bulunan değerli petrol yataklarını hedef olarak seçmesi, dış güçler tarafından olumsuz karşılanmıştır. Ancak Irak ekonomisinin ve çözüm yollarının normal şartlar ile sağlanamayacağının anlaşılması üzerine, Saddam 1991 yılında Kuveyt'i işgal etmiştir. Bu yaptığı hamle dünya devletleri tarafından

hoş karşılanmamış ve sonuçta Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yüz saatlik yapılan askeri müdahale ile birlikte Kuveyt'in işgali önlenmiştir (Özdemir, 2012: 91). Ancak Şiilerin, Saddam yönetimine 28 Şubat 1991'de el-Şabaniye ayaklanması, Saddam'ın Körfez Savaşı sonrası dönen kuvvetleri tarafından bastırılmıştır (Öztürk: 2010: 10).

Görüleceği üzere Saddam döneminde Şiilere yapılan bir baskını varlığı gerçektir. Bundan dolayı Saddam döneminde Irak'ta Şiilere karşı uygulanan politikalar ve bunun alanları, İran-Irak Savaşı'nda oluşan durum, son olarak da Körfez Savaşı'nın Siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel, güvenlik alandaki etkilerine bakmak gerekmektedir.

2.1.6.2.1. Siyasi ve Toplumsal Yapı

Saddam döneminde Irak Meclisinde 250 milletvekilinin bulunmuştur. Bunlar sadece Baas Partisine mensup kişilerden oluşmuştur. Irak'taki Şiilerin çoğunlukta olmasına rağmen yönetim kadrosunda sık olarak görülmemiştir. Bu dönemde ekonomik yönden iyi durumda olan Sünnilerin meclis koltuklarında yer aldığı görülür. Burada Sünni olarak belirtilen kesim Araplardan oluşmaktaydı. Bu açıdan Baas Partisinin ideolojisi doğrultusunda bir siyasi yapı meydana getirdiği söylenebilir. Şiilerin sosyal hayatlarının genellikle kırsal kesimde olması ve Saddam'ın Tarım sektöründeki geliri petrol sanayisine aktarması, onlar için ekonomik olarak da zorlanmalarına sebebiyet vermiştir. Şehirde çalışan Şiiler ise düşük ücret karşılığı çalıştığından ekonomik özgürlüklerine genellikle kavuşamamışlardır. Sünniler ise devletin üst rütbelerinde, kamu kuruluşlarında yoğun olarak yer almıştır. 1998 yılında Sünnilerin Irak siyasetinde yaklaşık yüzde 61 oranında yer alırken, Şiiler yüzde 28 yüzdeliğinde kalması bu durumun en açıklayıcı bir örneğidir (Marr, 2006: 3).

Körfez Savaşından sonra Kürtlerin önemli kısmı; Irak'ın kuzeyindeki Türkiye ve İran'a göç etmek zorunda kalmıştır (Gause, 2001: 4; Galbraith: 2003: 3). Diğer taraftan Baas Partisi, Türkmen kızlarının Araplar ile evlenmesi için

10.000 Irak dinarı ile ekonomik teşvik uygulamasıyla, Türkmenlerin Irak'taki varlığı azaltılmaya çalışmıştır (Bağbozan, 2007: 73).

Saddam'ın siyasi ve sosyal alanlarda uyguladığı politikaların Irak'ta yoğun olarak yaşayan bir Şii sınıfının bulunmasından kaynaklandığı da düşünülebilir. Çünkü Saddam Baascı geleneksel düşüncelerindeki Pan-Arabizmi[92] yaymak için kendisinin azınlık olduğu hissiyatını vermeden, çoğunluk ve iktidar gücünün kendi olduğunu göstermek amacıyla Şiilere baskısını sürekli devam ettirmiştir. Diğer bir açıdan bölgede yaşayan Kürt ve Türkmenlere uygulanan politikada Irak'ta tek bir Arap ulusu yaratmak amacı güdüldüğünün ikinci delildir. Bu deliller ışığında Irak'taki ulusal kimlik inşasının Saddam Dönemi ve öncesinde uygulanmadığının göstergesidir. Çünkü Arap, Kürt, Türkmen ve diğer etnik ve mezhepsel unsurların bir tutkal gibi birbirine yapışık şekilde yaşamaları düşüncesinin yerini, sürekli gruplar arasındaki güç çekişmeleri almıştır. Konstrüktivizm[93] yaklaşımı ile değerlendirildiğinde Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının kimliksel bir çatışma halini alması geçirdiği tarihsel süreçteki ayrılıkçı faaliyetlerden kaynaklanmıştır.

Iraklılarının yaşadığı ulusal kimlik sorunu hem yerel hem de bölgesel anlamda olumsuz etkileri devamlı olarak yaşanmaktadır. Ulusal anlamda, halkın arasındaki kutuplaşma, aşağılama ve güçlü tarafın, zayıf tarafı baskı altına almasıdır. Bölgesel açıdan ise Irak halkının kendi ırk ve inanca göre birden çok bölge devletinden destek alması ve vermesidir. Bunun sonucunda da Irak

---

[92] Bütün Arapları tek bayrak altında toplama düşüncesi. 1952'de Mısır devlet başkanı Nasır Pan-Arabizmi doktrin haline getirmiştir. Bkz. Okutan, Çağatay (2001). Arap Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.* 56 (2),167, Yenal, Serkan (2010) Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu. *Akademik Ortadoğu*, (14), 209.

[93] Veya Sosyal İnşacılık, geçen yüzyılın doksanlı yılları önce ve sonrasında yaşanan tarihi gelişmeler (Sovyet Birliği'nin yıkılması, Doğu-Batı Almanya'nın birleşmesi, kapitalist sistemin başarılı olması, Doğu Avrupa'nın demokratikleşmesi vs.) ardından ortaya atılan bir yaklaşımdır. Çünkü o dönemde mevcut yaklaşımların hiçbirisi yukarıda zikir edilen olayların gerçekleşeceğini öngörmemişti. Bu yaklaşıma özetle değinmek gerekirse, uluslararası ilişkileri anlamak, manevi unsurları (toplumun inancı, değeri, normları vs.) göz ardı ederek yalnız maddi unsurlara önem vermekle mümkün değildir. Şüphesiz ki maddi unsurlar analiz sürecinde önemli olmasına rağmen, fakat tek başına yeterli değildir. Bahis konusu olan yaklaşımın temel iddialarından biri de maddi ve manevi unsurların önemidir. Bu iki unsuru karşılaştırıldığında manevi unsurların daha da ağır bastığını görülmüştür. Bkz. Kardeş, Şaban ve Balcı, Ali (2015). Uluslararası İlişkilere Giriş. İstanbul: Küre Yayınları, 167-180.

toplumunun tabi olduğu farklı ideoloji, ırk, inanç ve birçok etkenden dolayı bir türlü entegre sağlanamamaktadır.

2.1.6.2.2. İstihbarat Örgütleri

İstihbarat alanında Saddam döneminde bu alanla ilgili yeni eğitim yöntemleri ve kadrolaşmaya gidilmiştir. Saddam zamanında istihbarat servisleri her türlü ayaklanmaya karşı, donatılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında Ulusal Güvenlik Kurulu, Genel Güvenlik Örgütü, Genel İstihbarat Teşkilatı, Cumhuriyet Muhafızları gibi İstihbarat ve güvenlikten sorumlu kurumlar öne çıkanlardır (Uygun, 2012: 48).

Saddam sosyal yapıdaki hareketlenmeleri izlemek için istihbarat ve güvenlik teşkilatlarına da önem vermiştir. Böylece Şii ve Kürt kesiminin yapabileceği ayaklanmalara karşı, daha hızlı önlem almış ve yerinde müdahale yapmıştır. 1990 yıllarda Saddam'ın yakınlarının genelde bulunduğu bir Irak Genel İstihbarat Servisi[94], kadrosunda görülmeye başlamıştır (Pirinççi, 2006: 188; Baştürk vd., 2013: 181-182).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Saddam döneminde Irak toplumu içerisinde bulunan herkesin izlenmesi için gerekli olan istihbarat teşkilatları görevlendirilmiştir. Bu toplumda korku ortamının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Çünkü herkes tanıdığı veya tanımadığı kişiler hakkında ilk bakışta, bir muhbir ya da ajan imgesi oluşturmuştur. Bu sebeple bazı kesimler tarafından korku ortamı teriminin yaygın olarak Irak içerisinde kullanıldığı görülmüştür.

2.1.7. İran-Irak Savaşı (1980-1988)

Saddam'ın ülkede etnik ve dini ayrım yapılmadığı düşüncesini yaygın bir şekilde kullanılması için uyguladığı politikaların arifesinde İran Devrimi

[94] Saddam Rejiminin düşmesinden sonra Nisan 2004'te Irak Ulusal İstihbarat Servisi adını almıştır. Bkz. Stan, Constantin Ioan, Cepoi, Ecaterina (2014). Challenges Of Iraqi Intelligence İn Post-Saddam Era, http://www.afahc.ro/ro/afases/2014/socio/STAN-CEPOI.pdf, Erişim Tarihi: 15.07.2017, 5.

gerçekleşmiştir. Saddam Irak'taki Şiilerin lideri durumundaki Ayetullah el-Sadr ile kız kardeşi Bint el-Huda'yı tutuklatmıştır. Bunlarla da kalmayarak Ayetullah el-Sadr'ın gözleri önünde Cumhuriyet Muhafızları kız kardeşine tecavüz etmiş ve öldürmüştür. Askerler, el-Sadr'ın ölmeden öncede kafatasına çiviler çakarak hunharca katletmişlerdir. Bunun üzerine Şii lider Humeyni, Saddam devrilmesi için Şiilere çağrıda bulunmuştur (M. Yılmaz, 2015: 50). 17 Eylül 1980 tarihinde, Saddam 1975 tarihinde imzalanan Cezayir Antlaşmasının Şattül Arap suyolunun tamamının Iraklılara ait olduğunu söyleyerek anlaşmanın feshedildiğini duyurmuştur (Yıldırım, 2005: 67; Bağbozan; 2015: 83). 22 Eylül'de Irak ordusu, Irak-İran sınırını geçerek savaşın başlamasına neden olmuştur (Mahdi, 2009: 21).

İran 1981 yılında ümmetin kurtuluşu, Kudüs yolu, Şafak serisi, Kerbela ve Fetih taarruzları ile Irak'ın kendisinden aldığı toprakları geri almayı başarmıştır (A. Ulutaş, 2006: 47). 1982 yılında sonra Irak'ın İran'a karşı askeri ilerleyişinde durgunluk yaşanmıştır. Humeyni'nin bunu fırsat bilerek Irak içerisinde bulunan Şiileri ve Kürtleri kendine çekme politikası güttüğü görülmüştür. Bu amaçla İranlı Şiilere, Irak ordusuna karşı savaşıp şehit olanların cennetin anahtarı ile birlikte müjdelendiklerini söylemiştir. Bunun en acı örneği ise İran-Irak savaşı sırasında on iki yaşındaki çocukların boyunlarına plastik anahtarlar ile boyunlarında zincirlere bağlanarak mayın tarayıcısı olmalarıdır. Çoğu çocuk bu taramalar sırasında hayatını kaybetmiştir. Diğer taraftan Humeyni, Irak içerisindeki İslam Dava Partisi (İDP) ve Irak Yüksek İslam Konseyi (IYİK) ile ilişkilerini korumuştur. Saddam'da İran'ın oynadığı bu Şii kartına, "Dif'a an'ül Vatan"(Vatan Savunması) sloganıyla Irak ordusu ve milletini bir olduğu çağrısında bulunarak karşılık vermiştir (Muhammed, t.y.: 5). Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer Körfez ülkeleri Irak'ı destekleyen bir tutum izlemişlerdir (Albayrakoğlu Pakin, 2011: 103; A. Keskin, 2007a: 72). Bunun olmasında Körfez ülkelerinin İran etkisi altına girebileceği tehlikesi öne çıkmıştır. Hatta 1986 yılında İran'ın Fav Yarımadasını ele geçirmesi ile birlikte, Körfez ülkeleri Irak'a 40 milyar dolar borç vermiştir (Mcmillan, 2006: 6). Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'ın Irak konusunda: "ABD' Irak'ı İran'a teslim etti" (Wehrey, 2009: 3) söyleminde bulunmasıyla, Sünni Devletlerin ABD'nin İran

konusunda etkili hamleler yapmasını istediğini göstermeye çalışmıştır. ABD'de bu arada Irak'a savaş içerisinde istihbarat, askeri mühimmat açısından destek vermiştir. 1985-1986 yıllarında Lübnan'dan kaçırılan Amerikan vatandaşları için gizli olarak İran'a da silah yardımında bulunmuştur. 1987-88 yıllarında ABD'nin de bölgede donanma ve asker bakımında rol oynaması üzerine İran ekonomik, siyasi ve diğer açılardan zarar uğramıştır (İnat, 2010a: 172-173). ABD'nin Irak'a bu yardımda bulunmasında iki neden araştırmacılar tarafından ortaya atılmaktadır. Birincisi, 1979 İran Devrimi sonrasında İran'da, esir tutulan ABD elçilik görevlilerinin intikamı, ikincisi ise, İran'ı elinde bulundurduğu Şii nüfuzunun petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarda etkili olabileceği endişesidir (Yılmaz, 2015: 51). 18 Temmuz 1988 tarihinde BM nin 598 sayılı kararını almasıyla savaş sona ermiştir. İran ve Irak yaptıkları savaşta hiçbir kazanç sağlayamamıştır (Mahdi, 2009: 21-22).

Analize ek olarak söylenmesi gereken husus Ortadoğu bölgesinde 1979'dan sonra belirgin bir şekilde Şii blokunun savunuculuğunu İran üstlenmeye başlamıştır. Irak içerisinde bulunan yönetiminde Sünni Arap kesiminin kalesi olarak kendine rol biçmeye başladığı ve uyguladığı politikalar neticesinde hissedilmiştir. ABD'nin iki devlet arasındaki savaşta sağladığı istihbarat görevinin, Ortadoğu içerisinde dengelerin değişmesinden endişe duyduğu için yaptığı düşünülebilir. Başka bir bakımdan ise bu hareket ABD'nin Ortadoğu'da Şii bloğuna karşı bir Sünni tarafının bulunması, kendi çıkarları doğrultusunda sürdüreceği politikanın gerekliliklerinden de olabilir. ABD'nin İran-Irak savaşında aldığı bu rolün ve Irak'ın bundan sonraki durumunun daha iyi anlaşılması için Körfez Savaşı önemli bir dönüm noktasıdır.

2.1.8. Körfez Savaşı (1991) ve Sonuçları

İran-Irak savaşının sonrasında Ortadoğu'da Şiiliğin kalesi olan İran'ın ve bölgede tampon devlet görevini yapan Irak'ın kazançları için yapabileceği stratejilerin ne olduğu sorusu ABD'yi düşündüren bir mesele olmuştur. İran-Irak

savaşı[95] sonrasında, Saddam savaşın zararlarının değil, nasıl daha güçlü bir Irak Devleti olabileceğini üzerinde politika izlemiştir. İran-Irak savaşı sırasında aldığı borçlar nedeniyle, Irak içerisinde bozulan itibarını arttırmak isteyen Saddam, Kuveyt'i bir fırsat olarak görmüştür. Saddam'ın Kuveyt'i işgalinin bahanesi olarak petrol üretiminin fazla olması ve bunun yüzünden varil fiyatındaki düşüklüğünü dile getirmiştir. Ancak Kuveyt'in sadece bu nedenle işgal edilme düşüncesinin olduğunu söylemek yanlıştır. Kuveyt'in işgal edilmesinin altında yatan tarihsel ve diğer faktörleri de söylemek gereklidir. Bunlardan birincisi, Irak yönetiminde yer alan devlet başkanları bazı zamanlarda, Kuveyt'i Osmanlı toprağından biri olan Basra vilayetinin parçası olmasından dolayı kendilerine ait gördüklerini söylemesidir (Çikrıkçı, 2009: 78). Nitekim Kuveyt'e 1961 yılında İngilizler tarafından bağımsızlık verilmesi üzerine ve aradan geçen iki yıldan sonra Arif kardeşler döneminde bu sorun açıkça dile getirmiştir. İkincisi, Saddam'ın 1979'dan beri devam eden saldırgan politikalarıdır. Üçüncüsü, Irak'ın ABD ve diğer Batılı Devletlerinin kendine karşı olan politikalarında petrol yataklarını elinde bulundurması ile bunu kendi lehine çevirebileceğini düşünmesidir (İnat, 2010: 11-12). Nitekim Kuveyt'in Saddam'ın politikasına uygun hareket etmemesi ve devamında petrol varil fiyatlarının düşmesi 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'in Irak ordusu tarafından işgaline neden olacaktır (Renfrew, 1992: 11).

BM Güvenlik Konseyi tarafından 2 Ağustos'ta 660 sayılı kararla Kuveyt'in işgalini kınama ve 6 Ağustos'ta 661 sayılı kanun gereğince Irak'a ambargo uygulanmasına karar verilmiştir (Odle, 1997: 5-6; Uslu, 1999: 175). Sadece bu iki karar değil, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ilgili toplam 12 karar[96] alınmıştır. 8 Ağustos'ta Saddam'ın Kuveyt'in Irak toprağı olduğunu söylemesi üzerine (Demiröz, 2013: 58), aynı gün Çöl Kalkanı Operasyonu[97] başlatılmıştır (D.

[95] İran-Irak savaşı içerisinde yaşanan önemli olaylar için bkz. WİLSON CENTER(t.y.). *Iran-Iraq War Timeline*, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Iran-IraqWar_Part1_0.pdf, Erişim Tarihi: 11.04.2017.

[96] Bunları belirtmek gerekirse, 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 670, 674, 677 ve 678 sayılı kararlardır. Bkz. Demiröz, Çağrı (2013). *Körfez Savaşlarının Küresel Yansımaları ve Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 106.

[97] Bu operasyon içerisinde 37 ülkeden oluşan 800 bin asker bulunuyordu. ABD bu operasyon için

Özcan, 2007: 13; Khadduri ve Ghareeb: 1997: 169-170). Aynı zamanda 29 Kasım'da Güvenlik Konseyi'nin aldığı 15 Ocak 1991 tarihinde 661 sayılı karar gereğince Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi sonrasında zorla çıkarılacağı kararı alınmıştır (Karem, 2010: 37).

6 Aralık 1990'da Ortadoğu konferansında ve 9 Ocak 1991'de Aziz-Baker görüşmeleri son olarak da Cenevre'de yapılan toplantıda Saddam'ın Kuveyt'ten çekilmesine dair teklif reddedilmiştir. Netice de Koalisyon güçleri tarafından 17 Ocak'ta çöl fırtınası harekâtı düzenlenmiştir (Arı, 2004: 423). 24 Şubat tarihinde kara harekâtına başlanmasını takiben 28 Şubat tarihinde Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz, Irak'ın Kuveyt'ten geri çekileceğini açıklamıştır. Sonuçta 3 Mart'ta BM Güvenlik Konseyi'nin 686 sayılı kararı ile ateşkes koşullarını belirlenmiştir (İnat, 2010: 21-22).

Körfez Savaşı'nın Irak'a faturası 200 milyar dolar (E. Bulut, 2011: 36) ,100-120 bin Iraklı sivilin ölmesi (İnat: 2010: 22) ve yaklaşık 2 milyon insanın evlerinden göç etmesidir. Savaş sonrasında iletişim, ulaşım alt yapısı, petrol rafineleri, okullar, hastaneler gibi tesisler kullanılmaz hale gelmiştir (Kavak, 2011: 66). Ayrıca BM tarafından alınan 688 sayılı karar ile Irak'ın 36. Paralelinin kuzeyi uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmiştir. Genel olarak Körfez Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan durum ve bunun etkilerini maddeler halinde sıralamak gerekirse 3 konu göze çarpar. Bunlar;

1. El-Şabaniye Ayaklanması

2. Çekiç Güç[98] Sorunu

---

genellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine askeri yığınaklar yapmıştır. Bkz. İnat, Kemal (2010). Irak: ABD ve Saddam "İşbirliği" ile Gelen Yıkım. (Editörler: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman). *Dünya çatışmaları*, 1, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 19, Molla, Alptekin (t.y.) Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD NATO İlişkileri. http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yead/article/viewFile/5000170360/5000153784, Erişim Tarihi: 15.02.2017.

[98] Çekiç Güç, Saddam'ın Hüseyin'in Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtlere karşı olası saldırılarını engellemek amacıyla Huzur operasyonu 2 adlı hava kuvvetlerinin ilk adıdır. Bkz. Oran, Baskın (1995). Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç'ün Yasal Dayanakları Sorunu, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 50 (3), 258.

3. Oil For Food Programı

Birinci madde de yer alan el-Şabaniye ayaklanması Şiilerin, Saddam zamanı yaşadıkları baskılardan kurtulmak için isyan ettikleri olayın adıdır. Ancak Körfez Savaşı sonrasında Irak ordusunun fazla zarar görmemesinden dolayı bu ayaklanma kanlı bir şekilde olsa da bastırılmıştır (Kavak, 2011: 53). El-Şabaniye ayaklanmasının bastırılması sırasında Necef ve Kerbela'da bulunan Şiilerin kutsal yerlerine Saddam emriyle ordu saldırılarda bulunmuştur (Bengio, 1992: 8). Saddam'ın bu uygulamayı yapmasındaki sebebi değerlendirmek gerekirse, İran-Irak savaşı sırasındaki, Şiilerin bir kısmının İran ordusuna saflarına katıldığı için, duyduğu kinin yansıması olarak görebiliriz. Bu nedenle Saddam'ın yaptığı bastırma hareketi başarılı gibi görünse de, ileride daha büyük bir Şii-Sünni çatışması olaylarının yaşanması için bir tohumda ektiğini düşünülmelidir.

İkinci olarak çekiç gücün Irak'ın kuzeyinde oluşturulması ve uçuşa yasak bölge ilan edilmesi sonrasında, Kürtlerin bölgedeki güvenliğini korumak amacıyla kurulmuştur. Çünkü Saddam'ın baskısı nedeniyle yaklaşık 1 milyon Kürt Türkiye ve İran sınıra kaçmak zorunda kalmıştır. Çekiç güç bölgede 2003 Irak'ın işgaline kadar kalmıştır (M. Öztürk, 2010: 25). Kürtlerin bu durumu Türkiye ve Suriye açısından kaygı yaratırken, İran; Kürtler ile yakın ilişkiler kurma girişiminde bulunmuştur (Dilek, 2011: 36).

Üçüncü olarak Körfez Savaşı sırasında, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 661 sayılı karar ile savaş sonrasında Irak ambargosunun devam edileceği açıklanmıştır. Ancak Irak'ın kredilerini ödeyememe ve daha kötü giden durumundan dolayı Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyonu Bürosu tarafından (BMİYKB) 4 Nisan 1995 tarihinde alınan 986 sayılı karar ile Oil For Food (petrol karşılığında gıda) programı devreye sokulmuştur (Arı, 2004: 491). 2003 yılında Irak'ın işgaline kadar devam eden bu süreçte uygulanan ambargolardan dolayı birçok sivil hayatını kaybetmiştir[99]. Bunların en başında çocuklar gelmiştir. Irak içerisinde yaklaşık 500 binden fazla çocuk ambargo

[99] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Öcek, Zeliha (2005). Göstergelerle Irak Halkının Sağlığı.(Editör: TTB). *Irak'ta Savaş ve Sağlık*. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi

nedeniyle ölmüştür (İnat, 2010: 24-25). Oil For Food programı ile Irak'ın 6 ayda bir petrol çıkararak, gıda ve ilaç alımına izin verilmesi, yaşanılan olumsuz durumun biraz daha iyiye gitmesini sağlamıştır. Başka bir yönden uygulanan ambargoların diğer bir amacı ise Irak içerisinde yaşanan sorunlara Şiilerin isyanı ile Saddam otoritesinin devrilmesinin sağlanmak istemesidir. Ancak istenilen Şii-Sünni çatışması bölgede 2003 yılına kadar oluşturulamamıştır. Netice de Körfez savaşı ve sonuçları doğrultusunda Irak'ın 2003 işgali ile yeni bir döneme geçilmeye başlanmıştır.

Yukarıda anlatılan olaylardan hareketle Körfez Savaşı ve sonrasında yaşanan durum, Irak'ın mevcut siyasi durumunu değiştirmemekle birlikte, sosyal ve ekonomik açıdan bir çöküşe gittiğini gösterir. Körfez Savaşı sırasında Saddam'ın Batılı Devletlere karşı petrol fiyatları kozunu, ABD ve BM aracılığıyla ortadan kaldırılmıştır. Bunun yanında Irak'a karşı uyguladığı ambargo ile de kendisinin hegemon güç olarak neler yapabileceğini göstermiştir. Diğer bir taraftan Irak içerisinde yaşayan Şii kesimin destekçisi olan IYİK'in fitilini yaktığı el-Şabaniye ayaklanması ve bunun Irak ordusuna bağlı Cumhuriyet Muhafızları tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra, ABD'nin bölgedeki halkı isyana teşvik amacıyla uyguladığı ambargolar bu görevi üstlenmiştir. Ancak Şiiler ve Kürtlerin Körfez Savaşı'ndan sonra bir ayaklanma girişiminde de bulunmaması bu teorilerinin başarısızlığa uğradığını göstermektedir. Ayrıca Şii ve Kürt kesime yapılan müdahaleler Saddam yönetimi için bir tehdit unsur olmuştur. Bunlardan en dikkat çekeni ise, Irak'ın güneyinde Şiilerin, kuzeyinde Kürtlerin Saddam hükümetine düşman olmasıdır. Bundan dolayı Saddam'ın savunduğu vatan savunması fikrinin aksine hareket edildiğini göstermiştir. Çünkü Saddam Sünni kesimden kimsenin böyle bir katliama tabii tutulması emrinde bulunmamıştır. Bunun yanı sıra bu ideolojinin bedeli olarak Irak'ta yaşayan çoğu çocuk ve kadın olmak üzere birçok insan canlarından olmuştur. Körfez Savaşının devamında gerçekleşen olaylar 2003 yılında Irak'ın işgali ile yeni bir hal almıştır. Ortaya çıkan bu durumun daha iyi bir şekilde analize edilmesi için Irak'ın işgaline değinmek ayrı bir ehemmiyet arz eder.

2.1.9 ABD'nin Irak'ı İşgali

Körfez Savaşından sonra alınan kararlar ile birlikte Ortadoğu içerisinde Saddam'ın yönettiği Irak devleti olarak statüsü "haydut devlet[100] ve ya düşman devlet" durumuna gelmiştir. Bu durumun 11 Eylül'den önce de olduğunu söylemekte yarar vardır. Sadece Batılı Devletler tarafından Irak'ın bizzat bu ithamla anılması değil, Uluslararası ticarette kendisine karşı uygulanan politikalarda da bu hissedilmekteydi. Ancak mevcut kötü durumun kendilerine yansımaları sonrasında, bu hastalığın çözüme kavuşturulması gerektiğine inanmalarına rağmen Irak'ta yaşanan 12 yıllık açlık, yoksulluk ve ölümlere dayanarak bu kararı almayı göz ardı etmişlerdir. Bu da uluslararası ilişkiler içerisinde devletlerin duygularının önemli olmadığı ve menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerini bir kez daha göstermiştir.

Amerikan yönetimi New York'ta Dünya Ticaret Merkezine 11 Eylül 2001[101] tarihinde yapılan ikiz kuleler saldırılarının sonrasında dünyanın, Uluslararası Terörizm tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını dile getirmiştir. (Akyüz, 2011: 96). ABD, Saddam hakkında ise kitle imha silahları ve nükleer denemeler yaptığı gerekçesiyle BM tarafından denetlenmesi gerektiğini açıklamıştır (Ataman ve Gökcan, 2012: 217).

ABD Başkanı Bush'un 29 Ocak 2002 'de yaptığı konuşma da axis of evil (kötüler ittifakı) olarak nitelediği Irak, İran ve Kuzey Kore'nin, ABD'nin hedeflerinde olan ülkeler olduğu beyan etmiştir. Bush, BM'ye Irak'ın biyolojik ve kimyasal silah üretimi yaptığını söylemesi ve bunun durdurulması için askeri bir müdahale yapması gerektiğini söylemiştir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan bu teklifin akıllı olmayacağını söylemiştir. Bunun yanında Fransa, Rusya ve Çin kanadından BM'de düzenlenecek bir toplantıda alınmayan kararları, kabul

[100] İngilizce'de Rogue States anlamına gelen Haydut Devlet kavramı ABD kaynaklı bir deyimdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Chomsky, Noam (2000). *Rogue States: The Rule Of Force in World Affairs,* London: Pluto Press.

[101] Ayrıntılı bilgi için bkz. İnaç, Hüsamettin, Aktaş, Fatih(2013). 11 Eylül Terör Saldırılarının Amerikan Güvenlik Bürokrasine Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, (34), 1-19. Öztürk, Shahabuddin (2015). *11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 17. Fidan Özben (2004). *11 Eylül'ün ABD Dış Politikasına Etkisi: Irak İşgali*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 34-42.

etmeyeceği açıklaması gelmiştir. Yalnızca ABD'nin bu müdahalesine destek veren İngiltere olmuştur. İki devlet, Irak'ın kimyasal ve biyolojik silah üretimi ile ilgili çalışmaların tüm hızıyla sürdürdüğünü savunmuştur.[102] Irak tarafından 8 Aralık'ta BM'ye 11.807 sayfalık raporlar sunulmuştur (Okur, 2016: 171). 2002 yılında gerçekleşen bu olaylardan sonra, 2003 yılının ilk aylarında yaşanan duruma göz atmak gerekir.

ABD, 19 Aralık günü, 7 Aralık 2002 tarihinde Irak'ın gönderdiği raporlar içerisinde eksiklik olduğu gerekçesiyle, Irak'ı 1441 sayılı kararı[103] ihlal etmekle suçlamıştır. Bu sırada BM devletlerinin bazılarının Irak'a olabilecek askeri müdahaleye destek vermeye başlamıştır. Buna örnek olarak Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, İspanya, İtalya, Danimarka ve Portekiz Irak'a yapılması düşünülen olağanüstü askeri müdahaleyi desteklediklerini açıklamışlardır. 10 Mart'ta Rusya ve Fransa'nın BM'ye gönderilen Irak'a askeri müdahale taslağını veto edeceklerini söylemelerinden sonra, ABD, İngiltere ve İspanya sundukları taslağı geri çekmişlerdir (H. Çelik, 2014: 40). Bunun yanında, Avustralya ve Japonya'nın devlet başkanları da askeri müdahaleye onay verdiklerini belirtmiştir. Askeri müdahaleye karşı tepki gösteren Rusya, Fransa ve Çin olmuştur (Taşkın, 2010: 60; İnat: 2010; 33-36). Yukarıda zikir edilen devletlerin veto etmesinin altında yatan temel sebebi de ekonomik ve ticaridir, çünkü o dönemde Irak petrolünü dolarla değil Euro ile satmaya başlamıştır.

18 Mart 2003 tarihinde Koalisyon güçleri tarafından Saddam ve oğullarına ültimatomu verilmiştir ("Sanal", t.y.:15). BM'nin aldığı kararlara rağmen Koalisyon güçleri 20 Mart 2003 tarihinde saat 04.34'te Irak'a karşı askeri müdahale harekâtını başlatmıştır (Lak, 2015: 110). İlk olarak ABD ve İngiltere'ye bağlı savaş uçakları Irak şehirlerini bombalamaya başlamışlardır. 9 Nisan 2003

[102] Bu konuda İngiltere İspanya, Kuzey İrlanda, ABD'nin BM'ye verdikleri bildiriye web sayfaları üzerinde mevcuttur. Bkz. ____ (24 February-2003). *Spain, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: draft resolution*. http://www.un.org/News/dh/iraq/res-iraq-24feb03-en.pdf, Erişim Tarihi 17.04.2017.

[103] ABD ve İngiltere'nin bu kararın 13. Maddesine dayanarak, Irak'ın bulunduğu yükümlüklerini sürekli ihlal etmesinden dolayı, Irak'a müdahale hakkının olduğunu belirtmiştir. Bkz. Kedikli, Umut(2005). *BM Antlaşması'nda Meşru Müdafaa Hakkı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 87-88.

tarihinde Bağdat ele geçirilmiştir. 3 haftalık bir askeri operasyon sonrası 15 Nisan tarihinde Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit'in 15 Nisan 2003 tarihinde ele geçirilmesinde sonra savaş fiilen sona ermiştir. ABD başkanı resmi olarak 1 Mayıs tarihinde savaşın bittiğini açıklamıştır (İnat, 2010: 36). Savaşın bu kadar kısa bir sürede bitmesini, uzmanlar, yaklaşık 35 yıllık Baas Partisi ve Saddam'ın baskılarından kurtulmak isteyen halkın ABD'nin askeri müdahalesini olumlu bakmasından kaynaklandığını söylemiştir. Savaş içerisinde dikkat çeken diğer bir nokta ise Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 1 Mart 2003 tarihinde ABD'nin İncirlik üssünü kullanarak yapacağı hava harekâtına izin verilmemiştir (Demirbaş, 2009: 7). Bunun üzerine bölgedeki Kürtler ile anlaşarak Irak içerisinde yeni bir koridor oluşumunun sağlamasıdır (Muhammad, 2013: 104). Böylece hem Kuveyt üzerinden uçurduğu uçaklar hem de Irak içerisinde kendisinin müttefiki olan Kürtler sayesinde işgal öncesi ABD üstün durumunu korumuştur.

ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında, sadece Irak yönetimi değil, halk içerisinde de yeni bir düzene geçiş görülmüştür. Çünkü Saddam'ın devrilmesi ile birlikte iktidarda olan Sünni kesim alaşağı edilmiştir (Luorni, 2008: 10). Sünnilerin iktidardan düşmesiyle mevkilerini kaybeden eski Baas yönetimi askerleri, el-Kaide gibi terör örgütlerinin kadrolarına girmişlerdir. Böylece Eski Baas Yöneticileri; Irak'ın işgali öncesinde Saddam Yönetimi adına Kürtleri katlederken, işgal sonrasında el-Kaide ve IŞİD gibi terör örgütleri adına cinayet işlemeye başlamışlardır (Kalantarli, 2014: 1). Şöyle ki; Saddam döneminde yetişen Baas askerleri şiddet, baskıcı ve dayatmacı bir eğitiminden dolayı katliamcı bir asker potansiyeli olmuşlardır. Bunu da Irak'ın işgal sonrası yapamayacaklarını anlayınca, el-Kaide terör örgütleri aracılığı ile devam ettirme girişiminde bulunmuşlardır. Şiiler ise kendilerinin tekrardan bir yükselişe geçeceğini inanarak siyasal hayatta var olma isteklerini yeni kurulan düzenin abisi ABD'ye bildirmişlerdir. Şiilerin bu girişimleri İran tarafından da alttan desteklenen bir durum olmuştur. Ayrıca İran içinde kendi Şiilik politikasını yaymasında engellerden biri olan Saddam faktörü ortadan kalkmıştır (Aydın vd., 2007: 46-47). Yeni anayasa ve siyasi iktidar da Irak içerisinde Şiiliğin siyasi bir

rol alması kararının geniş bir şekilde geçerlilik kazanmasında Irak'ın işgali önemli rol oynamıştır. Bu durum Sünni kesim içerisinde de tedirginliğe yol açmış ve bozulan düzenin yeniden sağlanması için çeşitli fırkalarda örgütlenmeye gitmişlerdir. Şiilerde Saddam döneminde gördükleri baskıdan dolayı Sünnilerden öç almak isteyen intikam timleri kurulmaya başlanmıştır (Çetinsaya ve Özhan, 2009: 27). Yani mezhepsel çatışma gözle görülür hale gelmiştir (Korkmaz, 2016: 2).

Savaşın bitiminden sonra, Irak içerisinde yaşayan halkın ABD bombardımanı yüzünden, su arıtma tesisleri, kanalizasyon ve diğer tesislerin çalışması için gereken elektrik şebekesi imha edilmiştir. Bunun sonrasında Irak halkı savaştan beklediği yeniden diriliş yerine, açlık, hastalık yüzünden insanların ölmesi durumu yaşanmıştır. İşgalden bir yıl sonra, buna karşı olan terör örgütleri de türemiştir (Gürcan, 2015: 49).

Savaşın ABD'ye olan faturası Irak'ta her yıl giderek artmıştır. 2010 yılında ABD Irak'tan çekilme kararı alana kadar Amerikan askerlerinden 5 bin ölü[104], 33 bin yaralı sayısına ulaşmıştır. (U. Ulutaş ve Torlak, 2011: 6). Bunun yanında ABD 2003-2015 yılları arasında 1 trilyondan fazla Irak'a yardımda bulunmuştur (Amadeo, 2017).

Irak'ın işgalinden sonrası dünya kamuoyunun takip ettiği *The Times* gazetesinde koalisyon güçlerinin çiçekler ile karşılandığına dair haberler yayınlanmıştır. Saddam n hakkında ise "bir deli tarafından yönetilen ülkeyi özgürleştiriyoruz" (Hafez, 2003: 4) gibi manşetler oluşmuştur.

Bunlardan hareketle uluslararası ilişkiler içerisinde Batılı Devletler ve ABD'nin, Irak'ın işgali öncesinde takındığı tavırlar farklıdır. ABD'nin bu tavrı göstermesinde, hem 11 Eylül hem de Irak'ta başta bulunan Saddam'ı kendilerine karşı bir tehlike olarak politika yürütmeleri etkili olmuştur. BM tarafına Irak'ın

[104] ABD askerlerinin 2013 yılındaki verilerine göre bu sayı 6-8 bin arasında tespit edilmiştir. Bkz. Lutz, Catherine (February 21-2013). US and Coalition Casualties in Iraq and Afghanistan. *Watson"Institute"for"International"Studies*, 1.

gönderdiği raporlar ve kendi içerisinde yaptırdığı kimyasal ve biyolojik silah tetkiklerine rağmen, 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ın ABD ordusu tarafından işgal harekâtı başlamıştır. BM'den geçmeyen kararın sonrasında ABD'nin yaptığı bu durum eleştirilere neden olmuştur. Ama bundan daha önemli olan konu ise Irak içerisindeki halkın işgal sırasında ve sonrasında yaşadıklarıdır. Açlık sefalet, yoksulluk nedeniyle ölümlerin yaşandığı coğrafyada şimdi de bunların üzerine elektrik ve temiz su sıkıntısı eklenmiştir. Saddam'ın iktidarının düşmesinden sonra Şii grupların iç ve dış destekli olarak siyasi iktidarı ele geçirmek için Sünni gruplara karşı hizipleşme durumu yaşanmıştır. Bunun devamında Irak'ta Şii-Sünni çatışmasının patlak vermesine neden olmuştur. Irak'ın işgali bu sebebiyle jeopolitiğin yanında teopolitiğin önemli olduğunu göstermiştir. Irak'ın işgali günümüze kadar devam ede gelen Şii-Sünni gruplar arasındaki çatışmanın kriz, şiddetli kriz ve sivil savaş durumunu almasında önemli bir çıkış noktası olmuştur. ABD; Irak'ın işgali ile birlikte, dünya içerisinde BM'yi kendi menfaatleri doğrultusunda tanıdığını ve buna uymazsa en doğal hakkı olarak kendini savunacağını göstermiştir. Aynı zamanda BM'ye karşı bu çıkış artık dünyadaki hegemon gücün ABD olduğunun kanıtıdır. ABD Irak'ın işgalinde aradığı kitle imha silahlarını bulamaması yanında, Irak petrollerinin kendi denetiminde işlenmesini sağlamıştır. Bu gösteriyor ki yapılan askeri müdahale amacının altında yatan büyük ekonomik menfaatinin yanında bölgede askeri üs kurma düşüncesidir. ABD başta olmak üzere diğer devletler; Irak'ta yaşanan insanlık dramına nasıl dur diyebiliriz diye bakmak yerine, bölgede bulunan terör örgütleri ile küçük çaplı ve uzun mücadelelere girişerek sadece silah kartellerine para kazandırmışlardır. Irak'ın işgali ile birlikte, bölgede yaşayan insanların durumunun ne olduğu sorusu akıllara gelmektedir.

Önemli bir not olarak düşülmesi gereken, ikinci bölümün ilk safhalarında, Irak'ın siyasi tarih bakımdan incelendiğinde, Soğuk Savaş döneminde nasıl iki küresel güce sahip olan ABD ile SSCB'nin Irak'ı kendilerine çekme politikası açık bir şekilde izlenmiştir. Irak'ın kimi zaman ABD, kimi zaman da SSCB güdümünde gittiği tespit edilmiştir. Buradan da çıkarılacak önemli bir husus ise

1990'larla birlikte SSCB'nin yıkılması artık ABD, Irak'ı tamamen kendi kontrolü ve denetimi altına alma olasılığı yüksektir.

2.2. Irak'ın Mezhepsel ve Etnik Yapısı

Tarih ve Coğrafya kadar, o ülke sınırları içerisinde yaşayan halkında yapısının bilinmesi sorunun kaynağının anlaşılması için önemli bir konudur. Irak içerisinde etnik ve mezhepsel olarak nüfus dağılımının nasıl bir durumda olduğu bilinmesinde fayda vardır. Nüfus dağılımında, mezhepsel olarak, Şiiler, Sünniler, etnik olarak Araplar, Kürtler ve Türkmenler ve diğer etnik mensupları ele alarak ayrım yapılmıştır.

2.2.1. Şiiler

Irak içerisinde Şiiler yüzde 60-65'lik bir payı ellerinde bulundurmaktadır (Kirmanj, 2013: 5; Uygun, 2012: 71). Şiiler Irak'ta sadece Arap değil, Kürt, Türkmen ve diğer etnik mensuplardan oluşan kesimler toplamında bu orandadır. Bunların yoğun yaşadığı yerlere bakıldığında, Diyale, Bağdat, Kerbela, Necef, Basra'dır. Arap Şiiler Kerkük'te, Türkmen Şiiler ise Telafer, Tuzhurmatu, Kürt Şiilerde Hanekin, Mendeli'de ikamet etmektedir. Ayrıca Arap dünyasında bulunan Şiilerin yüzde 50'si Irak'ta yaşamaktadır. Irak'taki Şiilik yapılanmasında etniksel olarak Arapların yüzde 75, Türkmenlerin yüzde 50'lik Kürtlerin yüzde 15'inin Şii olduğu kesin oranlar olmamakla birlikte tahmin edilmektedir (Muratlı Bezirgan, 2012: 28).

Şiilerin kutsal saydıkları yerler arasında Necef'teki Hz. Ali türbesi, el-Havza el-İlmiye medreseleri bulunmaktadır. Kerbela şehrinde ise her yıl Hz. Hüseyin'in ölümünü anmak için törenler yapılmaktadır (Abdullgfor, 2011: 10). ABD'nin Irak'ı işgal sonrasında Baas Partisi ve Saddam hükümetinin düşmesi ile birlikte, siyasi hayatta söz sahibi olmak için girişimlerde bulunmuşlardır (Köse, 2015b, 27-

28) .ABD Irak'ın işgali sonrası Şii kesim için, Sünni kesimleri zayıflatma amacı da gütmüştür (El-Kubeysi, 2013: 25)[105].

2.2.2. Sünniler

Irak'ta Sünnilerin nüfus dağılımı olarak yaklaşık yüzde 30-37[106] oranındadır (IRFR, 2012: 2; Cansever, 2010: 42). Sünniler Irak'taki Bağdat, Anbar, Musul ve Salahaddin şehirlerinde çoğunlukta bulunmaktadır (Uygun, 2012: 73). ABD'nin 2003 Irak'ı işgali sonrasında Sünniler, Baas Partisi ve Saddam dönemindeki bürokrasi ve politikadaki üstünlüklerini kaybetmesinden ve Şii kesimin güç kazanmasıyla mevcut durumu boykot etmeye başlamışlardır. Diğer taraftan Sünni kesim Irak içerisinde azınlık duruma düştüğünden, Irak sınırı dışında olan Suudi Arabistan gibi Sünni kesimin çok olduğu ülkelerden de destek almış ve vermiştir. Tabii ki İran'da buna karşı misilleme olarak Irak içerisindeki Şiileri desteklemiştir (Köse, 2015b: 52). Ayrıca ABD'de Irak içerisindeki Sünni grupların güçlenmemesi için çalışmalarda bulunmuştur. Buna örnek olarak Sünni kesim içerisindeki liderlerin konusunda, zayıf etkileri ve bir tarafta yer almayan şahsiyetleri ön plana çıkarmasıdır (El-Kubeysi, 2003: 25). Böylece ABD Irak'ın işgali ile birlikte Şii-Sünni çatışmasında çifte standartlı bir uygulamaya gittiği görülür.

---

[105] Şiilerde bu konuda ABD'ye belgeler sunduğu bilinmektedir. Bkz. Public International Law & Policy Group and The Century Foundation (May 2003). *Establishing a Stable Democratic Constitutional Structure in Iraq: Some Basic Considerations.* https://reliefweb.int/report/iraq/establishing-stable-democratic-constitutional-structure-iraq-some-basic-considerations, Erişim Tarihi: 17.04.2017.

[106] Bir başka kaynaktan alınan bilgiye göre, Irak ülke Raporu tahminlerine göre 2009 yılında Sünni nüfusun yüzde 32-37 oranı arasında olduğudur. Bkz. Abdullgfor, Zeyid T. (2011). *2003 Yılından Sonra Irak'ın Sosyal Politik Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 7. Özmen, Uğur (2010). *Irak'ın Kuzeyinde Kurulması, Muhtemel Kürt Devleti'nin Türkiye'ye Etkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 14. Dursun, İsmail (2006). *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 6.

2.2.3. Araplar

Arap Nüfusunun yaklaşık yüzde 70-75[107] oranında olmakla (Ö. Güner, 2011: 47) beraber Irak içerisinde diğer etnik gruplara kıyasla daha etkindir. Fakat bölgenin tarihsel olarak mezhepsel çatışmalarından dolayı Arap adı yerine, Şii ve Sünni kesimleri içerisinde incelenmişlerdir. Araplar ekseriyet olarak Irak'ın orta ve güney bölgelerinde yaşamaktadırlar (Köse, 2015b:7).

Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında Orta ve Güney'de nüfusun büyük kısmı, Musul ve Irak'ın Batı bölgeleri gelmektedir. Arap aşiretlerin geneli Müslümandır. Irak'ta Körfez Savaşı sonrası oluşturulan çekiç bölgesinde Arap nüfusunun varlığı görülmese de, Çekiç güç sınırının dışında kalan güney bölgesinde de 720.000 Arap'ın varlığı kaynaklarda geçmektedir (Uygun, 2012: 147-148). ABD'nin Irak işgali sonrasında Sünni kesim içerisinde bulunan Arapların siyasi alanda etkinliği azalmıştır.

2.2.4. Kürtler

Irak içerisinde bulunan Kürtlerin yüzde 15-20[108] civarında olduğu tahmin edilmektedir (US Department Of State, t.y.: 2). Irak içerisinde Araplardan sonra Kürtler nüfus dağılımında ikinci sırada yer almaktadır (Bağbozan, 2007: 105). Kürtlerin yoğunlukta bulunduğu şehirlerarasında Süleymaniye, Erbil ve Duhok ilk sırada yer almaktadır (Uygun: 2012: 50). Bu şehirlerin bulunduğu coğrafi alana Körfez Savaşından sonra "Kuzey Irak" denmeye başlanmıştır (Barış, 2004: 13; Erdoğmuş, 2013: 11).

---

[107] Arif Sami Uygun'un tezinde bu oran yüzde 80 olarak belirtilmektedir. Bkz. Uygun, Arif Sami (2012). *Türkiye İle İlişkiler Bağlamında, Sosyo-Ekonomik Açıdan Kuzey Irak*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 72. Bu verilen yüzde 80 oranı, düşünüldüğünde Kürt, Türkmen ve diğer grupların istatiksel dağılımında dengesizlik oluşturması bahis konusudur. Bu nedenle yüzde 75 oranı civarında tahmin edilen oran daha tutarlı gözükmektedir. Bazı kaynaklarda bu oran yüzde 65-70 olarak geçmektedir. Bkz. Kendirli, Yusuf (2007). *Irak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapısının İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 3. Yüzde 64 diyenler de vardır. Bkz. Köse, Hasan Hüseyin (2015b). *Şiilerin Irak Siyasetinde Yükselen Etkisi: ABD İşgali Dönemi (2003-2012)*, Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 6.

[108] Kürtlerin nüfus dağılımı hakkında bkz. Köse, Hasan Hüseyin (2015b). *Şiilerin Irak Siyasetinde Yükselen Etkisi: ABD İşgali Dönemi (2003-2012),* Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 6. Güner, Özlem (2011). *Democratization Process of the Iraq*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 47.

19 Mart 2003 tarihinde daha önce sözü edilen Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu şehirleri kapsayacak şekilde Bölgesel Kürt Yönetimi (BKY) ilan edilmiştir (Özmen, 2010: 18). Bu Irak içerisinde bulunan Kürtlerin yüzde 75'lik kesimi Sünni, yüzde 15'nin ise Şii ve arta kalan kısmın ise diğer din ve mezheplere mensup kişilere bağlı olduğu tahmin edilmektedir (Sameen, Ali. A. 2011: 17). ABD; Irak içerisinde Şiiler yanında Kürt kesimin devlet işlerinde etkili olmasını sağlamaya çalışmıştır (El-Kubeysi: 2013: 25).

2.2.5. Türkmenler

Araplar ve Kürtlerden sonra Türkmenler Irak nüfusunun ortalama yüzde 9 [109] oranını ellerinde bulundukları kaynaklarda yer almaktadır (Oğuzlu, 2001: 10) . 2003 yılına kadar Türkmenlerin çoğunluk olarak etkinliklerini sürdürdüğü şehirlerarasında, Kerkük, Musul, Telafer, Tuzhurmatu, Altun köprü, Hanekin, Kifri yer almaktadır (Bağbozan, 2007: 121). Ancak Körfez savaşından sonra Kürtlerin bölgede etkin olması için giriştikleri silahlı mücadeleden dolayı, Türkmenlerin bir kısmı bu şehirlerden göç etmek zorunda kalmıştır (Alpay, 2015: 69).

Türkmenlerin bu durumunu da açıkladıktan sonra, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Irak içerisinde etnik olarak yoğunlukta bulunan etniksel grup Arap ve mezhepsel kesim Şiilerdir. Kürtler, Körfez savaşından sonra kazandığı güvenli bölge alanı ile kendilerini 2003 yılına kadar her açıdan geliştirmeye çalışmışlardır. Nitekim bunun için silahlanarak ayaklanmalar çıkarmışlardır. Türkmenler ise Arif Kardeşler döneminden beri olan Irak vatandaşı olma

[109] Bundan farkı olarak yüzde 5 diyen kaynaklarda vardır. Bkz. Sinantorunu, Betül (2013). *The Three Phases of Kurdish Mobilisation in Iraq: Policitization, İnstitutionalization and Constitutionalization 1946-2012*. Master Thesis, School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2. Alpay, Ahmed Hamza (2015). I*rak Türkmenlerinin Türkiye Açısından Jeostratejisi ve Türkiye'nin Stratejik Perspektifi*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 21. Bunun dışında Türkmenlerin Irak genelinde nüfusunun yüzde 13 olduğunu söyleyen kaynaklarda vardır. Bkz. Özçelik, Sezai (2013). Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri-Irak İlişkileri: Bermuda Şeytan Üçgeni-2000-2007 Dönemi Boyunca Kuzey Irak, Jeopolitik ve PKK. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (1), 31. Ancak bu kaynaktaki oran abartılı görünmektedir. Çünkü Türkmenlerin yüzde 13 oranında olmasına göre Kürtlerin yaklaşık 2 kat Türkmenlerden fazla olduğu düşünüldüğünde nüfus dağılımındaki orantısızlık ortaya çıkmaktadır.

statüsünde yeniden görülmemiş ve diğer erklerin hedef tahtası haline gelmiştir. Bunun olmasında etnik ve mezhepsel seçimleri konusunda baskı altında tutulurken geçmişten gelen tarihsel arka planda Irak toplumu ve siyasi iktidar tarafından Osmanlının devamı görülmelerinden dolayı dışlanma durumuna maruz kalmışlardır.

2.2.6. Diğerleri

38 milyonluk nüfusu ("Sanal", 2016) ile Irak kendi içerisinde Şii, Sünni, Arap, Kürt ve Türkmenlerin dışında diğer etnik ve dini kesimleri de barındırmaktadır. Bunlar; Irak sınırları içerisinde yüzde 1 oranında bulunan Hıristiyan, Keldaniler[110], Yezidiler, Şebekler ve Asuriler'dir (Bağbozan, 2007, 98; Alpay, 2015: 21).

Oldukça önemli bir noktaya daha değinmekte yarar vardır. Yukarıda Irak'ın etnik ve mezhepsel bakımından verilen tüm oranlara bilimsel kitap, makale, Tez, rapor, web siteleri vs. yoluyla ulaşılsa da bunların tahmini olduğunu unutulmamladır. Dolayısıyla Irak'ta mezhebi baz alan en son nüfus sayımı 1947'de yapılmışken, etniği temel alan nüfus sayımı 1957'de devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Şunu da söylemekte yarar vardır, çatışan tarafların net olarak etnik ve mezhepsel açıdan oranlarının bilinmesi önemlidir. Fakat çoğunlukta bulunan etniksel ve mezhepsel kesimin, azınlıkta bulunan kesimi veya azınlık olan kesimin çoğunlukta olan kesimin dini inancına, siyasi, sosyo-kültürel anlamda temel hak ve özgürlüklerine saygı göstermediği sürece tarafların arasında çatışmanın devam etmesi olağandır.

2.3. Irak Ekonomisinin Temel Taşları

Ortadoğu bölgesi dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 40'ına sahip olan bir bölgedir (Pınartaş, 2011: 11). Tarih boyunca jeopolitik konumu yanında, 20. Yüzyıl içerisinde keşfedilen bu yer altı kaynaklarının bölgenin önemini arttırmasında etkisi olmuştur. Irak'ta Ortadoğu içerisinde yer

[110] M.Ö. II. bin yılda Mezopotamya'ya gelen Sami kavimlerinden Aramiler'in bir koludur. Bkz. Albayrak, Kadir(2002). Keldânîler mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, 207.

alan bir ülke konumundan dolayı bundan nasibini almıştır. Önce İngilizler ve sonra da Amerikalıların Irak içerisindeki yer altı kaynaklarına egemen olmaya çalışmaları, bölgenin önemini bir kere daha göstermektedir. Bu nedenle Irak'ın iki önemli yer altı kaynağı olan petrol ve doğalgaz konusuna değinmek, çalışmanın Uluslararası Politik Ekonomi boyutunu kavramakta gerekli ve önemli bir hususdur.

2.3.1. Petrol

Irak'ta 1902 yılında İngiliz maden mühendisi Willam Knox tarafından Kerkük'te Baba Gurgur denilen ilk petrol kuyusu bulunmuştur. Ancak bu kuyu 1927 yılında petrol üretimine başlamıştır. Bunun nedeni ise Lübnan ve İsrail'e ulaştırılacak boru hattının bu yılda bitmesinden kaynaklanmıştır (Güldalı, 2009: 38). Ayrıca Lozan'dan sonra çözülemeyen Musul'un 1926 yılında İngiltere denetimine verilmesinin de etkisi vardır. 1920 yılında İngiltere'nin Irak'ı işgalinde en önemli sebeplerden birisi de petroldür (Dağ, 2015: 2).

Irak'ın petrol rezerv bakımından zengin olması yanında bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle kendisi için sıkıntılı bir durum oluşmuştur. Bunu açıklamak gerekirse petrolü satması için gereken uluslararası sulara çıkışı olmayan tek ülke Irak'tır (M. Yılmaz, 2015: 28). Ticaret yapmak için kullanabileceği denizlerin sığ olması yüzünden de, komşularına ihtiyaç duymaktadır (J. Abbas, 2012: 9).

1960 yılında OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries)'in kurucuları arasında yer alan Irak, Suudi Arabistan'dan sonra dünya petrol rezervlerin yüzde 11'ini elinde bulundurmaktadır. Günlük 112 milyon varil üretebilme kapasitesine sahiptir. İstatistikler düşünüldüğünde bile rezervinin büyüklüğü hissedilmektedir (Güldalı, 2009: 38). Bunun yanında Irak'ın petrol yatakları üç kısma ayrılmıştır. Bunlar Kuzey, Orta ve Güney bölgeleridir. Kuzey Irak petrol yatakları içerisinde bulunan Kerkük şehrinde, Irak ülkesinin yüzde 80 oranında petrol rezervi vardır (İnan, 2013: 70). Baas Partisi döneminde Irak içerisindeki petrolün millileştirilmesi ve dünya üzerinde artan petrol fiyatlarına karşı politikalar geliştirme faaliyetleri yürütülmüştür. Özellikle Saddam petrol

fiyatlarını, siyasette kullanmaya çalışmıştır (İpek, 2009: 58-61). İran-Irak Savaşı başlamasında, Saddam'ın sadece İran'ı Şii politikasına karşı değil, İran'ı petrol politikalarında rakip görmesinden kaynaklanmıştır (Yıldırım, 2005: 66-67). Buna örnek olarak Saddam'ın konuşmalarında İran'ın Irak petrolünü çaldığını zaman zaman dile getirmesidir.

1991 yılında yaşanan Körfez savaşından sonra BM tarafından Irak'a ambargo uygulanmıştır (Lak, 2015: 94). Ancak Saddam'a karşı uygulanan bu ambargo daha çok Irak halkına zarar vermiştir. Çünkü savaş sonrası oluşan 200 milyar dolarlık gider yanında, petrol tesisleri, kanalizasyon, sağlık ve tarım alanlarını kullanılamaz hale gelmiştir. Özellikle Irak ekonomisinin temel kaynaklarından olan petrolün dışarıya satılamamasından dolayı oluşacak durumdan BM ülkeleri, Irak'ın 1 Milyar 600 milyon dolarlık satışına izin vermiştir. Ancak bu alınan karar Irak halkının geneli için yeterli olmamıştır (Karem, 2010: 41-42). BM'nin durumun iyice kötüye gittiğini görünce Oil For Food (OFF) programını Irak için devreye sokmuştur (Melaragno ve Ollunga, 2003: 13-14). Bu yolla yapılmakla istenilen gıda ve ilaç ihtiyacına karşı petrol alarak Irak'taki durumu biraz daha iyi hale getirmek ve Irak'ın BM'ye olan borçlarını bu şekilde tahsil edilmektir. 2003 yılına kadar bu uygulama devam etmiştir (Katzman ve Blanchard, 2005: 2).

2003 yılından sonra oluşan durumda Irak hükümeti, Irak'ta bulunan bütün petrol yataklarının kontrol sahibi olma amacını göstermiştir. Buna karşılık BKY'de kendi sınırları içerisinde yer alan petrol yataklarının kontrolünü sağlama yoluyla buna karşı çıkmıştır. Bu oluşan gergin durum yapılan anlaşmalar aracılığı ile durdurulursa da yer yer tartışmalara ve hatta çatışmaların yaşanmasına engel olamamaktadır. 2012 yılının verilerine göre küresel ihracatta Irak petrolünün yeri, Avrupa yüzde 20, Amerika yüzde 19, Hindistan yüzde 19, Çin yüzde 13, Güney Kore yüzde 11, Asya yüzde 8 ve diğer bazı ülkelere yüzde 10'dur (Karagöl, 2013: 2). Buradan da kolayca anlaşılabilmesi gerekir, Irak petrolünün dünyada mevcut olan önemli siyasi, askeri, ticari, sanayi vs. güce sahip devletlerin ne kadar bağımlı olduğunun kanıtıdır.

Bunlardan hareketle Irak'ın 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan petrolün hem kendi hem de diğer ülkeler için 21. Yüzyıla gelindiğinde bile değeri düşmemiştir. Aksine daha önemli bir hal alır olmuştur. Bu yer altı zenginliğini kimi zaman İngiltere, kimi zaman Irak hükümeti, kimi zaman da ABD üstlenmiştir. Ancak her zaman petrol yataklarının ele geçirilme mücadelesi devam etmiş ve devam etmektedir. Körfez Savaşından sonra kıtlığın yaşandığı Irak için kurtuluşun çaresi olarak sadece petrolün görülmesi ise bu durumu en iyi açıklayan örnek olmuştur. Günümüzde devam eden Irak ve çevresindeki ülkelerin çatışmalarında unutulmamalıdır ki, petrol görünür veya görünmez rol oynamaktadır.

Petrol 2003 Sonrası Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasında da önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Şöyle ki; Irak'ın petrol bakımından zengin kuzeyindeki Musul, Güneyindeki Basra şehri için Şii ve Sünni siyasetçilerin aralarında anlaşmazlığına neden olmaktadır. Musul açısından bakıldığında, nüfusun çoğunluğunun Sünni olması siyasetçilerin burada federatif bir yönetim istemelerine neden olmuştur. Çünkü Musul'daki petrol ile federatif yapının giderlerini karşılayabileceği algısı içerisinde olmuşlardır. Ancak bu durum tabii ki de Irak içerisinde çoğunlukta bulunan Şiiler için olumsuz bir durum teşkil etiği için reddedilmiştir. Basra şehrinde ise zengin petrol yataklarına sahip Şii grupların arasındaki rekabetten dolayı, Şii-Şii- çatışması bulunmaktadır. Şiilerin bu zayıflığını gören Sünnilerin, petrol yatakları üzerinde bir miktar pay sahibi olmak için Şiiler arasındaki çatışmalarda kendilerinin müttefik olarak bir grubun yanında yer almışlardır. Bu da Şii-Sünni çatışmasında petrolün önemli bir rol oynadığının göstergesidir.

2.3.2. Doğalgaz

Irak içerisinde yer alan ikinci önemli yer altı kaynağı doğalgaz gelmektedir. Irak'ta yapılan araştırmalar sonrasında yaklaşık 3,6 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin bulunması; Irak'ın dünya doğalgaz rezervinde 12. sırada olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu rezervin yaklaşık yüzde 60'ı BKY sınırları içerisinde kalmaktadır (Karagöl, 2013: 2).

2005 Anayasasında yer alan "Federal hükümet, mevcut yataklardan petrol ve doğalgaz çıkartılmasını bölge hükümetleri ve şehirlerle eşgüdüm yaparak sağlar. Bunlardan elde edilen gelir, "ülke sathının tamamında, her bir vilayetin nüfus büyüklüğüne göre adaletli bir şekilde taksim edilir" (Güldalı, 2009: 93) maddesi bölgesel hükümetlerin güçlenmesi açısından önemli bir etken olmuştur. Bu maddeden çıkarılacak sonuç ise; Irak bölgesel güçlerinin doğalgaz ve petrol çıkartma faaliyetlerinde etkinliğinin yasalar tarafından korunması yanında, Irak merkezi hükümetine elde ettikleri gelirden pay vermeleri gerektiği söz konusudur. Ancak, bu maddeler teorikte geçerliyken, pratikte uygulanmamaktadır.

Görüleceği üzere doğalgazın Irak için önemli bir rezerv olması yanında, petrolün Irak ekonomisindeki etkin rolü yüzünden ham şekilde kalmıştır. Ancak Irak'ın ekonomisinin iki önemli taşı olan bu yer altı kaynaklarının, ister ulusal isterse bölgesel anlamda bir türlü siyasi özgürlük ve istikrarın sağlanmaması, diğer sektörlere de olumsuz etki yaratmış ve sonuçta ülke içerisinde maddi olarak bir yükseliş sağlanamamıştır. Irak halkını siyasal, sosyo-kültürel haklarının yanında ekonomik hakları da hukuksal anlamda güvence altına alınmadığı ve/veya uygulanmadığı müddetçe, çatışmanın çözülmesi de basit görülmemektedir.

2.4.Irak'taki Şii-Sünni Sorunu: Siyasi Tarih Açısından bir Hegemonya Çatışması

Bireylerin, grupların, devletlerin ve diğer toplulukların zaman içerisinde güçlenmesi ile bir hegemonya çatışması içine girdiği görülür. Şii-Sünni çatışmasında da Ortadoğu içerisinde Irak'ta Emevîler, Abbasiler, Osmanlılar, İngiliz Yönetiminde, 2003'ten önce bir hegemonya çatışması görülmüştür.

İlk olarak Hz. Ali ve Muaviye döneminde, Irak ve Şam olmak savunucuları kendi hegemonya çatışmalarını bölgede sürdürmüşlerdir (Yiğit, 2009: 107; Demircan, 2013: 182). Bu nedenle iki tarafında o dönemde başlayan bölgedeki mücadeleleri dini grupların siyasi merkezlerinin görülmesinin kanıtı olmuştur.

16. Yüzyılda Osmanlı döneminde ise Şah İsmail ve Yavuz Selim arasında geçen münasebetlerden, Şii ve Sünni kesimin hegemonya çatışmasının ikinci sahnesi rahat bir şekilde görülür (Gölbaşı, 2008: 47). Safevilerin Anadolu'da Alevileri[111] ve Bağdat'ta etkin olmak içinde Şiileri kullanması, buna karşı Yavuz'un Şah İsmail yandaşlarına karşı uyguladığı katliamlar bir hegemonya çatışmasının yaşandığının apaçık ispatıdır (Çetin, 2011: 19). Ayrıca Şah İsmail'in Alevileri Şiilik yoluyla, kullanmaya çalışması, Şii-Sünni çatışmasının siyasi boyutunu bir kere daha gözler önüne sermektedir. Bunun öncesinde olan Hasan Sabbah ve Selçuklular arasında olan çatışmanın tam anlamıyla Şiilik açısından değil Batıniyye düşüncesinden hareketle olmasından, değinilmemiştir.

İngiliz yönetiminde Irak'ta Şiilere karşı, Sünnilerin desteklendiği bir politika izlense de (Şahin vd. 2014: 127) bu mezhepsel bir savaş halini almamıştır. Saddam[112] döneminde, Şiilere karşı uygulanan kısıtlayıcı uygulamalar nedeniyle 1979 yılında İran'daki İran devrimi ile iki devlet arasında hegemonya çatışmaları süre gelmiştir (Yeşilbursa, 2009:1327). Aynı zamanda İran Devrimi ile Sünni Devletlerin Ortadoğu'da Şii hilali tehlikesine birleşmesine yol açması, mezhepçilik politikasının görülmesine neden olmuştur (Abbas, 2015: 1). Bu dönemde Saddam daha çok meseleyi Arap-Fars çatışması olarak nitelendirmiştir. Bununda başlıca sebebi Irak halkının nüfus olarak yüzde 60 ile 65 oranda Şii olduğundan kaynaklanmaktadır.

2003 Irak'ın işgalinden sonra Şii kesimin Anayasa çalışmaları ile gücünün arttırdığı görülmüştür. Saddam'ın bayramın ilk günü Şii kesimin yoğun

---

[111] Alevi'nin kelime anlamı "Aliye mensup" demektir. Alevi kelimesi Şia'ya ait çoğu tarikatta kullanılmaktadır. Asıl tarih sahnesinde kendini gösterdiği zaman ise Safeviler'in Osmanlı içerisindeki Aleviler denilen gruba kendi propagandasını yapmasıyla görülmüştür. Osmanlılar Aleviler için "Kızılbaş ve "Rafizi" deyimlerini kullanmıştır. Ancak Aleviler kendilerine yüklenen bu vasıfları kabul etmeyerek, kendilerine Alevi demeyi devam ettirmiştir. Alevilerin iki itikada bölündüğü varsayılmaktadır. Bunlardan birincisi; Lübnan, Suriye, Hatay bölgelerindeki Nusayrilik, diğeri de Anadolu'daki Kızılbaşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar (1989). Alevî mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 368-369.

[112] 1979'dan 2003 Irak'ın işgaline kadar Irak'ın Devlet Başkanı görevini üstlenmiştir. Baascı fikirleri nedeniyle 1958, 1963, 1966, 1968 ve son olarak da 1979 yılındaki darbe girişimlerinde yer almıştır. Bkz. Yılmaz, Murat (2015). *Saddam Hüseyin Sonrası Irak'ın Yapılanmasında İran'ın Mezhepsel Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 44-47.

bulunduğu bir bölgede idam edilmesi (Onat, 2007:5), Sünnilerin Irak yönetiminde güçlerinin azalması ile hükümete boykotları hegemonya çatışmasının bölgesel olarak da tam anlamıyla yaşandığını göstermiştir (Köse, 2015a: 73). Başka bir açıdan bakıldığında İran ve ABD arasında bölgede bir hegemonya çatışması başlamıştır.

Bu tarihi süreç dışında bölgedeki sosyo-kültürel yapıdan kaynaklanan sorunlar da meydana gelmiştir. Bunları kısaca ifade etmek gerekirse kabilecilik anlayışının hâkim olmasından dolayı Sünni ve Şii aşiretlerin kavgaları, gençlerin eğitim kuruluşlarındaki üniversitelerde mezhepçilik düşüncesinin empoze edilmesidir. Buna örnek olarak üniversitelerde Şiilerin Kerbela'yı anmak için düzenlediği matemler, On iki imamın doğum ve ölümlerinde yaptığı merasimlerdir. Şiiler ile ilgili gösterilen bu örneklere sadece tek taraflı bakmak doğru değildir. Sünnilerin de devlet kurumlarında Hz. Muhammed'in doğum günleri gibi merasimleri yapması da buna ayrı bir örnektir. Buna Iraklı akademisyenler tarafından getirilecek cevapların, bölgede bulunan üniversitelerin adlarından veya eğitim sistemlerine bakılırsa, yetersiz kaldığı görülecektir.[113] Bunun olmasındaki temel sebep her araştırmacının olayı kendi ideolojik görüşü çevresindeki dergi ve yayın kuruluşları ile sürdürmeye çalışmasındandır. Aşiretler konusuna gelince Irak içerisinde yer alan bu toplulukların liderlerinin bazılarının okuma yazma bilmeden bu mevkide oturmaları, yanlış kararlar almasına neden olmaktadır. Belki de bu aşiret liderleri için verilecek çağdaş eğitim ile bölgede bu kişilere inanan insanların düşüncelerindeki aşırıcılık yerine, entegrasyon sağlanabilecektir. Şii ve Sünni kesimlerinin Şii-Sünni çatışmasını ortak bir sorun

[113] İmam Ca'fer el-Sadık Üniversitesi (2009, Bağdat), El-İmam Üniversitesi (2010, Sallahuddin) , Ahl ul Bayt Üniversitesi (2004, Kerbela). Bkz. https://theconnection.ece.org/NewsItem/720, Erişim Tarihi: 12.23.2016. diğer yandan, 2003 öncesine bakıldığında İmam-i Azam Üniversitesi (1967, Bağdad), Me'mun Üniversitesi (1990, Bağdad) Bunların yanı sıra pek bilimsel yayın yapan dergilerinde ayni şekilde hem Şii hem Sünni İmam ve dini şahsiyetlerin adını taşımaktadır. Dolaysıyla, yukarıda zikri edilen üniversitelerin kuruluş tarihine dikkat edildiğinde, 2003 öncesi Sünni kesimin, 2003 sonrası dönemde ise Şii grubun kutsadıkları isimlerin adının taşıması, kimin ne zaman, nasıl ve hangi bölgede siyasal, sosyo-kültürel üstünlüğünün olduğu açık ve nettir. Yani kısaca özetlemek gerekirse, Irak'taki Şii-Sünni Çatışması ister 2003 öncesi ister sonrası devletin toplumu her alanda gelişmesine katkı sağlayan en hassas kurumunun içine sıçramış durumdadır. Öyle ki, bu çatışmanın çözüm safhasına dönüştürülmesi için en az devlet kadar yazarlar, araştırmacılar, düşünürüler ve akademisyenlerin de üzerine büyük sorumluluk ve görev düşmektedir.

olarak görmesi de çatışmanın gidişatının olumlu yöne kaymasında etkili olabilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'TA Şİİ-SÜNNİ-ÇATIŞMASI

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında hem ulusal, hem bölgesel, hem de küresel bağlamda uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme geçilmeye başlanmıştır. Bu dönem içerisinde yeni aktörler[114], sorunlar, ideolojiler, terör örgütleri, projeler ortaya çıkmıştır. Aslında aktörler dönem içerisinde çıkan yeni unsurların faili olmuşlardır. Bu aktörler uluslararası ilişkilerde iç ve dış olarak ayrılmıştır. İç aktörler, devlet sınırları içerisindeki siyasi, etnik ve dini temeli şahsiyet ve partiler, yerel terör örgütleri ve medyadır. Bunlar daha çok bölge içerisindeki olaylar da aktif rol oynamaktadır. Fakat bu aktörlerin oynadıkları rolünün derecesi de dıştan elde ettiği desteğe bağlıdır. Dış aktörler ise uluslararası arenadaki devletler, Uluslararası Örgütler, Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve Uluslararası Terör örgütleridir. İç ve dış aktörler bir ülke içerisinde toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel yapının olumlu veya olumsuz gelişmesinde başlıca rol oynayan etkenlerdir. Bunun yanında günümüz Uluslararası İlişkiler disiplinin de iç ve dış aktör ayrımı olsa da, bir bütünün parçaları gibidir. Çalışma gereği, Irak açısından da, Şii-Sünni çatışmasını değerlendirirken tamamen iç aktörlerden kaynaklanan bir sorun olarak görmek ne kadar yanlış ise, bahsi geçen çatışmanın analizinde de sadece dış aktörleri göz önünde bulundurarak, iç aktörleri dışarıda bırakmak bir o kadar da hatalı olacağı kesindir.

Çalışma kapsamında incelenen 2003 Sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında iç ve dış aktörlerinin analizinde bir takım sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, yanıtlamaya çalışacağımız soruları şu şekilde sıralamak mümkündür. Birincisi, Şii-Sünni çatışmasının içinde yer alan temel aktörler kimler ve/veya nelerdir? İkincisi, bu çatışmada mevcut olan aktörlerin başlıca hedefleri nelerdir? Üçüncüsü, bahis konusu çatışmada aktörlerin mutlak üstünlük kazanmak için kullandıkları araç nelerdir? Dördüncüsü ise, çatışmada aktörler tarafından kullanılan araçların etkisiyle oluşan ulusal ve

[114] Çalışma içerinde, Aktör kelimesi çatışmaya katılan, etkilenen veya etki yapan kişi, grup, kurum, parti ve devletleri kapsamaktadır.

bölgesel yansımalar nelerdir? Dolayısıyla çalışmanın daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için ilk olarak Irak içerisinde bulunan iç aktörlere (partiler, devlet ve din adamları, yerel terör örgütleri ve Irak medyasıdır) göz atmak gerekir.

3.1. İç Aktörler

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında yer alan iç aktörlerin ilk sırasında partiler, devlet ve din adamları gelmektedir. Irak bulunan iç aktörlerin Şii-Sünni çatışmasında rolleri oldukça belirgindir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta Şii-Sünni çatışmasında aktif olarak yer almayan, pasif iç aktörler çalışma içerisinde kısa bir şekilde ve bazılarının da diğerleri başlığı altında izah edilmeye çalışılacaktır. İç ve dış aktörlerin gösterilmesindeki temel amaç, kavramı ve benzeri unsurları anlamak için onun içerisinde kapsadığı her şeyi bilmek, konunun daha sağlam bir şekilde anlaşılmasına güç katacaktır. Bununla birlikte bazı önemli partiler, din ve devlet adamlarının yapı, görüş, ideoloji ve diğer bazı özelliklerine yer verilecektir. İlk olarak Irak'ta mezhepsel çoğunluğunu oluşturan Şiilerin partilerine bakmakta yarar vardır.

3.1.1. Şii Partiler

Irak'ta mezhepsel olarak üstünlüğü bulunan Şiilerin, siyaset alanındaki durumları da Şii-Sünni çatışması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bundan ötürü Irak siyasetinde yer alan Şii Partilerin doğuşuna, yapısına, ideolojisine ve diğer göze çarpan özelliklerine bakmakta fayda vardır.

3.1.1.1. İslami Dava Partisi (1957)

1957 yılında Necef'te Din Âlimler Cemiyeti (Cemiyetü'l Ulamai'd-Din) tarafından İDP kurulmuştur (Fuller, 2003: 5; Einsenstadt vd., 2011: 5). İDP'nin kurulmasında daha önceden bahsi geçen Baas Partisinin Nasırcı Arap politikası ve 1950'li yıllarda yaygın olarak görülmeye başlayan Irak'taki Komünist Parti faaliyetleri etkili olmuştur.1958 darbesini desteklemeyen İDP, Arif Kardeşlerin iktidara gelmesini desteklemiştir. Ancak Arif Kardeşler döneminin akabinde gelen Baas Partisi İDP'nin politikasında değişiklikler olmaya başlamıştır. Özellikle 1974 yılında İDP liderleri Saddam rejimine karşı saldırgan söylemlerde

bulunmuştur (Dai, 2008: 143-148)[115]. İDP bu dönemde başta Muhammed Bakır el-Sadr ve kız kardeşi Bintü'l Hüdâ Emine el-Sadr öncülüğünde hareketlerini sürdürmüştür. İDP'nin liderliğini Muhsin el-Hâkim yapsa da, partinin görüşleri Muhammed Bakır el-Sadr çerçevesinde gelişmiştir (Akoğlu; 2013: 409). Ancak İDP'nin Tarık el-Aziz'e yapmaya çalıştığı suikastin başarısızlığı ve sonrasında bu işi yapanların İDP mensupları ve liderlerinin çalışanları olduğunun anlaşılması ile el-Sadr ve kız kardeşi tutuklanmış ve idam edilmiştir. Diğer İDP üyeleri de Irak'taki korku ortamından dolayı 1980'den itibaren yurtdışında parti faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. İDP, 2003 Irak işgali ile birlikte, Irak'taki gücünü tekrar kazanma şansını yakalamıştır. Nitekim 2005 Irak seçimlerinde İDP'nin üyelerinden İbrahim el-Caferi başbakanlık görevine gelmiştir. Devamında 2007 yılında parti içerisinde alınan kararla İDP Genel sekreteri Nuri el-Maliki[116] bu görevi üstlenmiştir (Baştürk vd. 2013: 20).

İDP'nin 2005 yılından sonra izlediği politikalar, IYİK ve Bedir Tugayların kendisine karşı tavır almalarına yol açmıştır. Bu durum Irak içerisinde Şii-Şii çatışmasının yaşandığının da göstergesidir. Grupların neden tartıştığı konusuna geldiğimizde İDP'nin Irak merkezli bir Şii anlayışına, diğer iki partinin İran destekli bir Şii yapılanmayı desteklemelerinden dolayı yaşanan teori ve metot farklılığından kaynaklanmıştır.

3.1.1.2. Irak Yüksek İslam Konseyi (1982)

Temelleri Muhammed Bakır el-Hekim tarafından atılan Irak İslam Devrimi Konseyi, 2007 yılından sonra IYİK adını almıştır. Iraklı Şiilerin mücadelesini sürdürmek amacıyla kurulan IYİK içerisinde, Irak İslam Hareketi, İslami İşler Organizasyonu, El- Mücahidin Hareketi gibi irili ufak gruplar partinin ilk yıllarında yer almıştır. IYİK, Velayet-i Fakih anlayışını benimseyen bir parti

[115] Aynı zamanda 1974 yılında 75 İDP üyesi Saddam rejimi tarafından idam edilmiştir. Bkz. Shanahan, Rodger (June-2004). The Islamic Da'wa Party: Past Development And Future Prospects. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 8, No. 2, 18.

[116] 1950 yılında Irak'ın Hile kentinde doğmuştur. Beni Malik aşiretine mensuptur. 1980'li yıllarda İDP taraftarlığını göstermiş ve Baas Partisi tarafından baskılara maruz kalmış, neticede Irak'tan ayrılmıştır. Bu sırada İDP'nin askeri grubunun liderliğini yapmıştır. Bkz. YDH (2006), *Nuri el-Maliki,* http://www.ydh.com.tr/HD1258_nuri-el-maliki.html, Erişim Tarihi: 02.03. 2017.

olmasından dolayı ulema sınıfının siyasetteki gerekliliğini savunmuşlardır (Baştürk, 2013: 21).

IYİK, 1982 yılında Mahmud el-Haşimi el-Şahrudi liderliğinde kurulmasından sonra Irak içerisinde Şiilerin siyasi bir güce kavuşması için dış cenaplardan destek almaya çalışmıştır. Ancak liderlik koltuğunu Humeyni'nin isteği üzerine Muhammed Bâkır el-Hakîm'e kaptırmıştır. El-Hakîm, IYİK ideolojisi doğrultusunda ABD ve İran ile ilişkiler kurmuştur. Bunun en bariz örneği 1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak'ın işgali sonrasıdır. Şöyle ki partinin İran ile ilişkileri Muhammed Bâkır el- Hakîm, ABD'yle ise Abdülaziz el-Hakîm tarafından yürütülmüştür. İran-Irak savaşı sırasında IİYK, İDP gibi partiler, yaptıkları bu politikalar nedeniyle de Iraklılar tarafından eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Bunun sebebi, bu partilerin Ayetullah el-Humeyni'ye bağlı bir çizgi izlemesidir. IYİK'in ilk adı olan Irak İslam Devrim Konseyinin adının bu şekilde değiştirilmesinin sebebi de Irak siyasetinde Necef'e tabi olduklarını göstermelerinden kaynaklanmaktadır (Felter ve Fishman: 2008, 8).

2003 yılında Muhammed Bâkır el-Hakîm'in bombalı saldırı sonucu ölmesi ile birlikte, tek lider Abdülaziz el-Hakîm, 2009 yılında Onunda ölmesiyle ile birlikte oğlu Ammar el-Hakîm'e geçmiştir (Akoğlu, 2013: 414-415). Bu anlatılardan anlaşılacağı üzere IYİK hem fikir hem de maddi yönden dış kaynaklardan beslenen partilerden biridir.

3.1.1.3. Sadr Grubu

Liderliğini Mukteda el-Sadr'ın üstlendiği Sadr Grubu'nun 2003 yılında Irak'ın işgali sonrasında hareketliliği hız kazanmıştır. Bunun olmasında 1973 yılından beri devam eden Şiilere yönelik baskının sona erdirilmesi inancı belirgin bir şekilde görülmektedir. El-Sadr, ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte gelen yeni düzenin aslında hiçbir Irak vatandaşı için yararlı olmadığını savunmaktadır. Bunun yanında dini kesimden oluşan ulemanın devlet yönetiminde etkin olmasını gerektiğini söylemiştir. (Benli, 2013: 459-461).

Irak'ın işgali sonrasında Bağdat'ın içerisinde bulunan Sadr bölgesi, el-Sadr taraftarları arasında popülerleşen bir yer haline gelmiştir (Longtin, 2010: 36). Dış Aktörlerden İran'ın el-Sadr grubunu, Irak içerisindeki Sünni terörist gruplarına karşı desteklemesi de Şii-Sünni çatışmasının devamlılık kazandıran bir hareket olmuştur (A. Keskin, 2007b: 48). Ancak el-Sadr 2011 sonrasında Irak'ın geleceği hakkında, Irak milliyetçisi bir tutum ve denge adam rolü formuna bürünmüştür.

3.1.1.4. Bedir Tugayları

1982 yılında Saddam yönetimine karşı kurulan Irak İslam Yüksek Konseyinin kollarından biri olan Bedir Tugayları üyelerinin 2003 yılında kurduğu partidir. Irak içerisinde de Şii merkeziyetçilerden, İran destekli bir oluşum olduğu için Bedir Tugayları (BT) kendisine çok taraftar bulamamaktadır (Köse, 2015a: 65). 2003 yılından sonra Irak güvenlik güçleri yoğun bir şekilde BT ve peşmerge kuvvetlerinden oluşmuştur (BİLGESAM: 2015, 4). BT, 2004-2007 yılları arasında Sünni kesimlere yapılan operasyonlarda kendilerini göstermiştir. BT, İslami Kültürel merkezi yoluyla Irak gençlerini, Irak-İslam Cumhuriyetinin inancını kabul ettirmeye çalışarak kendilerine militan kazandırma amacı gütmektedir (Nader, 2015: 9).

BT'nin liderliği görevinde Hadi el-Amiri bulunmaktadır (Ali, 2016: 4; Parker vd., 2015: 2). 2010 Parlamento seçimlerinden sonra Irak Ulusal İttifakına katılan BT Maliki hükümetine yakınlığı ile BT'li milletvekillerinin Savunma ve Ulaştırma Bakanlıklarında görev almasında etkili olmuştur. BT merkezi Necef olmakla birlikte, Irak meclisinde 8 milletvekiline sahiptir (Baştürk vd., 2013: 28). BT bu açılardan Irak siyasetinde İran kaynaklı bir destek almakta ve Şii-Sünni çatışmasında, Şii tarafının isteklerine yanıt arama, özellikle İran'ın Velayet-i Fakih sistemini çeşitli sivil kurum ve kuruluşlar aracılığıyla benimsetmeye ve buna uygun politikalar gütmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

3.1.1.5. Fazilet Partisi (2003)

2003 yılında Irak'ın işgali sonrasında Şeyh Hazalî el-Sa'dî liderliğinde Faziletliler Cemiyeti partinin ilk temellerini atmıştır. Netice de Mayıs 2003'te

kurulan Fazilet Partisinin (FP) lideri olarak Şeyh Muhammed Yakubi seçilmiştir. El-Sadr Grubunu eleştirel bir tavır sergilemiştir. Yoğunluk olarak Basra ve Meysan bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir (Akoğlu, 2013: 424). Görüleceği üzere İDP, IYİK, el-Sadr ve BT'yle karşılandığında etkinliği daha azdır. Bununda en temel sebebi diğerleri gibi tarihsel kökünün olmadığından kaynaklanmaktadır.

3.1.1.6. Diğerleri

Irak 1siyasetinde yer alan ancak, kitlesel faaliyeti çok fazla görülmeyen Bağımsızlar Bloğu[117], Irak'ın Birliği İttifakı[118], Milli Islah Hareketi[119], Irak Ulusal Uzlaşma Hareketi[120] gibi partiler de yer almaktadır. 2010 seçimlerine kadar bu partilerin bir kısmı görülmese de Irak siyasetinde bu partilerden çok, parti içerisindeki isimlerin önemi büyüktür.

Genel olarak Şii partilerinin güçlü tarafları şunlardır; Irak'ta yaklaşık yüzde 60 nüfus oranında Şii kitlenin bulunması ve önemli bölgesel güçlerden İran'ın Irak'taki Şii kanadına destek vermesidir. Diğer taraftan Şii-Sünni çatışmasının devam etmesinden kaynaklanabilecek sivil savaşla Irak siyasetinde ve kamuoyunda artan prestijlerinin bir anda minimize hale gelmesidir. Bununla birlikte Irak'ın olası bir federatif yapıya kavuşması durumda (Şii, Sünni ve Kürt olarak) Şiilerin önemli enerji kaynaklarının olduğu bölgeleri elde edebilmesi muhtemeldir. Bu doğrultuda oluşacak federatif yapının Şiileri Irak'taki coğrafi olarak en küçük yapıya dönüştürmesi ve muhtemel oluşabilecek su sıkıntısıdır.[121]

---

[117] 2010 seçimleri sırasında Hukuk Devleti İttifakına katılıp Nuri el-Maliki'nin partisine katılmayan gruplardır.
[118] 2010 yılındaki seçimlerde Cevad el-Bulani tarafından kurulmuştur.
[119] 31 Mayıs 2008 kurulan partinin İbrahim el-Caferi'dir.
[120] 1990 Yılında Irak'ta İyad Allavi liderliğinde kurulmuştur.
[121] Fırat, Türkiye-Suriye çizgisinde Irak'ın kuzeybatı-güney doğu yönünde akarak Basra Körfezinde Dicle nehriyle ile birlikte denize dökülmektedir. Dicle havzasının yüzde 75 (292.000 km^2), Fırat havzasının 85 milyar metreküp su potansiyeli yüzde 34 oranında Irak'a sağlamaktadır. Bkz. Akça, Çağatay (2014). *Sınır Aşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara, 134-135. Irak'ın güneyinde çoğunluğu olan Şiilerin, Dicle ve Fırat su kaynaklarından en son faydalanacak olması, coğrafi özellikleri yanından federatif yapı ile oluşacak bir durum sonrasında da su sıkıntı probleminin kronik bir durum alabileceği söz konusudur.

3.1.2. Sünni Partiler

Irak'ta mezhepsel olarak ikinci sırada gelen Sünnilerin Irak siyasetindeki etkisi, Şii-Sünni çatışmasında önemli bir noktadır. Bundan dolayı Irak içerisinde yer alan Sünni partilere üzerinde durmakta yarar vardır. Bunlar arasında Irak Ulusal Diyalog Cephesi, Irak Ulusal Kurtuluş Cephesi önde gelenleridir.

3.1.2.1. Irak Ulusal Diyalog (Hivar) Cephesi (2005)

Salih el-Mutlak liderliğinde 2005 anayasasının, Irak için hayırlı olmadığını fikrini temelde savunan Irak Ulusal Diyalog Cephesi (IUDC) adında kurulan partinin adıdır. IUDC, Irak'taki 2005 seçimlerinde koalisyon olarak mecliste yer alan Irak Tevafuk Cephesine[122] karşı tavırla yaklaşmıştır. Bunun nedeni IUDC 'nin 2005 anayasasına karşı olmasına rağmen, Tevafuk Cephesinin anayasayı kabul etmesidir. Salih el-Mutlak kendisine teklif edilen milletvekilliği ve bakanlık görevlerini reddederek, muhalefet kanadında kalmayı tercih etmiştir. 2010 yılındaki meclis içerisinde 500'e yakın milletvekili adayının Baascı veya Baascılarla bağlantılı olduğu gerekçesiyle meclisten men edilmesi olayında, Irak içerisinde İran'ın seçimlere müdahalesi olarak değerlendirmiştir (Baştürk vd., 2013: 30-31). IUDC içinde Arap milliyetçiliği ve Baascı düşüncenin hâkim olmasından dolayı da bu denli bir karşı tutum olmuştur.

Bu bilgilerden hareketle Irak içerisinde yer alan IUDC Irak siyasetinde muhalefet kesiminin bir kanadı olarak hissedilmektedir. Parti içerisinde Arap milliyetçiliği ve Baascı fikirlere mensup bir kadro ile birlikte, Irak siyasetinde buna uygun olarak işleyen bir yol haritaları vardır. Bunun yanında Irak içerisinde milli bir yapının bulunması ve dış güçlerin bu sürece müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır.

---

[122] 2005 seçimlerinde Sünni kesimden 44 milletvekilini meclise sokmayı başaran koalisyon partisidir. Irak seçimlerinde ülke içerisindeki oyları yüzde 15'ini almıştır. Bkz. Çetinsaya, Gökhan, Özhan, Taha (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak.* Ankara: SETA, 42, İnat, Kemal (t.y.). *Irak 2005*. http://bilgikultur.org/uploads/files/irak_2005.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2017.

3.1.2.2. Irak Ulusal Kurtuluş Cephesi (2008)

Irak içerisinde 2008 yılında Şeyh Ali Hatem tarafından kurulmuştur. Irak Ulusal Kurtuluş Cephesi (IUKC), faaliyet merkezi olarak Anbar'da toplanmıştır. IUKC öncelikli olarak Irak'ta devam eden Şii-Sünni çatışmasını sonlandırmak için gereken entegrasyon ortamının kurulmasını hedeflemektedir. Diğer taraftan IUKC, Irak'taki aşiretçi yapıyı önemseyen bir tavırda izlemektedir. IUKC 2009 yılında girdiği Hukuk ittifakında, Maliki hükümeti ile iyi ilişkiler kurulacağının sinyalini vermiştir. Ancak çok geçmeden 2010 yılında IUKC lideri Ali Hatem, Maliki'nin Irak içerisinde güvenli bir ortamının oluşturulmasında başarısız olduğunu söylemiştir. Irak Başbakanı Nuri el-Maliki'nin, IUKC'ye karşı değişen tavrı sonrasında Ali Hatem'in evine polisler tarafından baskınlar yapılmış ve korumaları tutuklanmıştır. Hatem'in bundan sonraki düşüncelerinde hükümete karşı zıt tavrı daha belirgin hale gelmiştir (Baştürk vd. 2013: 32-33). 2012 yılından başlayan gösteriler de Ali Hatem, Maliki'yi mezhepçilik ve şiddeti organize etmekle suçlamıştır (Ross ve Jensen, 2015: 106).

3.1.2.3. Diğerleri

Irak siyasetinde bulunan diğer Sünni partilerin bu başlık içerisinde toplanmasının nedeni siyasi açıdan etkilerinin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar arasında; Ulusal Reform Hareketi[123], Yenilik (Tecdîd) Listesi[124], El-Hadba Listesi[125], Gelecek Grubu[126] yer almaktadır. Görüleceği üzere Irak içerisindeki Sünnilerin muhalefet kanadından daha çok hareket ettiği görülmektedir.

Sünni Partilerin analizine tâbi tutulduğunda, bir takım çıkarımlarda ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Sünni Partilerin Şii-Sünni çatışmasında güçlü tarafları Baas partisinin ideolojisini barındıran güçlü bir Sünni potansiyeli oluşturması ve bölgedeki Sünni ülkeler ve özellikle Körfez ülkelerinden aldığı destektir. Zayıf

[123] Başkanlığını Cemal el-Karbuli'nin yaptığı partidir.
[124] Tarık el-Haşimi'nin 2009 yılında kurucusu olduğu listedir.
[125] 2009 yılında kurulan partinin kurucusu Asil el-Nuceyfi'dir.
[126] Rafi el-İsavi liderliğindeki parti 2010 genel seçimlerinde Irakiyye Koalisyonu içerisinde 8 sandalye kazanmıştır.

yanları Sünni Partilerin Irak'ta tam anlamıyla Sünni kimliği altında birleşememeleri ve Sünni din adamlarının, Şii merciileri kadar Irak siyasetinde rol alamamalarıdır. Sünni kimliği altında birleşememelerinin nedenine gelindiğinde, Sünni Partilerin İslamcılık, Laiklik, Arapçılık, Kabilecilik gibi birçok görüşü savunmalarından kaynaklanmaktadır. Sünni din adamlarının etkisiz kalmasının bir nedeni de Sünnilik mezhebinde tek bir kontrol mekanizmasının bulunmamasıdır. Ayrıca Sünni kesimin nüfus olarak Şiilere göre az olması ve birde Sünni partilerin Şii partileri gibi 2003'ten önce gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde örgütlenmemesidir. Fırsat noktasında, Şii-Sünni çatışması devam etiği sürece Şii partilerin daha çok İran'a bağımlılığı artırmakta ve sonuç olarak aralarında Şii siyasi görüş ayrılığına sebep olmakta, bu da Şii partilerde sürekli parçalanmak yaşanmaktadır. Tehdit olarak Irak'ta oluşabilecek federatif bir yapı ile enerji kaynaklarının büyük kısmı Şiilerin ele geçebilme tehlikesidir. Diğer bir tehdit ise bölgedeki Irak'tan Sünni anlayışın inanılmaz derecede değişikliğe uğrayıp, Şii anlayışı üzerindeki etkisini kaybetmesidir. Buna en güzel örnek, Şah İsmail'in kurduğu Safevi Devleti ile birlikte Sünni inanca sahip olan İran'ı, Şii kimliğine dönüştürmesidir.

3.1.3. Kürt Partiler

Irak içerisinde yer alan Kürtlerin siyasi açıdan 2003 öncesi ve sonrası kurduğu partiler vardır. Kürtlerin kurduğu bu partilerin incelenmesi Irak'taki Şii-Sünni çatışmasına Kürt kesiminin nasıl bir tutum sergilediği açısından oldukça önemlidir. Irak içerisinde yer alan Kürt partilerine bakıldığında Kürdistan Demokrat Partisi (KDP), Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) , Goran Hareketi (GP) öne çıkmaktadır.

3.1.3.1. Kürdistan Demokrat Partisi (1946)

1946 yılında İngiltere ve Rusya'nın İran üzerinden çekilmesi ile Kürtler için yeni bir umut doğduğunu düşünen Molla Mustafa Barzani tarafından KDP kurulmuştur. 1963 yılına gelindiğinde Molla Barzani'nin yanında, KDP'de İbrahim Ahmed ve Celal Talabani'nin adları da duyulmaya başlanmıştır.

Barzani'nin yanında yer alan bu iki isim Irak içerisindeki Kürt hareketinin güçlenmesinde etkili olmuştur. Ancak 1974-75 yılında ayaklanan Kürtlere desteği olan İran'ın bunu Irak hükümetinin politikası yoluyla kesmesi KDP'nin zayıflamasına neden olmuştur. Nitekim bu olay sonucu Celal Talabani ve onu destekleyenler KYB'yi kurmuştur (Muhammad, 2013: 87-89, 93).

2003 yılında KDP ve KYB arasında devam ede gelen iki başlılık sonlandırılmıştır. Bu Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (KBY) kurulması ile birlikte sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı olarak Mesud Barzani, Başbakan Neçirvan Barzani kabul edilmiştir. 2009 seçimlerinde KDP, KYB ittifakı içerisinde yüzde 57'sini alarak Kürt Ulusal Parlamentosunda 59 sandalye elde etmiştir (Baştürk vd. 2013: 39-40). Ayrıca Irak'ta gücünü arttırmak isteyen KDP; ABD, Türkiye ve İsrail ile yakın ilişkiler içerisindedir.

3.1.3.2. Kürdistan Yurtseverler Birliği (1976)

Daha öncede bahsedildiği üzere 1976 yılında Celal Talabani ve kendisinin fikrinde olan taraftarlarının kurduğu partidir. İran-Irak savaşında Saddam yönetimi tarafından yaklaşık 5 bin Kürt, İran'dan aldıkları destek dolayısıyla kimyasal silah saldırısına maruz kalmıştır (Valentine, 2017: 1). Tarihte "Halepçe katliamı"[127] olarak geçen bu olayda KYB'nin İran destekli bir politika izlediğinin en belirgin kanıtı görülebilir. KDP ile 2003 yılına kadar anlaşmazlık yaşayan KYB, Körfez savaş sırasında yapılan BKY'de aldığı yüzde 49 oy oranı ile KDP ile yönetim ortaklığında olmuştur. KYB'nin kalesi olarak görülen şehri Süleymaniye'dir. 2005 yılında yaşanan KYB'nin gizli olarak İran'a petrol taşıdığı ve yaptığı yolsuzluklar söylentilerinden sonra Talabani ve partisinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Buna en bariz örnek 2009 seçimlerinde GP'nin, KYB'nin kalesi olan Süleymaniye'de aldığı yüzde 51 oy oranıdır (Baştürk, 2013: 40-42). 2012 yılında Talabani'nin felç olması ise akıllara "Talabani'nin yerine kim geçecek?" sorusunu doğurmuştur. Partinin içerisinde yaşanan bu sorunu Hero

[127] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kelle, Michael J. (2008). *Ghost of Halabja: Saddam Hussein and the Kurdish Genocide*. London: Praeger Security International.

Ahmed Talabani önlemeye çalışmıştır ve parti içerisindeki işleri Talabani'nin yokluğunda devlet işlerini O halletmektedir (Ali, 2016).

Görüleceği üzere KYB, İran kanadından aldığı desteğin, partinin Şiilik anlayışı olmadığı için misyonuna ters bir durum oluşturduğu düşünülebilir. Ancak burada konuya analitik bir çerçeveden bakıldığında bu durumun perde arkasındaki gerçekler ortaya çıkmaktadır. Çünkü KYB Irak merkezi hükümetinin iyi ilişkiler kurduğu İran ile tutumunu korumaya çalışmaktadır. Ayrıca KYB'nin İktidar veya İran kanadından kaybedeceği destek Irak'taki tarafların öfkelerini, kendisine çekeceğinden dolayı bu politikanın izlendiği söylenebilir. Bu durum KYB'nin Şii-Sünni çatışmasına ılımlı bir statüde durmaya çalıştığının da göstergesidir. Ancak bu konjoktürde KYB Şii-Sünni çatışmasının sona ermesini de hiçbir açıdan istemediği açıktır. Bununda sebebi Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışması sayesinde kazanılan güç ve toprak hâkimiyetini kaybetmek istemeyen bir Kürt tarafı vardır ve çatışma devam ettiği sürece Şii ve Sünni taraftarları Kürtleri hedef olarak değil müttefik görmeye çalışacaktır.

Diğer taraftan son zamanlarda yaşamanı yitiren Celal Talabani'nin ölümünden sonra, parti içerisinde Talabani'nin yerini doldurabilecek bir lider arayışından dolayı bir kriz yaşanmıştır. KYB'nin bulunduğu bu kriz ortamından kurtulması için Talabani kadar güçlü bir ismin partinin liderliğini üstlenmesinin şart olduğu kesindir.

3.1.3.3. Goran (Değişim) Partisi (2007)

2007 yılında Noşirvan Mustafa tarafından Süleymaniye'de kurulan GP, 2009 seçimlerinden sonra KDP-KYB rekabetinde yeni bir rakip olarak dahil olmuştur. Dahası 2009 seçimlerinde aldığı oy ile KYB-GP çekişmesi de görülür bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. 2013 seçimlerinde ise KDP-GP çekişmesi doğmuştur. Bu durumun oluşmasında GP'nin 2009 ve 2013 seçimlerinde mecliste muhalefet kanadında önemli sayıda milletvekilinin bulunmasının da etkisi vardır. Ancak GP'nin tabanında KDP ve KYB uzantısı bulunduğu için 2013 yılında üçlü ittifaka katılmıştır. Yani KDP-KYB ve GP partilerinin parlamentodaki yerlerinde

anlaşmalı bir duruma geçmiştir (Semin, 2015a). Başka bir açıdan GP'nin elinde bulundurduğu oy potansiyelinin BKY'de bulunan diğer iki parti için önemli bir hususdur. Çünkü GP'nin, KDP veya KYB vereceği destek bu partilerin birisinin BKY'de tek parti iktidarı olabilecek duruma gelmesini sağlayabilecektir.

Kürt Partiler içerisinde yaşanan rekabetin yanında uzlaşma durumunun oluşturulabilmesi Irak'ın geleceğinde Şii-Sünni Partiler ve diğer kesimlerinde bu durumu oluşturabileceğini göstermektedir. Tabii ki burada dayanak noktası coğrafya üzerinde yaşanan olumlu gelişmeler varken, tarihsel, psikolojik dinamikleri göz ardı etmiş oluruz. Çünkü sonuçta Kürt-Kürt çekişmesi içerisinde bir uyum noktasına ve aynı tabana sahip olma durumu varken, Şii-Sünni çatışmasında ayrı bir tarihsel algı, inanç, kimlikler ve daha birçok farklılık bulunmaktadır. Bu sebeple verilen örnek sadece bir umut taşımakla birlikte geçerliliği kesin olmayan durumu teşkil etmektedir.

3.1.3.4. Diğerleri

Irak siyaseti içerisinde pek fazla etkisi bulunmayan Kürdistan Sosyalist Demokrat Partisi[128], Irak Kürdistan Komünist Partisi[129], Kürdistan İslam Birliği[130], Kürdistan'da İslami Hareket[131], Kürdistan İslami Cemaati[132] vardır. Bu partilerin Şii-Sünni çatışması içerisinde hem görülür rollerinin bulunmaması hem BKY'nde aktif olmaması hem de genel olarak Irak siyasetinde etkinliklerinin zayıf olmasından dolayı, çalışma gereği sadece bu partilerinde Kürt kesiminin içerisinde öne çıkanları gösterilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu çatışmanın Kürt Partiler açısından irdelediğinde, üç ana hususun nasıl etken rolü oynadığı şu şekilde özetlenebilir. Birincisi, Şii-Sünni çatışmasında her iki tarafında birbirine üstünlük sağlamak amacıyla BKY partilerini siyasi yönden desteklemesidir. İkincisi, çatışmanın devam etmesinden dolayı ekonomik anlamda BKY'nin, merkezi hükümetten daha fazla kazanımlar sağlaması

[128] Mahmud Osman liderliğinde KDP'den ayrılarak kurulmuştur.
[129] 2004 yılında hükümet Kerim Ahmed tarafından kurulmuştur.
[130] 1994 yılında Selahaddin Bahaddin liderliğinde kurulmuştur.
[131] 1979 yılında kurulmuştur.
[132] Molla Ali Apir ilk kurucusudur.

görünebilir. Üçüncü ve nihai olarak da askeri açıdan daha sağlam ve güçlü altyapısıdır. Fakat unutulmamalıdır ki, BKY içerisinde mevcut olan KDP ve KYB'nin bölgesel ve uluslararası müttefiklerinin farklı olması, yani KYB'nin İran ve Rusya'yla, KDP'nin ise Türkiye, İsrail ve ABD ile yakın ilişkiler içerisinde bulunması, kendilerini her yönden zor durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Şayet, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının sürekliliği sayesinde merkezi hükümetin gücünü kırarak Bağımsız Kürdistan devleti hayalini gerçekleştirme ihtimali yok değildir. Başka bir bakışla, bahsi geçen çatışmanın sona ermesi takdirinde oluşabilecek Arap milliyetçiliğiyle, şüphesiz ki diğer etnik ve mezhepsel toplulukların temel hak ve özgürlüklerin çiğnenmesi ve kendi ideolojik, ayrımcılık, dikta vs. gibi yönetimine tabi tutulabilir. Dolayısıyla Irak'ın siyasi tarihsel süreç incelenmesinde böyle durum yaşandığı açık ve net bir şekilde görülmüştür (özellikle tek Baas Partisi dönemi 1968-2003). Hatırlatılmalıdır ki, üzerinde konuşulan çatışmanın devamı Kürt tarafına kısa vadede pek çok imkânlar sağlarken orta ve uzun vadede birçok sıkıntı doğurabilir.

3.1.4. Türkmen Partileri

Irak içerisinde etniksel olarak Arap ve Kürtlerden sonra Türkmenler gelmektedir. Türkmenlerin siyasi hayatı, Türkmen Vakfı, Türkmen Ocakları ve benzeri kurum ve kuruluşlar adı altında sivil nitelikte bir örgütlenmeye başlamışlarsa da, siyasal ve resmi olarak 1995'te Erbil şehrinde Irak Türkmen Cephesi (ITC)'nin kurulmasıyla geçiş sağlamışlardır. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında Türkmen Partilerinin nasıl etkilendiği, bölgesel yansımaları da gözler önüne serecektir. Irak'taki Türkmen Partilerine bakıldığında; Irak Türkmen Cephesi (ITC), Irak Türkmen İslam Birliği (ITİB), Türkmeneli Partisi, Türkmen Kardeşlik Hareketi'dir.

3.1.4.1. Irak Türkmen Cephesi (1995)

Irak içerisindeki Türkmenlerin yoğun olarak desteklediği ve gerçek bir şekilde Türkmen halkını savunan, Irak Türkmen Cephesi (ITC), 24 Nisan 1995 tarihinde kurulmuştur. ITC, Türkmenlerin Irak'taki etkinliği göstermek için

sadece yurt içi değil yurt dışı şubeler de kendisi için kurmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Yurtdışı ilişkiler ile ilgili bağlantılar için 1996 yılından bu yana devam eden ITC Türkiye Temsilciliği bu amaçla faaliyetini sürdürmektedir (Mohammed, 2009: 79,81).

ITC başkanlıklarına sırasıyla Turhan Kenete (1995), Sinan Çelebi (1996), Vedat Arslan (1997-2000), Sanan Ahmet Kasap (2000-2003), Faruk Abdullah Abdurrahman (2003-2005), Sadettin Ergeç (2005-2011) gelmiştir (ORSAM, 2011: 26). Günümüzde Erşat Salih (2011) ITC başkanlığını yaptığı partinin BKY gibi Türkmenlerinde Irak içerisinde kendine ait bölgeleri olması fikrini savunmuştur. ITC, 2005 seçimlerinde Irak meclisinde 1 sandalye elde etmiştir (Baştürk, 2013: 47-49). ITC'nin izlediği temel politika Türkmen halkını mezhepsel olarak bir arada toplamak ve cereyan eden Şii-Sünni çatışmadan uzak tutmaktır. Çünkü Türkmenlerin diğer kesimlere göre nüfus, ekonomik, askeri, siyasi, bölgesel anlamda oldukça azdır. Ve böyle zor şartlar altında bulunan Türkmenlerin daha güçlü bir yapı ve pozisyona gelebilmeleri için Şii ve Sünni ayrımının gözetmeksizin birlik içerisinde olmaları kaçınılmazdır.

3.1.4.2. Diğerleri

Irak'ta bulunan diğer Türkmen Partileri de şunlardır: Türkmeneli[133] Partisi, Türkmen Kardeşlik Hareketi, Türkmen Bağımsızlık Hareketi, Türkmen Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Irak Türkmen İslami Hareket, Türkmen Vefa Hareketi ve Irak Türkmen İslam Birliği'dir[134]. Ayrıca Irak içerisindeki Türkmenlerin hem Şii hem de Sünni olduğu için Saddam döneminde etniksel bakımdan Arap milletçiliğin kurbanı olmuşken, 2003 sonra ise mezhepçi ve baskıcı politikayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sebepten ötürü Irak

[133] Türkmenlerin, Irak'ın kuzey batısından güney doğusuna uzanan coğrafyasında etnik temelli güç etmesiyle kurmak istedikleri coğrafyanın adıdır.

[134] Irak Türkmen İslam Birliği, Abbas Beyati liderliğinde 1991 yılında kurulmuştur. Partinin misyonu Türkmenleri korumak yanında, resmi dilin Arapça olması ve Şii mezhebinin öncelikli olması gibi savlar bulunmaktadır. Baştürk vd. (2013). *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA, 49-50. Ayrıca Beyati İran'a yakın tutumu sebebiyle de, 2005 seçimlerinde Birleşik Irak İttifakı üyesi olarak görev yapmıştır. Bkz. Duman, Bilgay (2011). 2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve Yeni Hükümette Türkmenlerin Durumu. *ORSA*M, 3(25), 23-30.

içerisindeki Türkmen partilerin ilk amacı; bir an önce Irak'ta ulusal kimlik temelinde vatandaşlık statülerine kavuşmaktır.

Tüm bunlara ek olarak Türkmenlerin, Irak siyasetinden diğer etnisite (Arap-Kürt) ve mezheplere (Şii-Sünni) göre etkisiz kalmalarının başlıca nedeni ise güçlü bir duruma (askeri, ekonomik vs.) sahip olamamalarıdır. Fırsat hususunda Irak'taki Şii ve Sünni gruplar sayesinde, Irak siyasetinde etkilerini gösterebilme yoludur. Dahası, Şii Türkmen siyasetçilerin ülke genelinde güçlü Şii partiler ile hareket etmesi, diğer yönden Sünni Türkmen siyasetçilerin de ulusal düzeyde mevcut olan etkili Sünni kesimlerle samimi ve kalıcı işbirliği içerisinde bulunmasıdır. Sonuç olarak ulusal ve etniksel anlamda birleşmesidir. Tehdit noktasında Irak'ta üçlü federatif yapının oluşmasının, Türkmen kimliğinin daha da değerinin düşmesine yol açabilme olasılığıdır.

Görüleceği üzere 2003 sonrası kurulacağı söylenen yeni Irak projesinin geçersizliğini, ister partilerin ister din ve devlet adamlarının toplumun büyük bölümünü ikna eden 2003 öncesinde Irak dışında örgütlü ve sistematik biçimde ideolojik, etnik ve mezhepsel dayanakları bulunmuştur. Bu durumun günümüze kadar devam etmesi de Irak'ın yeniden inşasında gerekli adımların atılmadığını göstermektedir. Artık bu durumun değiştirilemeyeceği anlaşıldığından, Irak partilerinin Şii-Sünni çatışmasında diğer aktörlerde olması gerektiği gibi ortak bir sorun bilincinde ve soruna samimiyetle yaklaşması zorunluluğu bir kat daha artmıştır.

3.1.5. Devlet Adamları

Irak içerisindeki partiler kadar devlet adamlarının da Şii-Sünni çatışmasında rolleri bulunmaktadır. Bu roller içerisinde hem Irak hem de diğer devletlerden kaynaklı bir destek söz konusudur. Tabii ki bunların Irak siyasetinde yerini bilmeden bu durumu anlamak oldukça güçtür. Bu nedenle Irak'taki devlet adamlarının öncelikle, siyasi olarak nasıl bir vizyon izledikleri, ideoloji olarak neyi benimsedikleri, varsa iç ve dıştaki kaynaklarının ne olduğunu bilmek çalışmanın daha açık bir şekilde anlaşılması için önemlidir.

3.1.5.1. Nuri el-Maliki

Irak'ın Beni Malik kabilesine mensup Nuri el-Maliki, Irak'ta bulunan Hile kentinde dünyaya gelmiştir. 1980 yıllarında İDP içerisinde bulunan askeri grubun liderliğini yapmıştır. Bunun üzerine Baas Partisi tarafından Irak'tan sürgün edilmiştir (YDH, 2006). Irak'ın işgali ile birlikte oluşan yeni düzen sonrası yapılan 30 Aralık 2006 seçimlerinde Maliki başbakan olarak hükümeti kurma görevini almıştır (Tamer, 2016: 108). Maliki 7 Mart 2010 seçiminde tekrar Başbakan seçilmiştir. Bu durum Sünni kesimler tarafından mutsuz karşılanmıştır. Çünkü destekledikleri İyad Allavi'nin partisi olan el-Irakiyye'nin seçimlerde en çok oyu almasına rağmen, Maliki' nin yaptığı koalisyon sonrası, ikinci sıraya gerilemiştir. İyad Allavi bu duruma itiraz etse de anayasa gereği Maliki'nin başbakanlığı kesinleşmiştir. Ayrıca Maliki'nin, Sünni kesimin lideri olarak görülen Allavi'nin tekliflerini reddetmesi, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi'nin Maliki'yi Saddamlaşma eğiliminde olduğunu söylemesine (Torlak, 2012: 1) ve buda Irak siyasetinde Şii-Sünni çatışmasının belirginleştiğinin delili olmuştur. Maliki döneminde Baas Partisine mensup oldukları gerekçesiyle meclis içerisinde 500 Sünni görevlinin, görevlerinin fesh edilmesi ile Şii-Sünni çatışması alevlenmiştir. Aynı zamanda 2013 yılının Mart ayında Maliki şunları söylemiştir: "Savaş vardır, bu savaş Irak ordusu ve aşırıcılık düşüncesinde bulunan Selefiler arasındadır. Bu savaş Miladi Yedinci Yüzyılın uzantısıdır". Bu da vatandaşlık fikrini zayıflatmıştır. Bunun temel nedeni Maliki'nin mezhepçilik siyasetini kullanmasıdır. Maliki'nin geçmişi kullanarak yaptığı bu söylemler, Şiiliği Irak'ta yansıtmaya çalıştığını göstermiştir (El-Hurub, 2014). Maliki Sünnilere karşı uyguladığı politikayla İran'a yaklaşmaya çalışmıştır. Devam eden süreçte 2014 seçimlerinde İbadi'nin üstünlüğü ile Sünniler kendilerini Irak siyasetinde gösterme fırsatı yakalamışlardır (Tamer, 2016: 109). Ancak Maliki, 2016 yılında verdiği demeçlerde Kürtlerin bağımsızlık talebinin doğru olmadığını, Şii-Sünni arasında yaşanan çatışmanın "bedeni yiyen bir kurt gibi olduğunu" söylemiştir (MEPA NEWS, 2016: 2-4).

Bu bilgilerden hareketle Maliki, 2006 yılından beri Irak siyasetinin etkili isimlerinden birisidir. Maliki, Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasının giderilmesi için müdahalelerde bulunmuştur. Ancak bu müdahaleler bazı kesimler tarafından sert karşılanmış ve sonuçta çatışmanın devam ettiği görülmüştür. Maliki'nin kendi otoritesini güçlendirmek amacı ile İran'a yaklaşması ile sorunu çözmeye çalışsa da, Irak'taki düzen arayışı bir türlü tam olarak sağlanamamıştır.

Nuri el-Maliki'ye Irak'taki Şii-Sünni çatışması çerçevesinde güçlü taraflarına bakıldığında; Irak siyasetinde 2006-2014 yıllarına kadar yürüttüğü başbakanlık görevinde bulunması ve halen siyasette etkin bir gücü olmasıdır. Zayıf tarafı ise 2010 yılından sonraki Irak siyasetinde Şii ve Sünni kesimler arasında Sünnilere karşı sert politikalara geçmesi ile kendisine karşı Sünni tarafından aldığı antipatidir. Fırsat olarak sekiz yıl başbakanlık görevinde bulunmasından dolayı, Irak'taki Şii kesiminden alacağı manevi destek ile Irak halkını ulusal kimlik şemsiyesi altında birleştirebilme olasılığıdır. Tehdit bakımından Maliki üçüncü kez başbakanlık görevine gelmek için İran'a daha fazla yaklaşması ve buna paralel olarak halkın ulusal kimlikten uzaklaşmasıdır.

3.1.5.2. İyad Allavi

1945 yılında Bağdat'ta doğan İyad Allavi, genç yaşlarda Baas Partisi'nin gençlik kollarına katılmıştır. Hatta 1970'li yıllarda partinin İngiltere temsilciliği görevini üstlenmiştir. Saddam ile parti içerisinde anlaşmazlıklara düşse de, Kuveyt işgalinde Irak Ulusal Uzlaşma Hareketi'nin (IUUH) kurulmasında çalışmalarda bulunmuştur. Saddam'a karşı yapılan darbe girişiminde M16 ve CIA, IUUH'ye yardım etse de başarısız olmuştur. Çünkü Saddam'ın durumu daha önceden öğrenmesiyle Allavi Londra'ya kaçmıştır (Baştürk, 2013: 69). Allavi ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında, kurulan geçici hükümette başbakanlık görevinde yer almıştır (Bayancenter, 2015: 16). 2010 Seçimlerinde Allavi'nin başkanlığını yürüttüğü el-Irakiyye Partisi mecliste 91 sandalye kazanmasına rağmen, Maliki Anayasa Mahkemesine itirazda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin Maliki lehine karar vermesi ile Maliki Başbakanlığına devam

etmiştir (Dağ, 2015: 11). Sünnilerin Allavi'yi desteklemesine rağmen, Başbakan olamaması kendilerinin Şii yönetime karşı öfkelenmelerinde sebebiyet vermiştir.

Allavi'nin siyasi hayatında yaşadıklarından hareketle, Baas kökenli bir düşünceye sahip olarak büyüdüğü görülmüştür. Ancak Saddam ile arasında olan çekişmeler yüzünden kendisinin birinci adam olma çabaları artmıştır. 2003 sonrası kazandığı Sünni kesimin lideri olma fırsatını, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında tarafların entegrasyonu yerine, kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak zayıf bir ihtimale düşürmüştür. Bu da çatışmanın çözüme kavuşmasında değil, bilakis devamında etkili olmuştur.

İyad Allavi 2003-2005 yılları arasında, Irak siyasetinde geldiği üst rütbelere rağmen Sünni kesimin isteklerine yanıt verememiştir. 2010 yılında da bir kere daha Sünni iktidar olma olasılığını, koalisyon sonucu Maliki'nin eline kaptırmıştır. Bundan sonraki süreçte Sünnilerin lider olarak gördüğü bir kimse kalmadığı için Allavi'nin uyguladığı politikalar pek fazla destek bulamamıştır. Bunun yerine Irak'taki Sünni kesim, Selefi ve Sünni anlayışta olduğunu vurgulayan IŞİD gibi terör örgütlerine kendi haklarını korumak için katılmıştır.

Allavi hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; hem Şii, hem de Sünni kesimden birçok taraftarının olmasıdır. Bunda Allavi'nin Irak siyasetinde laik bir politika izlemesi önemi bir faktör olmuştur. Ancak Irak iç siyaseti yanında dış siyasette kendini am anlamda gösterecek bir konuma tam olarak gelememiştir. Irak toplumu tarafından barışı ve huzuru sunan laik bir başbakan tekrardan gelebilme olasılığı da vardır. Ancak toplumsal çatışmanın artması Allavi ve partisinin Irak siyasetinden yalnızlaşmasına sebebiyet verebilir.

3.1.5.3. İbrahim El-Caferi

1947 yılında Irak'ın Kerbela şehrinde doğan İbrahim el-Caferi, siyasi hayatına 1968 yılında İDP'ye katılarak başlamıştır. Baas Partisinin 1970 ve 1980'li yıllarda İDP'ye karşı yürüttüğü politika sonrasında Irak'tan kaçarak Suriye ve sonrasında İngiltere'ye taşınmıştır. Irak'ın işgali sonrası birçok muhalif Irak siyasetçisi gibi kendisi de Irak'a geri dönmüştür. Bu sırada el-Caferi ABD

tarafından Irak Geçici Hükümeti'nde iki başkan yardımcısından biri olmuştur (Baştürk vd. 2013: 63-64). 30 Ocak 2005 seçimlerinde Celal Talabani tarafından Başbakan olarak atanmıştır (Köse, 2015a: 73). Irak açısından el-Caferi'nin başbakanlığı sekülerliğin sonu olarak ifade edilebilir. Çünkü el-Caferi'nin siyasetçi kimliği yanında, din adamı olması sebebiyle böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Başbakanlığı sırasında tek bir Irak'ın başbakanı olduğu vurgusu yanında, Irak'ın işgali ile ilgili ABD'yi öven sözleri kendisine karşı cephe oluşmasına sebebiyet vermiştir.

2006 yılında önce başbakanlığı sonra parti liderliğini kaybetmiştir. Nuri el-Maliki'nin kendisi üzerinde baskılarından sonra 2008 yılında İbrahim el-Caferi Milli Reform Hareketi adı altındaki partiyi kurmuştur (BİLGESAM, 2015: 8). 2010 seçimlerinde el-Sadr Grubunun da içinde yer aldığı Irak Ulusal İttifakına katılarak meclis içerisinde 70 sandalye kazanmıştır (Baştürk vd. 2013: 65). Günümüzde Irak Dışişleri Bakanı görevinde bulunan İbrahim el-Caferi ülke içerisindeki durumu düzeltilmesi için Irak siyasetindeki etkili grup liderleri ve dış siyasette bölge devletleri olan ilişkilerin geliştirilmesi açısından ziyaretlerde bulunmuştur.

İbrahim el-Caferi'nin anlatılan bu hayat serüveninden çıkarılacak değerlendirme, Irak içerisinde İDP kökenli bir kişi olarak başladığı siyasi hayatını, diğer muhalifler gibi Irak dışında sürdürmeye çalışmıştır. Neticede gelen ABD'nin, Irak'ı işgali ile birlikte Irak'a tekrar dönen el-Caferi'nin Irak siyasetinde Şiilerin önderliğinde bir gücün oluşmasını ve Irak içerisindeki diğer kesimlere de uygun bir yönetim anlayışının geliştirilmesini istemektedir. Irak siyaseti ve geleceği konusunda var olan kötü durumun iyileştirilmesini savunmaktadır.

İbrahim el-Caferi'nin güçlü bir aktör olmasının temel sebebi hem siyasetçi hem de din adamı kimliğinin olmasıdır. Bu sayede kitleleri kendi etrafında toplayabilecek potansiyel bir kişiliği sahiptir. Fakat kendi kurduğu Milli Reform hareketi nedeniyle Şiilerin, el-Caferi'yi Şiiler arasında parçalanmaya yol açan biri

olarak görmesi ve el-Caferi'nin başbakanlığı döneminde Kürtlerin Kerkük'ü BKY sınırları içine alma isteklerine verdiği ret onayından dolayı, Kürt kesiminden aldığı antipatidir. Öbür taraftan el-Caferi'nin İDP'nin kadrolarına dahil olması ile Irak siyasetinde önemli bir şahsiyet olarak yeniden gündeme gelebilmesi bahis konusu çatışmanın çözümünde etkin rol üstlenebilir.

3.1.5.4. Celal Talabani

KYB'nin kurucularından olan Celal Talabani, Irak içerisinde Kürt hareketinin gelişmesi için çok aktif çalışmalarda bulunmuştur. Irak Yönetiminin Kürtler ile ilgili görüşmelerinde yer almıştır. Irak'ın işgali ile birlikte Celal Talabani Kürtler için ABD'den yardım istemiş, 2005 seçimlerinde Talabani Irak Cumhurbaşkanı olmuştur. 2010 yılında yapılan seçimlerde tekrardan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bunun öncesinde, Celal Talabani'nin partisi olan KYB'nin 2009 seçimlerinde kendi içerisinde güç kaybettiği de görülür. Buna örnek olarak yeni bir güç olarak doğan GP'nin, KYB'nin kalesi olarak görülen Süleymaniye'den yüzde 50 oy almasıdır (Baştürk vd. 2013: 93-95). Irak içerisinde Kürtlerin yükselmesi çabalarına her zaman devam eden Talabani, Irak'taki etnik sorun düşüncesinin ateşlenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle Şii-Sünni çatışması üzerinde tam şekilde uğraşı görülmemiştir.

Celal Talabani 3 Ekim 2017 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde hayata gözlerini yummuştur. Son zamanlarda yaşanan bu olay ile Kürt Bloğunun kendi içerisinde ayrılıklara düşmesine de sebebiyet vermiştir. Çünkü 1995'ten beri devam eden KYB-KDP ateşkesinin liderlerinden birinin ölmesiyle, ileri de Irak'ın Kürtlerinin geleceğinin nasıl bir pozisyonda bulunacağı endişesi hissedilmektedir. Şii-Sünni çatışmasının da Celal Talabani'ni ölümü sonrasında Kürt tarafının takınacağı tavırda bir değişiklik olup olmayacağı da merak konusudur.

3.1.5.5. Tarık el-Haşimi

1942 doğumlu Tarık el-Haşimi ilk olarak siyasi hayatına Irak İslam Partisi (İİP) 'nde başlamıştır. 2005 Irak seçimlerine Irak Uyum (Tevafuk) Cephesinde katılmıştır. 2006 yılında Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı görevinde, 2010

seçimlerinde de Irakiyye ittifakı içerisinde bulunmuştur (Çubukçu ve Özhan, 2010: 20). Maliki döneminde Tarık el-Haşimi, hakkında soruşturmalar açılmış, Eylül 2012'de Türkiye'de iken hakkında idam cezası kararı çıkarılmıştır. Tarık el Haşimi, 2015 yılında verdiği röportajda IŞİD'i, Irak Baharı olarak değerlendirmiştir (ALALAM, 2014: 1).

Bunlardan hareketle Tarık el Haşimi, hem Irak hem de Irak dış siyasetinde etkin bir şekilde ön sıralarda olmaya çalışmıştır. İlk başlarda bulunduğu Irak Tevafuk Partisinde zamanla ayrılarak kendisinin el-Irakiyye ittifakında yer alması bunun göstergesidir. Ayrıca Tarık el-Haşimi'nin hakkında alınan idam kararı sonrası, Irak Yönetiminin Türkiye'den Haşimi'nin iadesi için talebinin reddedilmesi de iki ülke arasında başlayan gerginliğin sebebi olmuştur. Irak siyaseti içerisinde yer alan Tarık el-Haşimi'nin Şii-Sünni çatışmasında tarafları entegre edebilme gücünün sadece kendisinde olmasa da, bu konuda girişimlerde bulunabileceği bir potansiyeli vardır. Bu sebepten ötürü Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında çatışma yönetiminde etkili olabilecek bir şahsiyetler arasındadır.

3.1.5.6. Mesud Barzani

Mesud Barzani'nin babası olan Mustafa Barzani 1950'li yıllarda Irak'taki Kürt hareketinin tohumlarını atmışlardır. Mesud Barzani'de babasının özel kalemi olarak siyasi hayatına başlayarak, 1970 yılında gerçekleşen Irak Yönetimi ile Kürtler için yapılan anlaşmada yer alarak ilk büyük siyasi faaliyetini gerçekleştirmiştir. 1972 yılında İran destekli Kürt istihbaratının başına geçmiştir. 1979 yılında KDP liderliğini üstlenmiştir ("Sanal", t.y.,1). 1991'de Körfez Savaşı sonrası, oluşan Irak Ulusal Konseyi'nde Mesud Barzani'de yer almıştır. 1992 yılında yapılan seçimlerde Celal Talabani ve Mesud Barzani birlikte bir koalisyon kurmuşsa da, iki lider arasında güç çekişmesi varlığı bir kere daha görülmüştür (Roberts, 1996: 75). Irak'ın işgali ile birlikte iki taraf arasında karşılıklı anlaşmalar yapılmıştır. Bu sırada Barzani BKY başkanı seçilmiştir. 2009 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde yüzde 69 oy ile tekrar başkanlık görevine devam etmiştir (Katzman ve Humud, 2016: 20). 2010 yılında başlayan Amerika ve Türkiye ziyaretlerinde kendisi için Irak'ta destek oluşturmaya çalışmıştır.

Mesud Barzani'nin siyasi hayatında geçirdiği bu evreler, Irak'taki Kürt hareketinin önemli isimlerinden biri haline gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Ancak Irak'ın mevcut kozmopolit yapısının içerisinde düşündüğü fikirler kendisi gibi Kürt olan gruplar arasında bile zaman zaman çatışmaya varacak dereceye gelmesine sebebiyet vermiştir.

Mesud Barzani, ABD, Türkiye ve İsrail ile ilişkileri sayesinde Irak'ta güçlü bir pozisyona sahiptir, yıllardır ABD istihbaratına sağladığı bilgi ve Körfez Savaşından sonra Türkiye'nin kendisine sürekli olarak verdiği desteğe ahlaki borçluluk olabilir. BKY içerisinde bulunan KYB ile olan görüş, bölgesel ve uluslararası müttefiklerinin farklılığı ise Barzani'ni zora sokmaktadır. Bu durum daha önce bahsi geçen devletlerin Barzani'yi desteklemesi yanında, KYB lideri Talabani'nin İran ve Rusya taraftarı olmasından kaynaklanmaktadır. Şayet Şii-Sünni çatışmasının devam etmesi halinde, Irak'taki Şii ve Sünni grupları kendi yanlarına çekerek BKY içerisine Kerkük'ün katılmasını sağlayabilir.[135] Diğer bakımdan Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının çözüme kavuşmasıyla, Irak hükümeti tarafından entegrasyonu kabul etmeyen BKY içerisinde bulunan Barzani ve birçok kişiye karşı yapılabilecek müdahalelerdir.

3.1.5.7. Usame el-Nuceyfi

1956 yılında Musul'da doğan Usame el-Nuceyfi Irak içerisindeki Sünni grubu temsil eden siyasilerden birisidir. İlk olarak siyasi hayatına 2005 seçimlerinde Sanayi Bakanlığı görevinde bulunarak başlamıştır. Arap milliyetçisi olduğu ve bu nedenle Kürtler ile siyasi olarak ters düştüğü söylenmektedir. 2010 seçimlerinde Meclis Başkanı olarak seçilmiştir. Bunun yanında Irak'taki Sünni grubun oluşturduğu Irak Ulusal Hareketi içerisinde yer alan önemli isimler arasında da görülmektedir. Sünni kesim ile ilgili düşüncelerine bakıldığında Nuceyfi, Sünnilerin Irak'ta ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünü ve bu nedenle Sünniler için Irak içerisinde ayrı bir bölge tahsis edilmesi gerektiğini

[135] Kürtlerin Kerkük konusunda bu denli isteklerinin olmasında 2005 Anayasasında sonra Irak'ta güçlü bir durum elde etmelerine rağmen, Irak yönetiminin tekliflerini reddetmesidir. Bkz. Hanauer, Larry, Martini Jeffrey, Al-Shahery Omar (2011). *Managing Arab-Kurd Tensions in Northern Iraq After the Withdrawal of U.S. Troops*, Santa Monica, CA: Rand Corporation, 3.

savunmuştur. Bu düşünceleri nedeniyle de sık sık eleştiri oklarının hedefleri alan bir şahsiyet olduğu görülür. Hatta Amerikan gazetesi New York Times'ın 2013 yerel seçimlerinde Maliki'nin Irak içerisinde birliği sağlayacak bir düşünce yapısında olduğu ama buna karşı, Irak'ta kimlik siyaseti yüzünden bunu gerçekleştiremediği "Irak'ı İç Savaştan Nasıl Korumalı" köşe yazısında geçmiştir. Nuceyfi'nin de 2011 sonrası Maliki hükümeti tarafından yapılan soruşturmalara Meclis başkanı olarak tepkileri olmuştur (Baştürk vd. 2013: 79). Nuceyfi'nin ve Tarık el-Haşimi'nin Irak içerisinde federatif bir yönetim teklifinin, Maliki tarafından reddedilmesi ve bunun sonrasında Maliki'nin bu tasarının Irak'ı bölünmezliğine zarar vereceğini söylemesi örnektir (Nakip, 2012: 97).

Usama el-Nuceyfi'nin bu anlatılanlardan hareketle, Irak'ta Sünnilerin federatif bir yapının kurulması düşüncesinin bulunduğu ve bu nedenle çeşitli siyasi gruplarından eleştiri aldığı görülmektedir. Bunun yanında Irak siyasetinin içerisinde yaşanan Şii-Sünni çatışmasında, tarafların uyum içerisinde yaşaması için gerekli olduğu düşünülen federatif yapı sisteminin, Irak halkının entegrasyonunda sağlayıcı rolü belirsizdir. Örnek olarak KBY'nin son zamanlarda, Irak Merkezi Yönetimine karşı tavırlarında sertleşmenin, Irak'ın bütünlüğü ve geleceğine zarar vermesidir. Yani merkezi bir Irak birlik düşüncesinin yerini, bölgesel menfaat almaya başlamıştır. Bu da ülke içerisindeki sorunların yerine, sürekli güvenlik, siyasi ve ekonomik çekişmelerin etrafında dönen bir politika ve politikacılar yaratır. Bundan dolayı Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında siyasilerin aralarındaki uzlaşmazlıkları gidermesi önemli bir gerekliliktir.

3.1.5.8. Salih el-Mutlak

1947 yılında Nasıriye bölgesinde doğmuştur. 1977 yılında Baas Partisine katılmış, ancak yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle, ihraç edilmiştir. Bunun sonrasında politik hayattan ABD'nin Irak işgaline kadar uzak durmuştur. 2005 yılında anayasa komitesinde yer alan iki Sünni'den biri olmuştur. Salih el-Mutlak Sünni gruplar gibi anayasanın kabul edilmesi kararına çeşitli sebeplerle karşı çıkmıştır. Aynı yıl kurduğu IUDC ile seçimlere katılmıştır. Ancak bu sırada Sünni

grupların seçimleri boykot edilmesi kararına da karşı çıktığı görülmüştür. Hakkında ABD güdümünde, Şii bloğunun karşısına çıkarılan biri olarak söylentiler yayılmıştır. Salih el-Mutlak'ın partisi IUDC 2005 seçimlerinde meclis içerisinde 11 sandalye kazanmıştır. 2010 seçimlerinde aralarında Salih el-Mutlak'ın da bulunduğu 500 meclis görevlisini Baas Partisi yanlısı olmakla meclisten men etmiştir. Bundan sonra Salih el-Mutlak Maliki'ye karşı sözlerinde diktatör deyimini kullanmaya başlamıştır. Salih el-Mutlak'ın takındığı bu tavra kendisinin Irak güvenlik kuvvetlerince kendi korumalarının tutuklanması ile iktidar kanadından cevap gelmiştir. Ancak 19 Aralık 2012 tarihinde başlayan Sünni kesimin baskıları sonucu tekrardan Başbakan Yardımcılığı görevine devam etmiştir. (Baştürk vd. 2013: 80-83).

Salih el-Mutlak'ın siyasi hayatını ABD işgaline kadar sessizlik içerisinde sürdüren ve Baas kökenli bir düşünceye sahip bir şahsiyettir. Ancak 1977 yılında Baas Partisi ile olan anlaşmazlıklarından dolayı duraklattığı siyasi hayatını, 2003 sonrası Irak'ta kurulmak istenen yeni düzen arayışları sırasında değişik bir forma bürünerek başlatmıştır. Nitekim 2005 seçimlerinde Sünni grupların yanında tam anlamıyla yer alan bir grubu değil, Irak içerisinde mevcut yapının oluşumunda siyasi olarak Sünni Arapların nasıl bir geleceği konusunda görüşleri etkin olmuştur. Bu nedenle, Salih el-Mutlak'ın Irakta'ki Şii-Sünni çatışmasının içerisinde etniksel kimlik konusunun dâhil olmasını sağlayan aktörlerden biri olduğu söylenebilir.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında Salih el-Mutlak elinde bulundurduğu Baas anlayışına bağlı Sünni potansiyelini kullanarak, Irak siyasetinde önemli bir konuma gelebilecektir. Ancak Irak siyasetinde güçlü Şii partilerine karşı destekçilerinin az olması kendisinin siyasal etkinliğine zarar vermektedir. Bu durum Salih el-Mutlak'ın Irak'taki Şii-Sünni çatışması içerisinde çözüm yolları aranmasında ilk sıralarda olmasa da gerekli olan siyasi liderler arasında görülebilecek nitelikte olduğunu gösterir.

3.1.5.9. Diğerleri

Daha önce zikredilen devlet adamları kadar Şii-Sünni çatışmasında etkili olmasa, Irak siyasetinde aktör olarak görülen diğer birçok devlet adamları da bulunmaktadır. Bunlar arasında Rafi el- İsavi[136], Erşad Salihi[137], Hadi el-Amiri[138], Esil el-Nuceyfi[139], Cemal el-Kerbuli[140], Muhammed el-Ceburi[141], dir. Bunlardan İsavi ve Salihi dışındaki şahsiyetleri, ortak bir çerçeve içerisinde Irak'ın siyasi istikrarını sağlayarak Şii-Sünni çatışmasının yaşanmasını engellemede az da katkıları olabileceği ihtimali vardır.

Sünni kesiminin desteklediği liderlerden biri olan İsavi, Maliki yönetimini hedef alan konuşmalar yapmıştır. İsavi'nin Şii-Sünni çatışmasında güçlü yanı Irak'taki Sünni ittifakına dâhil olmasıdır. Zayıf tarafı ise Maliki'nin baskılarına maruz bir durumda olması yanında, Maliki sonrası da etkinliğini arttıramamasıdır. Fırsat noktasında Sünni ittifakı ile birlikte Irak içerisindeki Şii-Sünni çatışmasında terör örgütlerinin etkinliği azaltabilecek bir durum oluşturmak amacıyla liderleri bir araya toplayabilme ihtimalidir. Tehdit olarak Şii kesiminden Maliki'ye karşı muhalif duruşudur.

İsavi bunlardan hareketle Irak siyasetinde Maliye Bakanlığı görevinde bulunsa da, Maliki dönemindeki tutuklanması ve diğer nedenlerden ötürü çok etkin bir duruş sergileyememiştir. Ama bu onun Şii-Sünni çatışmasında aktör olmadığı anlamına gelmez. Çünkü çatışma içerisinde taraflara karşı yapılan tartışmalarda İsavi'de kendisini göstermiştir.

---

[136] Irak'taki Gelecek Hareketi Lideri. Bkz. Dodge, Toby (t.y.). State and society in Iraq ten years after regime change: the rise of a new authoritarianism. http://online.wsj.com/public/resources/documents/intlaffairs0314.pdf, Erişim Tarihi: 27.04.2017, 241.

[137] ITC, başkanıdır. Erşad Salihi Türkmenler içerisinde Şii-Sünni ayrımının meydana gelmemesi için denge sağlayan isimlerdendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. SOİTM (February-2015). Turkey's Iraqi Turkmen Policy Merciless Exploitation and Violation of International Law, Nijmegen: Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation The Netherlands, 135-136.

[138] Irak Ulaştırma Bakanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parker, Ned, Dehghanpisheh, Babak, Coles, Isabel (February 24-2015*). How Iran operates in Iraq*. (Special Report 1), REUTERS. Nader, Alireza, *Iran's Role in Iraq*, Santa Monica: RAND Corporation, 8.

[139] Musul Valisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

[140] Özüm Partisi Genel Başkanıdır.

[141] Milli Eğitim Bakanıdır.

Türkmenler tarafında aktör olarak ön plana çıkan şahsiyet ise Erşad Salihi'dir. Erşad Salihi'nin Türkmenlerden aldığı desteğin fazla olması yanında, Türkmenlerin Irak'taki siyasi statülerinin düşük olması bu durumu olumsuz etkilemektedir. Ancak Salihi'nin merkezi hükümete destek veren söylemleri ve politikaları çatışmanın çözümüne yararlı bir hamle olabilecektir. Çünkü Irak'ta var olan mezhepsel çatışma yanında, etniksel çatışma probleminin de büyümesi, Irak'ın geleceği için bir tehlike arz etmektedir.

Aslında, Irak'ta Sünni parti ve devlet adamlarının zayıf pozisyonda kalmasına nedenlerini iki noktada açıklamak mümkündür. Birincisi, Sünni siyasetçilerin ABD'nin işgali karşı olması ve bunun akabinde doğan güç boşluğunun İran tarafından doldurulmasıdır. İkincisi, Ulusal anlamda Irak'ın önde gelen Sünni devlet adamlarının tamamen farklı düşünce (Arap milliyetçiliği, Baascı, aşırıcı, laikçi vs.) de hareket etmesidir.

3.1.6. Din Adamları

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasına yön veren aktörlerden biri de din adamlarıdır. Dolayısıyla, gerek bölgesel gerekse ulusal anlamda Şii-Sünni çatışmasını daha iyi anlamak için gerekli olan aktörlerden birisi de din adamlarıdır. Irak'taki din adamlarının tarihi geçmişi, ideolojiler ve bunlar üzerinden yürüttükleri siyasetlere bakmakta yarar vardır.

3.1.6.1. Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani

Irak içerisinde yer alan din adamlarından ilk sırada gelen Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani 1930 yılında İran'ın Meşhed şehrinde doğmuştur. Diğer birçok Baas muhalifi gibi kendisi de Saddam dönemi baskıya maruz kalmıştır. Hatta bu dönemde ev hapsi cezasına çarptırılmıştır. Siyasi açıdan çok, ilmi kişiliği ile tanınan Sistani, 2003 sonrası Irak'ın işgali ile birlikte siyasi çıkışlarda bulunmuştur. ABD'nin kurulacak yeni anayasa ve meclis üyelerinin kendisi tarafından atanması yerine, Sistani seçimle başa gelmeleri gerektiğini savunmuştur. ABD ile ters düşen bu durumu yanında, Sistani Mukteda el-Sadr'ın da eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Sistani'nin Sadr'ın sözlerine karşı sessiz

kalması, kendisine inanan Şii kitlelerin artmasında etkili olmuştur. Ayrıca Sadr'ın yaptığı davranışa kin gütmemiş ve 2006 yılında başlayan ABD-Sadr Grubu arasındaki çatışmaların durdurulması için arabuluculuk görevini üstlenmiştir (Baştürk vd. 155-156). Sistani, 2003 sonrası Irak'ta etnik ve mezhepsel oluşum gösteren terör örgütlerine karşı Şiilerin Irak ordusuna destek vermesi gerektiğini savunmuştur (Mamouri, 2014: 1) .Siyasetçilerden ayrı bir yaşam sürmeye çalışsa da kendisine bağlı çok sayıda Şii kesimden taraftarı vardır. Sistani, Irak'taki yolsuzluk, kamu alanındaki eksiklikler ve siyasetçilerin gereksiz keyfi harcamalarını eleştirir söylemlerde bulunmuştur (Hasan, 2014, 14).

Sistani'nin Şii kesimin desteklediği bir din adamı olması yanında, herkes tarafından kabul edilen ilmi şahsiyeti de bulunmaktadır. Sistani siyasetten uzak dursa da, siyasi olarak kendisini destekleyen bir kitle bulunmaktadır. Oransal olarak ifade edildiğinde 2006'dan itibaren dünyada bulunan Şiilerin yaklaşık yüzde 80 Sistani'nin dini lider olduğunu kabul etmiştir (Eisenstadt vd., 2011). Bunun da göstergesi Şiilerin yıllık 500-700 milyon dolar arası Sistani'nin uygulamaya koyduğu dini vergi ödemesini yapmasıdır (Khalaji, 2006: 9).

Sistani'nin Irak siyasetinde arabuluculuk görevinde bulunduğu bazı olaylar, onun denge adam rolünde çalışmalar yürüttüğünü de göstermektedir. Aynı zamanda 2015 yılında kendisinin fetvası ile DAEŞ'e karşı kurulan haşd-i şabi[142] milis kuvvetleri de Sistani'nin Irak'taki gücünün büyüklüğünü gösteren diğer bir kanıttır.

---

[142] Kelime anlamı, Halk ordusu/güçleri anlamına gelmektedir. Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani fetvasından ile kuruldu. Bkz. Kahraman, İskender (14.05.2016). *Irak'taki İran kılıcı: Haşdi Şabi.* http://imp-news.com/tr/news/14589/raktaki-iran-kilici-hasdi-sabi, Erişim Tarihi: 14.05.2016. Haşdi el-Şabi hakkında Fransa'da bulunan Arap Ülkeleri Gözlem Evi Müdürü Basbous, "Haşdi Şabi tamamen bölgede İran'ın stratejisini uygulayan bir yapı haline dönüştü" demiştir. Bkz. Mustafa Dali (2 Kasım 2016). Haşdi şabi bölgede İran'ın stratejisini uygulayan bir yapı. *Anadolu Ajansı Görüş*, 1. 26 Kasım 2016 tarihinde Irak Meclisinden haşdi şabi'nin Irak ordusuna katılması yasası 230 oyla kabul edilmiştir. İyad Allavi başkanlığındaki Sünniler 89 çekimser oy kullanmıştır. Bu durumun olmasında haşdi şabi'nin yüzde 40'nın Sünni olmasında uzlaşamadıkları için yaşanmıştır. Bkz. (26 Kasım 2016). Irak Parlamentosu, Haşdi Şabi'yi Irak Ordusuyla Birleştirme Kararı Aldı. El-Arabiye, 1. haşdi şabi yasasına göre haşdi şabi Irak Silahlı Kuvvetler Baş Komutanlığına bağlanmıştır. Haşdi şabi'ye katılma koşulları, Irak'ın askeri yasalarında yer alan yaş ve tahsil durumlarından farklı olmak suretiyle diğer hususları aynıdır. Bkz. (26 Kasım 2016). *Irak Parlamentosuna Web Sitesi göre Haşdi el- Şabi Yasası Metni.* http://www.iraqpressagency.com/?p=223503&lang=ar, Erişim Tarihi: 08.06.2017.

Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani'nin analizi kapsamında güçlü tarafına bakıldığında Şii kesiminin çoğunluğunun kendine tabi olması ile Şii-Sünni çatışmasında çok da etkili olabileceğidir. Bunu gösteren en iyi örnek; dünya üzerindeki Şiilerin yüzde 80'inin Sistani'yi dini lideri olarak kabul etmesi bunun örneğidir. Zayıf tarafı ise Irak siyasetinde kendisinin etkin olarak durmak istememesi, yalnız durum çıkmaza düştüğünde kendini göstermesidir. Sistani'nin bu tutumu Irak siyasetinde Mukteda el-Sadr'ın etkisini arttırmasına sebebiyet vermiştir. Fırsat olarak Irak halkını entegre edebilecek özelliklere sahip olmasıdır. Bunu sağlayacak olan potansiyel olarak büyük bir Şii çoğunluğun kendisine biatı ve Irak'taki diğer etnik ve mezhepteki kimselerin Sistani'ye olan saygısıdır. Tehdit bakımından, Mukteda el-Sadr'ın Irak siyasetinde daha etkin bir şekilde olması durumunda, Sistani'nin Irak siyasetindeki etkisinin İran etkisiyle azalarak, siyasi rolünü tamamen kaybedebilme olasılığıdır. Tabii ki bunun öncesinde İran'ın Sistani kadar hatırı sayılan bir din adamını Irak toplumu tarafından kabul etmesi gerekmektedir.

3.1.6.2. Mukteda El-Sadr

Babası İDP'nin kurucularından Muhammed Sadık el-Sadr'dır. Babasının ve kardeşlerinin 1999 yılında Saddam döneminde öldürülmesinden sonra genç yaşta liderlik görevini üstlenen Mukteda el-Sadr; ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte kendini göstermeye başlamıştır. Kendisine tabii olan kesimler ile birlikte ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında askeri mücadeleye girişmiştir. Yapılan bazı anketlere göre de Sistani'den sonra ki ikinci büyük dini lider olarak Sadr söylenmiştir (Gresh, 2006: 7). El-Sadr 2006 yılında İran'a ilmi çalışmaları için gitmiştir. Bu sırada kendisinin lideri olduğu Mehdi ordusuna[143] karşı, Irak ordusu da silahlı mücadeleye girişmiştir. 2011 yılında ABD'nin bölgeden çekilmeye başlamasıyla Mukteda el-Sadr Irak'a geri dönmüştür. Irak'taki el-Sadr Grubunun lideri olan Mukteda el-Sadr, Irak'taki gücünü siyasi hayatta gösterme çabalarına girişmiştir. Buna en yakın örnek olan 2015 yılında Sadr'ın "Bağdat'taki

[143] Sadr'ı destekleyen Mehdi ordusu, İran'da eğitilmiştir. Bkz. Nader, Alireza (2015). Iran's Role in Iraq. *RAND Corporation,* 1-23.

protestolara katılın" söyleminin ardından el-Sadr'a mensup olanlar tarafından iki defa Irak Parlamentosunu ele geçirmeleri gösterilebilir (BBC, 2015).

İDP kökenli bir oluşumdan sonra, babasının ölümüyle birlikte Sadr Grubu lideri olan Mukteda el-Sadr, ABD'nin Irak'ı işgali sonrası karşı bir direniş gösterirken, ABD'nin Irak'tan çekilmeye başlamasıyla, Irak içerisinde Şii gücünün önemli kısmını kendi elinde toplayarak, diğer siyasetçilere gözdağı vermeye çalışmıştır. Bunlardan hareketle Irak'taki din adamlarının siyasi uzantıya ne kadar önem verdikleri görülür.

Mukteda el-Sadr elinde bulundurduğu Irak'taki büyük bir milis gücünün varlığı güçlü tarafıdır. Elinde bulundurduğu bu milis güçleriyle Irak'ın birliğini savunan bir algı yaratabilecek potansiyeli de vardır. Zayıf tarafı ise Irak içerisinde Şii kesimlerin dini konularda Sistani'ye daha fazla yakınlığı ve aynı zamanda Sadr İran ile ideolojik farklılığıdır. Bu durumun olması Sadr'ın Irak'ta saldırgan bir tutumda olan liderler arasında olmasında da etkilidir. Fırsat olarak elinde bulundurduğu bu güçle Şii kesiminin Sünnilerle yakınlaşmasını sağlamada etkili bir aktör olabilmesidir. Tehdit bakımından Maliki ile devam eden aralarındaki gerginliğin Irak siyasetinde kaos havası oluşturabileceği tehlikesidir. Tabii ki de bu durumdan Sadr tarafının siyasi bir endişesi olup olmadığını da gelecek zamanlarda yaşanan olaylar bizlere gösterecektir.

3.1.6.3. Ammar El-Hekim

Babası IYİK'in kurucularından Abdülaziz el-Hekim'dir. Babası ve Baas Partisi'nin baskıları sonrasında İran'a gitmek zorunda kalmıştır. Irak'ın işgali ile birlikte IYİK'in bölgede etkin olması için babası ve kendisi çalışmalarda bulunmuştur. Bunlar arasında el-Hekim vakfı ilk sırada yer alır. 2009 yılında babasının ölümüyle birlikte IYİK liderliğine Ammar el-Hekim gelmiştir. Ammar el-Hekim siyasi olarak Irak içerisinde Şii, Sünni ve Kürt bölgelerinden oluşan federe bir sistemi savunmuştur (Sandıklı vd. 2013: 3). Ancak 2010 yılında Kerkük hakkındaki sözleri bu görüşünün yerine birlik içerisinde bir Irak düşüncesine döndüğünü göstermektedir. Ayrıca Irak'taki meselelerin çözümünde İran ve diğer

devletlerin desteğinin önemli olduğunun vurgusunu da yapmıştır. 2010 seçimlerinde meclis içerisinde 70 sandalye kazanarak, en çok oy olan üçüncü parti olmuştur (Baştürk vd. 2013: 70-72).

Ammar el-Hekim hakkında verilen bu bilgilerden hareketle, Irak içerisinde başlarda federatif bir yönetimi destekleyen siyasi görüşten, zamanla bunun yerine tek bir bütün Irak düşüncesine doğru kayış yaşamıştır. Ammar el-Hekim İran destekli bir yapıda bulunan IYİK içerisinde İran'ın önemini vurgulayarak dış destek konusuna da sıcak bakan bir din adamıdır. Ammar el-Hekim'in 2009 yılına kadar sürekli devam ettirdiği ilmi faaliyetleri yanında, bu tarihten sonra değişen fonksiyonuyla Irak siyasetinde din adamlarının siyasi etkisinin bulunduğunun bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir. Ammar el-Hekim 24 Temmuz 2017 tarihinde beklenmedik bir hamle yaparak, Ulusal Hikmet Akımı adındaki partiyi kurduğunu ilan etmiştir.

El-Hekim'in lideri olduğu IYİK'in köklü bir parti geleneği ve babası sayesinde kazandığı saygınlı önemli, Ancak elinde bulundurduğu bu gücü yeni kurmuş olduğu Ulusal Hikmet Akımı adındaki partiyle zayıflatma ihtimalide yok değildir. Dikkat edinmesi gereken en mühim husus ise 2011 yılından sonra Bedir Tugaylarından ayrılan grupların oluşmasıyla, parti içerisinde oldukça güç kaybetmiştir. Özellikle yaşanan bu ayrılıklar, Irak içerisindeki kargaşa ortamının artmasıyla da bizzat görülmüştür. Dolayısıyla IYİK'in, Irak siyasetinde diğer Şii gruplarını bir çatı altında toplamak için yapacağı girişimler, kendisinin Şiiler arasında en önemli siyasetçilerden birisi olmasını sağlayabilecektir. Diğer yandan, Irak siyasetinde kendisine karşı Bedir Tugayları yanında birçok Şii grubunun karşı olabileceği tehlikesi de mevcuttur. Buna ilaveten Ammar el-Hekim'in söylemlerinde İran'ın, Irak içişlerine karışmasında bir mani olmadığı düşüncesinin sergilenmesi, Irak siyasetindeki ideolojik ve milliyetçi Şii din adamları tarafından olumsuz karşılanarak, el-Hekim'i hedef alacak girişimlerde bulunabilmesinden kaynaklanabilir.

3.1.6.4. Şeyh Ahmed Abdulğafur El-Samarrai

1955 yılında Samarra'da dünyaya gelen Şeyh Ahmed Abdulğafur el-Samarrai, 2003 yılında Irak'ın işgali ile birlikte Sünni kesiminin haklarını savunmak ve desteklemek için kurulan Müslüman Âlimler Heyeti'nde (MAH) Irak'ın işgali sonrası 64 Sünni adamıyla birlikte bir fetva yayınlamıştır. Bu fetvanın amacı Sünnilerin Irak ordusu içerisinde güvenlik güçlerine katılması için teşvik edilmesidir. Ancak MAH Başkanı Haris el-Dari bu anlaşmayı imzalamamış ve heyet Abdulğafur el-Samarrai'yi bu konuda eleştirmiştir. Bunun sonrasında el-Samarrai MAH'ten ayrılmıştır. 2004 yılında Irak Sünni Vakfı (ISV) , Genel Müdürlüğüne atanmıştır. 2005 yılında da Divan Başkanı olmuştur. Şeyh Ahmed Abdulğafur el-Samarrai Saddam döneminde Şiilere olan kışkırtıcı sözleri ve işgal sırasında Saddam'ın tarafını tutan bir görüşten, işgal sonrası Şiilerin üstünlüğüne karşı olmakla birlikte onlar ile işbirliğine gitme düşüncesine yönelmiştir. Bu düşünceyi savunmasında Irak'taki El-Kaide yapılanmasını bitirme düşüncesi önemli etken olmuştur. 2007 yılında el-Samarrai'nin Maliki'ye karşı eleştirel sözler üzerine, Maliki el-Samarrrai'nin ISV başkanlığından azl edildiğini söylemiştir. El-Samarrai Maliki'nin bu yetkisinin Anayasa'da olmadığını söylemesi ile başlayan tartışma, el-Samarrai'nin göreve tekrar getirilmesiyle son bulmuştur. El-Samarrai 2009 yılında Irak Misak Topluluğu (IMT)'nu kurarak Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında son verilmesi amacı güttüğünü belirtmiştir. 2010 yılındaki seçimlerde Şii kökenli Cevad el-Bulani'nin dâhil olduğu Irak'ın Birliği İttifakına katılmıştır. Mecliste 4 sandalye kazanmıştır. 2011 yılında yaşanan 50 kişinin yaralandığı ve 29 kişinin öldüğü El Kaide'nin intihar saldırısında el-Samarrai'de vardır. El-Samarrai olaydan sonra El-Kaide'yi eleştiren açıklamalarda bulunmuştur (Baştürk vd. 2013: 632-634).

Şeyh Ahmed Abdulğafur el-Samarrai hakkındaki bu bilgilerden hareketle Irak'ta 2003 sonrası Sünni kesimin haklarını korumak amacıyla kurulan örgütlenmelere yardımcı olduğu, aynı zamanda Sünni kesimler içerisinde yayılmaya başlayan terör örgütü El-Kaide'ye karşı mücadele edilmesi gerektiği savunan bir amacı olduğu ortaya çıkmıştır. 2007 yılından sonra Irak siyasetinde

Maliki'ye olan eleştirileri ile Şii iktidarının öfkesini kazansa da daha sonra iyi ilişkiler kurulmaya çalışmışlardır. Dahası 2003 sonrasın Irak'taki Şii din adamları yanında, Sünni din adamalarının da etkin olarak siyasi çalışmalara giriştiğine bir örnek isim olarak el-Samarrai gösterilebilir.

3.1.6.5. Şeyh Haris Ed-Dari

1941 yılında Irak'ın Anbar şehrinde doğan Şeyh Haris Ed-Dari, 2003 yılında kurulan MAH'nin başkanıdır. Irak'ın işgalinin sonrasında ABD'nin ne zaman geri çekileceği süresinin belli olmamasından dolayı, buna karşı direnişin haklı olduğunu söylemiştir. 2006 yılında Irak içerisinde terörü tırmandıracak faaliyetlerden bulunduğu gerekçesiyle Ed-Dari' nin hakkında tutuklanma kararı çıkarılmıştır. Bu televizyon ve radyolarda bildirilmiştir. Bu karar İİP, Sünni kesimler ve Şii tarafsız durumda olan çevrelerce eleştirilmiştir. Ed-Dari, Maliki'yi diktatör ve Irak siyasetinde oligarşik bir yapı oluşturmakla suçlamıştır. Ayrıca Maliki'nin İran ve ABD çıkarlarını gözeterek, Şii ve Sünni kesimlerin istekleri doğrultusunda hareket etmediğini de savunmaktadır. 2005 Anayasa'sında yer alan federatif yönetim içerisinde bulunan BKY'nin Irak'ın bütünlüğüne ve huzuruna yarar sağlamadığını da belirtmektedir (Baştürk vd. 2013: 168-169) .

Şeyh Haris Ed-Dari'nin bir din adamı olarak yaptıklarından hareketle, ilk olarak Irak içerisinde dış güçlerin etkisinin kırılması gerektiği savunmuştur. Bunun için gerekli olan şeyleri söylemlerinde dile getirmiştir. Irak siyasetinde gözle görülür bir Şii-Sünni çatışmasının yaşandığı söyleyerek, bunun giderilmesi için bizzat iktidar tarafından gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini savunmuştur. ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında oluşan durumun, Irak'ın geleceğine büyük bir darbe vurduğunu da vurgulamıştır. Kendisinin Irak içerisinde saygın bir şekilde anıldığı da hayat yaşantısında geçirdiklerine bakıldığında görülmektedir.

Bunlardan hareketle Sünni din adamları, Irak içerisindeki Şii-Sünni çatışmasında, din adamlarının elinde bulundurdukları güçlü potansiyel bir Sünni kesim ve bu kesim ile yakından ilişkileridir. Bunun örneği 2013 yılında Anbar

krizinde Sünni kesime protestolarda verdikleri fetvalarda görülebilir. Fakat diğer taraftan ise Sünni din adamlarının, Şii din adamları kadar Irak siyasetinde etkili olamamalardır ve bunun temel sebebi Sünni din adamları devlet tarafından korunurken Şii din adamları ise siyaset içerisindeki devlet adamlarını tayin edebilecek kadar büyük bir statüye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Tabii ki bunun olmasında Irak'ın mevcut nüfus yapısında mezhepsel olarak Şii kesiminin çoğunlukta bulunması ve İran'ın bu Şii kesime verdiği desteğinde önemli bir etkisi vardır. Dolayısıyla Sünni kesim Irak siyasetinde ittifaklar kurarak Sünni kesimin gücünü arttırabilme ve Kuracağı ittifakların ilk olarak siyasi alanda gelişip daha sonrasında kamuoyuna etki etmesi iyi bir metot olarak görülebilir. Öbür taraftan Şii devlet adamlarından bir kısmına karşı aldıkları tavırlar, hem Şii hem de Sünni kesimden din adamlarının birbirleriyle diyalog halinde olması, siyasi, kutuplaştırıcı ve kin dolu dil kullanmaktansa birleştirici, uzlaştırıcı ve dini bir dille yaklaşmaları, Şii-Sünni çatışmasında önemli bir mesafe kat edilmesi adına mühim bir adım olacaktır.

3.1.6.6. Diğerleri

Irak Siyasetinde bu anlatılanların dışında rolleri diğerleri kadar etkin olarak görülmeyen din adamları da bulunmaktadır. Bunlar arasında Şeyh Muhammed Cevad Şehristani, Seyyid Ahmed Safî, Halil İbrahim Hammudi el-Samarrai yer almaktadır.

3.1.7. Medya

Medya, 20. Yüzyılda kitle iletişim araçları ile daha da önem kazanan bir alan haline gelmiştir. Sektörün önem kazanmasında siyasetçilerin de önemi büyüktür. Siyasiler medyanın haberler ile olan çalışmalarından değil, bunun toplumda nasıl yankı bulduğu açısından olaylara yaklaşmıştır. Böylece medya milyonlarca dolar yatırım yapılan bir sektör haline gelmiştir. Siyasi partiler, din ve devlet adamları medyayı, kendilerine güçlü bir imaj yaratmak için kullanırken, şirketler, terör örgütleri de bunu finansman ve eleman kazanmak için araç görmüşlerdir.

Irak içerisinde yaşanan Şii-Sünni çatışmasında da medyanın etkisi oldukça büyüktür[144]. Özellikle Irak'taki medyanın siyasi kaynaklı bir tutum izlemesi de ekonomik gereksinime ihtiyaç duyması önemli bir noktadır. Bunu destekleyecek bir veri olan, Özel Televizyon İstasyonu'nun araştırmalarına göre bir uydu kanalın kurulabilmesi için gereken sermayenin ortalama 15 milyon dolar olması bunun en açık delilidir (El-Mamuri; 2014). Diğer taraftan bu medya şirketlerinin finansal desteğinin sağlayan güçlerin Irak içerisinde bulunan siyasi partiler ve zengin iş adamları temelli olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Yani "Medyanın gücü yok, gücün medyası vardır"[145].

Saddam iktidarının devrilmesiyle birlikte medya kanalları sayısında bir artış görülmüştür. Hatta bu artış kontrol edilemeyecek bir medya denetiminin oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Çünkü son yıllarda Irak'ta yaklaşık 30'dan fazla uydu kanalı bulunmaktadır (El-Mamuri, 2014). Ve bu denli yüksek miktardan dolayı Irak Medya İletişim Komisyonu (IMİK)'nun bu kanalları denetlemekte yetersiz kalmaktadır. Bu çerçevede, olaya bakacak olursak Saddam döneminde gelişmeyen medyanın aslında, medya ve siyaset ilişkisinin iç içe olduğunu gösterir. Çünkü medyanın gelişmesi ve sayısının artması siyasetin karşısına bir güç olarak doğmasına neden olabilmektedir. Örnek olarak 2003 sonrası ortaya çıkan TV, radyo ve gazetelerdeki artış toplumda yeni siyasi toplulukların oluşmasına da etki etmiştir. Bu da görüleceği üzere medya aracılığı ile gerçekleşmiştir. Saddam'ın düşüncesinde de tek kutuplu oluşumu desteklemesi ve medyayı kullanarak buna ulaşma çabası, medya-siyaset ilişkisine başka bir delildir.

2003 sonrası dönemde Irak medyası Şii, Sünni ve Kürt terimlerinin beraberlik amacı altında kanallara yansıtılmıştır. Ancak devam eden süreçte ise

[144] Dünyada mezhepçiliğin etkisi ABD medyasında da yer almıştır. ABD içerisinde bu olay dinin yayılması amacıyla yapılmıştır. Ortadoğu içerisinde ise medya siyasiler üzerinden kendi güçlerini göstermeleri için kullanılmıştır. Bu güç gösterisinde medya içerisinde mezhepçilik kendisini belirgin şekilde göstermiştir. Bkz. El-Hurub, Kalid (2014). *Mezhepsel Medya ve Kalanını İmha Etme*, http://www.alhayat.com/m/opinion/2428795#sthash.tUrYW5vA.dpbs, Erişim Tarihi: 03.04.2017.

[145] Özel, İsmet (1995) Neyi Kaybettiğini Hatırla, İstanbul: İklim Yayınları, 38.

her kanalın kendi ideolojisi doğrultusunda bu terimleri kullanması toplumsal ayrışmanın başlamasına da neden olmuştur (Al-Mashari, 2007: 5).

Irak'ın işgali sonrası üç çeşit medya belirgin şekilde görülmeye başlamıştır. Bunlar devlet medyası, parti medyası ve bağımsız medyadır.[146] Devlet medyası, devlet tarafından finanse edilen ve devletin siyaseti üzerine programlar düzenleyen medya kuruluşlarından oluşur. Parti medyası, siyasi blok ve partiler tarafından beslenen medya kuruluşlarıdır. Bunlar kendilerini finanse eden gruba göre yayın programları düzenleyerek ideolojilerini halka benimsetmeyi amaç edinmişlerdir. Bağımsız medya ise, kendilerini bağımsız olarak ifade eden medya kuruluşların bulunduğu gruptur. Ancak ne kadar bağımsız olduklarını söyleseler de, finansal ve diğer destekleri alamadan yayın hayatını sürdüremeyecekleri bir gerçektir. Bundan dolayı kendilerini bu grupta sayan medya kuruluşlarının basın özgürlüğünün olmadığı açıktır (El-Beyati, 2015).

2003 Irak'ın İşgali ile birlikte ortaya çıkan TV knalları olarak; El-Irakiyye, El-Rıyadıyye, El-Furkan, El-Hurra Irak TV, Biladi, Afak, Bağdad, El-Babiliyye, El-Bağdadiyye, El-Sumerriye, El-Şerkıyye, Türkmeneli TV gibi pek çok yayın kuruluşu vardır (Baştürk vd. 2013).

2003 Irak'ın işgalinden sonra, Irak medyasının yön ve fonksiyonu da değişmiştir. Şöyle ki; Saddam döneminde medya Pan-Arabizm üzerinden yayın politikası yürütürken, 2003 sonrası İslami inanç (genellikle Şii-Sünni ayrımı) ve etnik anlamda (Arap, Kürt ve Türkmen ırkçılığı) olayları ilk sıraya koymuştur. Böylece Saddam dönemi olan Arap Birliği düşüncesi de medya faktörü ile kesintiye uğratılmıştır. 2003 sonrasında IMİK tarafından yaklaşık 15 ülkenin yayını askıya alınmıştır. Bağdat, eş-Şarkiyye News, el-Babiliyye, Salahaddin, et-Tahir, el-Felluce, el-Garbiyye, bunlar arasındadır. Askıya alınan 15 kanaldan ikisi olan Anvar 2 ve bir Şii kanalı daha sonra yayın hayatına devam etse de diğer

[146] Çalışma içerisindeki Irak Medyası yanında sosyal medya da önemli bir faktördür. Çatışma açısından Twitter, Facebook, Youtube ve diğer sosyal paylaşım siteleri önemlidir. Şii ve Sünni mezhebine mensup kimselerin sosyal medya üzerinde yaptıkları paylaşımlar. Şii-Sünni çatışmasını zaman zaman alevlendirecek duruma da gelmektedir.

kanal sonlandırılmıştır. Bunların kapatılmasındaki gerekçe mezhepçilik tartışmalarına etki ettiği iddiasıdır. Burada dikkat edilecek nokta ise siyasetin çifte standartlığı varlığının delili olarak Anvar 2 kanalıdır. Çünkü Anvar 2 Maliki'yi eleştiren bir Şii kanalıdır (el-Mamuri: 2014). Yani diğer 13 kanalın Sünni kaynaklı olduğu ve bu sebeple kapatıldığı açıktır. Bu da bir Şii-Sünni çatışmasının yaşandığının somut örneğidir. Ayrıca siyasetin medyaya etkisinin de göstergesidir.

Irak medyası için 2003 yılında yapılan düzenlenmelerde Şii-Sünni çatışmasında örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki; 2003 sonrasında Irak'ta kurulan el-Irakiyye devletin resmi medya kuruluşu olmasına rağmen, iktidar propagandası yapan bir yol izlemiştir. Bu nedenle Irak'ın geneline hitap ettiğini savunan düşüncesini zayıflatmıştır. Bu örnekte görüleceği üzere Irak medyası Şii-Sünni çatışmasını azaltması gerekirken, bilakis bunu tam tersi bir durum yaratmıştır (El-Fellahi, 2015).

Irak medyası yayınladığı programlarla, Irak toplumunun olaylara bakış açısını kısıtlamıştır. Medyada Şii ve Sünni tarafları arasındaki tartışmalarda birbirine karşı suçlama, aşağılayıcı ve kışkırtıcı ifadeler kullanmaktadır. Bunlar içerisinde "Sufi-Safevi, Rafizi-Navasıp" vb. ifadeler yer almaktadır (El-Beyati, 2015).

Genel olarak bakıldığında Irak medyasında her türlü siyasi, dini ve etnik grubun kontrolünde planlı bir şekilde programlar yayınlanmaktadır. Bu yayınlar devlet ve toplumun çıkarına da zaman zaman ters düşmektedir. Dini grupların elindeki medya, devamlı olarak mezhepçilik ve şiddeti tahrik etmeye çalışmaktadır. Genellikle bu durum, partici ve dini medyaların sıklıkla din adamlarına yer vererek, mezhep ve din siyaseti üzerinde tartışma programlarını sürmektedir (El-Beyati, 2015).

Aslında, çoğu kez istatistikler değerli ve açıklayıcı anlamlar ifade eder, El-Meselle'nin yaptığı araştırmaya göre; medyanın toplumdaki şiddetin beslenmesi ile ilgili anketinde, 544 kişinin yüzde 93'ü medyanın şiddete etkisinin var

olduğunu söylemiştir (El-Mamuri, 2014). Bu da Irak toplumu tarafından medyanın ne kadar olumsuz etkisinin olduğu bilincinin göstergesidir.

Medyanın bir diğer negatif etkileri bağlamında, bu durumun yaşanmaması için gerekenlerden birinin, siyasilerin olabildiğince medyanın faaliyetlerinde etkisini hissettirmemesidir. Irak medyası; Mezhepçilik, etnik ayırımcılık gibi politikalara destek vermemelidir. Bunun yanında Irak medyasının milli kimliğini vurgulaması gerekir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bu milli kimliğin ayrıştırıcı değil, bütünleştirici olmasıdır. Anayasa da medyanın denetlemesi için yeni yasalar konulmalı, Irak medya kuruluşlarındaki finansmanlarının resmiyeti belirlenmelidir (El-Mamuri, 2014).

Bu anlatılanlardan hareketle, Irak içerisinde Şii-Sünni çatışmasında medyanın rolü açık bir şekilde göz önünde bulunmaktadır. Medyanın bunu kazanmasında, siyasi, dini ve etnik çevrelerin yardımları olmuştur. Bunların kendi aralarında giriştikleri güç çekişmelerini halka yaymak için, medyayı araç olarak kullanmıştır. Medya böylece Irak içerisinde kendisine en çok yatırım yapılan bir sektör haline gelmiştir. Aynı zamanda Şii-Sünni çatışmasını gözler önüne sermiştir. Irak medyası içerisinde siyasetçilerin, din adamlarının propagandası yapılarak, gerçek sorunlar göz ardı etmiştir. Medya aynı zamanda mikro mezhepçiliğinde gelişmesini sağlayacak adımlar atmıştır. Çünkü Irak ve birçok Ortadoğu ülkesinde olan etnik ve mezhepsel kesimler özel TV kanalları aracılığıyla kendi propagandalarını rahatlıkla sürdürebilecekleri bir alan oluşturmuştur.

Irak'taki medyanın mevcut kötü gidişatının değişmesi için bir takım yollar izlenmelidir ve bunun içinde medyaya önemli görev düşmektedir. Öncelikle, IMİK'in bağımsız ve güçlü bir yapıya kavuşturulmalıdır. Medyanın bu zamana kadar devam eden olumsuz işlevini terk etmesi gereklidir. Siyaset ve din adamlarının, dini istismar etmeyeceğini söylese bile, bundan vazgeçemez. Bundan dolayı medya dini istismar etmeye çalışan kişi, grup, parti ve kurum programlardan uzak durmalıdır. Bu kurala uymayan kuruluşlara IMİK'e

tarafından ağır ekonomik yaptırımlar uygulanmalı akabinde devam eden süreçte bunun tekrarı üzerine toplumda ayrımcılığa dair herhangi bir delil bulunursa derhal kapatılmasıyla sonuçlanmalıdır. Burada dikkat edilecek nokta, bu uygulamaların yapılması durumunda, Şii-Sünni çatışmasının biteceği değil, sadece Irak içerisinde bir kısım sorunlara çözüm olarak görülebileceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda Irak medyasında gösterilen ve yurt dışında merkezi şubeleri bulunan basın kuruluşları (El-Şerkıyye) da, Şii-Sünni çatışmasında etki göstermiştir. Bunlar içinde yapılması gereken de, Uluslararası anlaşmalar ile Irak içerisindeki medya kuruluşlarının samimi bir şekilde Irak'ın bütünlüğüne zarar vermeyecek konuları ele almasıdır. Dolayısıyla medya organı uzun tarihten beri siyasetçilerin politikalarını benimsetmek için yeni bir fenomene olmadığı aşikârdır.

3.1.8 Yerel Terör Örgütleri

Uluslararası ilişkiler içerisinde İkinci Dünya Savaşından sonra kendisini açık bir şekilde gösteren Terör[147], devlet veya devletlerin kendisini bir tehlike olarak gördüğü bir korku haline gelmiştir. Terörün bu denli korku ortamı oluşturmasında terör örgütlerinin[148] yaptığı eylemler etkili olmuştur. Irak içinde, Saddam hükümetinin devrilmesiyle de Irak devlet yapısı zayıflamasından dolayı meydana gelen güç boşluğu nedeniyle terör örgütlerinin uğrak noktası olmaya başlamıştır. Terör örgütleri bölgede yaşayan halkın hem can hem de mal güvenliğini tehlikeye sokacak bir hale gelmiştir. Hatta bu yerel terör örgütleri Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının düzeyinin yükselmesinde de epey etkili olmuştur.

---

[147] Latince "terrere" kökenli olan Terör kavramının Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde yıldırı anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Kalyoncu, Figen (2014). *Terörizmin Finansmanı: PKK, ETA VE IRA Terör Örgütlerinin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 7. Ayhan Halis (2015). Terör Kavramı, güvenlik Konseyi ve Genel Kurul Özelinde Birleşmiş Milletler'in 2001 Sonrası Terör Yaklaşımı. *Güvenlik Stratejileri*, (21), 120. Latincede de "Korkudan dehşete düşmeye neden olma" anlamına gelir. Bkz. Özerkmen, Necmettin (2004). Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 249.

[148] Terör örgütleri iki şekilde ele alınabilir. Bunlar Ulusal ve Küresel terör örgütleridir. Ulusal terör örgütlerinin amacı yeni bir devlet kurmak veya mevcut yönetimin yerine geçmektir. Küresel terör örgütleri ise devletlerin politikalarına güç kullanarak müdahale etmektedir. El-Kaide buna en yakın örnektir. Bkz. Ateş, Davut (2014). *Uluslararası Politika Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*. Bursa: Dora Yayınları, 137.

Irak içerisinde mevcut olan Şii nüfusunun çoğunlukta bulunması nedeniyle terör örgütlerine katılımda az sayıda Şii militanın olduğu görülür. Şiilerin Irak siyasetindeki amacı bu nedenle, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasını çıkarmaya çalışan terör örgütlerine karşı mücadele etmek olmuştur. Irak'ta yaşayan Sünni kesim ise azınlık durumunda yer almasından dolayı ve bölgedeki terör örgütlerinin kendilerine Saddam döneminde olduğu gibi yeniden Irak'ın siyasi yapısında etkin olarak rol alacağı vaatlerine güvenerek, terör örgütlerine katılımları gözlemlenmiştir.[149] Sünni kesimin tutumu, Uluslararası İlişkiler de hâkim olan realist bakışına göre uluslararası politikada "sert güce sahip olmayan tarafın yumuşak gücü de hiçbir anlam ifade etmeyecektir" anlayışını barındırmaktadır.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında göze çarpan terör örgütleri Selefilik anlayışını temel alan Sünni kesimlerin oluşturduğu el-Kaide[150]'nin uzantılarından beslenmektedir. Örgüt ilk olarak 2001 yılında Ebu Musab el-Zerkavi[151] tarafından

[149] Bu durumun vehametini gösteren bir kanıtta 2007 yılındaki BM raporuna göre Irak'ta 2003-2006 yılları arasında yaklaşık 1,7 milyon kişinin iç göç yaptığı tespitidir. Bu da aylık 50 bin civarında bir nüfusun iç göç yaptığı anlamını taşımaktadır. Bkz. Cordesman, Anthony(April 2, 2007). Iraq's Secterian and Ethnic Violence and Its Evolving Insurgency, Center for Strategic and International Studies Arleigh A. Burke Chair in Strategy, 4. Bu durum sadece Sünni ve Şii kesimler arasında değil diğer etnik ve mezhepsel gruplarda da görülmüştür. Burada bahsedilenler Kürtler, Türkmenler, diğer etnik ve mezhepsel azınlıklardır. Çünkü Şii-Sünni çatışması sadece iki grubun değil tüm Irak halkının yaşamını etkileyecek bir problem haline gelmiştir.

[150] El-Kaide'nin kelime anlamı ile ilgili birçok görüş vardır. Bunlardan bazıları Kamp ya da merkez alınan bir mekân, evin altındaki temel, ilke, kural, formül, üstür. 1980'ler'de Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrasında ABD'nin de destek verdiği el-Kaide'nin ilk bilinen lideri Usame Bin Ladin'dir. İslam'ı yaymak için kurulan terör örgütü halini almıştır. Bkz. Aktaş, Fatih (2010). *El Kaide Terör Örgütü ve Sakarya'da El Kaide Algılaması*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 21. 1998 yılında Usame Bin Ladin El-Kaide'nin düşmanının ABD ve Batı ülkeleri olduğu deklarasyonunu yayınlayarak dikkat çekmiştir. Bkz. Doğan, Sercan (2010). *Al-Qeada After 2001 With Regard to Its Strategy*, Master Thesis, Bilkent University Department of International Relations, 39.

[151] 1966 yılında Ürdün'de doğan Selefi Düşüncede olan ve Afganistan, İran, Irak, Ürdün gibi bölgelerde el-Kaide için görev yapan örgüt lideridir. Usame Bin Ladin ile Zerkavi arasındaki görüş ayrılıkları dikkat çekicidir. Ladin milis güçlerine destek vererek ABD'ye karşı savaşılması gerektiğini savunurken, Zerkavi Ortadoğu'daki düşmanlarına karşı savaşılması gerektiğini savunmuştur. Zerkavi'nin fikirlerinde Şiilere karşı düşmanca tavırlarının bulunması, dahası, Irak'taki mezhepsel iç savaşın oluşmasında önemli bir etkendir. Zerkavi'nin stratejisinin merhaleleri de, ABD'yle silahlı mücadele, Iraklı güvenlik güçlerini zayıflatmak, ülkedeki ekonomik kalkınmaya engel olmak ve Şii-Sünni çatışması yaratmaktır. Bkz. Ferhat, Beşiroğlu, Ferhat (8 Şubat-2014). *Irak'ta Suudi-İran Savaşı*. http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/02/08/7420/irakta-suudi-iran-savasi, Erişim Tarihi: 25.04.2017, 4.

"Tevhid ve Cihad Örgütü" (TCÖ)[152] adı altında kurulmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014a: 116). TCÖ, ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte doğan güç boşluğunda, kendisine yer kazanmak amacı gütmüştür. Bundan dolayı da Irak içerisinde ABD güçlerine karşı direnmek amacıyla Sünni grupları kendi etrafında toplamaya çalışmıştır. Zerkavi, 2004 yılında Sünni grupların içerisine katılımı ile büyüyen örgüt adını İki nehir arası el-Kaide'ye (İEK) dönüştürmüştür (Clarion Project, 2015: 8). İEK, 2006 yılına kadar ABD işgalinde ve Irak ordusunun elinde bulundurduğu ve Sünnilerin yoğunlukta olduğu Irak'ın batısında kontrolü kendi eline geçirmiştir (Acun; 2014a: 2). Zerkavi 2006 yılında ABD güçlerinin düzenlediği operasyonda öldürülmüştür (Blanchard ve Humud, 2016: 17). 2006 yılından sonra İEK liderliğine geçen Ebu Hamza el-Muhacir İEK'nin adını Irak İslam Devleti (IİD) olarak değiştirerek örgütün yeni bir formata girmesini sağlamaya çalışmıştır. 2007-2010 yılları arasında Şii-Sünni çatışmasının en kanlı dönemi olsa da, IİD kendi içerisinde güç kaybetmeye başlamıştır. 2011 yılına gelindiğinde ise Ebu Bekir el-Bağdadi tarafından örgütün adı Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)[153] ilan edilmiştir (Acun 2014a: 2-3). Günümüzde de faaliyetlerine devam eden IŞİD terör örgütü, Sünni kesimin haklarını koruduğunu savunmaktadır. IŞİD'in Irak'taki Şii-Sünni çatışmasına etkileri yanında küresel olarak etkileri de yok değildir. Bu konu çalışmanın gereği olarak dış aktörler içerisinde daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Şii-Sünni çatışmasında, terör örgütleri Irak'taki önemli olaylar içerisinde de kendine faaliyet alanı yaratmaya çalışmaktadırlar. Örnek olarak Tarık el-Haşimi'nin Irak'taki terör örgütleri ile ilişkisinin varlığı sebebiyle hakkında verilen idam kararı, Rafi el-İsavi'nin de terör örgütü ile ilişkisinin olduğu gerekçesiyle gözaltına alınmak istemesi. Bunun sonucunda korumalarını tutuklanmasının ardından, Sünni grupların yaklaşık 1 yıl Irak'ın Anbar ve diğer

[152] 1999 yılında, Ebu Musab el-Zerkavi tarafından kurulmuştur. Gürler, Recep Tayyip, Özdemir Ömer Behram (2014b) . "Tevhid ve Cihad Örgütü'nden "İslam Devleti" ne. *SETA Perspektif*, (60), 1-2.

[153] Örgütün adında geçen Şam kelimesi, Suriye, Ürdün İsrail, Lübnan topraklarını içeren tarihsel Suriye topraklarının (Levant) ifadesidir. Bkz. Beşiroğlu, Ferhat (8 Şubat-2014). *Irak'ta Suudi-İran Savaşı*. http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/02/08/7420/irakta-suudi-iran-savasi, Erişim Tarihi: 25.04.2017, 4.

şehirlerde (Sünni Çoğunluğunun olduğu) gösteriler düzenlemesinde IŞİD'in de yer aldığı görülmesidir. (Muhammed, 2015).

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında terör örgütleri bağlamında yapılabilecek tespitlere gelindiğinde; genellikle Sünni kesimden ve Selefi düşüncesine mensup olan ve Saddam döneminde yüksek pozisyon ve ayrıcalıklarının olup 2003 sonra tüm bunları kayıp eden kişileri kullanmaktadırlar. Irak içerisinde Sünniler, Şiilere nispeten azınlık olduklarını ve kendi haklarını silahlı mücadele ile sağlamanın gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Sonuç olarak yerel terör örgütleri yaptığı eylemler ile Irak toplumunun bölünmesine neden olmaktadır. Bu sebeple Irak'ta başta Şii-Sünni çatışması olmak üzere yerel terör örgütlerinin birçok olumsuz etkileri olmuştur.

3.1.9. ABD'nin Irak İşgali Sonrası Yapılan Düzenlemeler

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasındaki aktörleri daha iyi anlamak ve yorumlamak için 2003 sonrası duruma da kısaca göz atmak da yarar vardır. Böylece 2003 sonrası yaşanılan durumlarda iç ve dış aktörlerin tarihsel süreçte nasıl bir strateji izlediğinin görülmesini sağlayacaktır.

Irak'ın işgali ile beraber ülkede yeni oluşacak düzenin nasıl olacağı ve işleyeceği sorusu akıllara gelmiştir. Bu konuda 16 Nisan 2003 tarihinde ABD Komutanı General Tommy Franks yaptığı duyuruda, Irak Geçici Yönetim Koalisyonu'nu (IGYK)[154] kurduğunu ve Baas Partisinin kaldırdığını açıklayarak gidişatın ne olduğu hakkında bilgi vermiştir. Franks'in duyurusundan üç hafta sonra Paul Bremer IGYK başkanlığına getirilmiştir (Dobbins, 2009: 11). Özellikle Bremer Irak için yapılan düzenlemelerde kendini tam olarak göstermiştir. Buna ilk olarak Irak ordusunun tasfiyesi ve Baas Partisinin hükümet bakanlıklarının siyasi hayatına son verilmesi uygulamalarının Bremer'in verdiği kararlar sonrası gerçekleşmesidir. Ayrıca Bremer Irak içerisinde 85.000'e yakın aktif Baas Partisi üyesinin bulunduğu görüşündeydi (Pfiffner, 2010: 78).

[154] Convasional Provisional Authority.

Bremer'in yaptığı Baas Partisi ve Irak ordusunun tasfiyesi, aynı zamanda, ABD'nin Irak'ın işgali sonrası kendisi ile işbirliği yapabilecek Şii ve Kürt kesimlerine sempati kazanma amacında yapılan bir girişim niteliği de taşımaktadır. Bremer'in uygulamalarından Baas Partisi ve Irak ordusunun tasfiyesini başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok körfez ülkeleri tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan "Irak'ta istikrarın sağlanmasını istiyoruz" diyerek ABD'ye karşı bir tavrının olduğunu göstermiştir (Mcmillan, 2006: 9).

13 Temmuz 2003'te Irak Geçici Hükümet Konseyi (IGHK) kurulmuştur (Public Policy, 2004: 15) Bu Konsey Irak'ın etnik ve mezhepsel ayrım yapılarak siyasi yapısının tahsis edilmesini sağlamıştır. IGHK, Baas Partisine muhalif, Şii, Sünni, Kürt, Türkmen ve diğer azınlık gruplarından olan 25 milletvekilinden oluşmuştur. Bu konseyde 12 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen, 1 Hristiyan kesimin temsilcileri ve 1 başkan konseyin yapısında yer almıştır (Dağ, 2015: 9).[155] Saddam döneminde nüfusun yüzde 60'nı oluşturan Şiiler IGHK'nin kurulması ile birlikte, Saddam zamanında üstün olan Sünnileri siyasette azınlık duruma getirmiştir (Revenue Watch, t.y.: 2).

Görüleceği üzere Irak'ta etnik ve mezhepsel yapı ABD tarafından kullanılmak istenmiştir. ABD'nin bu yeni düzenine karşı olanlar Mehdi Ordusu ve Sünni direnişçi gruplar olmuştur. Böylece ABD aslında istediği mezhep siyasetinin etkilerini görmeye başlamıştır. Ayrıca Irak'ın işgali sonrası Şiilerin siyasi yapıda güç kazanmasında da ABD'nin etkisi görülmektedir. Bunun olmasında Irak'ın işgali sonrasında Şiilerin ABD hükümeti ile görüşmelerinde, Saddam dönemine kadar ezildiklerini ve ABD'nin yaptığı bu müdahale ile Şiilerin Irak'taki kaderini değiştirebileceğini söylemeleri etkili görülebilir. Ancak bu tez 2006 yılındaki ABD'nin Blood Borders planlarının açığa çıkmasından sonra çürümüştür.

---

[155] Bu durumun bir benzeri de 1932'den beri devam eden nüfus potansiyeli temel alınarak yapılan Fransa'nın Lübnan'da uygulamaya koyduğu siyasi yapıdır. Buna göre; Lübnan'da Cumhurbaşkanının Marunî, Başbakanın Sünni ve Meclis başkanının Şii olmasına karar verilmiştir. Bkz. Kaya, Tuğba (3 Aralık 2013). *Lübnan'ın Mezhepsel Yapısı ve Ortadoğu Politikalarına Etkileri*. http://akademikperspektif.com/2013/12/03/lubnanin-mezhepsel-yapisi-ve-ortadogu-politikalarina-etkileri/, Erişim Tarihi: 24.06.2017.

1 Nisan 2004 tarihinde Bremer, Irak polis teşkilatına IGYK'nin, Irak'ın yeniden inşası için yapılacak olan yeni düzenlemeleri ve görevlerini açıklamıştır (SSCNET, 2004). Bremer'in bunu yapmasında Irak'ta "hükümet içinde hükümet" kurmak düşüncesinin etkili olduğu görülür. Bunu destekleyici bir örnek, Bremer Irak işgalinin yaşandığı andan itibaren bölgede tek güç olmak için Geçici Irak Koalisyonu içerisinde birçok ABD'li personeli göreve getirmesidir (Jawad, 2013: 8) Diğer taraftan ABD Irak'ın işgalinden sonra üçgen diplomasi yapma eğilimine de yönelmiştir. Bu üçgen içerisinde Şii, Sünni, Kürt grupları yer almıştır. Tabii ki de böyle bir kitle ile anlaşmanın zorluğunu bilen ABD, diplomasisini bu kesimler içerisindeki partiler aracılığı ile yürütmeye çalışmıştır. Bu partiler arasında İDP, IYİK, KDP, KYB, önde gelenlerden olmuştur (Kubeysi, 2013: 8). Bahsi geçen partiler, Saddam rejiminde gerek yerel gerekse uluslararası düzeyde faaliyete bulunan yaklaşık 25-55 yılık geçmişe sahip olan köklü partilerdir.

Irak'taki geçici hükümet için 28 Mayıs 2004 tarihindeki seçimler sonucu İyad Allavi geçici Başbakan olmuştur (Baştürk vd. 2013: 68). Irak Geçici Yönetimi (IGY) içerisinde 25 olan aday sayısı, 33'e yükseltilmiştir. Dağılımda 17 Şii, 7 Sünni, 7 Kürt, 1 Türkmen, 1 Hristiyan şeklinde olmuştur (Kubeysi, 2013: 10). Görüleceği üzere mecliste yine Şii yapılanmasının üstünlüğü sağlayacak durum teşkil etmiştir. Şiilere muhalif bütün grupların toplansa dahi kendi tasarılarını Şiilerin isteği olmadan bir şey ifade edemeyeceği görülmektedir. Bu durumu Sünni kesim, Irak'taki seçimler ve ardından yapılan yeni anayasa referandumu sırasında (2005) boykot etmiştir.

28 Haziran 2004 tarihinde Irak'taki seçimler sonucu Başbakanlık görevine gelen İyad Allavi'nin kurduğu hükümet IGYK tarafından tanınarak, Bremer ve diğer ABD yönetim güçlerinin görevi resmen sona ermiştir. Tabii ki sadece bu resmi olan bir açıklamadır. Bunu destekleyici durum olarak, ABD'nin Irak'ta 2010 yılına kadar her ne kadar yönetimde yer aldığı bir durum söz konusu olmasa

da, Irak içerisindeki operasyonlarda ve el-Kaide'ye karşı kurulan el- Sahva'da[156] ABD öncü kuvvetlerinin olmasıdır.

Seçimler sonucu başa gelen yapılanma da Sünnilerden Gazi Meşal Acil el-Yaver Cumhurbaşkanı, Şiilerden Allavi Başbakan, İbrahim el-Caferi Cumhurbaşkanı yardımcısı, Kürtlerin kanadından Barham Salih başbakan yardımcısı ve Hoşyar Zebari Dışişleri Bakanı olarak yer almıştır (İnat, 2010: 41-42).

2005 yılına gelindiğinde, Sünni direnişçilerin saldırıları arttırması ile birlikte Başbakan Allavi, 30 Ocak seçimleri hakkında bir demeç vermiştir. Bunun sonrasında ABD hükümeti tarihi belli olan seçimlerin her ihtimale karşı yapılacağını Allavi'ye bildirmiştir. Seçimler öncesinde Sünni kesim tarafında olan direnişçilerin bazılarının, Şii kesim tarafından kafası kesilmek suretiyle infaz edildiği olaylar yaşanmıştır. Seçim sırasında Irak içerisindeki çeşitli seçim büroları patlatılarak, halkın seçimlere katılması engellenmeye çalışılmıştır. Her şeye rağmen gerçekleşen 30 Ocak seçimleri, yaşanılan olaylar nedeniyle Sünni kesim tarafından eleştirilmesinin de etkisiyle, Türkiye'nin tarafından Irak'ta demokratik bir seçim gerçekleştirilmediğine yönelik eleştirilerine neden olmuştur (İnat, 2010: 45).

30 Ocak seçimleri hakkında verilen bilgilerden hareketle Şii-Sünni çatışmasını ateşleyecek bir sürecin oluşmasına etki etmiştir. Uluslararası ilişkiler açısından ABD-Irak-Türkiye ilişkilerinde Şii-Sünni çatışmasının etkisinden dolayı zaman zaman politik tutumları dalgalı bir hal almıştır.

30 Ocak seçimlerinin sonuçları 13 Şubat'ta açıklanmıştır. Birleşik Irak İttifakı seçimlerde 140 Sandalye kazanarak birinci sırayı elde etmiştir. Kürt İttifakı 75, Irak Ulusal Listesi 40, Iraklılar Partisi 6 sandalye kazanabilmiştir

[156] 2006 yılında ABD öncülüğünde Irak'taki önemli aşiretlerin el-Kaide terör örgütüne karşı oluşturduğu askeri güçtür. Bkz. Cigar, Norman (November-2014). *Tribal Militias: An Effective Tool TO Counter Al-Qaida And Its Affiliates?* Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 7.

(Katzman, 2006: 6)[157]. Devam eden süreçte Irak Anayasasının nasıl olacağı gündeme gelmiştir. 2005 Irak Anayasasının ele alınması, Şii-Sünni çatışmasında önemli bir basamak olmasından dolayı da önemli bir husustur. Bu nedenle 2005 Anayasasının Irak'taki Şii-Sünni çatışmasındaki etkisinin olup olmadığına bakmakta yarar vardır.

3.1.10. 2005 Anayasası

30 Ocak seçimlerinden sonra, ABD'nin, Irak'ın yeni düzeni için oluşmasını istediği anayasanın ne zaman, nasıl ve hangi maddeler içerisinde yer alacağı hakkında, Irak parlamentosunda görüş ayrılıkları kendisini göstermiştir. Özellikle ABD 30 Ocak seçimlerinde Sünni kesimin siyasal ve toplumsal olarak Irak içerisinde yaşadığı entegre problemini çözmek için girişimlerde bulunmuştur. ABD'nin bu girişimlerimin bir diğer amacı da Irak'taki demokrasinin sağlanmasında dünya kamuoyuna kendisinin uğraşları olduğunu imajını vermektir.

Yeni anayasanın hazırlanması için Irak Parlamentosunda Anayasa Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun 15 Ağustos tarihinde meclise sunduğu tasarı, özellikle Sünni Arapların tasarıya karşı çıkması nedeniyle 25 Ağustos'a kadar mecliste oylamaya sunulamamıştır. Sonuçta ret oyu alan tasarıdan haberi olan ABD başkanı Bush, Şiilerin bir kısım haklardan taviz vererek Sünni Arapların tasarıyı kabul etmesi çağrısında bulunmuştur. Sonuç olarak 28 Ağustos'ta Sünni Arapların yer almadığı, Şii, Kürt ve diğer kesimlerin katılımları ile yeni anayasa tasarısı imzalanmıştır. Anayasa referandumunun 15 Ekim'de yapılacağı kararı da alınmıştır. Sünni Arapların itirazlarının etkili olacağını düşünen parlamento mevcut seçim yasasındaki en az üç şehirden gelecek anayasaya ret çoğunluğunun çıkması sonucu, referandumun amacına ulaşmayacağı endişesiyle bu yasada değişikliğe gitmiştir. Başta BM olmak üzere ABD'de bunun seçimlere gölge düşüreceği gerekçesiyle eleştirmiştir. Bahis

[157] Ayrıntılı bilgi için bkz. http://fpc.state.gov/documents/organization/76838.pdf .

konusu değişikliğe uğrayan seçim yasası referandum öncesi eski halini alarak bu durum çözüme kavuşturulmuştur (İnat, 2010: 47-48).

15 Ekim tarihinde yapılan referandum sonrası Irak'ın yeni anayasası kabul edilmiştir. Şii-Sünni çatışmasının alevlenmesinde etkili olduğu düşünülen Anayasanın maddelerini değerlendirmekte yarar vardır.

2005 yılında Irak Anayasasının 2. Maddesine göre: "Irak Devleti'nin dini İslam'dır. B Bendinde ise Demokrasi ilkeleriyle çelişen yasa çıkarılmaz" (Iraq Nationality, t.y: 4; Jawad, 2013: 15) geçmektedir. Bu madde Irak'ın siyasal, toplumsal çerçevede İslam'ın rolünü göstermektedir. İslam'ın Irak'taki bütün insanları kapsayan bir yasama yetkisinin varlığını hissettirmektedir. B bendinde geçen demokrasi kavramı ise Irak'ta yaşayan İslam dinine mensup olmayan kesimlerin haklarının da koruma altında olduğunu açıklamaktadır.

Anayasasının 10. maddesinde; "Irak'taki kutsal yatırlar ve dini mekânlar, dini esaslar ve uygarlık eserleridir. Devlet bunların saygınlığını korur, buralarda dini ayinlerin özgür bir şekilde gerçekleşmesini sağlar" (Brown, 2005: 4) denilmektedir. Bakıldığında Şii, Sünni ve Müslüman olmayan kesimlerin din özgürlüğünün verildiği gözükmektedir. Ancak teoride doğru görünen bu madde, pratikte günümüzde dini faaliyetlerini gerçekleştirmek için Irak'a giden Müslümanların saldırıya uğrama olaylarına bakıldığında etkisiz kalmaktadır. Irak Anayasası'nın 41. maddesi de: "Iraklılar din, mezhep, inanç ya da tercihlerine göre kişisel durumlarına bağlılıklarında özgürdürler" (ORSAM, 2012: 14; BBC, t.y. 8) geçmektedir. Aynı zamanda 43. madde içerisinde A bendinde, Şiilerin Hz. Hüseyin için yapılan dini uygulamaları da buna ektir, denmesi, anayasa maddeleri içerisinde de bir tutarsızlık varlığının göstergesidir. 12. madde de yer Irak içerisindeki herkes kavramı, 43. madde de Şiileri vurgulayacak bazı yerlerde ifadesini içermesi bu duruma gösterilebilecek delillerden sadece bir tanesidir.[158].

[158]Bkz. UNESCO (t.y.). *Final Draft Iraqi Constitution*, http://portal.unesco.org/ci/fr/files/20704/11332732681iraqi_constitution_en.pdf/iraqi_constitution_en.pdf, Erişim Tarihi: 25.03.2017.

Anayasada eşitliği gösteren 14. Madde de: "Iraklılar cins, ırk, milliyet, köken, renk, din, mezhep, inanç, görüş, iktisadi veya sosyal statü ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşittirler" (Hakkı, 2007: 31; Iraq Nationality, t.y: 18; UNESCO, t.y: 5) ifadesi yer almaktadır. Bu maddeyi ele aldığımızda Irak içerisindeki çok çeşitli bir yapının varlığı sebebiyle ayrımcılığa anayasanın karşı çıktığı düşüncesi yatmaktadır. Söz konusu madde anayasanın Irak halkını bütünleştirmeye çalıştığını gösterir niteliktedir.

Anayasanın temel işlevi ise 109. Madde de geçmektedir. Bu madde: "Anayasa Federal otoritelere Irak'ın birliğini, bütünlüğünü, bağımsızlığını, egemenliğini ve demokratik düzeyini korumakla görevlendirir" (Hakkı, 2007: 68) ifadelerini içerir. Anayasanın temel işlevinin bu olmasına rağmen Irak içerisindeki yeni oluşan düzen içerisinde yaşanan çatışmaların olmasını engellemeyi başaramadığı görülür. Bunun sebebi, Anayasadaki maddelerin Irak içerisinde teorik ve pratik olarak tutarsızlık göstermesidir. Ayrıca Irak Anayasasının 89. Maddesinde yer alan yargının işlemesi konusunda birçok yargı mercisinin bulunması, Irak içerisinde adalet mekanizmasın da zayıflıklar olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, Anayasa içinde dini meselelerin yer alması veyahut din adamlarının yargı gibi hassas organların içinde bulunması, devletin bir kez daha dini istismar etmede açık bir şekilde hakka sahip olduğu göstermektedir. Bu durum da dolayısıyla farklı mezhepler arasında çatışmanın oluşması ve her geçen gün artmasını tetiklemektedir. Tabii ki gerek dini merasimler gerek dini gelenekler gerekse dini mukaddes yerlerin anılması, uygulanması ve korunması insanın en temel hakkı ve şarttır. Fakat direkt olarak devletin yasama, yürütme ve yargı sorumluluğuna, iki farklı diyanet işleri kurumu[159] yerine bu yetki tek, birleştirici ve bağımsız bir kuruma bırakılmalıdır.

[159] 2003 sonrası dönemden itibaren Şii-Sünni çatışmanın kanlı bir şekilde yaşanmasının en temel nedenlerden biri de, 2003'ten önce tek bir Diyanet İşleri varken, 2003 sonrasında iki farklı (Şii Diyanet Vakfı ve Sünni Diyanet Vakfı) ayrılmasıdır. Ve bu iki vakfın temel görevi tüm Müslümanları tek bir şemsiye altında toplaması gerekirken, sürekli birbirlerini suçlamaya, aşağılamaya, kin dolu söylemlerde bulunmaya ve sorunu daha da çözülmez hale getirmeye neden olmaktadırlar. Bunun sonucunda bahis konusu çatışmanın yaşamasından ve alevlenmesinden çirkin siyaset yapan iç-dış aktörlerin hedefini kolaylaştırmaktadır.

Bunlardan hareketle 2005 Irak Anayasası, 2003 Sonrası Irak'ın işgal için yapılan düzenlemeler içerisinde herkes tarafından kabul edilen bir durum oluşturmamıştır. Anayasa içerisinde yer alan tutarsızlıkları nedeniyle, Irak'taki bulunan siyasi ve dini grupların bir kısmı (özellikle Sünni kesimi) anayasayı boykot etmiştir. Bu durum günümüze kadar devam etmektedir. Bundan dolayı, Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasında 2005 Anayasasının yetersizliğinin rolü vardır. Bu sebeple kurucu ve katılımcı bir anayasanın hazırlanması, Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasının çözümü noktasında faydalı olabilecek adımlardan birisidir.

3.1.11. Maliki Dönemi

Sünni Arapları Irak siyasetinde etkisiz hale getirmeye çalışan Şii kesiminin 2006 yılında Nuri el-Maliki'nin Başbakan olması ile bunu gerçekleştirebilecekleri inancı daha etkin olmaya başlamıştır. Bunun yanında Maliki dönemi ile birlikte gelen bir Şii-Şii çatışmasının varlığı da görülmüştür. Bu durum Maliki'nin Başbakan olmasından sonra ilk olarak kendisine rakip olacak Şii kanattan kimseleri güçsüz duruma düşürme amacından dolayı yaşanmıştır. Bu doğrultu da Maliki, ilk olarak Irak'ın eski Başbakanı ve İDP'de güçlü bir yerde bulunan İbrahim el-Caferi'yi saf dışı bırakmaya çalışmıştır. Nitekim el-Caferi'nin 2008 yılında İDP'den ayrılması, Maliki'nin bu konudaki ilk başarısı olmuştur. Maliki, Irak siyasetinde yer alan Şii din ve devlet adamı Mukteda el-Sadr'a ve onun milis güçlerinden oluşan Mehdi ordusuna karşı da sert bir politika izlemiştir (Al-Qarawee, 2016: 2). Maliki 2008 yılında Mehdi Ordusuna ve diğer Şii milis güçlerine ağır bir darbe indirmiştir (U. Ulutaş ve Torlak, 2011: 25).

Maliki'nin Irak siyasetindeki bu ilk uygulamaları, Irak içerisinde tek güç olma niyetinin apaçık delilidir. Bunun yanı sıra Irak'taki Şii-Şii çatışması Irak halkının bütünleşmesi için gereken koşullarında gecikmesine neden olan sebeplerden birisi olmuştur. Maliki'nin tek adam olma düşüncesinde sadece Şii kesiminin çıkarlarını değil, burada kendi menfaatlerine de gözeterek İbrahim el-Caferi ve Mukteda el- Sadr'a karşı politika yürütmüştür.

Maliki'nin Sünni Arapların Irak siyasetinde dışlamasını ele aldığımızda, ilk olarak bunu ABD'nin yardımı ile başlatmıştır. Çünkü Irak'ta bulunan terör örgütleri Sünnilerin ve eski Baascı düşüncede bulunmaktaydı. Maliki Sünni terör örgütlerinin ve Baascı gruplara karşı bu nedenle ABD'yi müttefik görmüştür. ABD, müttefik olarak kendi öncülüğünde kurduğu el-Sahva örgütü ile el-Kaide ve Mehdi Ordusuna karşı savaşmıştır (Taraghi, 2016: 34). Öyle ki 2009 yılında Şii-Sünni çatışmasına neden olabilecek terör örgütlerinin varlığı görülür derecede azalmıştır. Bu durum Maliki'nin siyasi imajını Irak halkının büyük kısmı nazarında yükselmesini de sağlamıştır. Nitekim 2009 yılında yapılan yerel seçimlerde İDP'nin eskiye göre aldığı oy oranındaki artış bunun kanıtıdır (Hasan, 2014: 12).

ABD'nin diğer bir açıdan el-Sahva örgütünü kurmasında, işgal sonrasında Sünni terör örgütleri nedeniyle kaybettiği asker sayısının da etkisi olmuştur. Maliki'nin el-Sahva'nın kurulmasındaki olumlu yaklaşımının sebebi, ülke genelinde Şii-Sünni çatışması sebebiyle oluşan kaos ortamına karşı el-Sahva'yı kullanabileceği düşüncesidir. Diğer taraftan el-Sahva'nın kurulması, Sünni gruplar arasında parçalanmanın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü el-Sahva'nın kurulmasını tüm Sünni aşiretler istememiş ve el-Sahva'ya karşı aşiretlerinde ortaya çıkmasıyla Sünni-Sünni çatışması da görülmüştür.

2006-2010 yılları arasında Irak'ta mezhepçiliğin tırmanışında ABD etkisinin de varlığı söz konusudur. Çünkü ABD, 2003-2005 yılları arasında Irak'taki güvenliği sağlamada başarısız olması ve ülke çapında kendisine karşı direniş örgütlerin verdiği askeri ve ekonomik kayıplar nedeniyle Irak'taki politikasını değiştirmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda Irak halkı içerisinde ABD kendisine karşı direnişi zayıflatmak amacıyla mezhepçilik siyasetini arttırmıştır. Nitekim 2006 yılında el-Samarra şehrinde Şiilerin kutsal saydığı On iki imamlardan, ikisinin mezarlarının (Hasan el-Askeri ve Ali el-Hadi) saldırıya uğraması Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının alevlenmesine ve Irak halkı için ABD düşmanlığının ikinci plana kaymasına neden olmuştur (CCTV, 2013). Diğer taraftan yapılan Şii-Sünni

çatışması saldırıları Irak'ın merkezi yönetimine büyük zarar vermiştir (Al-Marashi, 2007: 6).

Amerika'nın bölgeden 2009 yılında yürürlüğe giren SFA (Status Framework Agreement) ve SOFA (Status of Forces Agreement)[160] anlaşmaları ile çekilmeye başlaması, Irak için oluşan yeni düzenin kaygılarını da beraberinde getirmiştir. Bunlar; ABD'nin çekilmesinin nasıl bir şekilde olacağı ve Irak'ın güvenliğinde hangi şekilde rol alacağıdır. ABD Başkanı Barrack Obama, 2011 yılı sonunda Irak'tan ABD güçlerinin ayrılacağını dile getirmiştir. Bunun olay sonrasında Irak'ta birtakım gruplar bunun bir trajedi olduğunu dile getirmişlerdir (Boot ve Kirkpatrick, 2011). Dış politikada ise Körfez Ülkelerinin ABD'nin Irak'taki yaşanan olumsuz olayları düzeltme görevi yerine, bunu umursamadan terk ettiği söylemlerinde bulunmuştur. Bunun üzerine Obama: Irak'ta bulunan ABD gücünün görevinin sona ermediği bunun sivilleştirildiğini açıklamıştır (Ulutaş ve Torlak, 2011: 5-7). ABD'nin Irak'tan çekilmesine dek ABD askerlerinden yaklaşık 5 bin ölü (icasualties, t.y.) ve 33 bin yaralı bulunması da bu duruma neden olan gelişmelerden birisidir. Ayrıca ABD'nin işgal sonrası giderlerinin 1 trilyon doları bulması ekonomik faktörün etkisinin varlığını da göstermektedir. Düşünüldüğünde ABD'nin bölgeden çekilmesinden sonra Irak siyasetinde Maliki'nin tek adam olması sağlayacak ortama da imkân verilmiştir[161].

2011 yılında Tarık el-Haşimi, 2012 yılında Rafi el-İsavi ve 2013'te Ahmet el-Alvani gibi Irak siyasetinde önemli sayılan kişilerin tutuklanma kararları Sünni kesim içerisinde hareketliliğin hız kazanmasına neden olmuştur. Tarık el-

[160] SOFA'ya (Kuvvetlerin Statüsü) taraf ülkeler arasında ABD, Irak yanında Almanya, Japonya, Güney Kore, Filipinler, Afganistan; Türkiye'de vardır. Bkz. Ulutaş, Ufuk, Torlak, Furkan (Aralık-2011). Çekilme Sonrası Irak'ta Yeni Düzen Arayışı, *SETA Analiz*, (49), 5, Mason, R. Chuck (2012). *Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It, and How Has It Been Utilized?* https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL34531.pdf, 1-30.

[161] Aynı zamanda Maliki 2010'da yaptığı öğrenci değişim programları (Culture Exchange) ile de ABD ile ilişkilerini eğitim konusunda da geliştirmeye çalışmıştır. BU programlardan bazıları Young Leaders Program (IYLEP) , MEPİ Student Leaders Program, the Iraq Women in Engineering and Applied Sciences Program'dır. Bkz. Laipson, Ellen (2010). *The Future of US-Iraq Relations*, Washington D.C.: STİMSON, 22. Bu öğrenci değişim programları sadece Irak açısından değil, ABD açısından da önemlidir. Çünkü bu programlarla giden öğrencilerin beyin göçü veya batının güzel yönlerini göstererek, onların sosyo-kültürel yapısını özendirmek amacı gütmektedir.

Haşimi'nin hakkında alınan idam kararına Sünni kesimler tarafından hükümete karşı başlayan protesto, 2012 yılında Rafi el-İsavi'nin tutuklanması ile alevlenmiştir. El-İsavi hakkında alınan bu karara protesto amacıyla başta Anbar olmak üzere, Musul, Kerkük, Diyale ve Felluce'de gösterişler düzenlenmiştir (ACRPS: 2014: 6). Hatta Maliki'ye karşı olan bir kısım Şii gruptan kimselerde buna destek vermişlerdir. Maliki'nin Sünni kesim üzerinde devam eden baskısı Anbar'da kendini göstermiş ve 2013 Aralık ayında Ahmet el-Alvani'nin kardeşi ve 5 kişinin öldürülmesi ile Anbar Krizi süreci meydana gelmiştir (BİLGESAM, 2015: 8-9).

Anbar Krizi, Maliki'nin ayaklanan Sünni kesime uyguladığı sert politikalar sonrası, Sünni kesimlerin el-Kaide ve IŞİD gibi terör örgütlerine katılarak Irak hükümetine karşı direniş başlatmasında etkili olmuştur.

Maliki, 2014 yılında Asaib ehl el-hak ve Ammar el Hekim'de ayrılan Bedir Tugayları ile anlaşarak, Kanun Devlet Koalisyonunu kurmuştur. Diğer taraftan Barzani, Sünni liderler, Mukteda el-Sadr ve Ammar el-Hekim'de Irak meclisinde Maliki'ye karşı güvenoyu yapılması girişimlerinde bulunmuştur (Hasan, 2014: 13). Görüleceği üzere Maliki'nin Sünni gruplara dinamik yaklaşımı Sünni kesiminin öfkesini kazanasından başka bir sonuç doğurmamıştır. Bu durum Şii-Sünni kesimlerinin psikolojik savaş içerisinde bulunması durumunun göz önünde bulundurulmadığını da göstermektedir.

Bu bilgilerden hareketle Maliki dönemi Şii-Sünni çatışmasının belirgin şekilde yaşandığı bir süreç olmuştur. Maliki'nin Irak'taki Şii ve Sünni kesim için uyguladığı politikaların ortak noktasında, Irak içerisinde güven, huzur, refah ortamına tehdit olabilecek unsurları ortadan kaldırma çabası vardır. Maliki'nin hükümetinin yanında oluşturmaya çalıştığı Şii kesimden devlet adamlarının yer alması, Irak'ın bütünlüğünde güçlü bir merkeziyetçilik istediğini göstermektedir. Maliki'nin kazanmak istediği bu merkeziyetçilik düşüncesinde İran, ABD gibi devletler de etkili olmuştur. Maliki'ye karşı oluşan Şii, Sünni ve Kürt grupların

tek başlarına iktidara müdahale edemeyeceğini anlamalarından sonra, koalisyon yoluyla Maliki'yi başbakanlık koltuğundan düşürmeye çalışmışlardır.

3.1.12. Maliki Sonrası Dönem

2014 yılının Ekim ayında Nuri el-Maliki bulunduğu Başbakanlık görevinden çekildiğini belirterek, "görevi kardeşim Haydar el-İbadi[162]'ye bırakıyorum" (On5yirmi5, 2014) demiştir. İbadi'nin başbakan olması ile birlikte yeni kurulan hükümette Şiiler 17, Sünniler 7, Kürtler 4 ve azınlıklar 1 bakanlık görevi almıştır. Ancak Irak içerisindeki mezhep ve etnik unsur taraftarları bu dağılımdan memnun olmamıştır. Ayrıca 2014 yılının Kasım ayında Sünni kesimin liderlerinden biri olan Ahmet el-Elvani'nin hakkında çıkarılan ölüm kararı çatışmadaki Sünni tarafı daha da sinirlendirmiştir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 21). Bunların yanında İbadi'nin Sünnileri bakanlıklara alması, Maliki yönetiminde yaşanan bakanlık krizini çözmeye çalıştığını da gösterir.

Anbar Krizi sayesinde Sünni kesimden aldıkları destek ile güçlenen IŞİD'in kendilerine düşman olan Maliki'nin başbakanlığı devretmesi üzerine, saldırılarını arttırmaya başlamışlardır. Öyle ki Anbar içerisindeki Irak ordusunu şehrin dışarısına kadar geriye götürebilmişlerdir. İbadi IŞİD'in bu gücünü kırmak için uluslararası bir koalisyon oluşturma ve Sünniler arasında işbirliği girişimlerinde bulunmuştur (Acun, 2014c: 4).

İbadi'nin 2015 yılında Mukteda el-Sadr taraftarlarının Irak parlamentosuna girmeleri sonrasında, bunu yapan göstericiler hakkında soruşturmaların başlayacağını belirtmiştir. Şii-Şii çatışmasının devam ettiğini gösteren bu örnekte Irak'ta nüfusun entegrasyon problemi bir kere daha net bir şekilde görülmüştür.

İbadi Kürtler ile de ticaret girişimlerine yer verilmesini sağlayarak, Irak ordusunun temelini oluşturan peşmergeler içerisindeki entegrasyonu

[162] İbadi'nin politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Al-Khatteeb Luay, Istepanian, Harry (2015). *Turn A Light On: Electricity Sector Reform In Iraq,* Washington: Foreign Policy at Brookings.

güçlendirmeye çalışmıştır. İbadi'nin yaptığı bu politika Kürtlerle ılımlı bir sürece girmeye çalıştığının kanıtı olmuştur (Dağ, 2015b: 3).

27 Ağustos 2015 tarihinde Irak siyasi tarihi için önemli bir yasa tasarısı olan partiler yasası[163] meclisten geçmiştir. Bu yasa ile birlikte partilerin tüzüğü, kimliği, finansman kaynakları, kısacası ne olup olmadıkları görülmesi amaçlanmıştır (Faris, 2016). Partiler yasa tasarısının 2004'ten beri hazır halde olmasına rağmen oylanamaması, Irak'taki partilerin çoğunun etnik ve mezhepsel ideolojiyi benimsemesi ve dış finansman kaynaklarının varlığında kaynaklandığı açıktır. Başka bir açıdan partiler yasasının bu kadar geç sürede kabul edilmesi, dış güçlerin Irak siyasetindeki partilere karışmasına neden olmuştur (Fahr, 2017). Gerçekten de Irak'taki partilerin durumu siyasi bir amaca yönelik olmaktan çıkaracak ticari bir hal alma durumuna gelmiştir (Gharip, 2015). Ancak bu yasanın geçmesi istenilen sonucu da vermemiştir. Bu durumun yaşanmasında partilerin soruşturmasını yapan Yüksek Seçim Kurulu'nun bağımsız yargı ortamını sağlayamaması önemli bir etken olmuştur. Çünkü Yüksek Seçim Kurulu'nda yer alan görevlilerin milletvekili olması tarafsızlık ilkesine aykırı düşmektedir. Nitekim Irak'taki etnik ve mezhepsel partiler 2017 yılında da siyasi hayatını sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum bir kere daha göstermektedir ki; Irak siyasetinde etnik ve mezhepsel ayrımı ortadan kaldırmak için teoride gelişme gösterilirken, pratikte güçsüz kalmakta ve ya mevcut çatışmanın devam etmesi taraftarı olmaktadır.

İbadi, Maliki dönemi gergin olan Türkiye ilişkilerini de geliştirmek istemiştir. Ama 2016 yılında Türkiye'nin Silopi'ye askeri mühimmat sevkiyatı yapmasından sonra, İbadi verdiği demeçler ile Türkiye ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur.

---

[163] Partiler Yasası'nın 2, 5, 8. Maddesinde parti ve partileri inceleyen kurumların ne yapması gerektiği anlatılmıştır. Bkz. Faris, İmen (2016). *Iraklı Siyasi Partiler Yasası Kâğıt Üzerinde Geçti ve Uygulama Ertelendi*. http://ww7.7w.niqash.org/ar/articles/politics/5304, Erişim Tarihi 24.05.2017.

İbadi'nin Başbakanlık görevine gelmesi ile birlikte şu ana kadar devam eden dönemi Şii-Sünni çatışması açısından değerlendirmek gerekirse, Sünnilerin IŞİD'in güçlenmesi ile birlikte Şii kesimlerinde kendi içlerinde bir silahlı direnişe geçtikleri görülmüştür. Bunun en bariz örneği çoğunluğu Şiilerden oluşan haşd-i şabi'dir. Şii-Sünni çatışmasının Irak'taki terör örgütleri veya milisler tarafından da alev topu haline getirilebileceği tehlikesi, İbadi döneminde ortaya atılabilecek dayanaklı iddialardandır. Ancak yaşanan bu duruma İbadi'nin sessiz kaldığı söylemek yanlış olur. Onun yerine şu şekilde bir değerlendirme daha doğru olabilir. Irak'taki mevcut siyasi yapının Şii-Sünni çatışmasında tek rol oynayan aktör değil, bunun sadece birisi olduğuna dikkat edilmelidir. Bu nedenle de Şii-Sünni çatışmasına çözüm ararken aktörler arası ilişki ve çatışma yönetiminin nasıl sağlanabileceği üzerinde durulmalıdır.

Bir başka husus da Ortadoğu ve Irak açısından iç aktörlerin dini siyasete alet ederek ve bunun dinle alakasının olmadığının açık bir şekilde göz önüne sermiştir. 2010 yılında *Global Economy dergisinde Hussein Askari'nin* ortaya koyduğu çalışma bunun önemli ispatlarındandır. Bu çalışmada dünyada İslam'ın ilkelerin uygulandığı *ülkeler arasında* ilk 32 sırada hiçbir Ortadoğu ülkesi yer almamaktadır. 33. Sırada ise Malezya bulunmaktadır (Askari ve Rehman, 2010: 17). Durumun vehametini gösteren bu akademik çalışma da Ortadoğu içerisinde genel bir reform hareketinin oluşması düşüncesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Şii-Sünni çatışmasında yer alan iç aktörler hakkında verilen bilgiler ve sonrasında oluşan durumlardan hareketle, Irak siyaseti içerisinde sadece iç aktörlerin etkileri söz konusu değildir. Yani bahsi geçen çatışmanın sadece iç aktörlerinin hakkında yapılan analizlerle anlaşılması oldukça güçtür. Bu çatışmasının geldiği durumda dış aktörlerinde büyük bir payı vardır. Şii-Sünni çatışmasının sadece küçük veyahut Irak'ın farklı mezhebe mensup olan halkı arasında yaşanan bir olay gibi görmek, Ortadoğu'nun büyük bir sorununu göz ardı etmekten daha da farksızdır. Diğer taraftan Şii-Sünni çatışması gerek Irak gerekse Ortadoğu'nun kaderini belirleyecek derecede önemli bir durum mahiyeti de

taşımaktadır. Bundan dolayı, Irak içerisinde yaşanan Şii-Sünni çatışmasında dış aktörlerin de en az iç aktörler kadar etkisinin ne olduğunu incelemek, değerlendirmek ve çözümlemek konunun anlaşılması açısından oldukça mühimdir.

3.2. Dış Aktörler

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında dış aktörleri de oldukça önemli rol oynamaktadır. Dış aktörler Şii-Sünni çatışması içerisinde etkili bir durumda olabilecek statüye gelmişlerdir. Çünkü 2003 sonrası Irak'ta doğan güç boşluğuyla beraber Şii-Sünni çatışmasında dış aktörlerinde olumlu ve olumsuz etkileri açık bir şekilde görülmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Irak'taki Şii-Sünni çatışması sadece iç aktörlerin değil, dış aktörlerin de bir sorunu (özelliklede güvenlik anlamda) haline gelmiştir. Bu aktörler içerisinde en müessirleri ise ABD, İran, Suudi Arabistan, Türkiye, Suriye, İsrail, Ürdün, Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları yer almaktadır.

Dış aktörlerin analizinde tarafların kim ve kimlikleri ne olduğu, temsilcileri, çıkarları, kimin kimi etkilediği incelenecektir. Bu yönden ilk olarak Irak ile diğer devletlerin ilişkileri ve devletlerin Şii-Sünni çatışmasına karşı yaklaşımları ele alınacaktır. Yapılacak olan 2003 sonrası Şii-Sünni çatışmasının dış-aktör analizi, ister Irak ister Ortadoğu bölgesinde Uluslararası İlişkiler disiplinin hem teorik hem de pratik anlamda en çok ilgi duyulan, konuşulan ve tartışılan meselelerden birisi olmuştur.

3.2.1. Irak-ABD İlişkileri

Irak-ABD ilişkileri 20. Yüzyılın ilk yarısından sonra Bağdat Paktı ve Eisenhower Doktrini ile birlikte başlangıç sürecine girmiştir. 1958 yılına kadar Irak daha çok İngiltere güdümünde olan bir izlenim sergilemiştir. Bunun da sebebi daha önceden bahsedildiği üzere İngiltere'nin 1958 yılına kadar Irak'taki en etkin güç olmasından kaynaklanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetlerin başında bulunduğu Doğu Bloğuna karşı Eisenhower Doktrini ile birlikte ABD, Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerini izleme yoluna gitmiştir. Bunu

ABD'nin Sovyetlere karşı bir güç olabileceğini bilen İngiltere'de desteklemiştir (S. Dilek, 2010: 319).

ABD'nin bu izleme döneminde 1960'lar'da OPEC'in kurulması dış politikasında petrol konusu gündeme getirmiştir. Diğer bir açıdan ABD'nin petrole gerekliliğinin artması bu duruma sebebiyet vermiştir (Hüseynova, 2015).

1973'te Irak'ın petrollerini millileştirme kararı alması da ABD tarafından hoş karşılanmayan bir durum yaratmıştır. Devamın da uluslararası ilişkilerde yoğunluğun arttığı bir yıl olan 1979'da İran Devrimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali gibi büyük gelişmelerin yaşandığı bir ortamda ABD'nin politikası da düşman gördüğü devletlere Ortadoğu içerisinde misilleme yapabilmek için uydu devletler kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda ilk olarak İsrail ile ilişkileri geliştirirken, Ortadoğu için fikirlerinin olduğunun da sinyallerini vermiştir. Saddam Ortadoğu için izlenen projenin farkında olan bir lider olduğunu 20 Kasım 1980'de İslam ülkelerinin devlet başkanlarının bulunduğu konferansta; "Dış güçler her imkânda hala 22 parçaya bölünmüş olan Ortadoğu, bir diğer 22 parça oluşturmak istiyor" (Liu, 2004) demesiyle göstermiştir.

İran-Irak Savaşında ABD iki tarafa da ılımlı yaklaşmıştır. Ancak taraflarla yaptığı ekonomik amaçlı anlaşmalarda bunu dile getirmemiştir. Buna örnek olarak 1979 İran Devrimi'nde ABD, başkonsoloslarının rehin tutulmasından dolayı İran'a öfkesine rağmen, İran'a alttan silah satması ve Irak'a da istihbarat ve askeri mühimmat desteği yapmasıdır. Bunun yanında Irak'a birçok alanda kredi olanağı da ABD tarafından sunulmuştur (Uslu, 1999).

İran-Irak savaşı sonrasında Irak-ABD ilişkileri sarsıntıya uğramıştır. Bunun olmasında ABD senatosunda George Bush ve onun gibi Irak'ın Ortadoğu'da bir tehdit olabileceğini düşünen bürokratların yer alması etkilidir (Uslu, 1999). Saddam'ın Hüseyin'in emriyle Irak ordusunun Kuveyt'i işgali, uluslararası siyasette Irak-ABD gerginliği belirgin şekilde göstermiştir. Devamında Saddam kuvvetlerinin Irak'tan BM askeri güçleri tarafından çıkarılması hadisesi

yaşanmıştır. İşte bu hadise ve BM'de alınan kararlar iki ülkenin de günümüze kadar devam eden anlaşmazlıkların fitilini ateşlemiştir.

1991 Körfez Savaşı boyunca ve sonrasında Irak-ABD ilişkilerinin soğumasının yanında, Irak'ta Şii ve Kürt kesimleri ayaklanmıştır. Saddam'ın bu ayaklanmaları sert bir şekilde bastırmasından sonra, Irak'taki Şii ve Kürt kesimden olanlar ABD'den yardım istemiştir. ABD bu konuda Şiilerden katliamların olduğuna dair kanıtlar isterken, Kürtlerin güvenliği konusunda Safe Haven (Güvenli Bölge) oluşturulmasını da BM'den istemiştir. Bu da ABD'nin Irak içerisindeki kesimlere karşı çifte standardını gösterdiği düşündürse de, bölgede Şiilerin İran etkisi altında olduğunu bilmesinden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan 2003'e kadar BM tarafından uygulanan ambargo ile de Irak'ta binlerce sivil açlık, salgın hastalık vb. sebeplerden hayatını kaybetmiştir (CESR, t.y. 1).

Uluslararası İlişkiler ve dünya tarihinde yeni bir sayfa açtıran 11 Eylül 2001 saldırıları da Irak-ABD ilişkilerini direkt olarak etkilemiştir.[164] ABD bu olay sonrası terörizmi destekleyen ülkeler arasında Irak'ı göstererek, terör yüzünden Irak'ta demokrasinin olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda ABD, Irak'ta kitle imla silahlarının var olduğu iddiasıyla, ülkeye askeri müdahale yapılmasını dile getirecek benzetmelerde bulunmuştur (Aydın vd., 2007: 29). Bu söylemlerin olmasında, ABD Başkanı George Bush'un önleyici savaş politikası gereği Irak'a müdahalesi düşüncesi de etkili bir unsurdur (Aksoy, 2016, 5).

ABD, Irak'a yapacağı askeri müdahaleyi BM'den gerekli olan kararı almadan kendisinin işgaline destek çıkan koalisyon güçleriyle gerçekleştirmiştir. Irak'ı işgalinden sonra ABD ilk önce Baas Partisi ve mensuplarından oluşan

[164] Ancak şunu belirtmek gerekir ki 11 Eylül 2001 tarihinde iki ülkenin ilişkilerinin gerildiği düşünülse de, bu durumun 6 Kasım 2000 tarihinde Saddam tarafından Irak petrolünün Euro kurundan satılması kararı ile başladığı daha gerçekçi bir yaklaşım olabilme olasılığına sahiptir. Çünkü ABD bu karar sonrasında ilk olarak Florida eyaletinin başkanı Irak'ta kitle imla silahlarının varlığı iddiasında bulunmuştur. Diğer perspektifinden İran Libya, Venezuela gibi ülkelerin Euro'ya geçişleri de ABD ekonomisine büyük zarar vermiştir. Bkz. Gökay, Bülent (Winter 2006). The Beginning of the End of the Petrodollar: What Connects Iraq to Iran, *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 4, (4), 46.

kadroyu temizleme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda IGYK[165] başkanlığına Paul Bremer gelmiştir. Bremer Irak'ın yapısının yeniden inşa etme vaadi doğrultusunda Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının büyümesinde etkili isimlerden biri olmuştur.

Bremer IGHK[166]'nin kurulması ile birlikte etnik ve mezhepsel bölünmeyi tam anlamıyla devreye sokmuştur. Bu sadece Bremer değil, ABD'nin Irak'ta kendisine karşı olabilecek bir yapı bırakmak istememesi ve bölgeyi rahat bir şekilde yönetmeyi düşünmesinden de kaynaklanmıştır. IGHK içerisinde Şii, Sünni, Kürt, Türkmen, Hristiyan gibi birçok unsurun belirtilerek mevcut yapıdaki temsilcileri seçilmiştir. Bu da Irak halkı ve siyaseti için bir bölünmeye gidilmesine yol açmıştır. Oysaki Saddam döneminde Şiilere yönelik baskılar olsa dahi, tek bir Irak anlayışının varlığı sürdürülmeye çalışılmıştır. Bremer'in IGHK'de 17 Şii, 7 Sünni, 7 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Hristiyan temsilcilerinden dağılımı (Kubeysi, 2013: 10), aynı zamanda ABD'nin Irak'ın yeniden inşasında Şii kesimini desteklediğini göstermektedir. IGHK sonrası oluşan yapıda Sünni kesim, Irak siyasetindeki gücünü arttırmak için, kendisi gibi Sünni olan devletlerden yardım alma yoluna gitmiştir. Diğer taraftan Sünnilerden birçok grup Irak'taki kendi haklarını korumak için gerek legal gerek illegal yollara başvurmuştur.

ABD'nin 2004'te Sünni gruplara karşı mücadelesinde yetersiz kalması, Irak'ta yeni düzenin oluşması için 2005 Anayasası'nı gündeme getirmiştir. Anayasa'nın kabulü ile birlikte Irak siyasetinde de Şii-Sünni ayrımı gözle görülür bir şekilde artmıştır. Nuri el-Maliki'nin başbakanlığından sonra Irak yönetimi ile Sünni terör örgütlerine karşı mücadeleler artmıştır. 2010 yılı sonunda ABD bölgeden çekilmeye başlamış ve yerine sivil askerlerini bırakmıştır. ABD'nin bu çekilme hareketine girişmesinde; Irak'ın işgalinden beri çok sayıda askerinin hayatını kaybetmesi önemli bir faktör olmuştur. (U. Ulutaş ve Torlak, 2011: 6). Bunun sonrasında Sünni gruplar güçlerini hissedilir bir şekilde arttırmaya başlamıştır. ABD daha sonra Irak'ta görülen Sünni bir yapılanmanın ürünü olan IŞİD tehlikesi nedeniyle de yeni bir güvenlik planının yapılacağını duyurmuştur.

[165] Irak Geçici Yönetim Koalisyonu.
[166] Irak Geçici Hükümet Konseyi.

ABD-İran ilişkileri de Irak'ın işgali ile birlikte gündeme gelmiştir. ABD, Irak'ta İran'ın yayılması için siyasi parti ve gruplara destek verdiğini söylemiştir. Buna örnek olarak ABD " Irak'ta büyük küçük Şii grup ve partileri, İran'a el-Sadr ve diğer büyük partilerden daha vefalıdır. Bunlar Asaib Ehlil Hak, Ketaib Hizbullah, Irak'ta İran'ın rolünü yürütmektedir" (Smyth, 2014) söylemidir. Bir diğer açıdan ABD-Irak ilişkilerinde, Batılı yazarların Irak Şiileri ve İran Şiileri arasındaki farklılıkları sağlamaya çalışan izlenimlerini 2003'ten önce de görmek mümkündür. Buna örnekler göstermek gerekirse 1985 yılında İshak Nakkaş'ın *Şiatü'l Irak* adlı eserinde Irak ve İran Şiileri arasındaki farklılıklar olduğu ve 1999 yılında Graham Fuller ve Rend El-rahim *Şiatü'l Arap* eserlerinde, Ortadoğu ülkelerinde Şiilerin farklı olduğunun varlığını ana fikir olarak ortaya koymuştur (Said, 2010: 8).

Görüleceği üzere Irak-ABD ilişkileri, ABD'nin Ortadoğu menfaatleri doğrultusunda başlamıştır. ABD'nin Irak'ı ilk başlarda kendisi için dost bir müttefik ülke görmesinin sebebi, Irak'ın Ortadoğu'nun kalesi olarak çevresinde bulunduğu ülkeler ile olan ilişkilerini öğrenmek istemesi olmuştur. Bundan sonra İran'a karşı Irak'ı bir koz olarak savaşa sokmuştur. İran-Irak savaşı sonrasında ise Irak'ı düşman ülke ilan etmiş ve 1991 Körfez Savaşı'nda bu politikasını uygulamaya koymuştur. OFF programı ile Saddam Yönetimi'ni zayıflatmaya çalışsa da, uyguladığı hedef politikasında başarısız olmuştur. 2003 yılında da çeşitli sebepler ile Koalisyon güçleri ile birlikte Irak'ı işgal etmiştir. Peki, ABD'nin Ortadoğu'daki menfaatleri doğrultusunda Irak'ı seçmesinin Şii-Sünni çatışması açısından amaçları nedir? Sorusuna yanıt arandığında ortaya neler çıkmaktadır? Bu soruya ayrı bir paragrafta yer vermekte yarar vardır.

ABD'nin Şii-Sünni çatışması ile birlikte ulaşmaya çalıştığı hedeflerden bazıları şunlar olabilmektedir: Birincisi, Ortadoğu'da devam edecek bir Şii-Sünni çatışması, ABD, Batılı Devletler (AB ve İngiltere) ve İsrail'in gerçekleştirmek istediği BOP'un hızlanmasını sağlayacak bir etkendir. İkincisi, ABD açısından Irak'ın jeopolitik önemidir. Bunu açmak gerekirse Irak'ın, kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Kuveyt ve Suudi Arabistan, batıda Suriye, Ürdün gibi

Ortadoğu ülkelerine uzanan bir çıkış kapısı olmasıdır. Üçüncüsü, Irak'ın petrol rezervlerinin kontrolü sayesinde, ABD'nin kendi kaynaklarını tüketmeden dış ülkelerden ucuz yer altı enerji kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra Petro-dolar politikasının devamlılığıdır. Dördüncüsü, Irak'ın Ortadoğu'ya kendinden başka hâkim olmak isteyen Rusya ve İran gibi güçlere karşı bir tampon bölge özelliği olması ve bunun Şii-Sünni çatışması sayesinde ABD'nin çıkarlarına uygun bir askeri üssü Irak'ta her hazım olabilmesidir.

Irak'ta gerçekleşen patlamalarda mevcut çoğunluğun bulunduğu yerlerde sürekli azınlıklara karşı bombalı saldırılar düzenlenmektedir. Böylece diğer bölgelerde çoğunluk durumunda bulunan azınlık grupları kendilerine saldırı yapan örgütler ile mücadele girişimini yapma durumunda kalmaktadır. Burada ABD'nin Irak'ta yaratıcı kaos stratejisini de izlediği yönünde 2007 yılında üst düzey Irak askeri ile yapılan röportajda ABD askerlerinin, bu patlamalarda rol oynadığını söylemesi dikkat çekicidir. Kısaca toparlamak gerekir ise bugün itibariyle ABD, küresel güç olarak İslam coğrafyasında izlediği güvenlik, politik ve ekonomik stratejileri çok dikkatle ve kapsamlı bir şekilde irdelenmeli ve değerlendirilmelidir yoksa gerek Irak gerekse Ortadoğu'da ne olup bitiğini anlamak hiç de kolay olmayacaktır

ABD'nin bu amaçlarından hareketle Şii-Sünni çatışması içerisinde olumsuz bir rolünün varlığı tespit edilmiştir. Bu olumsuz etkinin realist bir anlayış içerisinde ABD tarafından Irak'ta uygulamaya koyulduğu görülmüştür. ABD'nin Şii-Sünni çatışmasında sürdürdüğü politika devam ederse, sadece bölge devletleri değil kendisi içinde gelecekte bir sorun teşkil etmesine neden olacaktır. Çünkü Şii-Sünni çatışması ile Irak'ta artan terör olayları sadece bölgesel devletler ile kalmayacaktır. Klasik bir tabir olan ama Uluslararası siyasette çok dikkate alınmasa da kullanılan "terörün dini, mezhebi, ırkı ve benzeri şeyler olmaz" deyimi ABD tarafından dikkate alınmazsa kendisi içinde bir tehdit oluşturabilecektir. Bundan dolayı Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında ABD'nin bundan sonraki alması gereken role bakıldığında bölgesel ve küresel güçler ile bir masada toplanıp bu sorunun barışçıl yöntemlerle nasıl çözüme kavuşturabileceği

tartışılmalıdır. Ayrıca ABD'nin çatışma yönetimi pozisyonu gereği hegemon güç olarak yer alabileceği bir durum söz konusudur. Diğer taraftan ABD'nin bölge ülkeleri ile kuracağı Şii-Sünni çatışmasının önlenmesine karşı bir girişim de destek bulmalıdır. Bunun yanında, aktörlerin Şii-Sünni çatışmasını siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik boyutta tartışarak, çatışmanın kökenlerinde yatan problemleri bulması gerekir. Bu nedenle denilebilir ki Irak'taki Şii-Sünni çatışması Uluslararası İlişkiler disiplinin de çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmelidir. Elbette bu gibi dini siyasete alet etmek ve bu gibi köklü sorunların bertaraf edilmesi bir gün bir gece de olan işler değildir. Fakat çatışmaya taraf olanların samimi iradeleri ortaya konulduktan sonra da imkânsız da görülmemektedir. Örnek olarak Avrupa'da yaşanan otuz yıl savaş verilebilir.

Bu bilgilerden hareketle, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının ABD ekseninde değerlendirildiğinde, 20 yy. son çeyreğinde ortaya atılan BOP ve Irak'ın işgali ile sağladığı mühim bir güçtür. Ve ABD'nin Ortadoğu'da çok sayıda müttefikinin bulunması, bu ülkelerde bulunan ABD askeri üsleri oldukça etkendir. Fakat ABD'nin 2011 yılında Irak'tan çekilmesi ile yaşadığı güç kaybı nedeniyle Rusya ve İran'ın bölgede etkinliğini arttırması, ABD için olumsuz bir husustur. Buna örnek olarak Rusya'nın Suriye, İran'ın Irak'taki askeri ve siyasi faaliyetlerini arttırması aşikârdır. Irak'ta Şii-Sünni çatışmasının çözümü noktasında Arap kimliği siyasetine destek vererek bölgedeki ticaret hacmini yükseltmesi ve bunun devamında siyasi ve askeri alanlarda Ortadoğu'da daha çok etkin olabilir. Bahsi geçen çatışmanın devam ettiği sürece, İran'ın bölgedeki gücünü kısa ve uzun vadede arttırması hissedilmektedir. Çünkü görüldüğü gibi, 2003'ten günümüze dek başta Irak olmak üzere bölgede mezhep temelli siyaseti en iyi kullanan İran'dır. Bunu tabii ki de Irak'taki potansiyel olarak güçlü bir Şii çoğunluğun bulunması kayda değer faktördür. Öbür taraftan Şii-Sünni çatışmasının devamlılığı, ABD'nin her ne kadar bölgede etkinliğini kaybedebileceği gibi görülse de, bölgede silah ticaretini arttırması ve sürekli petrol fiyatında yaşanın düşüş dolayısıyla ABD açısından ekonomik bir kazanç olduğu unutulmamalıdır.

3.2.2. Irak-İran İlişkileri

İran, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında sürekli dile getirilen aktörlerden birisidir. Irak-İran ilişkilerinin tarihsel olarak bakıldığında Osmanlı-Safevi ilişkilerine kadar uzanmaktadır[167]. Bu dönemde İran, Ortadoğu içerisinde Şiiliği yaymak için, Irak'ı bir çıkış kapısı olarak görmesinden dolayı Osmanlı ve Safeviler arasında hegemon güç olma çatışması yaşanmıştır. Hatta 1870 yıllarında İran bunu bizzat İngiltere desteğinde gerçekleştirmeye çalışmıştır (Sarıkaya, t.y: 419).

İngiltere'nin İran topraklarını işgali ile birlikte, İran'da şahlar dönemi başlamıştır. Bu durum 1979 İran Devrimine kadar devam etmiştir. İran ve Irak'ın 1937 yılında Sadabat Paktı'nı imzalamalarından sonra iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları sorunu bir süreliğine durulmuştur (Palabıyık, 2010, 163). 1955 yılında imzalanan Bağdat Paktı da Irak-İran ilişkilerinin gelişmesini sağlayacak bir gelişme olmuştur (Yeşilbursa, 2011: 93).

İran, Ortadoğu'daki planları için 1945 yılında kurulan Darü't-Takrîb kurumuna fon sağlamıştır. Böylece Şii ve Sünnileri entegre edecek bir amaçla kurulan müessesenin Şii kimliği kazanmasını da sağlamıştır. Yaptığı bu yatırımın kazanımlarını 1979 İran Devrimi'nden sonra Irak'taki Şiilerin kendilerine destek vermesi ile görmeye başlamıştır (SAM, 2015: 2).

1979 İran Devrimi ile birlikte Irak-İran ilişkileri gerilmeye başlamıştır. Bunda Irak Yönetimi'nin başında bulunan Saddam'ın etkisi olduğu düşünülse de, İran'ın Irak içerisindeki Şii kesime yönelik faaliyetleri de bu durumun yaşanmasında etkili olmuştur. Irak'ın 1980 yılında İran'a saldırmasıyla başlayan, İran-Irak savaşında Körfez ülkeleri ve ABD, Irak'ın tarafında yer almıştır (Sarı, 2015: 121). Körfez ülkelerinin İran'a karşı bu tavrı almasında elinde bulundurduğu Ortadoğu Şiileri ayaklandırabileceği tehlikesindendir

[167] Ayrıntılı bilgi için bkz. Dedeyev, Bilal (2009). Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (6), 126-135.

(Yurdakurban, 2007: 16)[168]. ABD açısından ise İran Devrimi ile birlikte başa gelen Humeyni'nin ABD, İsrail ve kapitalizm karşıtı bir politika izlemesi de (Gündoğan, 2011: 97) iki ülke arasında soğukluğa neden olmuştur. Aynı zamanda Humeyni İran-Irak savaşının çıkması ile birlikte askeri ve gıda yönünden ABD'ye ihtiyacı olduğundan, ABD'den alttan silah ve gıda yardımı almıştır (Aliyev, 2007: 5).

İran-Irak savaşında, Humeyni Irak içerisinde bulunan Şii Parti ve gruplardan destek kazanma yoluna da girmiştir. Burada Humeyni açısından dikkat edilecek nokta ise din üzerinden yaptığı siyasetle kitleleri daha çabuk bir şekilde harekete geçirebileceği avantajını kullanması olmuştur. Humeyni bu hedefi doğrultusunda İDP, IİYK, el-Sadr Grubu ile iyi ilişkiler içerisine girmiştir. Savaş sonrası hem Irak hem de İran için zor bir durum yaşanmıştır. Buna rağmen İran kendisini Irak'ta hissettirmek için elinden gerekeni yapmaya gayret etmiştir.

ABD'nin 2003 Irak işgali ile birlikte Saddam baskısından kurtulan Şiiler Irak siyasetinde yer almaya çalışmışlardır. Ancak bu partiler İran'ın istekleri doğrultusunda bir Irak olmasını da istememişlerdir. Çünkü artık Irak siyasetindeki partilerin İran desteğine ihtiyaçları daha da azalmıştır. İran, Irak'ta parlamento düzeninin kurulmasını destekleyerek, çoğunlukta olan Şiilerin seçim zamanında birleşmesini istemiştir (Eisenstadt, 2011: 3). Diğer taraftan İran için, Irak'ın işgali ile birlikte iki ana endişe oluşmuştur. Bunlar Amerikan askeri varlığı ve Irak'ta oluşan yeni rejimde parti ve grupların İran'a karşı politika gütme ihtimalidir. Bu nedenle İran, Irak'taki siyaseti ve nüfuzunu arttırmak için, Şii partilerin siyasi anlaşmazlıklarında kilit rol üstlenme siyaseti izlemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Irakta'ki Baas Partisi ve gruplarının dağılmasına destek çıkmıştır. Celal Talabani'nin İran'a yakın tavır izlemesinden dolayı, İbrahim el-Caferi dönemine

[168] Ortadoğu'daki Şii oran dağılımına bakıldığında İran yüzde 89, Irak yüzde 60-65, Azerbaycan yüzde 74, Bahreyn yüzde 70, Kuveyt yüzde 30, Lübnan yüzde 35-40, Afganistan yüzde 19, Pakistan yüzde 20, BAE yüzde 16, Suriye yüzde 11-12, Suudi Arabistan yüzde 5, Tacikistan yüzde 5 oranındadır. Bkz. Yurdakurban, İsmail (2007). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. Onat, Hasan (t.y.) *.Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni Çatışması Üzerine.* http://www.hasanonat.net/index.php/80-irak-ta-yasanan-cinnet-sii-suenni-mezhep-cat-smas-uezerine#, Erişim Tarihi: 23.06.2017.

İran-Irak ilişkileri normal düzeyde devam etmiştir. El-Caferi döneminde yaşanmaya başlayan Şii-Sünni çatışmasının sonrası İran tarafından da, Irak yönetimine karşı tepkiler gelmiştir. Nuri el-Maliki'nin İran'a yakınlığı ile bilinen İDP'den başbakanlık koltuğuna oturmasıyla gerginlik ortamı yumuşamıştır. İran, Irak içerisinde Kürt ve Şii partilerin kendisinin etkisiyle federal bir devlet kurulmasını da desteklemiştir (Eisenstadt, 2011).

Ancak Maliki ve diğer Iraklı siyasetçilerin İran'ın, Irak iç işlerine karışmaması gerektiğini belirtmesi ile durum tekrardan gerginleşmiştir (Sinkaya, 2013). Bu tepkinin olmasında İran'ın Irak'ta yaymaya çalıştığı Velayet-i Fakih ve Farslılaştırma politikası etkilidir. Çünkü Şii halkı ve diğer Şii üst kesimlerde bulunanlar böyle bir oluşumun içerisinde yer almak istememektedirler (Brennan, 2013). Başka bir bakımdan Irak'taki çoğunluğun etnik olarak Arap olması ve bunu savunmaları da İran açısından kendi teopolitiğinin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

İran'ın ikinci endişesi olan, ABD'nin 2010 yılında bölgeden çekilme kararı almasıyla birlikte İran teopolitik olarak Irak'ta sürekliliğini sağlayacak bir durumda olduğunu hissetmiştir. İki ülke arasında olan ekonomik işbirliği yanında Irak Savunma Bakanı'nın İran ziyareti ile birlikte savunma konusunda da ilişkilerde geliştirilmiştir. Aynı yılda yaşanan Tarık el-Haşimi'nin idam kararına, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad Irak'ın içişlerinde bir konu olduğunu söyleyerek yanıt vermiştir (Sinkaya, 2013).

İran'ın Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında diğer bir rakibi de Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan tarafından "İranlılar aşırı bir şekilde Irak'ın güneyinde arazi almaktadır" ifadesinin dile getirilmesi orta ve uzun vade de İran'ın etkisinden rahatsız olduğunu göstermektedir (McMillan, 2006: 4).

Irak'taki Şii-Sünni çatışması açısından Irak-İran ilişkileri incelendiğinde ilk olarak siyasi partiler ve dini grupların İran'a bakışları önde gelmektedir. İran Maliki'yi destekleyen bir politika izlerken Irak içerisindeki diğer gruplara destek olmuştur. Bunu yapmasındaki sebebinin temelinde ise bölgede Irak yönetimi dâhil

kendisinin Irak içerisindeki tek güç olma amacıdır. Nitekim Maliki'nin 2014 yılında Sünni bir yapılanma olan IŞİD'i engelleyememesi sonucu, İran Maliki'ye olan desteğini geri çekmiştir. Ayrıca Maliki; döneminde gerçekleşen Sünni kesime karşı yapılan tutuklamalar ile körüklenen Şii-Sünni çatışmasına da bu duruma ayrı bir sebep olmuştur. ABD'nin de Maliki'ye olan desteğini geri çekmesi ile 2014 yılında Maliki başbakanlık koltuğunu Haydar İbadi'ye devretmiştir.

İbadi, İran'dan aldığı destek ile başbakanlık görevine geldiğini Irak siyasetinde izlediği politikalar ile bizzat göstermiştir. İbadi, Tahran ziyarette bulunmuş ve İran'ın IŞİD'e karşı verdiği mücadele dolayısıyla teşekkürlerini sunmuştur (Sinkaya, 2014: 13).

İran, IŞİD konusunda verdiği mücadele ile kendisinin Irak'ta en etkin güç olduğunu vurgulamıştır. Türkiye, Suudi Arabistan ve diğer Sünni kesimi destekleyen ülkelerin IŞİD konusunda ilgisiz ve/veya yetersiz kalmasından dolayı da İran bu denli Irak'ta etkinliğini arttırmıştır. Ayrıca uluslararası arenada İran'ın nükleer programını durdurması için 2006'da kurulan P5+1 grubunun[169] bütün çabalarına rağmen kendi politikasından taviz vermemiştir. Sonuçta İran bu politikasının meyvelerini 2015 yılı itibariyle almaya başlamıştır. Bunların yanında İran'ın Ortadoğu'daki Şiiliğin kalesi düşüncesinin hâkim iken Sünnilerin birçok fırkalar halinde olması, İran'ı hegemon bir güç haline getiren bir diğer sebeptir. Fakat İran kısa vadede elde etiği kazançları, orta ve uzun vadede her an kayıp etme riski de yok değildir. Bunu da iki noktada açıklamak mümkündür. Birincisi gerek Irak gerekse Ortadoğu'da bölgede bulunan diğer Şii Araplarla mezhep politikasından Arap milliyetçiliği politikasına kaymasıdır. İkincisi ise Asya'da ve özellikle de orta Asya'da Türk milliyetçiliğinin tekrardan canlanmasıdır.

İran, Irak siyasetinde kazandığı prestiji din adamları yoluyla da kalıcı hale getirmeye çalışmaktadır. İran, Irak'ta manevi ve dini nüfuzunun kendisi için

[169] Bu grupta ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin yanında +1 ülke olarak Almanya yer almaktadır. Bkz. BASIC (t.y), *Iran and The P5+1*, http://www.basicint.org/sites/default/files/basiciranp51factsht0214.pdf, Erişim Tarihi: 25.06.2017.

yeterli olmadığı görüşündedir. İran'ın diğer bir amacı da Irak Şiilerinin Necef'teki din adamlarına tabiiyetini (Sistani), İran'daki Kum şehrinde bulunan din adamlarına kaydırmaktır (Nader, 2015: 3-4). Bunu istemesindeki sebep Sistani'nin Irak'ın çeşitli dini ve etnik gruplardan oluşan bir yapıda olduğu ve bu nedenle İran'a benzer bir Velayet-i Fakih sisteminin Irak'a göre uygun olmadığı görüşünde bulunmasından kaynaklanmaktadır (McMillan, 2006: 9).

İran aynı zamanda Irak'taki siyasetinde Kasım Süleymani'yi kullanarak etkisini hissettirmeye çalışmıştır. Süleymani, Irak'ın Şii milis güçlerini ve İran'dan gelen finansal desteğin nerede kullanıldığını denetlemektedir. Bunların yanında Kasimi'nin bir diğer önemli rolü ise Irak'ta Şii, Sünni ve Kürt liderlerin arasında doğrudan arabulucuk görevinde bulunmasıdır. Batılı Devletler tarafından 2008'den sonra üstlendiği arabuluculuk göreviyle ilgi çekmeye başlamıştır (Nader, 2015: 6).

Şiiler tarafından yönetilen Irak iktidarı ile İran yönetimi arasında fark vardır. Irak'ın önemli Şii din adamları özellikle Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani, İran'ın Velayet-i Fakih anlayışına karşı negatiftir. Birçok Iraklı, Irak'ta Şiilerin uyguladığı Farslılaştırma politikasından da endişelidir. Fakat Irak'ta yaşanan mezhepçilik siyaseti, istikrarsızlık, IŞİD gibi nedenler İran etkisini arttırmaktadır (Nader, 2015: 1-2). İran tarafından yetiştirilen Iraklı Şiilerin bulunduğu kampta Şii ideolojisi adı altında verilen dini dersler de (Felter ve Fishman, 2008, 66), Irak'taki nüfuzunu arttırmaktadır. Ancak Irak Şiileri bu eğitimde İranlı eğitimciler yerine Hizbullah kanadında olan eğitimcileri tercih etmişlerdir. Bunun sebebi de İran halkının Iraklıları kendisinden üstün görmeleri ve dil problemidir (Nader, 2015: 7-8).

Yukarıda değinilen durumu destekleyecek istatiksel verilerde mevcuttur. 2007'de Irak'ta yapılan bir araştırmaya göre Şiilerin görüşü yüzde 62'si İran siyaseti Irak'taki Şii-Sünni çatışmasını arttırdığını söylemişlerdir (Nader, 2015: 4). 2010 yılında yapılan ankete göre ise Irak Şiilerinin yüzde 48'i İran'ın Irak siyasetinde olumsuz rol oynadığı dile getirmiştir. Bunun yanında yüzde 18

oranındaki grup İran'ın Irak'taki siyasetinin doğru olduğunu belirtmiştir (Pollock ve Ali, 2010). Bu anketlerin verilerinden çıkarılacak sonuç, Irak'taki Şiilerin, İran imajına inanışı günden güne artmaktadır. Başka bir açıdan İran, Şii din adamlarından Sistani'nin elinde bulundurduğu Şii kitleden dolayı da endişe duymaktadır. Çünkü Sistani Irak Şiilerinin en saygı duyduğu din adamıdır (Slackman,2006). Bu nedenle İran'ın istediği şey Sistani sonrasında dini lokallerde onun yerlerine gelebilecek kişiler yetiştirmeye çalışmaktadır (Wyer, 2012, 22). Muhammet Tabatabai ("Sanal", 2014), Haşimi eş-Şahrudi (Mamouri, 2014: 1)[170] bu kişiler arasındadır. İran Sistani'nin yerine kim geleceğini bilinmese de Şii ulema sınıfından kimseler Sistani'den sonra Kum'dan gelecek bir Fakih olacağına inanmaktadırlar (Nader, 2015, 5).

Bu bilgilerden hareketle İran, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında bölgede kendi nüfuzunu arttırmak için aktör olmaya çalışmıştır. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında, Şiilik kimliğini kullanarak, Irak'ta Velayeti-i Fakih ve İran tarzı bir yönetim oluşturmak istemektedir. Bu durum Iraklı din ve devlet adamları hatta halk tarafından sezilmiş ve buna karşı bir duruş izlenmiştir. Ancak İran alttan alta, desteğini 2003 sonrası Irak'ın işgali ile birlikte daha net göstermiştir. ABD, Irak'ı işgali sonrası oluşan güç boşluğu, ABD'ye karşı olan direnişler, Şii-Şii ve Şii-Sünni çatışması, IŞİD tehlikesinin doğması ve bu durumun batılı ve bölge devletlerinin ilgisiz veya yetersiz kalması gibi sebepler İran'ın daha rahat at koşturabileceği bir saha elde etmesini sağlamıştır. Bu nedenle uluslararası arenada

[170] Şahrudi Irak'ta doğan ve İran'da yetişen İran'ın yargı sisteminde yer alan ve İİYK kurucularından biridir. Ayetullah Ali Hamaney'e yakın kişiler arasındadır. İstediği şey Necefi dini aktivitelerde daha aktif hale getirmek ve Kum'un denetimi altına bırakmak. Necef'te ofis açarak İbrahim el Bağdadi'yi görevlendirmiştir. Bkz. Hendawii Hamza, Abdul-Zahar, Qassım (April 5-2012). *Iran eyes spiritual leadership, of Iraq's Shiites*. https://www.yahoo.com/news/iran-eyes-spiritual-leadership-iraqs-shiites-171040677.html?ref=gs, Erişim Tarihi: 26.04.2017. Bunun yanında Şahrudi Hizbullah lideri Nasrallah'ın hocalığını da yapmıştır. Dinçer, Osman Bahadır, Topal, Ömer Faruk (Haziran 2014). *Genişleyen Şiddet ve Derinleşen Ayrılıklar 30 Nisan Seçimlerinin Ardından Irak'ın Belirsiz Geleceği.* (Uşak Rapor No: 40), Uşak: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 29. Bu durum aslında İran-Lübnan ilişkilerinin geleceği hakkındaki görüşlerin neden pozitif olduğuna da bir örnektir. Çünkü İranlı bir hocanın eğitimini alan Hizbullah lideri Lübnan'da İran Velayet-i Fakih sistemine de yakın bir üst kesimin oluşumunu sağlamıştır. Bu da Lübnan'ın İran ile politik olarak dostluk kurabileceği bir müttefik statüsüne gelmesini sağlamıştır. Bunu Irak perspektifinde değerlendirdiğimizde ise İran merkezli din adamlarının Irak içerisinde önemli statülere gelerek, Irak-İran ilişkilerinin gelişmesi yanında Irak'ın tamamen İran nüfuzuna girmesi tehlikesine de açık kapı bırakmaktadır.

Irak konusunda, İran birinci aktör durumuna kadar gelebilmiştir. Şii-Sünni çatışması geleceği konusunda da önemli aktörlerden biri olan İran, bunu Ortadoğu'da elinde bulundurduğu Şii kitleye borçludur. Fakat Hatırlatılmalıdır ki bölgedeki Şiiler de İran'sız, şimdiki bulundukları siyasi ve askeri üstünlüğü elde edemeyecekleri malumdur. İran'ın Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının geleceği için yapması gerekenleri değerlendirmesinde ehemmiyet vardır.

İran bulunduğu uluslararası ilişkilerde jeopolitik ve teopolitik konumu, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının çözüme kavuşmasında etkili bir aktör olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda öne sürebileceği bir Hürmüz Boğazı kartı ile bölgesel ve küresel güçlere etki edebilecektir. Şöyle ki; Hürmüz Boğazı Arap devletlerinin petrollerinin yaklaşık yüzde 90'nın geçiş noktası olma özelliğine sahiptir. 2011 verilerine göre de dünya petrol deniz ticaretinin yüzde 35'inin ve dünya petrol ticaretinin yüzde 20'si Hürmüz Boğazı'ndan yapılmaktadır (Katzman vd. 2012: 13). İran'ın Hürmüz Boğazını kapatması üzerine sadece ihracatçı ülkeler değil ithalatçı ülkeler de zarar görecektir. AB, ABD ve Çin bu ülkeler arasında ilk sırayı almaktadır. İran'ın Jeopolitik olarak elinde tuttuğu Hürmüz Boğazı kartı bölgede daha güçlü hissedilmesine de yardımcı olmaktadır.

İran'ın bu kritiğinden sonra Şii-Sünni atışması açısından birtakım öneriler sunulabilir. İran, Irak'ta uyguladığı realist politikasından vazgeçmelidir. İran bölge ve küresel güçler ile Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının nasıl sağlanabileceği konusunda neler yapılabileceği tartışabilecekleri bir platform oluşturmalıdır. Özellikle dünya siyasetinde ABD ile geliştireceği ilişkiler bu konuda önemli olabilir. İran'ın Irak siyasetindeki nüfuz etkisini arttırması yerine, bölgede huzur ve refah ortamının sağlanması konusunda yollar izlemelidir. Böylece İran, Irak içerisindeki entegrasyonu sağlayarak kendini daha güçlü bir hale getirebilir.

İran'ın Ortadoğu'da Şiiler tarafından, güçlü tarafı Şiiliğin kalesi olarak görülmesiyle sağladığı teopolitik güçtür. Bunu da Velayet-i Fakih anlayışının tüm Şiileri kapsayacak bir anlam taşıması ile sağlamaktadır. Diğer bir önemli avantaj sağladığı nokta günümüz dünyasında sanayinin, ticaretin ve askeri gelişimini

sağlayan enerji kaynakların büyük kısmının geçişini sağlayan boğazlardan birisine (Hürmüz Boğazı) sahip olmasıdır. Zayıf tarafı, Ortadoğu'daki Sünni Devletleri ile arasındaki ilişkilerde mezhep faktörünün olumsuz etki uyandırmasıdır. Bir başkası da İran'ın, ABD müttefikleri olan devletlere özellikle de İsrail'e karşı aldığı olumsuz tavır ve sarf ettiği sözlerdir. Fırsat olarak Ortadoğu'daki Sünni Devletlerin kendi aralarında bölünmesiyle sağlayabileceği jeopolitik ve teopolitik gücüdür. Bir diğeri de Ortadoğu'da Arap ve Orta Asya'da Türk kimliğinin zayıflayarak kendi içerisinde ve dışarısındaki tehditleri yok edebilecek duruma gelebilmesidir. Aynı zamanda Irak'taki dini alim Sistani'nin ölmesi durumunda, İran'ın teopolitiği bölgede artışa geçebilir. Çünkü Sistani, İran'ın Velayet-i Fakih anlayışının Irak'ın yapısına uygun olmadığını söylemesi nedeniyle ona inanan Iraklı kitleler içerisinde İran karşıtlığını oluşmuştur. Sistani'nin gitmesiyle, yerine geçecek Şii din adamları bu kitlelerdeki İran karşıtlığını yıkabilecektir. Tehdit konusunda, çatışmanın kanlı bir hal almasından dolayı BM, AB ve NATO'nun Irak'a dış müdahalesi sonrasında, İran'ın nüfuzunun azalma riskidir. İkinci bir tehdit Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının daha uzun ve kanlı bir şekilde devam etmesi durumunda, İran'a oluşabilecek muhtemel göç dalgası tehlikesidir. Nitekim AB bu durumun en bariz örneğidir. Üçüncüsü Şii-Sünni çatışmasının çözümü halinde Irak'taki Şii ve Sünni kesiminin İran'a gereksiniminin kalmayarak, milli bir dış politikaya din ve devlet adamlarının birlikte destek vermesi durumudur. Nihai olarak Ortadoğu'daki Arap ve Orta Asya'da Türk kimliğinin artmasıyla kendi içerisinde yaşanabilecek iç karışıklık çıkabilme tehlikesidir. Dolayısıyla İran, Irak'ta laik ve Sünni KYB partisini uzun yıllardır desteklemesi ve Azerbaycan-Ermenistan sorununda Azerbaycan Müslüman ve çoğunluğu Şii düşünceye mensup ülke olmasına rağmen Ermenistan tarafını tutması, İran Şii inancına ne kadar samimi olmadığının, yalnız ulusal ve uluslararası politikasını yürütmekte bir alet olarak kullandığı apaçık ortadadır.

3.2.3. Irak-Suudi Arabistan İlişkileri

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında etkili olan bir diğer önemli aktörde Suudi Arabistan'dır. İki ülke arasındaki ilişkiler 1957 yılında yaşanan Süveyş Krizi ve Ortadoğu'da artan Nasırcılık ideolojisine karşı, Irak-Ürdün-Suudi Arabistan ittifakı ile başlamıştır (Duman, 2005: 316). OPEC'in Irak, Venezuela, Suudi Arabistan, İran ve Kuveyt'in katılımıyla kurulması iki ülke ilişkilerinde ekonomik temellerin oluşmasını sağlamıştır (Y. Demir, 2009: 211). Ortadoğu ülkelerin petrol rezervinden dolayı artan önemi uluslararası arenadaki büyük güçlerin ilgisini çekmiştir.

İran-Irak Savaşı sırasında Suudi Arabistan, İran tehlikesini önlemek amacı doğrultusunda Irak'a yardım da bulunmuştur (Özev, 2016: 18). Aynı zamanda İran merkezli bir Şii hilalini[171] önlemek amacıyla Körfez ülkeleri, 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)[172]'ni kurmuştur (Akkaya, 2013: 8-9; MEA, t.y.: 1). Bu Konsey'in kurulması yanında, Irak'ın bu topluluğun dışında bırakılması, Körfez ülkelerinin Irak'ı müttefik görmesinde sadece İran tehlikesinden kaynaklanan bir hamle olduğunu ve Irak'a samimi tutumlarının olmadığı anlaşılmaktadır (McMillan, 2006: 6). Suudi Arabistan bunun yanında İran'a karşı bir silah olarak petrol fiyatlarını da kullanmıştır (Jahner, 2012: 41). Ayrıca Suudi Arabistan'ın İran-Irak Savaşında, Irak'a verdiği 28 milyar dolar borç ile kendisinin İran'ın Şii hilalinden endişesinin varlığını göstermiştir (Mcmillan, 2006: 6). Ancak İran-Irak savaşında, Irak'ın düştüğü krizden dolayı borçlarını ödeyememesi ve bunun sonucunda Kuveyt'i işgali ile birlikte Irak-Suudi Arabistan ilişkileri sarsılmıştır. Nitekim Suudi Arabistan, Kuveyt'in işgalinin engellenmesi için ABD ve BM ülkelerinin kendi sınırlarına üs açabileceğini

---

[171] Kral II. Abdullah tarafından dile getirilen Şii hilali, Körfez ülkelerini de tehdit eden bir durumdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Proctor, Pat (Spring-2008). *The Mythical Shia Crescent.* http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/08spring/proctor.pdf , 15.06.2015, 30-42. Barzegar, Kayhan (Winter-2008). Iran and The Shiite Crescent: Myhts and Realites. *The Brown Journal of World Affairs,* 25 (1), 87-99, Azabdehie, Marjan Badice, Kiani, Vahid (Winter-2014). A Critique on Shia Geopolitics Discourse; With Emphasis on Geneaalogical Approach. *Geopolitics Quarterly*, 9(4), 83-106.

[172] Ayrıntılı bilgi için bkz. Al-Mawali, Nasser (September-2015). Intra-Gulf Cooperation Council: Saudi Arabia Effect. *Journal of Economic Integration*. 30 (3). 532-552, Hertog, Steffen (2011). The Private sector and reform in the Gulf Cooperation Council, *LSE*, 1-58.

söylemiştir. Devamında bölgeye sevk edilen 500.000 kişilik koalisyon güçlerinin (Karadere, 2015: 9) askeri başarısı ile Irak ordusu, Kuveyt'ten çıkarılmıştır. Ancak Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Irak'ı işgal etmemesi isteğinin Koalisyon güçleri tarafından kabul edilmesi, Saddam yönetiminin devamlılığını sağlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ABD'nin ve diğer Batılı Devletlerin çıkarlarına da Saddam'ın Irak yönetimini devam ettirmesi uymaktadır. Çünkü Hegemon güçler bu sayede, diktatör ve totaliter rejimleri bitirmek adına, demokrasiyi getireceğiz yalanı ile Ortadoğu ülkelerine askeri müdahale yapma hakkını kullanabilecek duruma gelmiş ve nitekim Kosova'da, Afganistan'da ve Irak'ta bunu gerçekleştirmiştir.

1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak'ın işgaline kadar, Irak-Suudi Arabistan ilişkilerinde büyük bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak 2003 Sonrası Irak yönetiminde Şiilerin iktidarda Sünni kesime üstünlük sağlamaları iki ülke arasında gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü bahsi geçen Körfez ülkelerinin Şii hilali endişesi, Irak'ta Şiilerin güç kazanması ve iktidara hâkim olması durumunu yaratmıştır.

Suudi Arabistan'ın dış politikasını bir kelimeyle açıklamak gerekirse istikrardır (ulusal güvenlik). Bu doğrultuda, 2003'ün Kasım ayında Suudi Arabistan'ın dışişleri müsteşarı Adil ed-Cebir Washington'da yapılan bir basın toplantısında: "Biz Irak'taki durumdan çok endişeliyiz, Irak bundan daha fazla karmaşıklığa gidecek ve bizde bunu olumlu bir şekilde önleyemeyiz" demiştir. Diğer bir örnekte Irak'ın işgalinden yaklaşık bir yıldan önce bir sürede de, Suudi Arabistan yetkilileri, "Irak'ın kaosta olduğunu" belirtmesidir (McMillan, 2006: 2). Suudi Arabistan'ın Irak'taki Şii-Sünni politikasından örneklerden görüleceği üzere, kaosun devamlılığı sağlama yolunda da adımlar atmıştır.

2006-2010 yılları arasında Şii-Sünni çatışmasının en kanlı döneminde, Suudi Arabistan sınırlarında bulunan Bahreyn'deki Şiileri kontrolü altında tutmak için yollar aramıştır. Ancak bu Bahreyn'de Şiilerin, Suudi Arabistan yönetimine

karşı 2011 yılında protesto başlatmasına neden olmuştur[173]. Bu protestolar sonucunda Suudi Arabistan başta olmak üzere Bahreyn'de Sünni iktidarda bulunan el-Halife ailesine destek vermiştir (Ayhan, 2012: 21). Suudi Arabistan yönetiminin böyle bir politika izlemesinde, ülke sınırlarında Şiilerin en değerli petrol yataklarına sahip olması önemli bir faktördür.

Suudi Arabistan'ın Irak içerisinde olan Şii-Sünni çatışmasına müdahale etme istemesinin sebebi de yukarıda değinildiği gibi İran'ında bu olaya dâhiliyesidir. İran Irak'taki Maliki ve daha sonrasında İbadi hükümeti ile Şii hâkimiyetini sağlamak amacı güderken, Suudi Arabistan'da Sünni terör örgütleri ve milisleri ile işbirliği yaparak bu durumu engellemeye çalışmaktadır (Beşiroğlu, 2014)[174]. Diğer taraftan İran ve Suudi Arabistan, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının bitmesini değil, tam aksine sürekli olarak devam etmesini de istemektedirler. Çünkü Irak'ta demokrasinin, insan haklarının sağlanması durumunda, bölge devletleri elinde bulundurdukları dikta veya krallık rejimlerine karşı kendi ülkeleri sınırları içerisinde ayaklanmalar çıkmasından korkmaktadırlar. Şöyle ki Irak'ın yeniden kendi içerisindeki entegrasyonunu sağlaması; İran, Suudi Arabistan, diğer bölgesel ve küresel güçler için de bir tehdit yarattığı düşüncesi hâkimdir. Suudi Arabistan'ın kendi ülke sınırları içerisinde Şii-Sünni çatışması yaşanmaması için yaptığı önlemleri yanında, 2 Ocak 2016 tarihinde 46 kişi ile birlikte Şii âlim Şeyh al-Nimr'inin idam edilmesi, İran-Suudi Arabistan ilişkilerini de gerginleştirmiştir (Arıkan, 2016: 2). Ayrıca Suudi Arabistan'ın Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında yükselen IŞİD'e uyguladığı politika da önem taşımaktadır. Şöyle ki: Suudi Arabistan'ın IŞİD'e karşı bakışı bölgede İran'a karşı kullanabileceği bir aktör durumunda olduğudur. Bu nedenle de Suudi Arabistan'ın politikasında IŞİD bir

[173] Bahreyn'de yüzde 70 oranında Şii kesiminin bulunması yanında, siyasi yapıda daha çok Sünnilerin egemen olması protestoların etkisini arttıran bir sebeptir. Gelecekte Irak'taki gibi bir Şii-Sünni çatışmasının doğmasına müsait bir durumdadır.

[174] Suudi Arabistan tarafından Sünni yapılanma olan IŞİD'e ekonomik yardımlar olmaktadır. Bkz. Boghardt, Lori Plotkin (June 23-2014). Saudi Funding of ISİS. http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/saudi-funding-of-isis, Erişim Tarihi: 07.05.2017. Suudi Arabistan'ın IŞİD'e yaptığı desteklerin varlığı yanında, İran'ın dediği kadar da IŞİD'e büyük bir destek Suudi Arabistan tarafından sunulamamaktadır. Nitekim IŞİD'in Irak'ta Sünni bölgelerinde halkın kendisine bağlılığını sağlarken, Şiilerin bulundukları yerde tutunamamışlardır.

tehdit değil, İran'a kullanabileceği bir fırsat durumundadır. Sonuçta Suudi Arabistan, İran'ı IŞİD'den daha büyük bir tehdit olarak görmektedir (Nader, 2015: 9) Görünürde Şii-Sünni çatışmasının Ortadoğu'nun bir meselesi olarak görülmemesinde devletlerin çıkarlarının doğrultusunda olduğu genel kabul edilen görüş olsa da başka sebeplerde vardır. Bunlardan birisi Ortadoğu Devletleri'nin Arap ve Arap olmayanlar arasındaki ayrımcı tutum politikalarıdır. Örnek olarak Birleşik Arap Emirlikleri'nin, yaşanan Arap Baharı sonrasında çıkan Yemen Krizine; "Arapların sorununu Araplardan başka kimse çözemez" demesi, Pakistan Parlamentosunun: "Yemen Krizi ile ilgili tarafsız olma kararını alması" bunun en net örnekleridir (SAM, 2015: 4).

Bu bilgilerden hareketle Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında Suudi Arabistan'ın rolü, olumsuz görünmektedir. Bunun yaşanmasında Suudi Arabistan'ın çatışmayı çözüme kavuşturma girişimi yerine, baskı, şiddet ve Irak'taki Sünni terör örgütlerine verdiği yardım önemli bir etken olmuştur. Ayrıca Irak-Suudi Arabistan ilişkileri İran veya ABD siyaseti üzerinden yürümektedir. Yani Irak-Suudi Arabistan ilişkileri dolaylı olarak devam etmektedir. Başka bir açıdan Suudi Arabistan'ın endişe duyduğu Şii hilalinin oluşması adına bir körfez baharı da, Körfez ülkeleri içerisinde görülebilecektir. Bahsi geçen körfez baharının iç savaş durumuna dönüşebilme ihtimali de olabilir. Çünkü Ortadoğu ülkelerinin mevcut yapısında bulunmayan demokrasi ilkesi, isyan kapısının kanlı bir şekilde her an açılabilme durumunu akıllara getirmektedir. Ancak bunun da gerçekleşmesi için Batılı hegemon güçlerin bir etkisinin gerekliliği de söz konusudur. Çünkü Ortadoğu'nun günümüzde yaşanan olaylarında gizli ve etkili aktör olarak Batılıların her zaman sahne aldığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bölge ülkeleri çatışmaya tutarlı, çelişkisiz ve sorumluluk bilinciyle yaklaşmadıkları müddetçe çözülmesi oldukça güçtür.

Suudi Arabistan'ın Şii-Sünni çatışmasında yapması gereken rolün ne olduğuna bakıldığında, öncelikle çatışmada aktör olan devletler ile diyalog halinde olmalıdır. Bu diyalog sürecinde aktörlerin birbirlerine samimiyet ile yanaşarak, çözüme ilişkin neler yapılabileceği konusunda hareket edilmelidir.

Suudi Arabistan, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının yarattığı terör örgütlerinin tarafı ne olursa olsun desteğini geri çekmelidir. Suudi Arabistan, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının kendisine sıçrayacağı tehlikesi ile ülkesi sınırları içerisindeki Şii kesimi baskı ve şiddet politikası sona erdirmelidir. Böylece hem Suudi Arabistan hem de diğer aktörler Şii-Sünni çatışmasının büyümesi yerine demokratik bir uzlaşma ile nasıl çözümlenebileceği konusunda adımlar atabilecektir.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında aktör olan Suudi Arabistan'ın; güçlü tarafı Ortadoğu'daki elinde bulundurduğu büyük bir Sünni nüfus olmasıdır. Bu sayede Ortadoğu'da, İran'ın kendisine rakip gördüğü en önemli aktör konumuna da gelmiştir. Bir diğeri de Suudi Arabistan'ın sahip olduğu büyük ekonomik gücü ile IŞİD ve diğer terör örgütlerine destek sağlamaktadır. Zayıf yanı Suudi Arabistan'ın, radikal terör örgütlerine verdiği destek ile kendi içerisinde bulunan Şii kesiminin güvenini kaybetmesidir. Bunun en bariz örneği 2011 yılında yaşanan Bahreyn'deki ayaklanmalar ve sonrasında ülke içerisinde aldığı önlemlerdir. Fırsat olarak, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının sona ermesi, Suudi Arabistan'ın kendi içerisinde yaşayan Şii kesimin öfkesinin dinerek, ülke içerisinde sağlam bir entegrasyon sağlayabilme olasılığıdır. Tehdit konusunda Irak'taki Şii-Sünni çatışması nedeniyle, Suudi Arabistan içerisindeki parçalanmalarının, Şii hilalini oluşturabilmesidir. Diğer taraftan Şii-Sünni çatışmasının çözüme kavuşmasıyla birlikte, Irak halkının Suudi Arabistan'a gereksiniminin kalmaması sonucu, Irak'taki Sünni kesim üzerindeki kaybedeceği nüfuz tehlikesi de vardır.

Dikkate alınması gereken önemli bir husus ise Suudi Arabistan'ın, ABD'nin Ortadoğu'daki Arap devletleri arasında en yakın ilişkilerde bulunması nedeniyle kendi geleceği için duyduğu kaygısızlık durumudur. Suudi Arabistan müttefiki gördüğü ABD'nin kendisi için yaptığı planları incelediğimiz de durumun gerçekten endişe verici olduğu düşünülebilir. Buna örnek olarak Ralph Peters'in Blood Borders önerisinde; Suudi Arabistan'ın kendi içerisinde Şii, Suudi, kutsal şehirlere dayalı bir bölünme planın olmasıdır. Şöyle ki Suudi Arabistan'ın güneyi Şiilerin, Çöl bölgesi Suudilerin, Mekke ve Medine'de ise Kutsal bir İslam

Devleti'nin kurulması, Peters'in önerilerindendir (Peters, 2006). Bu gibi nedenlerden dolayı Suudi Arabistan'ın, ABD'nin Ortadoğu'daki politikalarına daha temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Suudi Arabistan sadece İran'ı potansiyel bir tehlike görerek hareket ettiği sürece, dış güçlerin Ortadoğu'daki politikalarına hizmet etmekten başka bir durum yaratmayacaktır.

Dolayısıyla bir taraftan Suudi Arabistan'ın bölgesel güç olma arzusunu sadece İran'a karşı bir hamle olarak sınırlandırmamalı, bunun yanında bölgedeki hâkimiyeti ölçüsünde bölgesel ve küresel aktörler gözünde saygınlığının artacağını unutmamalıyız. Ancak Suudi Arabistan-İran birbirlerine karşı bu çelişkili politikadan (S. Arabistan tarafından bölgede bulunan Sünni ve krallıkların rejimlerinin devamlılığını çalışırken, İran ise bu rejimlerin devrilmeye gayret göstermektir) vazgeçmedikleri sürece gerek Irak gerekse bölgenin siyasi, toplumsal, güvenlik, ekonomik vs. bakımdan huzur ve istikrara kavuşmasının imkânı yoktur.

3.2.4. Irak-Türkiye İlişkileri

Irak-Türkiye ilişkileri Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Musul sorununun ortaya çıkması ile değişik bir hal almıştır. 1926 yılında varılan anlaşma ile birlikte İngiltere'nin Musul'daki petrol işletmelerini kontrol etmesi ve Türkiye'nin 25 yıllık petrol üretim maliyetini almasına karar verilmiştir. Musul sorununun çözümünden sonra Irak-Türkiye ilişkileri de 1927 yılından itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu durum Kral Faysal'ın Türkiye'nin Londra konsolosu Ahmet Ferit ile yaptıkları görüşmede Atatürk ile ilgili övgü dolu sözleri ve Atatürk'ün ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Kral Faysal'a gönderdiği mektuplar ile oluşmaya başlamıştır.

1937 yılında imzalanan Sadabat Paktı ile Türkiye-Irak ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Ayrıca Irak başbakanlığı görevinde bulunan Nuri Said'in de Türkiye hakkındaki olumlu yaklaşımlarının da buna etkisi olmuştur. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak oluşabilecek

Ortadoğu'daki Sovyet tehdidine karşı Bağdat Paktı'na[175] katılmıştır (Levine, t.y: 24; Beden, 2011: 163).

General Kasım döneminde yaşanan Kerkük katliamı iki ülke ilişkilerinde kırılma noktası uğramışsa da, Türkiye'de 1960 darbesinin yaşanması gündemin değişmesini sağlamıştır. Ancak 1961 yılında Kürt komünistlerin Türkmenler ile yaptığı çatışma sonucu, Türkmenlerin ölmesi ve Barzani-Irak hükümeti devam eden silahlı mücadele 1975 yılına kadar iki ülkenin gergin bir siyaset izlemesine neden olmuştur. 1976 yılında Fahri Korutürk'ün Irak ziyareti, Irak-Türkiye ilişkilerinin gelişmeye başladığını gösterse de Irak yönetiminin buna sıcak yaklaşmadığı görülmüştür. Nitekim 1980 yılında aralarında Türkmen liderlerin de bulunduğu kişiler Irak hükümeti tarafından idam edilmiştir (Beden, 2011).

İran-Irak savaşı sırasında Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir. Kenan Evren, İran ve Irak'ın yaptığı savaştan üzüntü duyduğunu dile getirmiştir. İran-Irak Savaşı başladığında Türkiye, ekonomik çıkarları doğrultusunda politika izlemiştir. Irak ile Yumurtalık hattı üzerinden petrol ticaretini yürütürken; İran ile yaptığı ihracat oranının yüksekliği sebebiyle ülke ziyaretlerinde bulunmuştur. Türkiye, İran-Irak savaşının bitirilmesi için Körfez ülkelerinin sunduğu deniz harekâtı teklifini reddetmiştir (Lak, 2015). Türkiye açısından Irak ordusu tarafından Kürtlere hava harekâtı yapılması, Türkiye sınırlarına Kürtlerin gelmesine sebep olmuştur.

Görüleceği üzere Türkiye tarafsızlığını ilan ederek İran-Irak savaşında denge siyasetini uygun bir şekilde korumuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşanan İran-Irak savaşında Batılı Devletlerin bu savaşa müdahale etmemesi için büyük bir girişim içerisinde de olduğu çalışmalardan görülmektedir.

Körfez Savaşı sırasında da Irak-Türkiye ilişkilerinin ne olacağı sorusu gündeme gelmiştir. Bu arada dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türkiye'nin

[175] Bu Paktın kurucusu İngiltere'dir. Pakt içerisinde Irak, İran, Pakistan, Türkiye 1955 yılında pakta imza atan ülkeler arasında yer almaktadır. ABD'nin bu pakta katılmasının sebebi Ortadoğu ülkelerinde kendisine karşı bir tehlike oluşturmamak amacıyla, gözlemci statüsünde bulunmuştur. Bkz. Ateş, Davut (2014), *Türk Dış Politikasına Giriş*, Bursa: Dora Yayınları, 259.

Ortadoğu'da önemli bir güç olması için Körfez Savaşı fırsatını değerlendirmesi gerektiğini söylemiştir. Özal, hatta Körfez Savaşı harekâtına katılmasıyla Türkiye'nin "bir koyup üç alacağını" (Beden, 2011: 197) dile getirmiştir. Dış basında da Özal'ın Kerkük ve Musul'u Türkiye sınırlarına katmak için bu hamleyi yapmak istediğine yer verilmiştir. Türkmenlerin de burada Türkiye'nin destekçisi olduğu belirtilmiştir. TBMM'ye sunulan tezkerede Amerika'nın da kendi açısından Türkiye'yi kullanmak istediği düşünülmelidir.[176] Netice de 5 Eylül 1990 tarihinde Körfez harekâtına Türkiye'nin katılmasına ilişkin tezkere kabul edilmiştir. Türkiye bu karar sonrasında Irak ve Kuveyt'e karşı deniz ablukası oluşturmuştur. Yumurtalık petrol boru hattı Türkiye tarafından kapatılmış, Türk Silahlı kuvvetlerinden yaklaşık 180.000 asker Irak sınırına kaydırılmıştır. 13 Ocak tarihinde Bağdat'ta bulunan Türkiye konsolosu geri çağrılmıştır. Türkiye'nin resmen Irak ile savaşmadığı Körfez Savaşı'nın sonucunda, Türkiye Kuveyt'in bağımsız olması taraftarı olmuştur (Beden, 2011).

Türkiye, Körfez Savaşı nedeniyle ekonomik olarak büyük bir kayıp yaşaması yanında, Partiye Kareke Kürdistan (PKK) sorununun oluşmasından dolayı Güneydoğu Anadolu bölgesinde güvenlik problemleri ile de karşı karşıya kalmıştır. Irak açısından da durum pek iç açıcı değildir. Körfez Savaşı sonrası BM'nin uyguladığı 678 sayılı karar gereğince yapılan ambargo ülkeyi açlık, hastalık ve diğer nedenlerden birçok sivilin ölümüne neden olmuştur. Bundan dolayı Irak-Türkiye ilişkileri soğuk bir duruma dönüşmüştür. Görüleceği üzere Şii-Sünni çatışması 2003 yılına kadar iki ülke ilişkilerinin de geçen bir konu olmamıştır. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki ilişkilerde; Türkiye Irak Türkmenlerini, Irak yönetimi ise Sünni Arap kartlarını kullanmıştır.

Irak'ın Körfez Savaşı'ndan sonra olan ABD ile ilişkilerinin kötüleşmesi Irak-Türkiye ilişkilerine de yansımıştır. 2003 Irak'ı işgalinde 1 Mart Tezkeresinin Meclisten geçmemesi durumu da Türkiye-ABD ilişkilerinde soğukluğa gidilmesine yol açmıştır. Irak'ın işgali ile birlikte Türkiye'nin Irak'taki kaosun

[176] ABD açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin olacağı bir savaşta Irak hem kuzey hem de güneyden tam bir şekilde ablukaya alınıyordu. Ayrıca Amerikan askeri gücünün sadece hava kuvvetlerinden olmasıyla kendi ordusunda can kaybını sıfıra kadar indirebiliyordu.

engellenmesi amacında yaptığı girişimler iki ülke ilişkilerinin yeniden canlanacağı sinyalini vermiştir.

2003 sonrası Irak'ın işgali ile birlikte günümüze kadar, Irak-Türkiye ilişkilerinde PKK, Türkmenler, Şii-Sünni çatışması, IŞİD, gibi sorunlar gündeme gelmiştir. PKK ve Türkmenler konusunda Türkiye'nin politikası Şii-Sünni çatışması ile ilişkin olarak görülemeyeceğinden dolayı, bunları sadece belirtmekte yarar vardır. 2003 sonrası Irak'ın işgali birlikte iktidar içerisinde güçleri oldukça zayıflayan Sünni kesim ABD ile silahlı mücadele yoluna gitmiştir. Bu durumdan gittikçe etkilenmeye başlayan ABD, Türkiye'yi Irak'taki Sünni kesimi ile anlaşmak için arabuluculuk rolünde olmasını sağlamaya çalışmıştır (Oğuzlu, 2017: 37). 2010 yılına kadar Türkiye-Irak ilişkileri optimum seviye de olmuştur. Devam eden süreçte Türkiye Irak'ın birliğini sağlaması için gereken mevcut düzenin kurulmasında kendisinin de katkıda bulunabileceği bu rolü kabul etmiştir. Ancak Maliki hükümetinin uyguladığı politikalarda Sünnilere karşı baskıları iki ülkenin ilişkilerinin tekrar soğumasına neden olmuştur. Bu döneme kadar geçen olaylardan Türkiye'nin Suriye'de birlik çağrısı, İsrail'in saldırılarına karşı Lübnan'a destekleri, Recep Tayyip Erdoğan'ın Hz. Ali türbesini ziyaretleri iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesi açısından önemli olmuştur (Ayhan, 2012: 23). Diğer taraftan Türkiye'nin 2010 seçimlerinde Allavi hükümetini desteklediğini gösterecek söylemlerde bulunması sonucu, seçimi kazanan Maliki Türkiye'nin yanlış siyaset izlediğini söyleyen demeçlerde bulunmuştur (Üstün, 2012: 1).

2012 yılında Tarık el-Haşimi'nin hakkında çıkarılan idam kararı sonrasında yaşanan tartışmalar Irak-Türkiye ilişkilerini daha da gerginleşmiştir[177]. Türkiye'nin Kuzey Irak ziyaretleri bunu gösterir niteliktedir. Diğer taraftan Maliki'nin siyasetini eleştiren Sünni kesimin temsilcilerinden, Usame el-Nuceyfi, İyad Allavi gibi liderlerin Türkiye'yi ziyareti de gerginliğin oluşmasında diğer bir etkendir (Erkmen, 2013). Maliki 2011 yılında el-Hurra televizyonun da

[177] Burada Türkiye'ye Irak tarafından koyulan tavrın sebebine değinecek olunursa, Tarık el-Haşimi (eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı) hakkında çıkarılan idam kararına rağmen, Türkiye'nin Haşimi'yi Irak yönetimine teslim etmemesi ve Haşimi'nin haklılığını savunan demeçlerde bulunmasıdır.

"Türkiye'nin Irak'a bu şekilde müdahale edeceğini bilemezdik…" demesi Irak-Türkiye ilişkilerinin gerginleşmeye başladığının açık bir göstergesidir.

İbadi Yönetiminde, Irak-Türkiye İlişkilerine bakıldığında gergin ortamın varlığı iki ülkenin devlet başkanlarının söylemlerinde görülmektedir. Bunun kökeninde yatan sebebe bakıldığında IŞİD terör örgütünün Irak'taki faaliyetleri sebebiyle Türkiye'nin bölgede güvenliği sağlamak amacıyla Başika'da Türk askeri üssünün kurulması girişiminde bulunmasıdır (Khalilzad, 2016)[178]. Bu konuda Mukteda el-Sadr, Ammar el-Hekim, Maliki gibi isimler Türk askerinin Başika'da[179] varlığını eleştirirken, Türkmenler bu durumu olumlu karşılamıştır (Semin, 2015b). Bu durumu olumsuz karşılayan aktörler aslında başka bölgesel etkin olan bazı güçlere hizmet ettiğine dikkat çekilmelidir. Çünkü Rusya ve İran, Irak'ta yeni bir güç olarak Türkiye'yi istememiştir. Bunu da Irak siyasetindeki kişilere bildirerek üstü kapalı bir şekilde olayın uluslararası bir konuya dönüşmeden halledilmesini taraftarı olmuşlardır.

Türkiye'nin Başika üssündeki askerlerinin sayısının çoğaltmasındaki sebep Şii-Sünni çatışması nedeniyle güçlenen terör örgütlerine karşı bölgede güvenliği sağlamaya yardımcı olmaktır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Başika'da üs kurulmasına ilişkin yaptığı açıklamada, Sünni kesiminin bölgede güvenliğini sağlamak amacıyla bulunduklarını ve bölgede bir Şii-Sünni çatışmasına Türkiye'nin izin vermeyeceğini söylemiştir (GÜNEŞ, 2016)[180]. Çalışma açısından değerlendirildiğinde Türkiye Şii-Sünni çatışmasında aktör bir ülke durumuna gün geçtikçe daha görülür bir şekilde geçmektedir. Ancak

[178] Başika Üssü Musul'un kuzeydoğusunda yer alan stratejik bir bölgede bulunmaktadır. Bkz. Frantzman, Seth J. (18 Ekim 2016). *What's Turkey's Strategy in the Mosul Offensive?* http://nationalinterest.org/feature/whats-turkeys-strategy-the-mosul-offensive-18090?page=2, Erişim Tarihi: 03.04.2017.

[179] 6 Ekim 2016 tarihinde İbadi söylediği bu sözün 4 gün sonrasında "Irak'taki Türk askerinin yerinden kıpırdamamasını tavsiye ediyoruz" demiştir. Bkz. HABERTÜRK (10 Ekim 2016). "Irak Başbakanı: Türk askeri yerinden kıpırdamasın", http://www.haberturk.com/dunya/haber/1308202-irak-basbakani-turk-askeri-yerinden-kipirdamasin, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

[180] Recep Tayyip Erdoğan, "Terör bumerang gibidir sonunda gelir kendini kullananı vurur" sözleri de Ortadoğu'daki terör faaliyetlerinde bölgesel ve küresel güçlerin destek vermemesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bkz. GÜNEŞ (18 Ekim 2016). *"Erdoğan: Irak'ta bir Sünni-Şii çatışmasına "Evet'diyemeyiz"*. http://www.sanalbasin.com/erdogan-irakta-bir-sunni-sii-catismasina-evet-diyemeyiz-15869100/, Erişim Tarihi: 06.04.2017.

bölgedeki İran kadar kendisini hissettirememiştir. Çünkü İran sınırlarında kurulan kamplarda Irak Şiilerine kendisine bağlı olması için verdiği modern askeri eğitimlerin yanında Şii ideolojisine bağlı dini dersler verilmiştir (Felter ve Fishman, 2008: 66). Bu da Şiilik ideolojisinin Irak'ta İran etkisiyle büyük bir güç oluşturmasını sağlamıştır.

Irak başbakanı İbadi'nin Türkiye'nin Başika üssüne askeri destek yollamasının ardından "Türklerin Irak'taki varlığının gerekçesi yoktur ve bu tehlikeli bir durumdur" (Milliyet, 2016) demecini vermiştir. Bunun sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İbadi hakkında "Haddini bil" söyleminde bulunmuştur (BBC, 2016). Tartışma günümüze kadar devam etse de, iki ülke arasındaki ilişkilerin zaman içerisinde yumuşamaya gideceği ihtimali yüksektir. Aynı zamanda Irak-Türkiye ilişkilerinde haşd-i şabi kurulma nedeniyle de gerginlikler günümüze kadar gelmiştir. Haşd-i şabi sözcüsü el-Asadi'nin 2016 yılının Aralık ayında verdiği demeçte: "İki ülke savaşa girerse Türkiye'nin karşısında oluruz" (MEPA NEWS, 2016: 1) demesi de, Türkiye-Irak ilişkilerinin bıçak sırtında bir dönem geçirdiğini göstermektedir. Bunda elbette Türkiye'nin bölgedeki İran'ın Şii gücünden endişelenerek, Irak'a karşı böyle bir politika güttüğü de, derin okuma yapıldığında anlaşılır bir durumdur.

Verilen bu bilgilerden hareketle Irak-Türkiye ilişkilerinde Şii-Sünni meselesi 2003 sonrası dönem de iki devletin politikalarında değişimler göstermesinde etkili olmuştur. Türkiye; Irak'ın tarihsel olarak Osmanlı Devleti'ne bir bağlılığının bulunduğu hisseden grup olarak Irak Türkmenlerinin haklarını korumaya çalışmıştır. Aynı zamanda bölgedeki emperyalist güçlerin amaçlarına karşı politikalar geliştirmiştir.

Türkiye-Irak ilişkilerinde Şii-Sünni çatışmasının giderilmesi için yapılan çalışmalar yanlış işlemektedir. Çünkü her iki devlette sorunun iktidar baskısı, askeri güç ve diğer yardımlar ile çözümleneceği düşünmektedir. Buradaki yanlış algıyı kaldırmak için Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında bölge halkının entegrasyonu için iki devletin de var gücüyle çalışması gerekir. Diğer taraftan Şii-Sünni

çatışmasındaki aktörlerinde bu devletler ile aynı politikalar izlemeleri önemli bir noktadır. Kısaca değinecek olursak, iki ülkenin (İran-Türkiye) de çıkarına hizmet eden strateji izlemesinde kazanç vardır. Bu durumda ekonomik ve ticaret yoluna başvurmadan önce iki devlet birbirleriyle ciddi ve köklü bir sosyal ve kültürel işbirliği içerisinde bulunmalıdırlar ki tarih boyunca yaşanan mücadele ve savaş olayların unutulması ve bir an önce biriken önyargıların etkisinin azalmasına yardımcı olacaktır.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının Türkiye açısından incelendiğinde, Irak'ın tarih çizgisinde, siyasal, toplumsal, kültürel geçmişinin olması, Sünni Araplar ve Irak Türkmenlerinin Türkiye'yi desteklediği açık bir şekilde görülür. Fakat Türkiye'nin Sünnileri genel olarak nitelememesi ve bu politikası Vahhabi ve Selefi grupları kendi içerlerinden dışlaması, onlarından karşılıklı olarak Türkiye'yi dışlamasına sebebiyet vermektedir. Buna ek olarak Arap hükümetlerinin Türkiye'ye karşı önyargılı tutumları ve bunun nedeni ise Arap hükümetlerinin Osmanlının kendilerini yaklaşık 500 yıl sömürdüğünü ve Türkiye'yi de Osmanlının devamı olarak görmeleri etkilidir. Özetle, Türkiye ve Arap ülkelerinin etniksel kimliklerinin uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, büyük kısmı Arap kimliğine sahip olan Ortadoğu ülkeleri, Türkiye ile ilişkilerinde samimiyet sağlayabileceği yüksek bir olasılıktır. Bunun en iyi örneğini günümüzde Avrupa Birliği'nde yer alan ülkelerin kendi aralarında sorunları benzer kimlikleri sayesinde daha ılımlı bir şekilde çözmesi gösterilebilir. Dolayısıyla da Irak'taki güvenlik ve istikrarın sağlanması durumunda, Türkiye bölgede yapacağı yatırımlarla kendisinin siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel kazanımları sağlayabilecektir. Aksi takdirde, bölgedeki rakibi olan İran'la hem karşı karşıya gelmesi hem de daha da güçlenmesine neden olacaktır. Nitekim günümüzde çatışmadan en çok yararlananın İran olduğu düşünüldüğünde, Türkiye açısından tehdit durumu halen devam etmektedir. Buna da en somut örnek vermek gerekir ise tarih boyunca iki ülke arasında (İran-Türkiye) 1501'den günümüze dek zaman zaman yaşanan mezhepsel gerginlik, çekişme ve çatışmalardır. Gerek Ortadoğu gerekse Irak'ta yaşanan Şii-Sünni rekabetinden her bakımdan en çok sıkıntılarla yüz yüze kalan Türkiye olduğu unutulmamalıdır. Sebebi de çatışmanın

Türkiye sınırlarına komşu ülkelerde cereyan etmesidir. 1980-1988'de İran-Irak savaşı, 1991 Körfez Savaşı esnasında, sonrasında ve 2011 de Suriye iç savaşından Türkiye'ye akın eden sığınmacı sorunu buna en bariz örneklerdir.

3.2.5. Irak-Suriye İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransız manda himayesinde bulunan Suriye, uzun yıllar bu yapısını devam ettirmiştir. 1941 yılında Fransa'nın Suriye'ye kısmi bağımsızlığı ve akabinde 1943'te Suriye'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak Şükrü el-Kuvvetlinin seçilmesi devletleşme sürecinin belirtileri olmuştur. Netice de 1946'ta Suriye, BM'ye katılarak Suriye Arap Cumhuriyeti adını almıştır. Arap adıyla özdeşleşen Suriye'de 1943 yılında Mişel Eflak öncülüğünde başlayan el-Baas hareketi sonucu, Baas Partisinin kökleri de atılmıştır (Buçukçu, 2012: 5-6). Suriye'nin bağımsızlığını kazanması ve Baas Partisinin ülkede etkinliğini arttırması, Irak-Suriye ilişkilerinin ufak adımlarla da olsa başlamasına sebebiyet vermiştir.

Hegemon güçlerin Ortadoğu'da yaratmak istedikleri kaos ortamı için en güzel örneklerden birisi Irak ve Suriye yönetimlerinde uyguladıkları politikalardır. 1970'li yıllarda Suriye'de yüzde10'luk kesiminde bulunan Hafız Esed'in ve Irak'ta yüzde 20 oranında olan Sünni Arapların desteklediği Saddam yönetimleri bunun en net göstergesidir (Gaytancıoğlu, 2008: 39). Yani iki ülke yönetimindeki azınlık kesimleri yönetim kadrosunda etkin olmuşlardır. 1970'li yıllardan itibaren Suriye'de Alevi (Şii), Irak'ta Tikrit Sünni grupların siyasi hayatta üstünlüğü kesin bir şekilde görülmeye başlamıştır (Hinnebusch, 2014: 11).

1970 yılında Suriye'de Hafız Esed'in darbe ile yönetimi ele geçirmesinden sonra Irak-Suriye ilişkilerinin keskin virajlardan geçmesine neden olmuştur. Çünkü Ortadoğu'da 1946'dan sonra başlayan Nasırcılık hareketine, Irak ve Suriye'de farklı yollar ile katılmıştır. Şöyle ki, Suriye kendisinin etrafından toplanacak bir Arap toplumu yaratılmasını amaçlarken, Irak'ta bunu kendi ekseni çerçevesinde dış siyasetinde göstermiştir. Ancak bu durum Suriye'deki Hafız Esed yönetiminin gelmesiyle oluşmuştur. Bu duruma en belirgin örnek ise İran-

Irak savaşında, Suriye'nin İran tarafına destek vermesidir. Suriye'nin bu tavrı almasında Irak'ın bir payının olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Şöyle ki; Irak'ın, Müslüman Kardeşler Örgütüne[181] verdiği destek, Suriye tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bunun üzerine de Suriye Irak içerisindeki Kürt gruplarından KYB'ye destek vermeye başlamıştır. Devamında baş gösteren Körfez Savaşı'nda Suriye, Irak'a karşı koalisyon güçlerine destek vermiştir. Bu durum Arap ülkeleri tarafından Suriye'nin eleştiri oklarına maruz kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan 2003 yılında Irak'ın işgali sonrasında, Suriye yönetimi bu durumu olumsuz karşılamıştır. Bunun olmasında Irak'a BM tarafından yıllardır uygulanan ambargo nedeniyle yaptığı ticaretin tehlikeye gireceği endişesi önemlidir (Gaytancıoğlu, 2008: 39-40).

2003 Irak'ın işgali nedeniyle yaşanılan kargaşa da 2004-2010 yılları arasında 1 milyon Iraklı Suriye'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Weitz, 2012).[182] Suriye, oluşan bu konjoktürden kazanç sağlama adına Irak ile petrol ve doğal gaz ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Bunun yanında sınır güvenliği, ticaret alanında işbirliğine gidilmiştir (Al-Dulaimi, 2015: 43-44). Suriye'nin bu girişimin amacında bulunmasının hem realist hem de kostrüktivist açıdan bakılabilir. Realist olarak Suriye'nin, Irak ile sağlayacağı müttefiklik bölgesel ve ulusal devletlere kendisinin güçlü bir yapıda bulunduğunu gösterebilecek ve böylelikle ekonomik ve siyasal kazancını sürekli hale getirebilecektir. Konstrüktivist açıdan Irak'ın toplumsal yapısındaki sosyal kimlikler ile sağladığı olumlu ilişkiler, Suriye halkının Beşşar Esad yönetimine bağlılığını bir kat daha arttırabilecektir. Ancak bugün o istenilen durumun yaşanamadığı, Suriye'deki iç savaş ortamına bakıldığında görülebilir.

---

[181] Müslüman Kardeşler Örgütü, 1928 yılında Hasan el-Bennah öncülüğünde Mısır'da kurulmuştur. 1938 yılında ilkelerini kesin bir dille açıklayan Bennah şunlar söylemektedir "İslam, hem ibadet, hem önderliktir: hem dindir, hem devlettir hem ruhaniliktir…" Bkz. Demir, Yeşim (December-2012). Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğu'daki Etkinliği ve Siyaseti. *The Journal Of Academic Social Science* Studies, 5 (6), 140-141.

[182] Aynı zamanda Irak hükümeti, birçok isyancının Suriye sınırından geçtiğine dair, Suriye'de kuşkuları da olmuştur. Bkz. Salem, Paul (December-2013). Iraq's Tangled Foreign Interests And Relations. *Carnegie Middle East* Center, 23. Al-Khoei, Haydar (June 14-2013). *Syria: the wiew from Iraq*, http://www.ecfr.eu/article/commentary_syria_the_view_from_iraq136, Erişim Tarihi: 27.06.2017.

Suriye yönetimi, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının başlaması ile kendi içerisinde, uyguladığı politika nedeniyle Sünni kesimin öfkesini kazanmıştır. Maliki'de, Suriye'de bulunan Sünni çoğunluğun kendisine karşı tavrını belirgin bir şekilde görmesinden sonra, dış politikasında değişikliğe giderek İran'a daha da yakınlaşma yoluna gitmiştir. Beşşar Esad Yönetimi de, Maliki'nin bu hamlesine BKY ile ilişkiler kurarak karşılık vermiştir. Devamında Suriye 2010 seçimlerinde el-Irakiyye partisinden Allavi'ye destek vermesi, Maliki tarafında tedirginlik yaratmıştır. Akabinde Tarık el-Haşimi'nin hakkında çıkarılan idam kararını protesto eden Sünni kesimlerin eylemleri Irak hükümetini zor duruma sokmuştur. Suriye cephesinde bulunan el-Kaide uzantılı terör örgütlerinin, Irak topraklarına geçmesiyle (Al-Dulaimi, 2015: 56) iki ülke arasındaki ilişkiler zorunlu olarak gündeme gelmiştir.

Görüleceği üzere Irak-Suriye ilişkileri 2003 Irak'ın işgali sonrasında belirgin bir şekilde oluşmaya başlamıştır. Bunun olmasında en önemli noktada bölgedeki güçler arasında Suriye'nin de kendine iyi bir konum sağlama amacından kaynaklanmıştır. Yani 2003 Sonrası bölgede oluşan güç boşluğuna Suriye'de talip olmak istemiştir. Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasını kendisi için bir fırsat gören Suriye'de bölgedeki Sünni kesime alttan destek vermiştir. Ancak 2011'den sonra IŞİD'in bölgede Suriye ve Irak'ta faaliyetlerine hız kazandırması iki ülke için tehlike çanlarının çalmasına sebebiyet vermiştir.

Suriye'nin Irak'taki Şii-Sünni çatışması açısından tahlili yapıldığında, bölgesel güçlerden İran'ın Esad hükümetine verdiği destek, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının sürmesini derinleştirmekte ve arttırmaktadır. Öbür taraftan, Şii-Sünni çatışması içerisinde güçlenen IŞİD ve el-Kaide gibi terör örgütlerinin Suriye topraklarında etkin bir şekilde yapılanmasıdır. Bir diğer nokta da, Suriye'deki devlet yöneticileri ve halk arasındaki mezhep kimliğinden kaynaklanan problemdir. Bunu açmak gerekirse Suriye halkının büyük kısmı Sünnilerden oluşan bir yapıda olmasına rağmen, iktidarda bulunan Esad hükümetinin, nüfusun yüzde 10-15 kapsayan Alevi (Şii) kimliğinden oluşmasıdır. Bu problem günümüzde devam eden Suriye iç savaşının da ayrı bir nedenidir. Esad

hükümetinin Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının çözümünde katkıları ile Suriye kamuoyu tarafından sevilmesini sağlayarak kendi iktidarını güçlendirebilmesidir. Aksi halde, Suriye iç savaşının mezhepsel sorun noktasında daha da yükseltmesidir.

3.2.6. Irak-İsrail İlişkileri

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında aktif ve pasif olarak görünen aktörler yanında İsrail gibi olayı dışardan izlemiş görünerek, Ortadoğu bölgesindeki menfaatlerini düşünen aktörlerde mevcuttur. Irak-İsrail ilişkileri, Baas Partisi ve Saddam zamanında Filistin konusundaki görüşleri nedeniyle gelişmemiştir. Ancak iki ülke arasında gerginlik Filistin merkezli olması yanında, Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi için yapılan İsrail'in girişimlerinde de görülmüştür. Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasında İsrail'in açık bir şekilde görülmese de tarihsel olarak incelendiğinde, kendisinin bugünkü durumu yıllar önce arzu ettiği mümkün görünmektedir. Buna örnek olarak, 1982 yılının Şubat ayında İsrail dış politika danışmanı tarafından söylenen: Mısır, Suriye, Irak ve Körfez Ülkelerinin ileride bölünmesini istediklerini belirtmesidir. Diğer bir örnek 26 Haziran 1982 tarihinde Newsweek dergisinde İsrail'in resmi açıklamasında "Irak'ın Şii, Sünni, Kürt kesimlere bölünmesini ve bunların birbirleriyle çatışmasını isteriz " geçmektedir. Yani İsrail böl ve yönet[183] politikasını Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerine uygulamaya çalışmıştır (Liu, 2004).

[183] Latince'de divide et imperia olarak geçen böl ve yönet deyimi, Batılı Devletlerin Afrika, Asya ve Ortadoğu ülkelerini sömürge amacıyla, farklı kavimler ve mezhepler arasında mücadele yaratmasında kullandığı politikadır. Bkz. Haytoğlu, Meltem Amber (2007). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'nin Projedeki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 10. Örnek olarak, İngilizlerin Hindistan-Pakistan, Malezya-Singapur'da, ABD'nin Kuzey-Güney Vietnam, Kuzey–Güney Kore, Çin-Tayvan'da jeopolitik stratejisi yoluyla böl ve yönet politikasını kullanmasıdır. Bkz. Liu, Henry C.K. (2004). *Iraq Geopolitics*. http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/FI03Ak03.html, Erişim Tarihi: 28.03.2017.

İsrail'in Ortadoğu'da emellerinin olduğunu gösteren bir başka kanıt ise Oded Yinon planıdır.[184] 1980'lerde Sovyet tehlikesine karşı Yinon tarafından hazırlanan planda, İsrail'in çevre devletleri ile olan ilişkileri hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bunu Yinon'un: "Her gün büyüyen askeri gücü nedeniyle İsrail için ana tehdit kaynağı olan Müslüman Arap dünyası bizim 80'li yıllarda karşılaşacağımız temel stratejik problem olmayacaktır. Lübnan'da Arap olmayan İran'da ve şimdi de Suriye de gördüğümüz gibi etnik azınlıkları, fraksiyonları ve iç karışıklıklarıyla bu dünya kendi problemleriyle başa çıkamayacak derecede zayıftır ve bu nedenle uzun vadede İsrail için gerçek bir tehdit teşkil etmemektedir…" (Yinon's, 2017: 15) söylediği sözler Ortadoğu'da İsrail'in kırmaya çalıştığı büyük bir projenin ispatıdır. Yinon Ortadoğu ile ilgili stratejisinde, Irak'ın petrol zengini bir ülke olduğunu, kendi içerisinde etnik ve mezhepsel çatışma çıkabilme potansiyelinin varlığını, Irak'ın kuzeyinde Kürt ve Sünniler, güneyinde Şiilerin kuracağı bir federatif yapıyı savunmaktadır (Akgün ve Sarı, 2016: 15). Bunu değerlendirdiğimizde Yinon'un stratejisinin doğrultusunda bir Irak profili 2003 sonrası tam olarak devreye sokulduğu gözlemlenebilir. Diğer taraftan İç ve dış aktörlerin vurgularında öne sürdükleri federatif yapı düşüncesinin temellerinde fikirlerin bir güce hizmet edip etmediğinin üzerinde de düşünülebilir

Küresel güçlerden ABD, sürekli olarak İsrail'in güvenliği konusunda Ortadoğu'da politikalar uygulanması gerektiğini söylemiştir. Bunu ABD başkanlarının İsrail hakkında sıklıkla demeçler vermesinden görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse; 10 Eylül 1974 tarihinde ABD başkanı Gerald Ford: "Amerika Birleşik Devletleri, İsrail devleti ile olan işbirliğinden gurur duymaktadır. Biz

[184] Yinon, Irak'ın etnik ve mezhepsel açıdan parçalanmasına müsait olduğunu dile getirmektedir. Yinon çalışma içerisinde olmayan Mısır ve Suriye hakkında bilgiler vermektedir. Yinon, Mısır'ın Müslüman ve Hristiyan olarak ayrılması ve Hristiyan Kıpti devleti yanında birkaç zayıf devletin kurulmasını istemektedir. Suriye konusunda Akdeniz'in kıyı şeridinde Alevi-Şii, Halep ve Şam bölgesinde Sünni ve Fransa'nın eski sınırlarında kurulabilecek Dürzilerin oluşturduğu eyaletlerin olması gerektiğini söylemektedir. Akgün, Birol, Sarı, Buğra (Haziran-2016). Sykes-Picot'un 100.Yılında Orta Doğu'nun Siyasi Geleceğine İlişkin Yeni Harita Tartışmaları, *SDE Rapor*, 15. Ne yazık ki Yinon'un bu düşünceleri doğrultusunda bir Ortadoğu inşa etme süreci işlemekte ve bu duruma dur diyecek bir birlik oluşmamaktadır.

İsrail ile birlikte durmaya devam edeceğiz…" (Akgün ve Sarı, 2016: 13) sözleri ile bunu bir kanıtı olabilir.

İsrail'in ve diğer Batılı Devletlerin Ortadoğu'daki emellerini Saddam da 1980 yılında Ortadoğu ülkeleri liderleri ile buluştuğu bir konferansta dile getirmiştir. Üzerinde konuşulan konferansta Saddam İslam ülkelerine; Batılı güçlerin Ortadoğu'da bulunan 22 ülkeyi, 22 parçaya daha bölmek isteğinde olduğunu söylemiştir (Liu, 2004). Buradan çıkarılacak sonuç ise 2003 sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının patlak vermesinin bir tesadüf olmadığıdır. Verilen örneklerden görüleceği üzere, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının Batılı Devletler ve İsrail tarafından daha önce planlı bir şekilde gerçekleşmesi için çaba gösterilmiştir.

Irak-İsrail ilişkilerinde, 1960 yılından itibaren İsrail, İran üzerinden Kürt kozunu Irak'a karşı kullanmıştır (Kaye vd., 2011: 11; Canikoğlu, 2013: 192)[185]. İsrail'in bu etniksel siyaseti yapmasında, Ortadoğu'daki Arap kimliğinin yaygınlaşmasından endişe duyması yatmaktadır. İsrail ve Batılı Devletlerin Ortadoğu'daki hedeflerinin daha büyüğüne baktığımızda 1998 yılında Kuzey Afrika ve Afganistan'a kadar güvenli bir bölgenin oluşturmasını öngören BOP'tur (Çınar, 2008: 6). BOP İsrail'in Ortadoğu'da güçlü bir konumda olmasını sağlarken, diğer Ortadoğu ülkelerini Batının denetimiyle bir güvenlik alanı oluşturacaktır[186].

2003 öncesi ve sonrası İsrail, Irak Yönetimi yerine BKY ile daha sıcak ve ılımlı ilişkiler kurmuştur. Irak'ın işgalinden sonra 2004 yılında Mesud Barzani ve Celal Talabani gibi Kürt politikacılar ile görüşmeler yaparak Irak'la olan ilişkilerine önem vermeye başlamıştır (Minasian, t.y.: 26). Bunun olmasın da Irak'ta Şii kesimin İran'a yakın durması olmuştur. Aynı zamanda Lübnan'da

[185] 1975 yılında İran bu desteğini geri çekmiştir. Ancak ABD'nin bölgede etkin olmak için istihbarat alanında sürekli Barzani'yle ilişkileri devam etmiştir. Barzani bu dönem de İsrail açısından Arap tehlikesine karşı bir önlem paketi durumundaydı. Bkz. Yılmaz, Sait (t.y.). *İsrail ve Barzani Ailesi*. http://usam.aydin.edu.tr/analiz/israilvebarzani.pdf, Erişim Tarihi: 09.05.2017.

[186] BOP'ni Büyük Ortadoğu Projesinin kullanımının yaygınlaşması başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

kurulan Şii bir yapılanma olan Hizbullah'ın, İsrail için bir tehlike olabilme riskinin tekrardan canlanabileceği düşüncesinden (Sandıklı ve Salihi, 2011) Irak'taki Kürt kesimi ile sıcak ilişkilere girişilmeye başlanmıştır. İsrail'in bölgede sadece Kürtlere yaklaşmasında Pan-Arabizm veya Şii gücünün anti-patisini kazanma riskine girmemekte yatmaktadır. İsrail konusunda dikkat edilmesi gereken bir nokta da, günümüzde yaşanan Suriye iç savaşı, Şii-Sünni Çatışması, Arap Baharı gibi olaylar sayesinde İsrail Ortadoğu'daki güvenliğini daha güçlü bir konuma getirmesidir.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında, İsrail'in aktör olarak BOP üzerinden yürüttüğü bir politika vardır. İsrail, Arap dünyasının kendisine karşı kollektif bir hareket oluşturması tehlikesinden dolayı da Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının devam etmesini istemektedir. İsrail'in burada yaptığı izleyici olma modu, sadece Ortadoğu'da kendi çıkarları içerisinde rahat bir durumda olmasından değil, Batılı Devletlerin Yeni Ortadoğu'nun inşasında İsrail'e verdikleri rolün bu olmasından da kaynaklanmaktadır. Ortadoğu'nun günümüz Jeopolitik ve teopolitik konumundan, tam anlamıyla İsrail'in yarar sağladığını da belirtmek gerekir. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında İsrail'in alması gereken role bakıldığında, çatışmanın çözümü için hem Ortadoğu hem de Batılı aktörleri kapsayan bir oluşumu gerçekleştirebilmesidir. Ancak İsrail'in bunu yapması için öncelikle devlet politikasında Ortadoğu'ya bakışında değişimlerin olması gereklidir.

Bu bilgilerden hareketle İsrail'in, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasındaki durumuna bakıldığında, ABD gibi müttefik gücün desteği ve kendisinin Ortadoğu ülkelerinin hedef tahtasından şu anlık çıkmış olmasıdır. Bu sayede 1982 yılından itibaren Ortadoğu ve BOP için diğer amaçlarını Batılı müttefikleri ile birlikte uygulama aşamasına getirmiştir. Lakin Ortadoğu'da Arap ülkeleri içerisinde müttefikliğin oluşması ve İsrail'e karşı olumsuz bakışları etkili olacaktır. Şöyle ki, İslam dünyasında yaşanan etnik ve mezhepsel kavgalar sona erdiğinde, ilk görülecek hedefin İsrail olması olasılığıdır. Şunu da belirtmekte yarar var, Ortadoğu'daki iç karışıklıklarla sağlayabileceği, siyasi, ekonomik, kültürel ve önemlisi de güvenlik anlamda birçok kazanımlar elde edebilmesidir. Bunu açmak

gerekirse Irak'taki Şii-Sünni çatışmasından dolayı Arap ülkelerinin zarar görmesiyle, İsrail'in inandığı vaat edilmiş topraklar hedefinin kendisine daha iyi bir zemin hazırlanmasını sağlayacaktır. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının çözüme kavuşması durumunda, ABD ile kurduğu BOP planının Irak konusunda iflas tehlikesidir. Çünkü gerek bölge gerek ise Irak'ta çözülebilecek Şii-Sünni çatışması ile Irak'ın kendi içerisinde daha güçlü olabilmesini ve dış politikasını kontrol edebilme ihtimalini yükseltecektir.

3.2.7. Irak-Ürdün İlişkileri

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında bir diğer aktör de Ürdün'dür. Irak-Ürdün ilişkileri 1980'lere kadar petrol üzerinden devam edegelen bir durumda olmuştur. Ürdün'ün İsrail karşıtlığı politikası da Irak'ın Baas Partisi ile ilişkilerini geliştirmiştir (V. Ayhan, 2010: 51). İran tehlikesine karşı Ürdün, İran-Irak Savaşı ve Kuveyt'in işgali sırasında, Irak'a yardım da bulunmuştur. (Sharp, 2008: 8; Köprülü, 2011: 53). Bundan dolayı ABD, Ürdün'ün Saddam'ın kamplarını kendi üzerinden taşımakla suçlamıştır (Khadduri ve Ghareeb: 1997: 175). Ancak Ürdün'ün 1994 yılında İsrail ile barış anlaşması ve Filistin konusunda masaya oturmaları (Barari, 2014: 16; Hertz, t.y.: 2) Batılı Devletler ile ilişkileri geliştirmesini sağlamıştır.

Irak'ın işgali sonrasında Irak-Ürdün ilişkilerinde İran tehlikesi tekrar gündeme gelmiştir. Ürdün Kralı, Kral II. Abdullah, İran'ın Ortadoğu'da Şii hilali oluşturabileceğini söyleyerek, Şii hilali deyimini ilk defa kullanmıştır. (Alloul, 2011, 1). Kral II. Abdullah'ın bu ithamda bulunmasında 2003 Sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının artmasıyla birlikte ön planda olmaya başlayan İran'ın, Irak'taki etkisi önem taşımaktadır. İran tehlikesi yanında, Sünni kesimi içerisinde de etkin olmaya başlayan el-Kaide uzantılı terör örgütlerinin etkisiyle Ürdün'de ayrılıkçı grupların oluşumu hızlanmıştır (Köprülü, 2011: 57). Ürdün bu bakımdan hem Şii hem de Sünni kesimin kendi içerisinde olan çatışmaları da bölgesel bir tehdit olarak görmüştür.

Ürdün'ün Şii hilali söylemlerine, 2006 yılında Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ek olarak: Ortadoğu'da yaşayan Şii halkın İran'a bağlılık isteğinin artmasını olumsuz karşılayarak, Ürdün'e destek vermiştir. İran tarafından ise Ayetullah Hamaney; Şii hilalinin Batı kaynaklı bir söylem olduğu, bunların İslam'ı bölmek ve parçalamak için kullanıldığını belirtmiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad İslam'ın tek olduğu, Şii-Sünni ayrımının olmadığını dile getirmiştir (Salihi, 2011: 185-186).

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının bölgesel bir tedirginlik yarattığını Irak-Ürdün ilişkilerinin geleceği açısından anlamak için, Ortadoğu'daki Jeopolitik ve teopolitik coğrafyayı iyi tanımak gerektiği bir kere daha ortaya çıkmıştır. Ürdün, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının büyümesi ile kendi içerisinde iç karışıklıklar yaşayabileceğini, diğer Körfez ülkeleri gibi düşünmektedir. Bu nedenle de Irak'ta yaşanan gelişmeleri yakından takip etmektedir. Ürdün'ün bu yakın takipte görmek istediği Irak profilinde ise Sünni kesimin söz sahibi olduğu ve Batı yanlısı bir rejimin varlığıdır (V. Ayhan, 2011: 51).

Bu bilgilerden hareketle 2003 Sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında aktör olarak Ürdün'ün rolü pasiftir. Bu pasif duruşunu ise hissettirmeden, İran tarafından gelebilecek tehditlere karşı Körfez ülkelerini uyararak, kendisi için kazanca dönüştürmeye çalışmaktadır. Ürdün açısından Şii-Sünni çatışmasının devam etmesi, ülke sınırları içerisinde güvenlik probleminin doğabilme riskine ve iç karışıklıklara neden olabilecektir. Bundan dolayı bir daha vurgulamak gerekirse Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının çözümünde adımlar atılmadıkça, Ortadoğu'da barış ve huzurun sağlanması için gerekli çalışmalar etkisiz durumda olacaktır. Çünkü din bir toplumun tutkalı ise, mezheplerde onların kollarıdır. Yani birbirlerinden bağımsız değillerdir. Bu nedenle Ürdün dahil bütün aktörlerin Irak'taki Şii-Sünni çatışmasını kendi meseleleri olarak görüp, sorunun çözümü için samimi bir duruş ve kararlı olunması, Ortadoğu'nun geleceğinin şekillenmesinde olumlu bir katkı uyandırabilecektir.

Ürdün, Irak'taki Şii-Sünni çatışması doğrultusunda, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin kendisine sağladığı destek açık olarak görülebilir. Ürdün, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasından etkilense bile ülke sınırları içerisinde müttefikleri sayesinde güçlü bir savunma inşa edebilir. Ancak, coğrafi olarak Irak'a en yakın ülkelerden biri olmasından dolayı, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasından hızlı etkilenebilmesi ortadadır. Bundan dolayı da Ürdün'ün en endişe duyduğu bu durum, bölgedeki Sünni devletler ile kolektif bir topluluk kurarak gidermeye çalıştığı da, dış politikasının önemli stratejisidir. Şii-Sünni çatışmasının çözüme kavuşması takdirde, Ürdün kendi içerisindeki nüfusun parçalanma riskini büyük oranda düşürebilecektir. Çünkü Irak'ta çözüme kavuşacak Şii-Sünni çatışması Ürdün'ün öncelikle siyasi, güvenlik, ekonomik ve askeri açıdan daha da rahat bir tutum izlemesine ve Suudi Arabistan'ın kendisine bu konuda yapacağı baskıları azaltmasını sağlayacaktır. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının devam etmesinde, Ürdün'ün topraklarına da yansıması ve buna takiben yayılabilecek bir Şii hilalidir.

Ürdün'ün Irak'taki Şii-Sünni çatışmasından farklı olarak değinilmesinde yarar vardır. ABD; Ürdün hakkındaki planlarını, Ralph Peters'in *Blood Borders: How a Better Middle East would Look*[187] makalesinde ortaya koymuştur. Peters makalesinde Ürdün'ün Suudi Arabistan topraklarına dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Peters, 2006).

Peters'in Ürdün'ü Suudi Arabistan sınırlarına katılması üzerine sunduğu öneriyi kritize edersek; ABD'nin Ortadoğu'da Arap ülkeleri arasında en yakın müttefiki Suudi Arabistan'ın güçlenerek kendi menfaatları doğrultusunda daha iyi çalışabileceği bir alan yaratma amacı taşımaktadır. Yoksa ABD, 70 yıl öncesine

[187] Peters bu makalesinde bir değil birden çok devletin Ortadoğu'da ne durumda olması gerektiğini belirtmiştir. Bunu açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Türkiye-Irak-İran ve Suriye toprakları arasında bir Kürt Devleti kurulması, Irak'ta Şii-Sünni-Kürtler baz alınarak oluşturulacak federatif bir yapı, İran-Pakistan ve Afganistan topraklarında Özgür Becülistan adında bir devlet kurulması, bunlardan bazılardır. Bkz. Peters, Ralph (June 1-2006). *Blood Borders: How a better Middle East would look*, http://armedforcesjournal.com/blood-borders/, Erişim Tarihi: 24.06.2017. Peters'in söylediğinin aksine barış getireceği söylenen bu öneri, Ortadoğu'ya kandan başka bir şey sunmamaktadır.

kadar Suriye'nin bir toprağı olan Ürdün'ü neden Suudi Arabistan'a hibe edilmesi istemektedir? Bu sorunun cevabı irdelendiğinde, ABD'nin Ortadoğu politikasında, Sykes-Picot'un bir değişik dizayn halinin gerçekleştirilmeye çalıştırıldığı görülür. Bunu açmak gerekirse, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dönemin en güçlü devletleri arasında yer alan İngiltere ve Fransa yaptığı gizli anlaşmalar ile Ortadoğu'yu savaş sonrasında kendi aralarında paylaşmıştır. ABD'de bugün bunu İsrail ve Suudi Arabistan gibi diğer müttefikleri aracılığı ile yapmak istemektedir. Ancak Ürdün bu durumun engellenmesi adına ne kadar çalıştığı düşünülürse, pasif bir durumda kalmakla beraber kendisi için kurulan projeden habersiz görünmektedir. Çünkü ABD Ürdün'e karşı saldırgan bir politika gütmemekle beraber bu isteğini de açıkça dile getirmemektedir. Peters'in yazdıklarından görüleceği üzere bunu Think-tank kuruluşları ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu durum ayrıca sessiz ve sorunsuz işleyen BOP yanında birçok projenin de olduğunun göstergesidir. Yani uluslararası ve bölgesel aktörler arasında bir güç yarışı olmakla birlikte, bir Ortadoğu dizaynının mücadelesi de vardır.

3.2.8. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları

Uluslararası ilişkiler içerisinde Küreselleşmeyle birlikte, özellikle 1990'dan sonra devletlerin sorunlarında, devlet dışı aktörlerin etkinliği daha etkin hale gelmiştir. Bu devlet dışı aktörlerden birisi de Sivil Toplum[188] Kuruluşlarıdır. Irak'taki Şii-Sünni Çatışmasında STK'ların durumuna değinmeden önce, STK'ların tarihsel gelişimi, özellikleri, işlevleri ve uluslararası ilişkilerdeki konumu hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır. STK, Batı menşeili bir kurum olması sebebiyle ilk olarak Batılı Devletler içerisinde görülmeye başlamıştır. Batılı Devletler tarafından 20. Yüzyılda görülen sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla kurulan STK'ya, hem ulusal hem de uluslararası destek

[188] İlk olarak Aristo'nun eserlerinde görülen Sivil Toplum kavramı, Cicero, Hegel, Thomas Hobbes, John Locke, J. Jacques Rousseau, Adam Ferguson, Thomas Paine, Adam Smith, Karl Marx, Antonio Gramci, Jürgen Habermas gibi düşünürlerin katkısı ile zaman içerisinde teorik ve pratik anlamda gelişmiştir. Bkz. Şahin E. Zeynep (2013). *21. Yüzyılda Globalleşmeyle Değişen Sivil Toplum Düşüncesi: Sivil Toplumdan Global Sivil Topluma*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 15.

verilmiştir. Günümüze kadar devam ede gelen Sivil toplumun yapısında bulunması gerekenlere bakıldığında; "kurumun menfaatlerini, isteklerini açıklama, bilgi alışverişini sağlama, devletten talepte bulunma, devletin resmi görevlilerinin faaliyetlerini izlemek, gerektiğinde yaptıklarından dolayı sorgulama kabiliyetlerinde bulunan kolektif hareket eden vatandaşlardan" (Özlük ve Çalış, t.y.) oluşması gerektiği kabul gören görüştür.

İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası kurum ve kuruluşlar sayesinde STK'lar içinde bulundurduğu devlet merkezli düşüncenin dönüşümünü sağlamıştır. Örnek vermek gerekirse, BM, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşların içerisinde bulunan devletlerin politikalarına; çevre, kadın, çocuk, insan hakları gibi kavramları getirmesi ile STK'ların Uluslararası İlişkilerde daha etkin bir şekilde görülmesidir (Gündüz ve Kaya: 2014: 139). Hatırlatılmalıdır ki, İnsan Hakları disiplini başta olmak üzere sosyal bilimler literatüründe, demokratikleşmeye geçiş yapan devletlerin büyük kısmı, STK'ların en mütemayiz, aktif ve belirleyici rol üstlendiğini yoğun bir şekilde dile getirmektedir. Bunun gerçekleşmesi için de en önemli adım bölgesel ve uluslararası barış anlayışını çağdaşlaştırmak, insan hakları, ahlak, adalet, demokrasi, çevre sorumluluğu, gibi konularla ilgili kapsamlı, akılcı ve yaratıcı eğitim, daha sonra köklü reformlar yapılmalıdır. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında şimdiye kadar değinilen aktörlerin, çatışmaya olumlu veya olumsuz etkileri göz önüne alındığında, STK'ların devlet dışı aktör olarak Şii-Sünni çatışmasında rolünün yok denecek kadar azdır.

Irak'ın mevcut yapısına bakıldığında STK'ların iç ve dış aktörlerin etkisinden dolayı bağımsız olamadığı görülür. Bu durumun yaşanmasında Irak'taki mevcut yapı önemlidir. Şöyle ki; Irak'taki aşiret yapısı nedeniyle gelişemeyen merkeziyetçilik, entegrasyonun olmasını engellemiş, bu da dini, etnik grupların güçlenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Irak içişlerine, dış güçlerin müdahalesine neden olmuştur. Sonuçta Irak'taki Şii-Sünni çatışması dâhil diğer tüm sorunlar çözüme kavuşturmada STK'lar pasif durumda kalmıştır. Bununa ek olarak Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Irak'taki Şii-Sünni

çatışmasındaki yaklaşımı, Irak'taki durumu sivil savaş olarak tanımlayıp, çatışma sırasında ölen, yaralan sivillerin oranlarını verme gibi çalışmalarla sınırlıdır.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında STK'ların durumundan hareketle, söz konusu kurumlar mevcut metodunu değiştirmelidir. Bu metodun nasıl olması gerektiği konusuna gelindiğinde her iki kurumda koordineli bir şekilde Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında, bölge halkının istekleri, partiler, din ve devlet adamları, dış aktörleri kapsayan bir çalışma yürütmelidir. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında gelinen nokta sadece iç aktörlerin bir araya gelerek çözülmesi gereken bir sorun değil, dış aktörler de masada olması kaçınılmaz olmuştur. (Bölge ülkeleri, Uluslararası Devletler, Uluslararası STK'lar). Ve özellikle de bahis konusu olan aktörlerin çalışmaları, görüşleri, desteklerinin ve birbirleriyle çelişmemelidir. Bundan dolayı, hem iç hem de dış aktörler bu konuda STK'lara Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının seyrinin değişmesi için desteklerini vermelidir. Buna ek olarak STK'lar iç-dış aktörler arasındaki sorunların çözümünde arabuluculuk görevini üstlenmelidir.

3.2.9. Irak'taki Şii-Sünni Çatışmasının Ulusal Yansımaları

Günümüze kadar yaşanan, 2003 Sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında ulusal yansımalarının ne olduğu da yanıt verilmesi gereken diğer bir sorudur. Çünkü çatışmanın düzeyi, aktörleri, aktörlerin ne yapması gerektiği sorularına cevap verdikten sonra, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının uluslararası ilişkiler içerisindeki yansımaları önemli bir durumdur. Bundan hareketle ilk olarak Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının ulusal yansımalarına değinmekte yarar vardır.

3.2.8.1. Siyasi İstikrarsızlık

Irak'ın işgalinden sonra ABD tarafından atanan Bremer IGYK'da etnik ve mezhepsel kimliğe dayalı bir ayrım yapması Irak siyasetinde Şii, Sünni, Kürt ve diğer kesimden partilerin yer almasına neden olmuştur (Dağ, 2015: 9). Irak'taki çoğunluğu bulunduran Şiiler, Saddam döneminde ve öncesinde Irak siyasetinden dışlanmalarından dolayı, 2003 sonrası Irak'ın işgaliyle birlikte Sünni kesime karşı üstünlük mücadelesi sağlamaya çalışmışlardır. Saddam'ın Baas Partisinin

tasfiyesinin akabinde Irak'ta güç boşluğu doğmuştur. Güç boşluğunun kendileri için fırsat olduğunu düşünen iç aktörlerin girdikleri mücadele sonucunda siyasi istikrarsızlık baş göstermiştir.

2003 yılından itibaren Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında her iki grupta Irak'ta üstünlük mücadelesine girmiştir. Bu olayın meydana gelmesinde, öncelikle bazı Sünni grupların, ABD işgali nedeniyle Irak'ın kurtuluşu için terör örgütlerine destek vermesi etkili olmuştur. Şiilerde Mukteda el-Sadr, Bedir Tugayları ile silahlı örgütlenme yoluna gitmiştir. Neticede yeni kurulan İyad Allavi ve İbrahim el-Caferi öncülüğündeki hükümetler Irak siyasetinde istikrarın sağlanmasında yetersiz kalmıştır. Bedelini ise 2006-2010 yılları arasında Şii-Sünni çatışmasının en şiddetli olduğu dönemde Irak halkı ödemiştir. Bu durumun yaşanmasında Irak'taki din ve devlet adamlarının etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki; Şii kesimin desteklediği isimlerden Nuri el-Maliki ve Sünni kesimden İyad Allavi, Usame el-Nuceyfi, günümüzdeki İbadi hükümetine destek vermek yerine sürekli Irak'taki siyasi istikrarı zedeleyebilecek demeçler vermiş, kutuplaştırıcı, ötekileştirici ve birbirlerini aşağılayıcı ifade ve politikalar izlemiştir. Mukteda el-Sadr'ın 2015 yılından itibaren dile getirdiği protesto çağrıları sonrasında, el-Sadr taraftarlarının Irak meclisini işgal etmeleri bunu gösteren reel bir örnektir (Euronews, 2016). Diğer taraftan ABD'nin Irak'tan askeri olarak çekilmesi sonrasında istikrarı bozabilecek olan Sünni terör örgütleri, faaliyetlerine tekrardan hız vermiştir. Maliki yönetimi istikrarı Sünni ve Kürt bölgelerinde olabildiğince kaybetmiştir. Hatta IŞİD el-Anbar bölgesinden, Irak ordusunu çıkaracak dereceye gelmiştir. Kürt kesiminden de Irak'ta federatif olarak özgür karar alma çabaları da istikrarsızlığın olduğunu gösteren başka bir örnektir.

Bu yaşanan olaylar yanında Maliki'nin istikrarı sağlamak amacıyla, el-Sahva ve Irak ordusuna; el-Kaide uzantılı terör örgütlerine karşı mücadelesinde destek olmaya çalışmıştır. Ancak ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile azalan güvenlik güçlerinin etkisi, istikrarın sağlanmasını zorlaştırmış ve sonuçta Sünni kesimin Maliki yönetimine olan güveni daha da azalmıştır. Anbar Krizi ve IŞİD

meselesinin çözülememesi de siyasi istikrarsızlığın bir başka göstergesidir (Acun, 2014b).

Bu bilgilerden hareketle Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının yaşanması ve güç boşluğundan kaynaklanan siyasi mücadeleler, istikrarsızlık sorununu doğurmuştur. Irak din ve devlet adamlarının siyasi istikrarın sağlanmasında katkıları yok denecek kadar az, hatta çoğu zaman kışkırtıcı söylem ve şiddetli eylemler ile çatışmayı körüklemektedirler. Şii ve Sünni kesimlerinin entegre olmasını sağlayacak etmenler Irak siyasetinde yer bulamamaktadır. Bunun yanı sıra Sünni terör örgütlerinin faaliyetleri ve BKY'nin politikaları, Irak Yönetimi'nin siyasi istikrarının zedelenmesinde etkilidir. Bu nedenlerden dolayı Irak'taki siyasi istikrarsızlığın en önemli etkeni Şii-Sünni çatışmasıdır.

3.2.8.2. Güvenlik Sorunu

2003 Sonrası Irak'ta Şii-Sünni çatışmasında güvenlik problemi ortaya çıkan bir diğer ulusal yansımadır. ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Baas Partisi ve Irak ordusu tasfiye edilmesiyle birlikte, yeni kurulacak düzende güvenlik güçlerinin kimlerden sağlanacağı söz konusu olmuştur. ABD'nin işgalden sonra güvenlik kuvvetlerini oluşturamadan, bölge de kendisine karşı direnişçi güçler oluşmuştur. Direnişçi güçlerin Irak'ın güvenliği için tehlike olmasında hem ABD hem de terör örgütleri içinde bulunan Sünni yapılanmanın büyük etkisi olmuştur. İlk olarak ABD'nin güvenlik problemi oluşturmasındaki etkisine bakıldığında, işgal sonrasında güvenliği sağlayacak sağlam bir askeri yapı kuramamasının yanı sıra askeri operasyonlar sırasında yeterince eski Baas Yönetimi kurumlarına ve istihbaratlarına kayıp verememiş olmalarıdır. Böylece direniş örgütleri güvenlik zafiyetinden yararlanarak Irak'ta kaos yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Sünnilerin direnişçilere verdiği desteklere göz atıldığında, el-Kaide uzantılı terör örgütlerine silah, para ve militan aktarımıdır (N. Özcan, 2004).

Irak'ın işgaliyle oluşan ABD düşmanlığı, Şii-Sünni çatışmasının etkisiyle toplumsal parçalanmaya ve güvenlik sorununa dönüşmüştür. Böylece Irak'ta

Sünni terör örgütleri ve Şii milislerin kanlı mücadelesinin başlamış ve ABD düşmanlığı ikinci plana atmıştır.

Irak'ta Şii-Sünni çatışmasından kaynaklanan güvenlik sorunu nedeniyle siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Siyasi yönden sonuçlarına bakıldığında Irak'taki mevcut iktidarın, muhalif partiler üzerindeki etkisinden dolayı demokratik bir yönetim görülememiştir. Diğer taraftan muhalif partilerinde Şii otoritesine karşı olanların iktidarı zayıflatmak amacıyla çeşitli marjinal grupların yardımını almaktan çekinmemesi, istikrarın sağlanamamasına yol açan başka bir sebeptir.

Güvenlik sorununun ekonomik açıdan verdiği zarara gelindiğinde yabancı ve yerel yatırımcıların petrol dışındaki sektörlere girişimi olmamıştır. Bundan dolayı Irak ekonomisinde enflasyonun, işsizliğin, yoksulluk oranları oldukça yükselmiştir (Worldbank, t.y.: 1). Ayrıca 2013 yılı İnsani kalkınma raporuna göre de Irak'ın yüzde 21'nin 2 dolara günlük çalıştığı (Bertelsmann Stiftung, 2016: 16) istatistiki verileri, Irak ekonomisinin zayıflığını gösteren başka bir örnek olarak sunulabilir.

Sosyal bakımdan, Irak'taki Şii-Sünni çatışması, günümüze kadar binlerce insanın yaşamını kaybetmesine neden olmuştur. 2006-2007 yılları arasında sadece Şii-Sünni çatışmasında dolayı 52.000 sivil hayatını kaybetmesi bu durumu özetleyen bir örnektir (CCTV, 2013). Bir diğer önekte, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 2014 yılında yaptığı çalışmaya göre Irak nüfusunun yüzde 21'nin halen temiz içme suyuna ulaşmada sorun yaşadığını belirtmesi (WHO, 2014: 18)[189], Irak'ta sivil ölümlerin sadece Şii-Sünni çatışmasından kaynaklanmadığı, bunun da birçok sebepten sadece biri olduğunu göstermektedir.

Güvenlik sorunu kültürel olarak ise Irak milleti kavramının yerleşememesine, bu nedenle de Irak içerisindeki federatif bölünme isteyen grupların ve terör örgütlerinin düşüncelerinin

[189] Irak'taki ölüm oranlarıyla ayrıntılı bilgi için bkz. WHO (t.y.). *Iraq: WHO statistical profile*. http://www.who.int/gho/countries/irq.pdf?ua=1, Erişim Tarihi: 27.05.2017, 1-3.

filizlenmesine zemin hazırlamıştır. Bunlardan BKY bölgede etkinliğini arttırmak amacıyla IŞİD'le mücadele adı altında toprak hâkimiyeti sağlamaya çalışmaktadır. IŞİD ise Sünni ideolojisinde olduğunu söyleyerek, Irak Yönetimine karşı bir güç olabilme girişimindedir. Her iki aktöründe uyguladığı politika güvenlik sorunu yaşanmasını sebep göstererek gerçekleşmektedir. Irak Yönetimi ise içinde bulunduğu Şii-Sünni çatışmasını çözüme kavuşturamadığı için bu aktörlerden sürekli darbe almaya devam etmektedir. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasından dolayı daha çok hissedilen güvenlik sorunundan hareketle, Irak'ın istikrarı için giderilmesi gereken öncelikli problemlerden biri olma özelliğine sahiptir.

3.2.8.3. Terör Örgütlerinin Uğrak Noktası Olması

Terörün yayılması için gereken noktalardan birisi de ülkedeki kargaşa ortamı ve grupların mücadelesidir. Terör örgütleri 2003 Sonrası Irak'ın işgali ile birlikte yoğun olarak Ortadoğu'yu karıştırmak için, Irak'ı merkez almıştır. Bunun olmasında Irak'ın mevcut nüfus yapısı içerisinde, Ortadoğu'daki farklı din, dil, ırk mezheplere mensup kişilerin yaşaması önemlidir.

2003 Sonrası Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında başta ABD işgaline karşı olan terör örgütleri, 2006 yılındaki el-Samarra'da yaşanan Şii kesimin kutsal yerlerine saldırılar yaşanmasından sonra hedef değiştirmiştir (CCTV, 2013). Irak'ta faaliyet gösteren el-Kaide ve IŞİD terör örgütleri Sünni kesimin haklarını savunduğunu söyleyerek, mevcut iktidara karşı ayaklanma gerektiğini savunmuştur. Böylece Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında yer alan terör örgütleri, aynı zamanda Şii-Sünni çatışmasının devam etmesinden kendilerine Irak'ta yer edinebilecek duruma gelmiştir.

Şii-Sünni çatışmasının yansımalarından biri olan Irak'ın terör örgütlerinin uğrak noktası olmasında, Batı'ya geçiş kapısında ilk durak olması da etkili olmuştur. Terör örgütleri içerisinde bugün kendisini en çok hissettiren IŞİD olmuştur. 2013 yılında başlayan Anbar Krizi ile güçlenen örgüt, Irak ordusunu el-Anbar'dan çıkarabilmiştir (Acun, 2014c: 1). Şii kesiminden ise Mehdi Ordusu ve

haşd-i şabi gibi milis güçleri Irak'ı IŞİD'e karşı koruma amacıyla kaosa başka bir taraftan destek olmuştur. Aslında Irak'ta, el-Kaide ve IŞİD gibi terör örgütlerinin gerek ulusal gerek bölgesel gerekse de uluslararası anlamda yaşanan Şii-Sünni çatışmasının bir ürünü olduğunun unutulmamalıdır.

Ayrıca Irak'ta yaşanan bu yansımaların özgürlük, demokrasi anlayış kültürünün yerleşmemesi çatışmaların devamına ve terör örgütlerinin yuvalanmasına zemin hazırlamıştır. Irak'taki bu konjoktürün diğer bölge devletlerinde de olduğu, fakat farklı gruplar çerçevesinde devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının yansımalarını örnek alarak, çözüm araçlarının demokrasi ve insan hakları ile sağlanabileceği bir ortam inşası girişiminde bulunulmalıdır.

3.2.8. Irak'taki Şii-Sünni Çatışmasının Uluslararası Yansımaları

Irak'taki mevcut durum sadece kendi içerisinde ve dışarısında da etki hissettirmemiştir. Çatışmanın birçok uluslararası yansımaları da olmuştur. Bunlar arasında; IŞİD, Irak- Suudi Arabistan ilişkilerinin gerginleşmesi, BOP kullanımının yaygınlaşması önde gelenlerindendir.

3.2.8.1. IŞİD Tehlikesi

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında, ilk olarak el-Kaide uzantılı bir grup olarak gelen Tevhid ve İslam Örgütünün geldiği son hal olan IŞİD, Ebu Bekr el-Bağdadi[190] tarafından Irak ve diğer Ortadoğu bölgesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. IŞİD, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının uluslararası bir yankı uyandırmasında en etkili aktör olmuştur. Ancak yaptığı faaliyetlerin insanlık dışı olması da çatışmanın trajedisini göstermiştir.

---

[190] IŞİD'in günümüze kadar ki lideri. ABD tarafından başına 10 milyon dolar ödül konulmuş birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Freeman Colin (January 13. 2014). *Meet Abu Bakr al-Baghdadi, al-Qaeda's new poster boy for the Middle East.* http://www.dnaindia.com/world/report-meet-abu-bakr-al-baghdadi-al-qaeda-s-new-poster-boy-for-the-middle-east-1949849, Erişim Tarihi: 29.05.2017. IŞİD'in teşkilat yapısı hakkında bkz. Erdoğan, Şemsettin, Deligöz, Ergün (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi,* 14 (1), 5-37, Clarion Project (May 10-2015). The Islamic State. https://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2017.

IŞİD adını 2013 yılında başlayan Anbar Krizi ile tekrar duyurmuştur. 2014'ün Ocak ayında Anbar bölgesinin çeşitli yerlerinde Irak ordusuna karşı silahlı mücadeleye girişiminde bulunmuştur (Mcfate, 2015: 14). Anbar'daki çoğunluğu Sünni olan kesim IŞİD'i, Şii iktidarına karşı bir silah görerek örgüt içerisine katılmıştır. Maliki ve İbadi zamanındaki hükümetler IŞİD'in yükselişine müdahale amacıyla Irak ordusunda yenilikler yapmıştır. Bu doğrultuda 13 Haziran 2014 tarihinde Şii liderlerden Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani bir fetva yayınlayarak 2 gün sonra haşd-i şabi milis kuvvetlerini oluşturulmuştur (MEPA NEWS, 2016: 1).

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının silahlı mücadele ile çözülebileceğine inanan, bölgesel ve küresel güçler oldukça hissedilir ve görünür bir hata yapmışlardır. Çünkü IŞİD artık sadece Irak'ın bir problemi değil, diğer devletlerinde güvenliği konusunda bir sorun durumuna gelmiştir. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının uluslararası yansımalarında IŞİD örneğini daha iyi özümsemek için Suriye, Avrupa ve Türkiye'de gerçekleştikleri eylemlere bakmakta yarar vardır.

IŞİD'in Suriye'deki etkileri ise 2013 yılında el-Nusra'nın[191] çoğu militanın kendi grubuna dâhil olması ile yaşanmıştır. IŞİD'in, Suriye'deki belli bölgeleri kontrol altına almasına, İran Hizbullah aracılığı ile yanıt vermiştir. Ancak IŞİD, İran'ın bu misillemesini kullanarak, Suriye'de İran'ın ulus-üstü Şii müdahalesinin olduğunu dile getirmiştir (Hatahet, 2015).

ABD ve AB ülkeleri de IŞİD meselesinin sadece Ortadoğu'da ve silahlı mücadele ile çözülebileceğini düşünerek hareket etmiştir. Bu strateji doğrultusunda ABD, Avustralya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Hollanda ve İngiltere Irak'taki IŞİD hedeflerine hava saldırısında bulunmuştur (Erdoğan ve

[191] 2011 yılında Suriye'de Ebu Bekir el-Bağdadi'nin talimatıyla yapılan görüşmeler sonucu el-Kaide uzantısı olduğunu kabul etmeyip kurulan terör örgütüdür. Bkz. Sandıklı, Atilla (Haziran-2015). Terörün Geldiği Boyut IŞİD. *Bilge Adamlar Kurulu Raporu,* (Rapor No. 67). İstanbul: BİLGESAM, 23. El- Nusra örgütünün ilk lideri Ebu Muhammed el-Culani'dir. El-Nusra'nın yapısı için bkz. Cafarella, Jennifer, Gambhir, Harleen, Zimmerman, Katherine (February-2016). *U.S. Grand Strategy: Destroying ISIS and al Qaeda, Report Three, Jabhat Al-Nusra And ISIS: Sources Of Strength.* Washington DC, Institute For The Study Of War, 18.

Deligöz, 2015: 19) Ancak 2015 yılının Kasım ayında Paris'te gerçekleşen IŞİD'in terör saldırısı (Marks, 2016: 19) bu stratejinin yanlışlığını göstermiştir. 2015 yılına kadar IŞİD'in yabancı askerlerinden yaklaşık yüzde 25'nin Avrupa'da bulunduğunun tespiti de, Batı dünyasını korkuya düşüren başka bir sebeptir (Bektaş, 2016: 1). 2016 yılında Belçika'da yaşanan IŞİD saldırısı, Avrupa'nın radikal İslam'ın hedefi haline geldiğinin kanıtıdır (ICT, 2016). Türkiye içerisinde de 2015 yılında, İstanbul ve Ankara'da IŞİD'in yaptığı saldırılar korku ortamı yaratmıştır (McInnis, 2016: 6). IŞİD'in yaptığı saldırıların bölgesel olmaktan çıkıp küresel bir tehlike yaratması, devletlerin terörizm konusunda toplanmasını sağlamışsa da, Irak'taki Şii-Sünni çatışması arka planda kalmıştır. Günümüze kadar etkileri devam eden IŞİD'in yaptığı saldırılar halen sürmekte ve tehlikesi Irak sınırları dışına kadar uzanmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında yükselen IŞİD problemi için yapılması gerekenlerin başında bölgesel ve küresel aktörlerin samimi bir şekilde görüşmesidir. Bu görüşmelerin temelinde Irak'ta Şii-Sünni çatışması olmakla birlikte bu konuda ne gibi stratejiler izlenmesi gerektiği de öne sürülmelidir. Özellikle ABD, İran, Türkiye, Suudi Arabistan'ın Irak konusundaki politikalarında bir mutabakat sağlaması öncelikli yapılması gerekenlerdendir. Dolayısıyla, artık IŞİD gibi terör örgütleriyle mücadelede sadece askeri önlemler alarak değil, bunun yanında siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan da stratejiler oluşturmakta gerekmektedir. Dahası IŞİD ile mücadelede sadece örgütün kendisi değil, ideolojik fikirleri ile de mücadele edilmelidir. Başka bir deyişle, gerek Irak, gerek bölge gerekse tüm dünyadan terörü etkisiz hale getirmek için köklü ve uzun vadeli reform ve politikalar üretilmesi önemli bir adım olacaktır.

3.2.8.2. Suudi Arabistan-İran İlişkilerinin Gerilmesi

Bilindiği üzere Suudi Arabistan 1979 İran Devrimi sonrası politikasında, Ortadoğu'da oluşabilecek bir Şii hilaline karşı bir Sünni bloğu oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın bu doğrultu da ilk olarak Ortadoğu'da Vahhabilik kimliğini siyaseten sürekli kullanır hale gelmesi ile başlatmıştır

(Abbas, 2015: 1). İran tarafından da gelen Humeyni'nin vasiyetinde[192] Suudi Arabistan'a karşı sert söylemleri iki ülke arasında gerginliklerin başlamasına yol açmıştır. Bu gerginlik durumu Irak'ın işgaline kadar bir gelişme göstermemiştir. ABD'nin Şii grupları Irak'ta iktidara getirmesi ve Baassızlaştırma politikaları yürütmesinden dolayı Sünni kesimin tepkisini almıştır (İnat v.d., 2016: 11). Sünnilerin bu tepkiyi vermesinde Saddam zamanında kazandıkları statülerinin geri alınması etkili olmuştur. Bundan sonra başlayan Şii-Sünni çatışması da İran ve Suudi Arabistan arasındaki çekişme de Irak'ın arena olmasını sağlamıştır.

Suudi Arabistan, Irak'ın işgalinden sonra açıkça görülen Şii-Sünni çatışmasını yakından takip etmeye başlamıştır. Bunun olmasında İran'ın çatışmaya aktör devlet olarak girmesi ve Suudi Arabistan'ın en önemli petrol yataklarının bulunduğu yerlerde Şii nüfus bulunması etkilidir. Suudi Arabistan, İran'ın Şii hilali düşüncesi nedeniyle gerçekleşebilecek bir ayaklanmanın kendisini içten sarsabileceği endişesi ile Irak ve Suriye topraklarındaki Sünni gruplara destek vermiştir. 2012 yılında Bahreyn'de Şii kesimin çıkardığı gösterilerde Suudi Arabistan isyanın bastırılması için askeri destek sağlamıştır. Gösteriler sırasında 1 Şii protestocunun hayatını kaybetmesi, Şii ve Sünni camiasında büyük yankı uyandırmıştır (Ayhan, 2010). 2014 yılındaki verilere göre 80 milyon dolar askeri harcaması ile Körfez ülkeleri arasında 1. Sırada Suudi Arabistan yer almıştır (Yegin, 2016: 19). 2 Ocak 2016 tarihinde 46 kişi ile birlikte Şii âlim Şeyh al-Nimr'inin idam edilmesi, İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin bir kere daha gerginleşmesinde etkili olmuştur (Arıkan, 2016: 2).

Şii-Sünni çatışmasının diğer bir uluslararası yansıması olan İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin gerginleşmesinden hareketle, aktörlerin rollerini realist bir politika ile gösterdikleri ortaya çıkmaktadır. Suudi Arabistan Şii hilalinin kendi

[192] Humeyni vasiyetinde "Fahd, Kur'anı kötüye kullanıyor, cahil insanları ve milletleri süper güçlerle beraber olmaya teşvik ediyor. Hem Kutsal İslam'ı ve Kutsal Kitabı her ikisini de yok etmek için kullanıyor Müslüman milletlerin bu asırda ezilmeleri ABD'nin ve ABD'nin Suud Ailesi gibi kuklalarının işidir... Suud Ailesi ki, Allah'ın en büyük ve kutsal mekânına hıyanet ediyor ve Allah'ın ve meleklerinin lanetini hak ediyorlar" demiştir. Bkz. Başkan, Birol (t.y.). *Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler*. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf, Erişim Tarihi: 05.06.2017, 45.

ülke sınırları içerisinde görülmemesi için elinden geleni yapmaktadır. Sünni grupların Suudi Arabistan desteğine, mevcut Şii iktidar ve/veya oluşumları da İran desteğini alarak karşılık vermektedir. Bu sebeple Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının geleceği açısından iki aktörün çatışmayı desteklemek yerine hem kendileri hem de Ortadoğu'daki saldırgan tutumlarını bırakıp, barış yollarını arama girişimlerinde bulunmaları gerekir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi sonrasında her iki ülkenin ve hatta Ortadoğu'nun geleceği açısından mühim katkıları olabileceği yüksek bir olasılıktır.

3.2.8.3. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)

1945 yılına kadar Ortadoğu'da ezici İngiltere ve Fransa hegemonyası, İkinci Dünya savaşı sonrasın da ABD ve Sovyet mücadelesine dönüşmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla tek hegemon güç kalan ABD Ortadoğu'daki gücünü daha rahat bir şekilde uygulamak için İsrail'i uydu devleti olarak görmüştür. Devam eden tarihi süreçte; 1982 yılında İsrail danışmanın, Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin etnik ve mezhepsel olarak bölünmesini istediklerini söylemesi ve Newsweek dergisindeki İsrail'in Irak içinde etnik ve mezhepsel bölünmeleri öngördüklerini belirtmesi (Liu, 2004) BOP denen bir projenin ilk delilini oluşturmuştur. BOP Körfez Savaşı sonrasında Bush ve ekibinin üzerinde çalışmasına destek verdiği bir proje haline gelmiştir. 11 Eylül ve Irak'ın işgali ile birlikte oluşan durumun yeniden sağlanması için de tekrar gündeme gelmiştir. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının yaşanması da Batılı Devletlerin, Ortadoğu'da bulunan devletlere sunduğu bir teklif olarak BOP, Kuzey Afrika'dan Afganistan'a kadar uzanan bir sahanın güvenliği amacıyla yapılacak adımları kapsamaktadır.

Irak'taki Şii-Sünni çatışması açısından BOP söyleminin yaygınlaşması bölgede Batılı Devletlerin bir proje kapsamında çalıştıkların en açık göstergesidir. BOP Ortadoğu'daki 23 ülkeyi[193] içine alan bir projedir. Irak'taki Şii-Sünni

[193] Irak, Moritanya, Fas, Tunus, Cezayir, Libya Sudan, Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin, Türkiye, Bahreyn, Suudi Arabistan Kuveyt, İran, Yemen, Umman Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan ve Afganistan yer almaktadır. Bkz. Günal, Altuğ (2012). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. http://www.medyaokuryazar.com/wp-content/uploads/2012/12/gmep.pdf, Erişim Tarihi: 17. 07. 2017, 159.

çatışması açısından ılımlı İslam'ın yerleşmesi ve demokrasinin geçerlilik kazanması adı altında BOP planı işlemektedir. BOP'un Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında istediği aslında, Köktencileri[194] ile Gelenekselcileri birbirine düşürmektir. Buradaki Köktenciler Şii ve Sünni aşırı gruplar, Gelenekselciler Selefi, Vahhabi kesimleri gibi görülse de, olayın asıl aktörleri gözden kaçmaktadır. BOP'u bu şekli ile incelediğimizde, Köktencilerin İran, Afganistan, Pakistan, Lübnan, Irak, Suriye, Yemen, Bahreyn olduğu; Gelenekselcilerin, Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır yer aldığı grupta görünmektedir. Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının geleceği açısından aktör olan bu devletlerin BOP ile kazanacağı ve kaybedebileceklerinin neler olduğuna dair politika izledikleri düşünüldüğünde gerçek ortaya çıkabilir. Şöyle ki; Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında Köktencilerin üstün olması Ortadoğu'da Şii hilali tehlikesinin başlaması ve İran'ın Jeopolitiği ve teopolitiğini arttıracaktır. Gelenekselcilerin Irak'ta galip çıkması, Sünni terörünün ve Selefi anlayışı tehlikesinin yükselmesine yol açacaktır. Bahsi geçen herhangi bir konuda oluşabilecek olumsuz durum bir kısım devletlere büyük kazançlar sağlayabilecektir. İşte bunlar; ABD, Rusya, AB, İsrail ülkeleri görülmektedir. Bu ülkeler hem Şii-Sünni çatışmasında toplumsal, siyasal ve ekonomik yönden yararlandıkları gibi, çatışma sonrasında bölgede oluşturacakları güven ortamı sebebiyle kendilerine yeni üsler kurabilecektir. Böylece BOP için izlenen yol haritasında Şii-Sünni çatışmasının devamı ve barışa kavuşmasının sadece bir adım olduğu görülmelidir. Irak'ta devam eden Şii-Sünni çatışmasında, bölgesel aktörlerin de BOP'un gerçekleşmesi için bilerek veya bilmeyerek çalışması endişe vericidir. Hem Irak hem de Ortadoğu açısından önemli bir nokta olan Şii-Sünni çatışması için barış yolları aranması gerekirken her geçen gün durum daha kötüye gitmektedir.

BOP, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının ulusal yansımalarından biri olmuştur. BOP sadece Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının değil bütün Ortadoğu hakkında

[194] Burada kastedilen İslami köktenciliktir. "Köktenciliğin ana teması din ile siyaset arasındaki ayrımın reddidir". İlk İslami Köktenci İslam Devleti Suudi Arabistan olarak bilinmektedir. İslami köktencilik güçlü bir yapılanma olan Müslüman Kardeşler örgütünün içerisindeki ilkelerde görülse de, 1979 İran Devrimi'nde tam anlamıyla hayat bulmuştur. Aynı zamanda İslami köktenciler devletin her alanında dini tesis etme amacındadır. Bkz. Heywood, Andrew(2016) *Siyasi İdeolojiler*. (Çeviren: Levent Köker). Ankara: BB101 Yayınları, 324, 334,335, 338.

düşünülen bir projedir. ABD öncülüğünde başlayan projenin bugün yeni destekçileri olmuştur. Ortadoğu'yu Köktenci, Gelenekselci, Ilımlı İslamcı, Laik gruplara ayıran BOP, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının geleceği hakkında bizlere de mesaj vermektedir.

Daha önceden bahsi geçen Oded Yinon planın da BOP'un oluşmasına zemin hazırlayacak bir durum yarattığı da düşünülebilir. Çünkü Kuzey Afrika'dan başlayarak Afganistan'a kadar uzanan coğrafyanın güvenlik altına alınması için, bir güvensizlik durumunun olması gerekmektedir. Nitekim Yinon'un Ortadoğu'da etnik ve mezhepsel ayrım yapılarak oluşturulabilecek kargaşa, tarafların BOP'un uygulanabirliğini arttırabilecektir. Diğer bir taraftan ABD'de bölgede kendi açısından bir takım projelerini akademik camiayı kullanarak destek bulmaya çalışmaktadır. Buna örnek olarak 1 Haziran 2006 tarihinde Armed Forces dergisinde yazar Ralph Peters'in *Blood Borders: How a Better Middle East would Look*[195] adlı makalesi, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da kendi çıkarlarına göre oluşturdukları ve düzensiz bir yapı olduğunu söylemiştir (Akgün ve Sarı, 2016: 18). Ancak bunun üzerine kendisinin de Ortadoğu ülkeleri için yeni bir harita önermesi, Batının hedeflerinin aslında sadece kendi menfaatleri doğrultusunda bir dizaynın olmasını istediklerini gösterir niteliktedir. BOP ve diğer projeler hem Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının hem de Ortadoğu için planlı ve programlı bir şekilde işleyen bir sistemin varlığını göstermektedir.

[195] "Kanlı Sınırlar: Daha İyi Bir Ortadoğu".

SONUÇ

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının kavramsal arka planında yatan problemlerin varlığı ve bunların kültürel olarak dini bir sorun görülse de, **aslında siyasi bir meseleden kaynaklandığı** ve günümüze dek bu şekilde geldiği ortaya çıkmıştır. Hilafet tartışmaları, Hz. Osman'ın katledilmesi, Hz. Ali-Muaviye ve Hz. Hüseyin-Yezit mücadelesi, Kerbela olayı, çatışmanın siyasi sorunlardan patlak verdiğini bir kere daha gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, Şiilik ve Sünniliğin içerisinde yer alan pek çok dini anlam taşıyan olay ve kavramların (Hilafet-İmamet, Harici, Rafızi, Osmâniyye, Nevasab, Selefi, Vahhabi, Velayet-i Fakih), tarihsel ve kavramsal arka planı irdelendiğinde de siyasi tartışma, çekişme ve savaşların ürünleri ya da daha sonra siyasi oluşum gösteren bir hal almışlardır.

Şii-Sünni çatışmasının günümüze kadar devam etmesini sağlayan bu dinamiklerin yanında, mezhepler kendi içerilerinde bölündükleri itikatlar ile ideolojilerini savunmaya çalışmışlardır. Sünniler, Kur'an, hadis ve Âlimleri ön planda tutarken, Şiiler On iki imam inancı, Gadir-Hum olayını daha sık dile getirmiştir. Yani ideolojik prensipler her iki mezhebinde araçları olarak kullanılmıştır. Bu konuda yapılabilecek noktada ise her iki tarafın gelenek ve göreneklerine saygılı olabilecek bir ortamın oluşturulmasının sağlanabilmesidir. Şii-Sünni çatışmasının ortak bir sorun olarak görülmesi ve bununla ilgili yapılması gereken hipotezler ortaya konulabilir.

İmamet-Hilafet tartışması, Şii-Sünni çatışmasının siyasi bir mesele olduğunu gösteren diğer bir örnektir. Çünkü bu kavramları savunan Şii ve Sünni kesim devlet yöneticisinin kim olması gerektiği sorusuna yanıt aramıştır. Oysaki dini bir mesele açısından İmamet veya Hilafetin caiz olup-olmadığı üzerinde durulmamıştır. Kavramsal çerçevede Şii ve Sünni mezheplerinin durumunun ne olduğu sorusuna cevap verilememesi nedeniyle de günümüze kadar intikal eden bir çatışma halinde bulunmuştur.

Kavramsal çerçevede Şii-Sünni çatışması, İslam dünyasındaki liderlik mücadelesi ve hegemonya çatışması noktasında, Uluslararası İlişkilerde yer

alması gereken bir husus olduğunu göstermiştir. Şii-Sünni çatışmasının liderlik mücadelesinde Hz. Ali'nin ilk Halife olması gerektiği, Hz. Ali-Muaviye çekişmesi, Hz. Hüseyin'in katledilmesi tarihsel arka planda yatan problemlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Günümüze kadar devam eden süreçte ise Osmanlı-Safevi rekabeti, Arap-Fars çekişmesi, İran İslam Devrimi ile tekrardan ortaya çıkan Velayet-i Fakih düşüncesinden kaynaklanan Şii-Sünni mücadelesi yaşanmıştır. Yani bu olayların tümü de dini değil siyasi kaynaklı oluşan problemler olmuştur.

Şii-Sünni çatışmasının kavramsal arka planındaki bilgilerden **hareketle birtakım öneriler ortaya atılabilir.** Öncelikle Şii-Sünni çatışmasına siyasi bir mesele perspektifinden bakılması gerekmektedir. Böylece din maskesi altında ilerleyen çatışmanın kökenlerindeki siyasi sorunlar tam olarak anlaşılabilecektir. Siyasi bir mesele olan ve günümüze kadar devam eden Şii-Sünni çatışmasının içerisinde barındırdığı siyasi kavramların, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak incelenmesi gereklidir. Özellikle Şiiliğin siyasi kavramları içerisinde yer alan Velayet-i Fakih ve Şii merciliğinin Ortadoğu açısından yeni bir yönetim anlayışı sunmasından dolayı daha sık üzerinde durulmasında yarar vardır. 2003 sonrası Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasının bağlamında da **kavramsal arka planının** göz önünde bulundurması, çatışmanın geleceği açısından da olumlu bir etki uyandırabilir. Irak coğrafyasının Şii ve Sünniler için önem arz etmesi çatışmanın sürekliliğindeki dinamiklerden bir diğeridir. Çünkü Şii-Sünni çatışmasını tetikleyici dini ve siyasi unsurların Irak'ta bulunması ve bunun bireylere etkisinin olmasıdır.

Diğer taraftan İngiliz Yönetimi'nde Irak'ta bağımsızlık konusunda Şiiler, Kürtler ve Türkmenlerin büyük yankıları olmuştur. 1920 ve 1946 yılında gerçekleşen İngilizlere karşı Şii ayaklanmasının da bastırılması, Irak'ın durumunda bir değişikliğe yol açamamıştır. Abdülkerim Kasım ve Arif Kardeşler döneminde ise Türkmenler üzerinde daha çok durulmasından Şii-Sünni çatışmasının dinamik olacağı bir durum yaşanmamıştır.

Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Şii-Sünni çatışmasının dinamiklerini oluşturabilecek politikalar izlenmiştir. Özellikle Saddam'ın' devlet başkanı olmasıyla birlikte Şiilerin kamu, istihbarat, siyaset alanındaki etkinliklerine son verilerek, boş kalan yerlere Sünniler getirilmiştir. Bu uygulama sonrasında Şii grupların siyasi ayaklanmaları yaşanmış ve başta İDP üyeleri olmak üzere birçok din adamı, idam, sürgün ve ev hapsi cezasına maruz kalmıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı Baas Partisi ve Saddam Şii kesimin öfkesini kazanmıştır.

İran-Irak Savaşında, Saddam Irak halkının bir olduğunu söylerken, Sünni Arapların Irak'ta bulunduğu azınlık durumunun dile getirilmemesine de çalışmıştır. Aynı zamanda Irak'ın Arap kimliğini kullanarak, Şiilerin çoğunluk olan durumunun hissedilmesine de engel olma girişiminde bulunmuştur. Bahreyn hariç Sünni çoğunlukta bulunan Körfez ülkeleri de bu konuda Irak'a finansal destek sağlamıştır. Ayrıca İran-Irak savaşı ile Ortadoğu'da oluşan Şii hilali tehlikesi, Uluslararası İlişkiler açısından önemli bir konu haline gelmiştir.

1991. Körfez Savaşı sonrasında Saddam yönetiminin zayıfladığını düşünen Şii ve Kürt grupları ayaklansa da, Uluslararası arenada Saddam'ın Irak'ta kalmasını düşünen büyük güçler nedeniyle başarısız olmuşlardır. Özellikle el-Şabaniye ayaklanmasında, Irak ordusunun Şiilere karşı insanlık dışı katliamları, Saddam yönetiminin, Şiiler tarafından bir kat daha nefretini arttırmıştır. Diğer yandan Saddam döneminde gördükleri baskılardan dolayı yurt dışında faaliyet gösteren Şii partileri ve bu grupların ABD ile yakınlaşması da, Irak'ın işgali sonrası oluşan duruma etki etmiştir.

2003 sonrası Irak'taki partiler, din ve devlet adamları, medya ve yerel terör örgütleri iç aktör olarak Şii-Sünni çatışmasında oldukça belirleyici rol oynamıştır. Partiler içerisinde İDP kanadının Sünnilere karşı uyguladığı politikalardan dolayı, Irak siyasetinde Şii-Sünni gerilimi yaşanmıştır. 2003 sonrası Irak'ın işgalinden sonra yükselen İDP'nin İran ve ABD'ye yakın olan tutumu Sünni kesimler tarafından eleştirilmiştir. Şii partiler içerisinde IYİK, el-Sadr Grubu, BT gibi

oluşumların içerisindeki İran etkisi de kendisini göstermiştir. Bu durum ABD'nin yeni Irak inşası düşüncesinin de temelden sarsmaktadır. Çünkü Irak'ın işgali ile birlikte, Baas Partisi döneminde yurt dışında oluşum gösteren ideolojik, etnik ve mezhepsel partiler Irak siyasetinde yer almıştır. Yani yeni olduğu söylenen Irak siyaseti aslında yeni olmayan, tarihsel bir arka planı ve görüşü bulunan partilerden oluşmuştur.

Irak'taki Sünni partiler siyasette muhalif durumda kalmıştır. Bu sebeple Sünni kesimi Irak'taki Şii iktidarı eleştirecek açıklamalar ve politikalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Sünnilerin en çok güvendiği isim olan İyad Allavi'nin 2010 seçimlerinde birinci çıkmasına rağmen, koalisyon nedeniyle ikinci olması, Sünni kesimin Maliki'ye karşı öfkelenmelerine yol açmıştır. Iraklı Sünni siyasetçilerin tutuklanması ile birlikte Sünni Partiler muhalif kanadına, Maliki iktidarına karşı olan Şii ve Kürt kesim ile yakınlaşmıştır. 2013'te başlayan Anbar Krizi ile birlikte Irak'taki Şii-Sünni çatışması IŞİD öncülüğünde daha da körüklenmiştir.

Bir diğer önemli husus da Şii din mercilerinden Ayetullah Uzma Seyyid Ali Sistani ve Mukteda el-Sadr'ın Irak siyasetinde önemli din adamları olmasından dolayı Maliki'nin Şii-Sünni çatışmasına bakışında dikkat ettiği aktörlerden olmuştur. Sistani'nin Irak ve diğer ülkelerde kendine bağlı yüksek çoğunlukta Şii taraftarının bulunması, İran tarafından endişe duyulan bir durum yaratmıştır. Sebebi İran'ın, Irak'ta yaymaya çalıştığı Velayet-i Fakih düşüncesine ve Farslılaştırma politikasına Sistani'nin karşı çıkmasıdır. İran'ın bu sebeple, Sistani'nin yerine gelebilecek Şii din adamlarını eğitmesi, Necef-Kum mücadelesinin yaşandığının da göstergesidir. Çünkü Necef'in Irak, Kum'un ise İran merkezli bir yaklaşımı vardır. İran'ın yaptığı bu çalışmalar, gelecekteki İran teopolitiğinin Irak'ta oluşturulmak istendiğinin delilidir.

2003 sonrası Irak'taki terör örgütleri el-Kaide uzantılı olarak faaliyet göstermesi, başta ABD işgaline karşı olduklarını söyleyen terör örgütleri, Şii ve Kürt kesimlerinden istediklerini bulamayınca, Baas Partisine mensup ordu subayları ve Sünni kesimlerine vaatler sunmuşlardır. Irak'ın işgali ekonomik

özgürlükleri ve statülerini kaybeden bu grup, terör örgütlerine katılma eğiliminde bulunmuşlardır. Günümüze kadar devam eden Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında 2013 Anbar Krizi ile güçlenen terör örgütleri, Ortadoğu'da akan kanın dinmemesinde etkilidir. Irak Yönetimi'nin bu konuda halkı entegre edebilecek değişikliklere gitmesi Şii-Sünni çatışmasında akan kanın bir nebze de olsa durmasını sağlayabilir. Yani dinamik yaklaşımların yerini rasyonel ve adaletçi yaklaşımlara bırakmak gerekmektedir.

Günümüzde yaşanan Şii-Sünni çatışmasının bir diğer sebebi de ulusal açıdan toplumsal eğitimsizlik, kabilecilik ve aşiret anlayışı, siyasetçilerin barış ve kaliteli eğitiminden yoksun olmalarıdır. Bu nedenle diğer sorunların çözümü yanında, siyasetçilere de barış eğitiminin verilmesi şarttır. Irak ve Ortadoğu'nun çoğu yerinde eksik olan barışçıl çözüm yollarının, sadece Şii-Sünni çatışması değil diğer açılardan da birçok getirileri olabilecektir. Başka bir taraftan eğitim noktasında topluma dil-hukuk-coğrafya kadar, nitelikli insan eğitimi de verilmelidir. Böylece ortaya çıkan öğrenci profillerinin düzenli bir eğilim kat ederek ülke kalkınmasındaki yardımları görülür seviye de artabilecektir. Uluslararası açıdan bakıldığında sözü edilen çatışmanın devam etmesi bölgesel devletlerin kendi aralarında ciddi ticaret hacminin olmasını engellemektedir. Çünkü bölge devletlerinin birbirleriyle olan ticaretleri sayesinde, olacak menfaat ortaklığı çatışmanın optimum seviyede veya şiddetli çatışmaya dönüşemeyecek durumda olmasını sağlayacaktır.

Irak'taki iç aktörler yanında, kabilecilik anlayışı nedeniyle güçlenen aşiretlerin etkisi de söz konusudur. Şii ve Sünni aşiretleri vicdan konusunda hassasiyetlerinin olmamasından dolayı sadece bir mezhebin veya ideolojinin geleceği açısından her türlü muamelenin mubah sayıldığı bir anlayış yürütmektedir. Bu Irak'taki üniversiteler, milis güçler, televizyon kanaları ve daha pek çok sosyal hayatın içine sızmış olan ifadeler mezhepleri nitelendirmesinde bile görülebilmektedir. Oluşan bu yapının mezheplerin din statüsünde görmemesi gerekir.

Irak'ta birliğin sağlanması adına **ulusal kimliği** baz alan bir yaklaşım izlemelerinde hayati derecede yararı vardır. Burada nitelendirilen ulusal kimlik, Irak'ı bir bütün olarak hem içte hem de dışta kapsayan anlam taşımaktadır. Irak'ın ne yazık ki kuruluşundan bugüne, kimi zaman etniksel kimi zamansa mezhepsel kimliği izlemesi, ister geçmişte isterse bugünde siyasi, güvenlik, ekonomik, sosyo-kültürel açıdan hiçbir şekilde yarar sağlamamıştır. Dolayısıyla Irak'ta böyle hüküm sürmüş olan çatışmacı ve kutuplaştırıcı siyasetin ortadan kaldırılması için hem yerel hem de bölgesel düzeyde halkın, ciddi ve özgün iradesini ortaya koymak gerekmektedir. Dolayısıyla Irak, bir an önce bu olumsuz getirisi olan politikayı bırakıp toplumun tümünü (Irak vatandaşlık kimliği) kapsayan bir anlayışla hareket etmesi esastır. Fakat böyle bir siyasetin çizgisinde giderken de hem uluslararası, hem de bölge ülkeleri ile çelişkili politikalardan oldukça kaçınılmalıdır. Ancak böyle bir politikayla Irak'ın istikrara kavuşması mümkündür. Irak her şeyden önce içeride ulusal kimliğini gerçek ve samimi şekilde halka benimsetmesi ve daha sonra kimliğe ve çıkarına uygun bölgeyle dış politikasını uygulaması gerekmektedir.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında **dış aktörler olarak** devletlerin aktif veya pasif pozisyonda rolleri vardır. ABD, hem Irak hem de Irak dışında Şii-Sünni çatışmasını yakından takip etmektedir. Bölgedeki rakibi olan İran'ın jeopolitik üstünlük kurmaması için Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında hegemon güç rolünü devreye sokmaya çalışmaktadır. Bunun sebebi 2011 yılında Irak'tan çektiği askeri güçten sonra, İran'ın ve terör örgütlerinin etkisinin bölgedeki gücünün artmasından kaynaklanmıştır. ABD'nin perspektifinde İran ve Rusya jeopolitiğinden arındırılmış bir Irak olduğu yaptığı politikalardan hissedilmektedir.

İran 2003'ten sonra Irak'taki Şii gruplarının iktidarda olması ile kendisinin siyasi ve dini etkisini göstermeye başlamıştır. İran'ın izlediği bu politika ile orta ve uzun vadede iki genel amacı ortaya çıkmıştır. Birincisi, bölgesel ve küresel güçlerin Ortadoğu'daki mücadelesinde liderlik pozisyonunda bulunup, Uluslararası arenada Irak'taki hegemon güç olmaktır. İkincisi ise, Ortadoğu'da

İran, hegemonyasının yayılması için ilk çıkış kapısını Irak görmesidir. İran'ın Türkiye'ye perspektifi; Irak'taki Sünni kesimi desteklemesinden dolayı olumsuz bir havada ilerlemektedir. Suudi Arabistan'ın da Irak'taki Sünni kesime destek vererek, İran jeopolitiğini zayıflatmaya çalışması, İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin kimi zaman soğuk kimi zaman gergin olmasına sebebiyet vermiştir. Şunu da bilmekte yarar vardır; gerek İran'ın Irak Şiilerini desteklemesi gerekse Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinin Irak Sünnilerinin desteklemesi her iki tarafın kendilerine ve müttefiklerine kısa vadede siyasi üstünlüklerini, ekonomik kazançlarını ve bölgedeki nüfuzlarını artırabilir. Ancak, orta ve uzun vadede buna paralel olarak hem kendi halklarına hem de müttefiklerine pek çok sıkıntıyla (özellikle güvenlik, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda) yüz yüze bırakabilirler. Bunun da en açık ve net örneği, sekiz yıl suren İran-Irak savaşı sırasında körfez ülkelerin Irak'ı desteklemesi ve savaşın ardından Irak'ın bölgedeki tüm Sünni devletlerle karşı karşıya gelmesidir.

Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışması, Irak-Türkiye ilişkilerini de germiştir. Irak Yönetimi'nin Şii iktidar olması, Türkiye'nin Sünnilere destek çıkması sebebiyle bu durum yaşanmıştır. Türkiye'nin de Ortadoğu'da Irak-Suriye ekseninde açılabilme ihtimalinden kaynaklanan bir politika Irak ilişkilerine daha ılımlı bakmasını sağlayabilir.

Diğer dış aktörlerden Suudi Arabistan ve Ürdün, Irak'taki Şii-Sünni çatışmasından dolayı Şii hilali tehlikesinden endişelenmektedir. Bu gerçekten Ortadoğu'nun ileri de kaderini de belirleyecek önemli bir noktadır. Diğer taraftan Şii hilali yerine yaşanılabilecek bir körfez Baharı da olabilir. Ve bu körfez baharı, Arap Baharı kadar kanlı bir iç savaşa da dönüşebilir. Bu nedenle Suudi Arabistan ve Ürdün tarihi süreçte endişe duydukları Şii hilalinin engellemek için Sünni kesim tarafında bulunan IŞİD gibi terör örgütlerini desteklemek yerine, ortak bir masada oturup diplomatik yollardan sağlanabilecek çözüm yollarını görüşmelidirler.

Genel olarak Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının devam etmesinden dolayı dış aktörler açısından birtakım sonuçlar doğacaktır. İran ve Suudi Arabistan açısından bu noktada sınırlarında bir sığınmacı krizi ve Irak'taki nüfuz kaybı tehlikesi yaşayabilir. Şöyle ki; Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında Şiilerin İran'a, Sünnilerin Suudi Arabistan sınırlarına sığınmacı olarak gelmesi sorunu yaşanabilecektir. Bu durum diğer bölgesel devletler için de geçerlidir. İkinci bir durum ise Irak'a dış müdahale tehlikesidir. Bu nedenle BM, AB, NATO'nun Irak'a askeri müdahalesi ile bölgedeki diğer devletlerin, Irak'taki etkinliklerini yok edebilme ihtimali vardır.

Söz konusu çatışmada dış aktörlerden devletlerin birbirleriyle olan yüksek rekabetinde yıkıcı değil, yapıcı bir politika izlemelerinde yarar vardır. Çünkü böylece gelecekteki yatırımlarının oluşumunu sağlayabilecek yapılar kurulabilir ve bunun üzerinden birtakım sorunlar, kolaylıkla çözülebilir. Ancak bunun olması için ilk olarak Irak'taki parçalanmış yapının inşası için bir entegrasyon gereklidir. Buradaki entegrasyon sadece siyasi bakımdan değil, güvenlik, ekonomik ve en önemlisi de köklü bir Sosyo-kültürel yapının tamamına karşılık verdiği sonuçta kazanımları da beraberinde getirebilir.

Bir diğer önemli husus da, uluslararası sivil toplum kuruluşları kendisini Şii-Sünni çatışmasında etkin olarak gösterememektedir. Irak'taki 'sivil toplum kuruluşlarının bağımsız olamaması da bu durumu yaşatmıştır. Aynı zamanda aktörlerin sivil toplum kuruluşlarına karşı ilgisiz kalmasından dolayı, kuruluşların çatışmanın etkileri ve sonuçları üzerinde kınama mesajları ve raporlar yazmasından başka bir fonksiyonları bulunamamaktadır. Aktörlerin sivil toplum kuruluşlarına daha çok önem vermeleri, Şii-Sünni çatışmasında akan kanın azalmasını sağlayabilecektir. Ayrıca Şii-Sünni kesimleri arasındaki psikolojik savaş ortamının giderilmesinde yardımcı olabilecektir. Çünkü yapılan birçok araştırmaların verilerine göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ayrımcı, baskıcı ve dikte rejimden liberal ve demokrasiye geçiş yapan ülkelerin büyük kısmında, STK'ların birincil rollerinin olduğu görülmektedir.

Irak'taki Şii-Sünni çatışmasının yansımalarından, **siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorununun** yarattığı sonuç Irak'ın failed state durumuna gelme tehlikesidir. Irak'ta siyasi partilerin ve din ve devlet adamlarını yarattığı siyasi kargaşalar, istikrarsızlık ve kaosun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan kaos Irak'ı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan sarsmıştır. Siyasi olarak Irak'ta Şiilerin iktidara gelişi ve 2005 Anayasası, Sünni kesimin muhalif bir tutum izlemesinde etkendir. Ekonomik açıdan Irak'ın milli gelirlerinin Şii-Sünni çatışmasında düzeni sağlamaya çalışan el-Sahva ve haşd-i şabi gibi milis güçlerine ayrılan fonlar, zaten 2 doların altında çalışan halkı daha fakir bir hayat geçirmesine sebebiyet vermiştir. Irak'ta her gün onlarca insanın Şii-Sünni çatışmasından doğan terör örgütlerinin nedeni ile hayatını kaybetmesi durumu sosyal yönden sonuçlarındandır. Kültürel olarak Irak'ta mezheplerin din statüsüne gelmesi, ideolojik yapılanmanın artmasına ve toplumun parçalanmasına neden olmuştur.

Uluslararası arenada Irak'taki Şii-Sünni çatışması, aktör devletlerin Irakla olan ilişkilerine yansımıştır. ABD, İran, Suudi Arabistan, Türkiye, Ürdün ve İsrail bu aktörlerden olmuştur. Şii hilali tehlikesi, terör örgütleri ve BOP bu konuda etkili olan unsurlardır. Şii hilali tehlikesi nedeniyle gerilen Suudi Arabistan-Irak ilişkileri, terör örgütlerinin Türkiye-Irak münasebetlerini zedelenmesine, BOP İsrail, ABD-Irak ilişkilerinin soğuk olmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum uluslararası arenada Irak konusunda İran'ın güçlü duruma gelmesini de sağlamıştır. Aynı zamanda İran'ın bu konumu eksen ülkeler teorisinin uluslararası ilişkilerde geçerliliğinin örneğini göstermektedir.

BOP, Oded Yinon planı ve Blood Borders önerileri de Ortadoğu'da yeni bir coğrafi dizaynın yaratılması için devreye girmiş ve hedeflerinin bir kısmına ulaşmış durumdadırlar. Irak açısından bu planlarda etnik ve mezhepsel federatif bir yapının oluşturulması istenmektedir. Bunun en açık delili 2003 sonrası ortaya çıkan Şii-Sünni çatışmasıdır. Böylece Batılı güçler demokrasi, Şii-Sünni çatışması ve bu gibi diğer sorunları çözmek adına geldikleri Ortadoğu ülkelerini daha da

rahat bir şekilde sömürme ve bu durum sonrası yaşanan olaylardan rant etme yoluna gidebilecektir.

Kısacası yüzyılı aşkın, Ortadoğu coğrafyasında yaşanan mezhepsel gerginlik ve özellikle Irak içerisinde **2003'ten günümüze kadar devam eden mezhepsel çatışmanın göze batan en önemli sebepleri üç başlık altında (siyasal, sosyo- kültürel ve ekonomik) sıralanabilir. Birincisi,** siyasi boyuttur. Tüm Irak halkını bir gören iktidarın bulunmaması, insanların siyasi hak ve görüşlerinin güvence altına alınamaması, bölgesel ve uluslararası müdahalelerden bir türlü kurtulamaması yanı sıra devlet bütçesini siyasetçiler ve partilerin önde gelen şahsiyetlerin kendi menfaatlerini ön planda tutarak siyasi amaçları olan (iç-dış aktörlerin) tarafların oyununa gelmesidir. Diğer başka bir neden de uluslararası alanda samimi işbirliğinin (siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel) olmaması, önceki dönemlerde yaşanan olumsuzlukların gündem de taşınması ve en önemlisi de dini siyasal amaçları gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmasıdır. **İkincisi,** Sosyo-kültürel boyutudur. Genelde bölge (Ortadoğu) özelde de Irak'ta, insanların sosyo-kültürel hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınamaması, hukuk üstünlüğünün olmaması ve yargının iktidar güdümünde yürümesi, her iki kesimde (Şii-Sünni) ayrımcı, ötekileştirici ve aşağılayıcı ifadelerin kullanması, eğitimin siyasallaşması, toplumsal denetimsizlik, aşiret büyüklerin olumsuz ve acemi politikalarıdır. Bunlara ek olarak, tüm Iraklıları kapsayan bir kimliğin kabul görmemesi, toplumda mezheplerin din olarak algılanması, STK'ların gerek nicelik gerekse nitelikli açıdan yetersizliği, toplumsal eşitsizliğin varlığıdır. **Üçüncüsü** ise ekonomik boyutudur. Bölge ülkelerin kendi aralarında ticaret hacminin oldukça düşük olmasının yanı sıra dış güçlerin, bölgede mevcut olan zengin enerji kaynaklarını devamlılığını sağlamaktır. Yani bahis mevzusu çatışmanın yatıştırılması, çözülmesi ve daha sonra dönüştürülebilmesi için yukarıda ifade edilen hususların göz önünde bulundurulması, kalıcı, akılcı ve inandırıcı şekilde harfiyen değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Elbette yukarıda sıralanan noktaları uygulamak oldukça zor olsa da, gerçek ve samimi bir şekilde çatışmaya yaklaşmak ile gerçekliği mümkün kılabilecek düzeye gelebilecektir.

Uluslararası İlişkilerin önemli konularından birisi olan Şii-Sünni çatışması, çözüm noktasında iç ve dış aktörlerin samimi olması gerekmektedir. Dolayısıyla, hem bölgede hem de Irak'ta Şii-Sünni çatışmasının gelindiği nokta, iç aktörlerin bir araya gelip bu sorunu çözülmeleri hiç de mümkün görülmemektedir. Çatışmanın durdurulup çözüme kavuşması, önemli bölgesel ve uluslararası aktörlerinin de samimi ve kararlı adım atmaları kaçınılmazdır. Uzun lafın kısası, dış aktörler söylemin yansıra eyleminde daha ılımlı ve reform yanlısı olmalıdırlar.

Sorunun çözüme kavuşmaması durumunda gerek ulusal gerek uluslararası olumsuz etkilerinin görülebileceği açıktır. Çünkü Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışması terör örgütleri, toplumsal kutuplaşma, psikolojik savaş, Şii hilali tehlikesi, güvenlik ve istikrar sorunlarının kökenlerini oluşturmaktadır. Bundan dolayı Şii-Sünni çatışması, akademik çalışmalar (Bilhassa Uluslararası İlişkiler Disiplininde) bakımdan daha geniş perspektiften ve tüm boyutlarıyla ele alınmalıdır. Pratik düzeyde ise, söz konusu çatışmaya taraf olan tüm dış aktörler şeffaf ve sorumluluk bilinciyle hareket etmelidirler. Ve en önemlisi de çatışmanın analizi safhasında yanlış verilerden uzak durmak gerekir, yoksa kalıcı ve sağlam çözüme kavuşması mümkün değildir. **Çatışmayı değerlendirirken** tamamen iç aktörlerden kaynaklanan bir sorun olarak görmek ne kadar yanlış ise, bahsi geçen çatışmanın analizinde de sadece dış aktörleri göz önünde bulundurarak, iç aktörleri dışarıda bırakmak en az bir o kadar da hatalı olduğunun bilincinde olunmalıdır. Dolayısıyla **Irak'taki yaşanan mezhepsel savaşın faturası** bir tek Irak halkına değil, birçok aktör ülkeye de kesilecektir. Tarihte Avrupa'nın mezhepler arasındaki çatışmalardan dolayı ortaya çıkan Otuz Yıl Savaşları'nda Avrupa nüfusunun üçte birinin hayatını kaybetmesi bunun en açık ve net örneğidir. Irak'ta büyüyecek Şii-Sünni çatışması diğer bölgelere de sıçrayarak, kendini daha da hissedilir bir duruma getirerek, çatışmada daha da çok sivilin hayatını kaybetmesine sebebiyet verebilir. Bu çalışmayı tek cümleyle özetlemek gerekirse; İslam tarihi boyunca Ortadoğu ve özellikle de Irak'ta yaşanan mezhepsel çatışmalar, bir Şii-Sünni rekabeti gibi görünse de gerçekte her iki kesiminde **siyasi amaçlara** ulaşmak uğruna yaptığı mücadeleler olarak bilinmelidir.

KAYNAKÇA

Abbas, Diya M. J.(2012). *Irak'ta Şii Merciiliği'nin Siyasi Rolü*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Abbas, Hassan (14 Kasım 2015). Men Yetesebbeb bil Sıra es-Sünni eş-Şii, İran em es-Suudiyye? (Şii-Sünni Çatışmasının Nedeni İran Yoksa Suudi Arabistan mı?). *İrfaa Sawtak*, 1.

Abbas, Ziya (2016). El Havza El İlmiye Şii Medreseleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (1), 117-124.

Abdullgfor, Zeyid T.(2011). *2003 Yılından Sonra Irak'ın Sosyal Politik Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Acımamatov, Zaylabidin (2005). *Ebû Hanîfe ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ACRPS (June-2014). *Crisis in Iraq: Is It al-Maliki's Policies and Miscalculations or Is It ISIS?* Qatar: Arab Center for Research and Policy Studies.

Acun, Can (Haziran-2014a). Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD). *SETA Perspektif*, 2014/54, 1-6.

Acun, Can (Haziran 2014b). Irak'taki İsyanın Haritası: Silahlı Gruplar. *SETA Perspektif*, (55), 1-8.

Acun, Can (Eylül-2014c). IŞİD'le Mücadelenin Kuzey Cephesi: Peşmerge-Batı İttifakı. SETA Perspektif, 2014/72, 1-10.

Açıkgöz, Özkan (2002). Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturidilik ve Yeseviliğin "Türk Müslümanlığı" Zaviyesindeki Tahlili, *Bilig*, (20), 25-56.

Ahin, Tahereh (2008). *İran İslam Cumhuriyetinde Kamu Yönetimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ahmad, İrfan (2012). Demokrasi ve İslâm. *Journal of Islamic Research*, 23(2), 79-88.

Ahmedova, Zamira (2011). *Hz. Hüseyin'in Hayatı, Hilâfet Mücadelesi ve Din Anlayışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ak, Ahmet (2006). *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Maturidilik*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akay, Nejdet (2012*). Hz. Osman Dönemi Fitne Olaylar ve Temel Sebepleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akgün, Birol, Sarı, Buğra (Haziran-2016). Sykes-Picot'un 100.Yılında Orta Doğu'nun Siyasi Geleceğine İlişkin Yeni Harita Tartışmaları, *SDE Rapor*, 1-25.

Akkan, Erdoğan (1999). Irak mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19, 83-85.

Akkaya, Mustafa (2013). *Büyük Günah Meselesinde Mu'tezili ve Eş'ari Delillerin Kelâmive Fıkhî Yönünün Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Akkaya, Gülşah Neslihan (Ağustos-2013). *Körfez İşbirliği Konseyi Krallar Kulubü ve Değişen Bölgesel Düzen*. Ankara: SETA Yayınları.

Akoğlu, Muharrem (2013). Irak'taki Şiî Varlığı, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 6 (2), 391-428.

Akpınar, Osman (2011). *Hz. Osman'ın Hadis Rivayetindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Aktaş, Fatih (2010). *El Kaide Terör Örgütü ve Sakarya'da El Kaide Algılaması*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Akyeşilmen, Nezir (2014). *Barışı Konuşmak*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Akyüz, Zeynep Ceren (2011). Evolution of Oil Politics in Iraq From the 20th Century Onwards. Master Thesis, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.

Alaf, D. İbrahim Halil (29 Eylül-2013). *Milletler Cemiyeti Irak'ın Bağımsız Devlet olması ve Milletler Cemiyetine Girişini Kutluyor*. http://almadasupplements.com/news.php?action=view&id=8673#sthash.dXf1elyz.04SNCJVn.dpbs, Erişim Tarihi: 24.04.2017.

ALALAM (June 14-2014). *Fugitive Iraq VP depicts ISIL terror as 'Iraqi Spring', http://en.alalam.ir/news/1602619*, Erişim Tarihi: 13.07.2017.

Albayrak, Kadir (2002). Keldânîler mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, 207-210.

Albayrakoğlu Pakin, Esra (2011). ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü. *Uluslararası İlişkiler*, 8 (31), 95-116.

Al-Dulaimi, Sabah Jaber Kadhem (2015). *The Evolution Of Turco-Iraqi Relations: 2002-2014,* Master's Thesis, Atılım University Graduate School OF Social Science, Ankara.

Algar, Hamid (2004). Merci-i Taklîd mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29, 172-174.

Algül, Hüseyin (1993). Muhâcirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 25-52.

Algül, Hüseyin (1998). Ensar mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, 251-252.

Algül, Hüseyin (2000). İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlîlî Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9), 131-141.

Al-Khatteeb Luay, Istepanian, Harry (2015). *Turn A Light On: Electricity Sector Reform In Iraq,* Washington: Foreign Policy at Brookings.

Al-Khoei, Haydar (June 14-2013). *Syria: the wiew from Iraq*, http://www.ecfr.eu/article/commentary_syria_the_view_from_iraq136, Erişim Tarihi: 27.06.2017.

Alloul, Jaafar (2011). *The 'The Shi'a Crescent' Theory Secterian Identity or Geopolitics of Religion?,* Universiteit Gent Faculty of Arts and Philosophy Department of Languages and Cultures of the Near East and North Africa, Gent.

Al-Marashi, İbrahim (2007). "The Dynamics of Iraq's Media: Etno-Sectarian Violence, Political İslam, Public Advocacy and Globalization". Hungary: Open Society Institute.

Al-Mawali, Nasser (September-2015). Intra-Gulf Cooperation Council: Saudi Arabia Effect. *Journal of Economic Integration*. 30 (3). 532-552.

Ali, Ahmed Abdullah (Şubat-2016). Irak'ta Şiiler Arasındaki Muhtemel Çatışmalar ve Öngörüler. *ORSAM*, 40/2016, 1-10.

Ali, Othman (Eylül-2016). Kürdistan Yurt Severler Birliği'nin (KYB) İç Çatışmasında Güç Petrol ve İran'ın Rolü. *ORSAM*, 2016/51, 1-14.

Alpay, Ahmed Hamza (2015). *Irak Türkmenlerinin Türkiye Açısından Jeostratejisi ve Türkiye'nin Stratejik Perspektifi*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aliyev, Vasib (2007). *Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri (1979-1991)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altıntaş, Ramazan (1999). Haşviyye'nin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (1), 57-100.

Altun, İsmail (2012). Hz. Ebû Bekir ile Hz Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şiî Yaklaşımların Analizi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (27), 1-27.

Al-Qarawee (June-2016). From Maliki to Abadi: The Challenge of Being Iraq's Prime Minister. *Crown Center for Middle East Studies*, (100), 1-8.

Amadeo, Kimberly (January 17-2017). *Cost of Iraq War: Timeline, Economic Impact: The Ongoing Costs of the Iraq War*. https://www.thebalance.com/cost-of-iraq-war-timeline-economic-impact-3306301, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Anonymous (t.y.). *Iraqi Revolt Aganist the British*. https://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-10.3.3-Iraqi-revolt-against-the-British.pdf, Erişim Tarihi: 13.05.2017.

Apak, Adem (2005). Hz. Osman'ın Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Usûl Dergisi*, (4), 157-170.

Ardoğan, Recep (2004). Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 171-189.

Arı, Tayyar (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*. (1. Baskı) .İstanbul: Alfa Yayınları.

Arıkan, Pınar (Ocak 2016). Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran-Suudi Arabistan Gerginliği. *ORSAM*, (38), 1-13

Arjomand, Said Amir (2010). İmâmiyye Şiası'nda İmâmet Krizi ve Gaybet Kurumu: Sosyo-Tarihi Bir Bakış Açısı.(Çevirenler Ali Avcu). *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 535-568.

Arslanoğlu, İbrahim (2002). Aleviliğin Tarihsel-Sosyal Temelleri. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (23), 123-180.

Askari, Hossein, Rehman, Scheherazade S. (2010). An Economy Islamiccity Index (EI^2). *Global Economy Journal*. 10 (3), 1-37.

Aslan, Recep (2014). İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 223-241.

Atalan, Mehmet (2004) Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 57-58.

Ataman, Muhittin (2010). İran-Irak Üstünlük Mücadelesi: Çok Boyutlu Sorunlar.(Editörler: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman). *Dünya Çatışmaları*, 1, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 165-179.

Ataman, Muhittin (2012). Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (2), 199-229.

Atay, Mehmet (2000). Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine. *Avrasya Dosyası*, 6 (1), 131-154.

Ateş, Davut (2014). *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*. Bursa: Dora Yayınları.

Ateş, Davut (2014), *Türk Dış Politikasına Giriş*, (1. Baskı), Bursa: Dora Yayınları.

Ateş, Süleyman (1972). İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 147-172.

Atçeken, İsmail Hakkı (1997). Muaviye b. Yezid üzerine Bir Araştırma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (7), 411-430.

Atçeken, İsmail Hakkı (2000). Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân B. Hakem'in Rolü, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 315-348.

Atıcı Arayancan, Ayşe (2010). Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (11), 73-78.

Avcı, Casim (1998), Hilâfet mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17, 539-546.

Avcı, Casim (2002). Kureyş (Benî Kureyş) mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26, 442-444.

Ayabakan, Levent (2015). Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un "Özerk Asuri Devleti Projesi" (1919-1923). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 49-76.

Ayar, Kenan (2008). Haricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8 (1), 45-88.

Aycan, İrfan (1999). Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (1), 147-174.

Aycan, İrfan (2005). Muaviye b. Ebû Sûfyân mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 332-334.

Aydın, Mustafa, Özcan, Nihat Ali, Kaptanoğlu, Neslihan (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye.* Ankara: TEPAV.

Aydın, Nurhan, Şentürk, Bahar (2015). Ortadoğu'da Şattülarap'ın Önemi ve Şattülarap Üzerindeki Çekişmeler. *Karadeniz Dergi*, (28), 63-75.

Ayhan Halis (2015). Terör Kavramı, güvenlik Konseyi ve Genel Kurul Özelinde Birleşmiş Milletler'in 2001 Sonrası Terör Yaklaşımı. *Güvenlik* Stratejileri, (21), 117-147.

Ayhan, Veysel (Ocak-2010). Ürdün Dış Politikası Ve Türkiye İle İlişkiler: Irak Savaşı Sonrası Dönem. *Ortadoğu Analiz*, 2 (13), 48-58.

Ayhan, Veysel (Şubat-2012). Ortadoğu'da Şii-Sünni Gerginliği ve Türkiye. *ORSAM*, 4 (38), 18-24.

Aykun, İbrahim (2013). Bağdat Valisi Necip Paşa'nın Kerbela Üzerine Yaptığı Askeri Harekât ve Bunun Osmanlı-İran İlişkilerine Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8 (1), 49-65.

Azabdehie, Marjan Badice, Kiani, Vahid (Winter-2014). A Critique on Shia Geopolitics Discourse; With Emphasis on Geneaalogical Approach. *Geopolitics Quarterly*, 9 (4), 83-106.

Azimli, Mehmet (2005). İlk Şii Halife Ubeydullah el-Mehdî ve Fâtımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 59-73.

Bacak, Nigar (2009). *İmamiyye Şia'sında Sahabe Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bağbozan, Şeref (2007). *Baas Yönetimindeki Irak Türkleri,* Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Balcı, İsrafil (1999). Hz. Ebubekir Döneminde İç Siyaset ve İdare. On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (11), 185-215.

Balcı, İsrafil (2001). Hz. Ebû Bekir Dönemi Dış Politikasından Siyasî ve Ahlakî Yansımalar. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12 (12-13), 339-362.

Balkan, Serkan, Tiryaki, Serkan (2014). İran Mitolojisinin İslam Devrindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (2), 85-113.

Barari, Hasan A. (2014). *Jordan and Israel A Troubled Relationship in a Volatile Region*. Jordan: Friedrich Ebert Stiftung.

Barış, Ergün (2004). *Türkiye-Irak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Barzegar, Kayhan (Winter-2008). Iran and The Shiite Crescent: Myhts and Realites. *The Brown Journal of World Affairs,* 25 (1), 87-99.

Başkan, Birol (t.y.). *Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler*. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2017.

Başoğlu, Tuncay (1996). Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1 (2), 81-111.

Baştürk, Levent, Torlak, Furkan, Ziya, Saliha, Akkaya, Gülşah Neslihan, Küçükkkeleş, Müjge, Demir, Zehra Senem (2013). *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA.

Bayancenter (2015). National Reconciliation in Iraq: A Comparative Study. *Al-Bayan Center for Planning and Studies*, Al-Bayan Center Publications Series 7, 1-46.

BBC (t.y). *Text Of The Draft Iraqi Constitution, http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/24_08_05_constit.pdf,* Erişim Tarihi: 25.03.2017.

BBC (2015). *"Irak'ta Sadr'dan "Bağdat'taki protestolara katılın" çağrısı*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150824_irak_sadr_protesto, Erişim Tarihi: 07.03.2017.

BBC (2016). "*İbadi'den Erdoğan'ın 'Haddini bil' eleştirisine cevap",* http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37621026, Erişim Tarihi: 05.04.2017.

Bedir, Murteza (7-9 Kasım 2008). Hanefî Mezhebinin Abbâsî Bağdat'ında Yükselişi ve Zayıflaması. *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyumu.* İstanbul.

Bedirhan, Yaşar (2007). *Ortaçağ Tarihi,* Konya: Eğitim Kitabevi.

Bektaş, Eda (Ocak-2016). Avrupa'nın Radikalleşmeyle İmtihanı. *ATAUM*, 1.

Bengio, Ofra (February-1992). Baghdad Between Shi'a and Kurds, *Policy Focus The Washington Institute For Near East Policy*, 1992/18, 1-28.

Benli, Yusuf (2013). Şii-Sünni İlişkileri Çerçevesinde Irak'ta Sadr Ailesi. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları,* VI (2), 429-468.

Beşiroğlu, Ferhat (8 Şubat-2014). *Irak'ta Suudi-İran Savaşı*. http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/02/08/7420/irakta-suudi-iran-savasi, Erişim Tarihi: 05.05.2017.

Bıyıkoğlu, Yakup (2014). Ebu'l Hasan el-Eş'arî'nin Kur'an'ı Anlama, Yorumlama Yöntemi ve Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımı, (Editör: Cemalettin Erdemci ve Fadıl Ayğan). *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri 2,* 21-23 Eylül. Ankara: Beyan yay. 663-680.

Bilge, Mustafa L. (2010). Şattülarap mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38, 381-382.

BİLGESAM (2015). Irak ve Suriye'deki Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri. *Bilge Adamlar Raporu* (Rapor No. 65), Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Blanchard, Christopher M., Humud, Carla E. (June-2016) *The İslamic State and U.S. Policy*. https://fas.org/sgp/crs/mideast/R43612.pdf, Erişim Tarihi: 09.03.2017.

Bodur, Ezber (2003). Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 7-20.

Boot, Max, Kirkpatrick, Jeane J. (31 Ekim 2011). *Obama's Tragic Iraq Withdrawal*, http://www.cfr.org/iraq/obamas-tragic-iraq-withdrawal/p26381, Erişim Tarihi: 25.03.2017).

Bostan, İdris (2009). Sâlyâne mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, 59-60.

Bostancı Mustafa (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Akademik Bakış*, 7 (13), 171-184.

Bozan, Metin (2006). İmamiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi. *Dini Araştırmaları*, 9 (26), 95-112.

Bozkurt, Nebi, Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2003). Mekke mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28, 555-563.

Bozkurt, Abdülgani (Eylül-Ekim 2016). Monarşiden Cumhuriyete: 1958 Irak Darbesi. *Ortadoğu Analiz*, 8 (76), 40-42.

Brennan, Richard R., Jr., Ries, Charles P., Hanauer, Larry, Connable, Ben, Kelly, Terrence K., Mcnerney, Michael J., Young, Stephen, Campbell, Jason, McMahon, K. Scott 2013). *Ending The U.S. War İn Iraq*, Santa Monica CA: RAND Corporation.

Bertelsmann Stiftung (2016). BTI 2016 *Iraq Country Report*, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

Buçukçu, Öner (Haziran-2012). Genel Bilgiler. (Editör: Birol Akgün). *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. Konya: SDE Analiz.

Bulut, Emine (2011). *Birinci ve İkinci Körfez Savaşı'nda ABD'NİN Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bulut, Halil İbrahim (2009). Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları. *Usûl,* 11 (1), 41-54.

Bulut, Halil İbrahim (2012). Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik, http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/oy2012_579_614.pdf, Erişim Tarihi: 22.07.2017.

Büyükkara, M. Ali (1998). İsmâilîlere Atfedilen "Dokuz Aşamalı Da'vet Süreci" Üzerine Bir İnceleme. *İLAM Araştırma Dergisi*, 3 (2), 35-49.

Büyükkara, Mehmet Ali (2012). Vehhâbilik mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 42, 611-615.

Cafarella, Jennifer, Gambhir, Harleen, Zimmerman, Katherine (February-2016). *U.S. Grand Strategy: Destroying ISIS and al Qaeda, Report Three, Jabhat Al-Nusra And ISIS: Sources Of Strength.* Washington DC, Instıtute For The Study Of War.

Can, Hüseyin (2006). *Ehl-i Sünnet Ekollerinden Eş'arilik ve Matüridiyye'ye Göre Allah'ın Fiillerinde Hikmet*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Canikli, İlyas (2006). Ehl-i Sünnet-Siyaset İlişkisi Bağlamında Hilâfetle İlgili Tartışmalarda Rivayetlerin Rolü. *Dini Araştırmalar*, 8 (24), 143-156.

Canikoğlu Erhan (Eylül-Ekim-Kasım-2013). Körfez Savaşları'nda İsrail ve Yahudi Lobilerinin Rolü, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, (5), 183-206.

CCTV (21 Mart 2013). *Irak: 2003'ten beri Irakta'ki Güvenlik Bozulmaya Devam Ediyor.* http://arabic.cntv.cn/program/news_ar/20130321/104050.shtml, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

CESR (t.y.). *Cost And Consequences Of War İn Iraq*. http://www.cesr.org/downloads/Costs%20and%20Consequences%20of%20War%20in%20Iraq.pdf. 09.04.2017.

Ceylan, Ebubekir (Haziran 2009). Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri. *Toplumsal Tarih*, (186)/2009, 76-84.

Chomsky, Noam (2000). *Rogue States: The Rule Of Force in World Affairs,* London: Pluto Press.

Cigar, Norman (November-2014). *Tribal Militias: An Effective Tool TO Counter Al-Qaida And Its Affiliates?* Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.

Clarion Project (May 10-2015). *The Islamic State*. https://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2017.

Cole, Juan (t.y.) *Marsh Arab Rebellion: Grievance, Mafias and Militias in Iraq*. http://www-personal.umich.edu/~jrcole/iraq/iraqtribes4.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Cordesman, Anthony (April 2, 2007). Iraq's Secterian and Ethnic Violence and Its Evolving Insurgency, Center for Strategic and International Studies Arleigh A. Burke Chair in Strategy, 1-125.

Çağ, Galip, Eker, Sami (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (2), 57-72.

Çağatay, Neşet (2002). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK.

Çağatay, Neşet, Çubukçu, İbrahim Agâh (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çakan, L. İsmail, Eroğlu, Muhammed (1988). Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1, 76-79.

Çelik, Ali (1995), Hz. Ömer'in Hadisciliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 253-275.

Çelik, Aydın (2005). Fatımîler Devletinin Kuruluşu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 433-453.

Çelik, Hamit (2014). *Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, Mehmet (2000). İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, (1), 29-49.

Çetin, Firdevs (2011). Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi. *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 12-28.

Çetin, Maksut (2013). *Maturidiliğin Siyaset(Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Çetinkaya, Gökhan (1996). Irak mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14, 93-95.

Çetinsaya, Gökhan, Özhan, Taha (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak.* Ankara: SETA.

Çınar, Şafak (2008). *Büyük Ortadoğu Projesi'nin Irak Savaşı'na Etkisi Bağlamına Kuramsal Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Çikrıkçı, Tolga (2009). Son Gelişmeler Ekseninde Türkiye Irak İlişkileri. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Çitlioğlu, Ercan (2015). *İran'ı Anlamak*, Ankara: Başkent Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Bürosu.

Çubukçu, Mete, Özhan, Taha (2010). *İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri*, Ankara: SETA Analizi.

Dağ, Ahmet Emin (2015a). *Irak Raporu*. İstanbul: İHH.

Dağ, Ahmet Emin (2015b). *Irak Kürtleri ve Bölge Barışı*. http://insamer.com/wp-content/uploads/2015/08/irak-kurtleri-ve-bolge-barisi.pdf, Erişim Tarihi: 28.03.2017.

Dai, Yamao (2008). Transformation of the Islamic Da'wa Party in Iraq: From the Revolutionary Period to the Diaspora Era. *Asian and African Area Studies*, 7 (2), 238-267.

Dakûkî, İbrahim (1999). Irak mad. Kültür ve Medeniyet. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 19, 103-108.

Dali Mustafa (2 Kasım 2016). Haşd-i Şabi bölgede İran'ın stratejisini uygulayan bir yapı. *Anadolu Ajansı Görüş*, 1.

Dalkılıç, Mehmet (2006). *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 147-172.

Dedeyev, Bilal (2009). Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (6), 126-135.

Değerli Sarıkoyuncu, Esra (2010). Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938, *Akademik* Bakış, 3 (6), 97-121.

Demir, Ahmet İshak (2003). İsna'aşeriyye'de İmamın Otoritesi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3 (3), 109-125.

Demir, İsmail (2015). *İslam Mezheplerinde Biat Algısı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Demir, Yeşim (Bahar-2009). 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri. *CTTAD*, 8 (18-19), 209-227.

Demir, Yeşim (December-2012). Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğu'daki Etkinliği ve Siyaseti. *The Journal Of Academic Social Science* Studies, 5 (6), 138-158.

Demirbaş, Ali (2009). *11 Eylül Sonrası Türk Amerikan İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Demircan, Adnan (2013). Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (2), 173-190.

Demirci, Fazıl (1991). *Irak Türklerinin Dünü-Bugünü. (1.Baskı). Ankara:* TTK.

Demirci, Kadir (2011). Zeydiyye ve Hadis. *İslâmi İlimler Dergisi*, 6 (1), 193-218.

Demirci, Mustafa (2009). Sâmerrâ mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, 70-71.

Demiröz, Çağrı (2013). K*örfez Savaşlarının Küresel Yansımaları ve Türkiye'ye Etkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

DerGhougassian, Khatchik (2016). *The Social Origins of Shia and Sunni Islam*. http://live.v1.udesa.edu.ar/files/UAHumanidades/EVENTOS/The_%20soc

ial_%20origins_%20of_%20islamism_Khatchik_310311.pdf, Erişim Tarihi: 12.22.2016.

Dilek, Kaan (2011). *İran'ın Orta Asya Politikaları*.(Editör: Murat Yılmaz), Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.

Dilek, Mehmet Sait (Güz-2010). ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın lke Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (46), 295-332.

Dinçer, Osman Bahadır, Topal, Ömer Faruk (Haziran 2014). *Genişleyen Şiddet ve Derinleşen Ayrılıklar 30 Nisan Seçimlerinin Ardından Irak'ın Belirsiz Geleceği.* (Uşak Rapor No: 40), Uşak: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 29.

Dobbins, James, Jones, Seth G., Runkle, Benjamin, Mohandas, Siddhart (2009). *Occupying Iraq A History Of The Coalition Provisional Authority*. Santa Monica, CA: Rand Corporation.

Dodge, Toby (t.y.). *State and society in Iraq ten years after regime change: the rise of a new authoritarianism.* http://online.wsj.com/public/resources/documents/intlaffairs0314.pdf, Erişim Tarihi: 27.04.2017.

Doğan, İsa (1989). Zeyyide Mezhebi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi ilahiyat Fakültesi, (3), 83-107.

Doğan, Sercan (2010). *Al-Qeada After 2001 With Regard to Its Strategy,* Master Thesis, Bilkent University Department of International Relations, 39.

Duman, Bilgay (2007). S*addam Sonrası Dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Duman, Sabit (Kasım-2015). Ortadoğu Krizleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (35-36), 313-332.

Durusoy, Ali (7-9 Kasım 2008). Mantık Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Bağdat. *İslam Medeniyetinde Bağdat(Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu,* İstanbul.

Dursun, İsmail (2006). *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.

Ecer, Ahmet Vehbi (1983), Şia ve Doğuşu, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 131-142.

Ed-Dûrî, Abdülazîz, Bağdat mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4, 425-433.

Efendioğlu, Mehmet (2014). Zübeyr b. Avvam mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44, 522-524.

Eisenstadt, Michael, Knights, Michael, Ali, Ahmed (April-2011). Iran's İnfluences in Iraq Countering Tehran's Whole-of-Government Apporoach. *The Washington Insitute for Near East Policy*, 111/2011, 1-34.

El-Beyati, Yas Kıdeyır (2015). *El-İlam El-Irak: Mütevaliyye El-Ünuf va El-hakın El-Taifi (Irak Medyası: Veraset, şiddet ve Mezhep Enjeksiyonu),* http://thaqafat.com/2015/12/29150/, Erişim Tarihi: 09.03.2017.

El-Fellahi, Süheyb (2015). El-İlam El-Taifi fi'l-Irak (*Irak'ta Mezhepsel Medya)*, https://www.noonpost.net/content/5442 ,Erişim Tarihi: 05.07.2016.

El-Hurub, Kalid (2014). El-İlam El-Taifi ve Tedmir ma Tabakka (*Mezhepsel Medya ve Kalanını İmha Etme)*, http://www.alhayat.com/m/opinion/2428795#sthash.tUrYW5vA.dpbs, Erişim Tarihi: 03.04.2017.

El-Kubeysi, Yahya (2013). El-Irak: El-İhticacat ve Ezme en-Nizam el-Siyasi (Irak: Protestolar ve Siyasal Sistemin Krizi). *Arab Center For Research & Policy Studies*. (s.y.), 1-30.

El-Mamuri Nibras (14 Mart 2014). El-İlam vel Taifiye: Harb en-Nüfuz vel Sunta (Medya ve Mezhepçilik: Nüfuz ve İktidar Savaşı). Iraq Women Journalist's Forum, 1-10.

El-Rubai, Fadel (16 Ocak 2011). Devir El-Tedehulat El-İklimiye fi Sinaat El-Mesele El-Taifiye fi'l-Irak (*Irak'ta Mezhepçilik Sorunun Yükselmesinde Bölgesel Müdahalelerin Rolü).* http://www.dohainstitute.org/release/0d43ab60-4387-451d-82ac-aa3f30150b25, Erişim Tarihi: 05.04.2017.

Emre, Akif (2016). *Muhafazakar-Reformist Rekabetinde 2016 İran Seçimleri.* İstanbul: DÜBAM Yayınları.

Eraslan, Yunus (2015). *Eş'ariliğin Tasavvuf Üzerindeki Etkileri (Eş'arilik-Tasavvuf İlişkisi)*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Es-Seyyid, Selim Muhammed, (7 Temmuz 2009) *Me'huva el-Nizam el-Velayet-i el-Fakih?(Velayet-i el-Fakih Sistemi Nedir,* el-Şuruk, 1. SETA (2013). Irak Yerel Seçimleri: Kırılgan Siyasi Süreç. Ankara: SETA Yayınları.

Erdal, İbrahim (2012). Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-Irak İlişkileri ve Sadabad Paktı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (5), 93-104.

Erdoğan, Şemsettin, Deligöz, Ergün (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 5-37.

Erdoğmuş, Muhammet Mehdi (2013). *Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: 2003-2013,* Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erkmen, Serhat (2008). 1945-1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası. *Akademik Ortadoğu,* 3 (1), 67-96.

Erkmen, Serhat (Ocak-2013). 2013'te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar. *ORSAM*, 5 (49), 90-97.

Erkoçoğlu, Fatih (2010). Kutsallaştırılmış Bir Mekan: Kerbela(Osmanlı Hakimiyetinin Sonuna Kadar). *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 277-320.

Eroğlu, Cengiz, Babuçoğlu, Murat, Özdil, Orhan (2012). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*. Ankara: ORSAM.

Erul, Bünyamin (2010). Talha b. Ubeydullah mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 504-505.

Esen, Muammer (2002). Sünnî Kelâmın Öncülerinden İbn Küllâb'ın Kelâmi Görüşleri. (1), 63-79.

Es-Seyyid, Alaaddin (31 Mart-2015). *Kul ma Turid Maarife en el-Sıra el-Sünni el-Şii? 8 es ile tuşrah leke. (Şii-Sünni Çatışmasını 88 Soruda Açıklamak)*. http://sasapost.com/sunna-shia-history/, Erişim 07.06.2016.

Et-Tanci, Muhammed b. Tavit (2011). İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu,(Çeviren Ethem Ruhi Fığlalı). *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 4 (1), 430-483.

Euronews (30 Nisan-2016). *Şii lider Sadr taraftarları Irak Meclisi'ni bastı*. http://tr.euronews.com/2016/04/30/sii-lider-sadr-taraftarlari-irak-meclisini-basti, Erişim Tarihi: 23.05.2017.

Fabal, Rafael Rene Ortega (2015). *The British Administration of Iraq and Its Influence on the 1920 Revolution*. University of Oslo Master's Thesis in History Department of Archeology, Conversation, and History, Oslo.

Fahr, Adil (9 Ocak 2017). *Temrir Kanun El-Ahzab Yüheddid bi Keşif Masadır El-temvil vel El-İrtibatat el-Hariciye (Parti Yasasının Çıkması Dış Güçlerin ve Finansman Kaynak Sağlayanlar İçin Bir Tehdit)* . http://www.alaalem.com/index.php?aa=news&id22=15647, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Faris, İmen (2016). *Kanun El-Azhab El-Iraki: Temme İkrarahu ala El-Varak ve Teahhur Tenfidehu (Iraklı Siyasi Partiler Yasası Kâğıt Üzerinde Geçti ve Uygulama Ertelendi)*. http://ww7.7w.niqash.org/ar/articles/politics/5304, Erişim Tarihi 24.05.2017.

Fayda, Mustafa (1994). Ebû Bekir mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 10, 101-108.

Fayda, Mustafa (1999). Hulefâ-yi Râşidîn mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 18, 324-338.

Fayda, Mustafa (2000). İfk Hadisesi mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 21, 507-509.

Fayda, Mustafa (2007). Ömer mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34, 48.

Felter, Joseph, Fishman (2008). *Brian Iranian Strategy in Iraq: Politics and "Other Means*.". West Point, New York: Combatting Terrorism Center.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1980). Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler, İİED, 4, 115-131.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1983). İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tetkik) . *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 353-370.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1988). Abdullah b. Sebe mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 1, 133-134.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1990). *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1993). Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi. *Milletlerarası Tarihte Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat, İstanbul: İlmi Neşriyat, 33-46.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1996). Gadîr-i Hum mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 13, 279-280.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1997). Haricîlik mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16, 169.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1999). Hüseyin mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 18, 518-521.

Frantzman, Seth J. (18 Ekim 2016). *What's Turkey's Strategy in the Mosul Offensive?* http://nationalinterest.org/feature/whats-turkeys-strategy-the-mosul-offensive-18090?page=2, Erişim Tarihi: 03.04.2017.

Freeman Colin (January 13. 2014). M*eet Abu Bakr al-Baghdadi, al-Qaeda's new poster boy for the Middle East*. http://www.dnaindia.com/world/report-meet-abu-bakr-al-baghdadi-al-qaeda-s-new-poster-boy-for-the-middle-east-1949849, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

Fuller, Graham E. (2003). *Islamist Politics in Iraq after Saddam Hussein*. (Special Report 108). Washington: United States Institute Of Peace.

Gause, F. Gregory (2001). Iraq and the Gulf War: Decision Making in Baghdad. https://www.files.ethz.ch/isn/6844/doc_6846_290_en.pdf, Erişim Tarihi: 29.06.2017.

Galbraith, Peter W. (February-2003). Refugees from War in Iraq What Happened in 1991 and What May Happen in 2003. *Migration Policy Institute, Policy Brief*, No.2, 1-11.

Gaytancıoğlu, Kaan (Ocak-2008). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Ortadoğu Politikasına Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gharip, Mustafa Muhammed (11 Ocak 2015). Mada hal Bimeşru Kanun el-Ahzab fi'l- Irak? (*Irak'ta Parti Yasası Ne Getirdi)*. http://www.iraqicp.com/index.php/sections/platform/23818-2015-01-11-12-29-29, Erişim Tarihi: 27.05.2017.

Geçit, Mehmet Salih (2013). İslâm Düşünce Tarihinde Yönetimi Meşrulaştırma Çabalarına Örnek Olarak El-Ferrâ'nın Ahkâmu's Sultâniyye Modeli. *Ekev Akademi Dergisi*, 17 (56), 55-68.

Gezici, Muammer (2011), *Mes'udi'nin Murûcu'z Zeheb ve İbn Kesîr'in El-Bidâye Ve'n-Nihâye'sine Göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri*, Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gökalp, Yusuf (2007a). Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 55-93.

Gökalp, Yusuf (2007b). Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 95-112.

Gökay, Bülent (Winter 2006). The Beginning of the End of the Petrodollar: What Connects Iraq to Iran, *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 4, (4), 40-56.

Gölbaşı, Haydar (2008). Modernleşmeyi Engelleyen Arkaik Bir Çatışma Sorunu: Alevi-Sünni Çatışmasının Arka Planı. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9 (1), 39-61.

Gömbeyaz, Melek Yılmaz (2010). Muaviye b. Ebu Süfyan'ın Muhalifleri Bertaraf Etme Yöntemleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 301-332.

Gresh, Geoffrey (Spring-2006). Instigating Instability: Iran's Support of Non-State Armed Groups in Iraq. *The Fletcher School Online Journal for issues related to Southwest Asia and Islamic Civilization*, 1-12.

Güldalı, Serdar (2009). 2003 *Amerikan İşgali Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Günaydın, Enver (2010). *Eş'arî'ye Göre Şiî Fırkalar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Gündoğan, Ünal (Mart-2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. *Ortadoğu Analiz*, 3 (29), 93-99.

Gündüz, Ali Yılmaz (Mayıs-2014). Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rolleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Çalışmalar Dergisi*, 6 (10), 130-169.

Gündüz, Tufan (2008). Safevîler mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35, 451-457.

Gündüz, Tufan (2010). Şah İsmail mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38, 253-255.

Güner, Ahmet (7-9 Kasım 2008). Şii Yüzyılında Yahut Büveyhîler Devrinde Bağdat'tan Bazı Yansımalar. *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul.

Güner, Ahmet (2010). Büveyhîlerin Devrinde Bağdat'ta Kerbela/Aşure Gadir Hum ve Benzeri Şii Uygulamaları. (Editör: Alim Yıldız). *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, 1, Sivas: Asitan Yayıncılık.

Güner, Özlem (2011). Democratization Process of the Iraq, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güneş, Kamil (2004). Şia ile Mu'tezile Arasında ittifak ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası*, 2 (2), 183-202.

Güneş, Hüseyin (2015). Muhtâr Es-Sekafî Hareketi Karşısında Muhammed B. Hanefiyye'nin Yeri. *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi*, (75), 183-199.

Güneş, Gönül (2016). *Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri*.http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/04-G%C3%B6n%C3%BCl-G%C3%BCnes.pdf, Erişim Tarihi: 11.02.2017, 101-130.

GÜNEŞ (18 Ekim 2016). *"Erdoğan: Irak'ta bir Sünni-Şii çatışmasına "Evet'diyemeyiz"*. http://www.sanalbasin.com/erdogan-irakta-bir-sunni-sii-catismasina-evet-diyemeyiz-15869100/, Erişim Tarihi: 06.04.2017.

Gür, Muhammet (2010). Süleyman Nazif mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38, 92-94.

Gürcan, Enes (2015). *Irak Savaşını Bilinmeyen Aktörleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gürler, Recep Tayyip, Özdemir, Ömer Behram (2014a). El Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 113-155.

Gürler, Recep Tayyip, Özdemir Ömer Behram (2014b). "Tevhid ve Cihad Örgütü'nden "İslam Devleti" ne. *SETA Perspektif*, (60), 1-2.

HABERTÜRK (10 Ekim 2016). *"Irak Başbakanı: Türk askeri yerinden kıpırdamasın",* http://www.haberturk.com/dunya/haber/1308202-irak-basbakani-turk-askeri-yerinden-kipirdamasin, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

Hanauer, Larry, Martini Jeffrey, Al-Shahery Omar (2011). *Managing Arab-Kurd Tensions in Northern Iraq After the Withdrawal of U.S. Troops*, Santa Monica, CA: Rand Corporation.

Hafez, Kai (June- 2003). *The Iraq War 2003 in Western Media and Public Opinion: A Case Study of the Effects of Military (Non-) Involvement in Conflict Perception*, https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/user-docs/philfak/kommunikationswissenschaft/files_publikationen/hafez/Hafez-Irak.pdf, Erişim Tarihi: 01.06.2017.

Hagler, Aaron M. (2011). *The Echoes of Fıtna: Developing Historiographical İnterpretations of the Battle of Sıffin*, PhD Thesis, Near Eastern Languages and Civilizations Presented to be Faculties of the University of Pennsylvania, Philadelphia.

Hakkı, Pınar (2007). *Yeni Irak Anayasasının Getirdiği Sistem*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hakyemez, Cemil (2016). *Sünni-Şii İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, İstanbul: İnsamer.

Hançabay, Halil İbrahim (2014). Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi*, Ekev Akademi Dergisi*, 18 (58), 375-394.

Hanioğlu, M. Şükrü (2011). Teşkîlât-ı Mahsûsa mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40, 568-569.

Hasan, Harit (April- 2014). Irak'ta Mezhepçilik Krizi, *Carnegie Ortadoğu Merkezi*, 1-32.

Hatahet, Sinan (Şubat-2015). *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirilmesi,* (No. 20), ORSAM.

Hendawii Hamza, Abdul-Zahar, Qassım (April 5-2012). *Iran eyes spiritual leadership, of Iraq's Shiites*. https://www.yahoo.com/news/iran-eyes-spiritual-leadership-iraqs-shiites-171040677.html?ref=gs, Erişim Tarihi: 26.04.2017.

Hertog, Steffen (2011). The Private sector and reform in the Gulf Cooperation Council, *LSE*, 1-58.

Hertz, Eli E. (t.y.). *Arab-İsraeli Peace Agreements*. http://www.mythsandfacts.org/media/user/PLO-Agreement.pdf, Erişim Tarihi: 09.05.2017.

Heyfa, A. Muhammed (t.y.) Irak'ın Ulusal Kimlik Sorunu. Uluslararası Çalışmalar, (53), 1-20.

Heywood, Andrew (2016) *Siyasi İdeolojiler*. (çev. Levent Köker). Ankara: BB101 Yayınları.

Hinnesbuch, Raymond (October-2014). Syria-Iraq Relations State Construcition And Deconstruction And The Mena States System. *LSE Middle East Centre.*

Hizmetli, Sabri (1999). Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 27-54.

Hizmetli, Sabri (1986). Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 27 (1), 149-176.

Hüseynova, Tofige (2015). *"Uluslararası İlişkilerde OPEC'in Petrol Politikası"*, Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yüksek Lisans Merkezi, Bakü.

Icasualties (t.y.). *Coalition Military Fatalities By Year*. http://icasualties.org/Iraq/index.aspx, Erişim Tarihi: 26.03.2017.

ICT (March 22-2016). *The Brussel Attacks-22/03/2016 What do we know? & Insights from ICT Experts*. https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Brussels-Attacks-Mar-16.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2017.

IRFR (2012). *Iraq 2012 International Religious Freedom Report*. https://www.state.gov/documents/organization/208602.pdf, Erişim Tarihi: 17.07.2017.

Işılak, Halil (2015). Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merci-i Taklidlerin Velayet-i Fakih Anlayışına Bakışı. *International Journal of Culture and Sport*, (3), 393-400.

İnan, Aybüke (Ağustos-2013). Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011). Ortadoğu Analiz, 2013, 68-85.

İnat, Kemal (t.y.). *Irak 2005*. http://bilgikultur.org/uploads/files/irak_2005.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2017.

İnat, Kemal (2010b). Irak: ABD ve Saddam Hüseyin "İşbirliği" ile Gelen Yıkım. (Editörler: Kemal inat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman). *Dünya Çatışmaları*, 1, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 9-97.

İnat, Kemal, Kurt Veysel, Yegin Abdullah, Gürler Recep Tayyip, Özdemir Ömer Behram, Özdemirci, Ayşe Selcan, Akdoğan İsmail (2016). *İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları*. İstanbul: SETA.

İpek, Pınar (Kasım-2009). Irak'ta 2010 Seçimleri Öncesi Petrol Kaynaklarının Önemi. *Ortadoğu Analiz*, 2009, 58-66.

İşcan, Mehmet Zeki (2007). Bir Türk Bilgini İmam Maturidi'nin İslam Düşüncelerine Katkıları. (Editörler İsmail Hakkı Göksoy ve Nejdet Durak). *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu,* 31 Mayıs- 1 Haziran. Isparta: Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi, 461-466.

Jahner, Ariel (Spring-2012). Saudi Arabia And Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf. *International Affairs Rewiew*, 20 (3), 37-50.

Jawad, Saad N. (2013). The Iraqi Constitution: Structural Flaws and Political İmplications, *LSE Middle East Centre*, (1), 1-24.

John, Jonathan Di (January-2008). Conceptualising The Causes And Consequences Of Failed States: A Critical Rewiew Of The Literature. *crisis state research centre*, 1-52.

Kahraman, İskender (14.05.2016). *Irak'taki İran kılıcı: Haşdi Şabi.* http://imp-news.com/tr/news/14589/raktaki-iran-kilici-hasdi-sabi, Erişim Tarihi: 17.05.2016.

Kalentarli, Fargana (14 Temmuz-2014). *Irak'taki olaylar mezhep savaşı, cihat mı yoksa ırkçılık mı?* http://www.ogunhaber.com/yazarlar/fargana-kalantarli/iraktaki-olaylar-mezhep-savasi-cihat-mi-yoksa-irkcilik-mi-7740m.html, Erişim Tarihi: 16.06.2017.

Kalaycı, Mehmet (2011). *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kalaycı, Mehmet (2013). Şiilik ve Sünnîlik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodolojik Mülahazalar, *e-mâkâlât Mezhep Araştırmaları*, 6 (2), 293-319.

Kalyoncu, Figen (2014). *Terörizmin Finansmanı: PKK, ETA VE IRA Terör Örgütlerinin Karşılaştırılması,* Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kapar, M. Ali (1997), Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması, *İlahiyat Dergisi*, (7), 67-80.

Karadere, Mervenur Lüleci (2015). S*uudi Arabistan ve Ortadoğu'daki Varlık Mücadelesi.* http://insamer.com/wp-content/uploads/2015/08/suudi-arabistan-ve-ortadogudaki-varl%C4%B1k-mucadelesi.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2017.

Karagöl, Erdal Tanas (Kasım-2013). Enerjide Yeni Aktör: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi. *SETA Perspektif*, 2/2013, 1-4.

Karem, Mohammed (2010). *2003 Sonrası Dönemde Irak'taki Siyasal Gelişmeler ve Türk Dış Siyaseti*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kavak, Gökhan (2011). *I. Körfez Savaşı Sonrası Irak'tan Türkiye'ye Göçler ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kaya, Halis (2010). *Post-Cold War US National Security Policy and the Middle East: A Case Study of the Gulf War*, İn Partial Fulliment of the requirements for the degree of Master of Arts in İnternational Relations, Fatih University İnstitute of Social Sciences, İstanbul.

Kardaş, Tuncay, Erdağ, Ramazan (2014). Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler.(Editör: Ramazan Gözen). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 379-404.

Kasapoğlu, Saad (2009). Kanûnî Kerkük'te. *Tarih Okulu*, (2), 75-82.

Katzman, Kenneth (2006). I*raq: Elections, Goverment, and Constitution*, http://fpc.state.gov/documents/organization/76838.pdf, Erişim Tarihi: 20.03.2017.

Katzman, Kenneth, Blanchard, Christopher (2005). *Iraq: Oil-For-Food Program, Illicit Trade, and Investigations,* https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL30472.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2017.

Katzman, Kenneth, Nerurkar, Neelesh, O'Rourke, Ronald, Mason, R. Chuck, Ratner, Michael (January 13-2012). Iran's Threat to the Strait of Hormuz, https://fas.org/sgp/crs/mideast/R42335.pdf, Erişim Tarihi: 17.08.2017.

Katzman, Kenneth, Humud Carla E. (March 9-2016). *Iraq: Politics and Governance.* https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2017.

Kaya, Tuğba (3 Aralık 2013). *Lübnan'ın Mezhepsel Yapısı ve Ortadoğu Politikalarına Etkileri*.http://akademikperspektif.com/2013/12/03/lubnanin-mezhepsel-yapisi-ve-ortadogu-politikalarina-etkileri/, Erişim Tarihi: 24.06.2017.

Kaya, Yunus (2007). Lo*zan'dan Irak Cumhuriyeti'ne Türkmenler*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Kayaoğlu, İsmet (1980). Halifelik. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, (4), 133-149.

Kaye, Dalia Dassa, Nader, Alireza, Pariza Roshan (2011). *Israel and Iran A Dangerous Rivalry*, Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Kayılı, A. Gökhan (2005). *The Iraqı Turkmen (1921-2005),* İn Partial Fulliment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, The İnstitute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara.

Kelly, Michael J. (2008). *Ghost of Halabja: Saddam Hussein and the Kurdish Genocide*. London: Praeger Security International.

Kemal, Cemal (2007). Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (40), 643-691.

Kendirli, Yusuf (2007). *Irak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapısının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Keskin, Arif (Şubat-2007). Irak'ta "ABD-İran Savaşı". *Stratejik Analiz*, 7/2007, 43-50.

Keskin, Arif (Mayıs-2007). İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği, *Stratejik Analiz*, 7/2007, 70-78.

Keskin, Mehmet (2005). *Eş'ariliğin Teşekkül Süreci,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Khadduri, Majid, Edmund Ghareeb (1997). *War in the Gulf, 1990-91The Iraq-Kuwait and Its İmplications*, New York: Oxford University Press.

Khalaji, Mehdi (2006). *The Last Marja: Sistani and the End of Traditional Religious Authority in Shiism*, Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy.

Khalilzad, Zelaye (2016). *Are Turkey and Iraq Headed for War in Mosul?* http://nationalinterest.org/feature/are-turkey-iraq-headed-war-mosul-18130, Erişim Tarihi: 03.04.2017.

Kılavuz, Ahmet Saim (2013). Zeynelâbidîn mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44, 365-366.

Kılıç, Remzi (2010). Kerkük ve Musul'un Tarihî Coğrafyası. *TÜBAR*, (28), 245-259.

Kılıç, Ünal (2010). Kerbela Vakası (Tarihi Süreç). (Editör Alim Yıldız). *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, 1, Sivas: Asitan Yayıncılık.

Kılıç, Selda Kaya (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 319-336.

Kılınç, Ahmet (2008). İran Anayasa Hukukun Genel Esasları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1-2), 907-948.

Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri (1988). "Sünni" Deyiminin Ortaya Çıkışı, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 25-27.

Kısıklı, Emine (1999). Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (24), 643-691.

Kirmanj, Sherko (2013). *Identity and Nation in Iraq*. USA: Lynne Rinner Publishers.

Kocatürk, Önder (2011). İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies*, 6 (3), 1449-1462.

Koçak, İnci (1999). Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36 (1-2), 127-135.

Korkmaz, Sıddık (2001). İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Hayatı ve Eserleri. *Dini Araştırmalar*, 4 (10), 89-119.

Korkmaz, Yusuf (Mart 2016), Irak'ta Şii Gruplar ve Siyasete Etkileri. *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 2016, 1-6.

Koyuncu, Nuran (2016). *İslam Hukukunda Devlet Kavramı*, http://www.universite-oplum.org/pdf/pdf_UP_325.pdf; Erişim Tarihi: 25.11.2016.

Köprülü, Nur (2011). Ürdün Haşimi Krallığı Ve Siyasal Liberalleşme Süreçleri: 2010 Parlamento Seçimlerinin İçsel ve Bölgesel Dinamikler Açısından Bir Değerlendirilmesi. *Akademik Ortadoğu*, 5 (2), 43-60.

Köse, Hasan Hüseyin (2015a). Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi:2003-2012 Dönemi. *JEMSOS*, 1 (2), 53-89.

Köse, Hasan Hüseyin (2015b*). Şiilerin Irak Siyasetinde Yükselen Etkisi: ABD İşgali Dönemi (2003-2012),* Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kubat, Mehmet (2013). Hâricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (27), 318.

Kurt, Hasan (2011). Şia'da Hulûl Anlayışı, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (20), 5-28.

Kurt, Burcu (2012). Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (2), 155-179.

Kurt, Burcu (2016). *Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu*. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/burcu_kurt.pdf, Erişim Tarihi: 22.01.2017.

Kuşçu, Ayşe Dudu (t.y.). Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 637-664.

Kutluay, Yaşar (2001). *İslam ve Yahudi Mezhepleri Tarihi*.(3. Baskı). İstanbul: Anka Yayınları.

Küçükaşçı, Mustafa S. (1999). Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Irak mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19, 85-87.

Laipson, Ellen (2010). *The Future of US-Iraq* Relations, Washington D.C.: STİMSON.

Lak, Payman Abdullah Hamad (2015). *Türkiye-Irak İlişkileri(1920-2010)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Lapıdus, Ira M (2002), *A History of İslamic Societies (Second Edition)*, New York: Cambridge University Press.

Levine, Benjamin (t.y.). *Breaking Baghdad*, http://www.drake.edu/media/departmentsoffices/dussj/2014documents/Levine%20Final.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2017.

Liu, Henry C.K. (2004). *Iraq Geopolitics*. http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/FI03Ak03.html, Erişim Tarihi: 28.03.2017.

Longtin, Leslie C. (2010). *Restorıng Medınat Al-Salaam The Rıse Of Muqtada Al-Sadr's Jaysh Al-Mahdi. Master Thesis*, Georgetown University Faculty of The School of Continuing Studies and of The Graduate School of Arts and Sciences, Washington D.C.

Luorni, Mari (2008). *Sectarian İdentities or Geopolitics? The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East*. Helsinki: The Fınnısh Instıtute of International Affairs.

Lutz, Catherine (February 21-2013). US and Coalition Casualties in Iraq and Afghanistan. *Watson"Institute"for"International"Studies*, 1.

"Mabna-ye Razmandegaan-e Badr Amr-e Velayat-e Faghih Ast Velayat-e Faghih's Orders Are Foundation for Badr Fighters," *Mashregh News*, October 24, 2014. As of February 24, 2015.

Madelung, Wilferd (2006). İsmâ'ilîlik: Eski ve Yeni Davet. (Çevirenler: Muzaffer Tan). *Dinî Araştırmalar*, 9 (25), 281-294.

Mahdi, Chaten (2009). *II. Körfez Savaşından Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Marks, Monica (2016). *ISIS and Nusra in Turkey Jihadist recruitment and Ankara's response*. New York: Institute for Strategic Dialogue.

Marr, Phebe (March-2006). *Who Are Iraq's New Leaders? What Do, They Want?* (Special Report 160). Instute States Instıtute Of Peace.

Mamouri, Ali (20 Temmuz-2014) . *Najaf, Qom take different approaches in Iraq*. http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/07/iraq-crisis-najaf-qom-different-views.html, Erişim Tarihi: 14.04.2017.

Mantran, Robert (1981). *İslamın Yayılış Tarihi*.(Çevirenler: İsmet Kayaoğlu). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Marufoğlu, Sinan (2013). 19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları. *Tarihin Peşinde*, (9), 235-248.

Mason, R. Chuck (2012). *Status of Forces Agreement(SOFA): What Is It, and How Has It Been Utilized?* https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL34531.pdf, Erişim tarihi: 27.03.2017.

Mcfate, Jessica Lewis (May-2015). The ISIS Defense In Iraq And Syria: Countereing An Adaptive Enemy. *Middle East Security* (Report 27). Washington: Institute Of The Study Of War.

McInnis, Katleen J. (August 24-2016). *Coalition Contributions to Countering the Islamic State*. https://fas.org/sgp/crs/natsec/R44135.pdfi Erişim Tarihi: 03.06.2017.

Mcmillan, Joseph (2006). *Saudi Arabia and Iraq Oil, Religion, and an Enduring Rivalry*, (Report No. 157), Washington: United States Institute Of The Peace.

MEA (t.y.) *Gulf Cooperation Council (GCC)*. https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Gulf_Cooperation_Council_MEA_Website.pdf, Erişim Tarihi: 01.05.2017.

Melaragno, Joseph G., Ollunga, James O.(2003). *Rebuilding Iraq: The United States' Role*, http://web.stanford.edu/class/e297a/Rebuilding%20Iraq..pdf, Erişim Tarihi: 01. 16. 2017.

Melchert, Christopher (2005). Ahmed B. Hanbel'in Muhalifleri, (Çevirenler: Ali Hakan Çavuşoğlu). *Marife*, 5 (3), 393-410.

MEPA NEWS (28.10.2016). *Haşdi Şabi Tel Afer'e İlerliyor*. http://www.mepanews.com/haberler/pdf/2430-hasdi-sabi-tel-afer-e-ilerliyor.html, Erişim Tarihi: 01.08.2017.

MEPA NEWS (24.06.2016). *Şii Lider Maliki'den İran'a Övgü Sünni Politikacılara Suçlama*. http://www.mepanews.com/haberler/838-sii-lider-maliki-den-iran-a-oevgue-suenni-politikacilara-suclama.html, Erişim Tarihi: 07.03.2017.

Merçil, Erdoğan (1992). Büveyhiler mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 6, 496-50.

Mert, Muhit (1998). Dinin Tanımlanması: Ebu Hanife Örneği, *Ekev Akademi Dergisi*, 1 (3), 285.

Milani, Muhsin (2004). Humeynî'den Hamaney'e Velâyet-i Fakîh Kurumunun Değişimi. (Çevirenler: Fatih Topaloğlu). *D.E. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 189-210.

MİLLİYET (6 Ekim 2016). *"İbadi'den Türk Askeri Açıklaması"*. http://www.milliyet.com.tr/ibadi-den-turk-askeri-aciklamasi-dunya-2322793/, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

Minasian, Sergey (t.y.). *The Israeli-Kurdish Relations*. http://www.noravank.am/upload/pdf/256_en.pdf, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

Missick, Stephen Andrew (t.y.) *The Assyrian Church in the Mongolian Empire as Observed by World Travelers in the LATE 13th and Early 14th* Centuries. http://www.jaas.org/edocs/v13n2/missick.pdf, Erişim Tarihi: 13.05.2017.

Mohammed, Sameer H.(2009). *Türkiye-Irak İlişkilerinde Türkmen Faktörü(1990-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Molla, Alptekin (t.y.) *Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD NATO İlişkileri*.http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yead/article/viewFile/5000170360/5000153784, Erişim Tarihi: 15.02.2017.

Muhammad, Arkan H.(2013). Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005). *CTAD*, 9 (18), 79-117.

Muhammed, Hamed Casim (2015). El-İrhab vel Taifiyye ve Eteraha Ala el-Taayyüş el-Silmi fi'l-Irak (*Terörizmin ve Mezhepçiliğin Irak'ta Barış İçinde Bir Arada Yaşam Üzerinde Etkisi)* . http://annabaa.org/arabic/authorsarticles/1369, Erişim Tarihi: 12.03.2017.

Murat, Turgay (2013). Kuveyt Üzerinde Osmanlı-İngiliz Mücadelesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 307-316.*

Muratlı Bezirgan, İnci (2012). ABD ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler: 2003-2010 Dönemi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mutlu, İsmail (2012). *Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı.* İstanbul: Mutlu Yayıncılık.

Nader, Alireza (2015). *Iran's Role in Iraq*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Nakip, Mahir (Haziran-2012). Barut Fıçısı Irak ve Türkmenler. *Ortadoğu Analiz*, 4 (42), 94-101.

Ned, Dehghanpisheh, Babak, Coles, Isabel (February 24-2015*). How Iran operates in Iraq*. (Special Report 1), REUTERS.

Ocak, Ahmet Yaşar (1989). Alevî mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 368-369.

Odle, Un Sactions Againist Iraq Their Effects And Their Future, A Research Report Submitted to the Faculty In Partial Fulfillment of the Curriculum Requirements, Air War College Air University, Alabama.

Oğuzlu, H. Tarık (2001). *The Turkomans of Iraq as A Factor in Turkish Foreign Policy: Socio-Political and Demographic Perspectives*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.

Oğuzlu, Tarık (Ocak-2012). ABD Sonrası Irak ve Türkiye. *ORSAM*, 4 (37), 26-38.

Okutan, Çağatay (2001). Arap Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56 (2), 157-172.

Okur, Mehmet Akif (2016). *Körfez Savaşı ve Irak'ın İşgali Arasındaki Dönemde Irak'ta Faaliyet Gösteren BM Misyonları*. http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_7/GSD_7_Art_6_062008.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2016.

Olcay, Osman (1981). *Sevr Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferanslar ve Toplantı Tutanakları ve unlara ilişkin Belgeler)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Onat, Hasan (1989). Şiîlik ve Günümüz Şiîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine. *İslami Araştırmalar Dergisi, 3 (3), 122-138.*

Onat, Hasan (1992). Şii İmamet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî veTûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 89-110.

Onat, Hasan (1997) Şiiliğin Doğuşu Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 79-118.

Onat, Hasan (2007). Kerbela'yı Doğru Okumak, *Akademik Ortadoğu,* 2(1), 1-9.

On5yirmi5 (15 Ekim 2014). *Nuri el-Maliki pes etti*. http://www.on5yirmi5.com/163734, Erişim Tarihi: 28.03.2017.

Oran, Baskın (1995). Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç'ün Yasal Dayanakları Sorunu, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 50 (3), 257-270.

Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) (t.y.). http://www.treccani.it/portale/opencms/handle404?exporturi=/export/sites/default/Portale/sito/altre_aree/Tecnologia_e_Scienze_applicate/enciclopedia/inglese/inglese_vol_4/559-574_x10.7x_ing.pdf, Erişim Tarihi: 28.08.2017.

ORSAM (2011). *Irak'ta Türkmen Varlığı,* (Rapor No. 33), Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

ORSAM (2012). *Uluslararası Hukuk ve Irak Anayasası Açısından Azınlıkların İnsan Hakları*, (Rapor No. 7), Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Önal, Recep (2013), Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), 325-360.

Önkal, Ahmet (1994). Ubeyde b. Cerrah mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10, 249-250.

Öz, Mustafa (1993). İsmâiliyye Mezhebi. *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu 13-15 Şubat*, İstanbul: İlmi Neşriyat.

Öz, Mustafa (1996). Gâliyye mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 13, 333-337.

Öz, Mustafa (2000). Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi*, (19), 43-58.

Öz, Mustafa, İlhan, Avni (2000). İmâmet mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22, 201.

Öz, Mustafa (2005). Muhammed el-Bakır mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 506-507.

Öz, Mustafa (2006a). Mûsâ el-Kâzım mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31, 219-221.

Öz, Mustafa, (2006b). Necef mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32. 486-487.

Öz, Mustafa (2006c). Müsta'liyye mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32, 116-118.

Öz, Mustafa (2006d). Necefî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32, 487-488.

Öz, Mustafa (2007). Nizariyye mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 33, 200-201.

Öz, Mustafa (2010a). Şia mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39, 111-114

Öz, Mustafa (2010b). Kerbela mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, 271-272.

Öz, Şaban (2008). Şîa'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 1 (2), 29-47.

Özalp, Osman Nuri (Winter-2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, Vol. 2, No. 2, 1-21.

Özalp, Osman N. (2014). Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri. *İÜHFM*, 122 (1), 349-362.

Özarslan, Selim (2005). Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları. *Kelam Araştırmaları*, 3(1), 41-60.

Özarslan, Zelha Bengü (2006). *Beşerî İdrak İle Vahyin Buluşması "Muvâfakat" Fenomeni,* Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Özaydın, Abdülkerim (1988). Bağdat. Kültür ve Medeniyet mad. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 4, 437-441.

Özaydın, Abdülkerim (1999). İbnü'l Alkamî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20, 483.

Özcan, Azmi (1998). Hilâfet mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, 546-553.

Özcan, Dilek (2007). *1991 Körfez Savaşı Dönemi İsrail ve İran'ın Dış Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özçelik, Sezai (2013). Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri-Irak İlişkileri: Bermuda Şeytan Üçgeni-2000-2007 Dönemi Boyunca Kuzey Irak, Jeopolitik ve PKK. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (1), 31.

Özdemir, Başak Deniz (2012). *Transformation Process of Northern Iraq too Kurdistan Regional Goverment After The Gulf War*, İn partial fulfillment of the requirement for the degree of Master of Political Science and

İnternational Relations, Yeditepe University Graduate Institute of Social Sciences, İstanbul.

Özdağ, Ümit (2008). *Telafer Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi*, (1. Baskı), Ankara: Fark Yayınları.

Özdoğan, Talip (2010). *Modern Irak'ın Oluşumu (1917-1941*), Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Özel, İsmet (1995) *Neyi Kaybettiğini Hatırla*, İstanbul: İklim Yayınları.

Özerkmen, Necmettin (2004). Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 247-265.

Özen, Şükrü (2003). Mâtürîdî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28, 146-151.

Özev, Muharrem Hilmi (2016). Siyasi Ekonomik Çıkarlar ve Kimlik Politikaları Çerçevesinde 1929-2015 Arası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 1-28.

Özgüdenli, Osman Gazi (2005). Moğollar mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 225-229.

Özkan, Nevzat (2009). Irak Türk Edebî Dilinin Tarihî Gelişimi. *Turkish Studies*, 4 (8), 89-107.

Özkan, Mustafa (2010). Kerbelâ'dan Önce Hz. Hüseyin'i Doğru Anlamak, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1-2), 87-109.

Özkuyumcu, Nadir (2005). Yezîd I mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30, 513-514.

Özlük, Erdem, Çalış, Şaban (t.y.). *Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları*. https://www.academia.edu/2486536/Uluslararas%C4%B1_Sivil_Toplum_Kurulu%C5%9Flar%C4%B1, Erişim Tarihi: 10.05.2017.

Özmen, Uğur (2010). *Irak'ın Kuzeyinde Kurulması, Muhtemel Kürt Devleti'nin Türkiye'ye Etkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztürk, Mustafa (2000). "Mübhematü'l-Kur'an" ve İmamiyye Şiası. *Dini Araştırmalar*, 3 (8), 117-135.

Öztürk, Mehmet (2010). I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91)-11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi,* (19), 1-27.

Öztürk, Mehmet (2013). Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezhepleri Oluşumuna Etkisi. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 83-103.

Öztürk, Shahabuddin (2015). *11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi,* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özyürek, Erkan (2010). *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Palabıyık, Mustafa Serdar (Temmuz-2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, No 3, 147-179.

Parker, Ned, Dehghanpisheh, Babak, Coles, Isabel (February 24-2015*). How Iran operates in Iraq*. (Special Report 1), REUTERS.

Pekkirişçi, Ahmet (2011). *Hâricîler ve Vehhâbilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemin Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Pektaş, Kadir (2001). Kâsım, Abdülkerim mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 538-539.

Peters, Ralph (June 1-2006). *Blood Borders: How a better Middle East would look*, http://armedforcesjournal.com/blood-borders/, Erişim Tarihi: 24.06.2017.

Pfiffner, James P. (2010). Us Blunders İn Iraq: De-Baathification and Disbanding the Army. *İntelligence and National Security*, 25 (1), 76-85.

Pirinççi, Ferhat (2006). Saddam Dönemi İstihbarat ve Güvenlik Örgütlerinin Irak'taki Sünni Direnişe Etkisi. *Avrasya Dosyası*, 12 (3), 185-219.

Pollock, David, Ali, Ahmed (4 Mayıs-2010). *Iran Gets Negative Reviews in Iraq, Even from Shiites*. http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iran-gets-negative-reviews-in-iraq-even-from-shiites, Erişim Tarihi: 17.04.2017.

Proctor, Pat (Spring-2008). The Mythical Shia Crescent. *Parameters*, http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/08spring/proctor.pdf, Erişim Tarihi: 15.06.2017.

Public Policy (May 3-2004). Economic Policy and Prospects in Iraq. *Public Policy Discussion Papers,* No. 04-1, 1-37.

Rahim, Lokman Hekim (2016). Irak'taki Mezhepçilik ve Siyasi Sistemin Geleceği. İnsani Gelişme Üniversitesi Dergisi, 2 (1), 46-58.

Renfrew, Nita M. (1992). *Saddam Hussein*, New York: Chelsea House Publishers.

Revenue Watch (t.y.). *Iraq's Governing Council Assumes Broad Authority,* http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN017436.pdf, Erişim Tarihi: 12.07.2017.

Roberts, John (1996). *The Kurdish Crisis of 1996,* https://www.dur.ac.uk/ibru/publications/download/?id=98, Erişim Tarihi: 15.07.2016.

Ross, Daveed Gartenstein, Jensen, Sterling (July-August 2015). The Role of Iraqi Tribes after the Islamic State's Ascendance. *Military Rewiew*, 102-110.

Rotberg, Robert I. Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/statefailureandstateweaknessinatimeofterror_chapter.pdf, Erişim Tarihi: 16.09.2017, 1-25.

Said, Haydar (2010). Arap Siyasi Hayatında Şii Sorunu. *Gelecekteki Beklentiler*. (8), 8-10.

Salem, Paul (December-2013). Iraq's Tangled Foreign Interests And Relations. *Carnegie Middle East* Center, 1-35.

SAM (13 Nisan 2015). Ortadoğu'da Artan Kutuplaşma Tehlikesi ve Türkiye. http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortado%C4%9Fuda-Artan-Kutupla%C5%9Fma-Tehlikesi-ve-T%C3%BCrkiye-optimized.pdf, Erişim Tarihi: 18.04.2017.

Samadi, S.B. (2008). Abbasî Hakimiyeti Döneminde Bağdat'ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler. (Çevirenler: Ahmet Turan Yüksel). *İSTEM*, 6 (12), 241-249.

Sameen, Ali. A. (2011). *ABD'nin İşgalinin Ardından Türkiye-Irak Güvenlik İlişkilerinde: Kuzey Irak Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sandıklı, Atilla, Salihi, Emin (2011). İran, Şii Hilali ve Arap Baharı, *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, (Rapor No. 35), Ankara: BİLGESAM.

Sandıklı, Atilla, Semin Ali, Öztürk Ersoy, Tuğçe (2013). 2. Körfez Savaşı'nın 10. Yılında Irak. *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, (Rapor No. 55). Ankara: BİLGESAM.

Sandıklı, Atilla (Haziran-2015). Terörün Geldiği Boyut IŞİD. *Bilge Adamlar Kurulu Raporu,* (Rapor No. 67). İstanbul: BİLGESAM.

Sarı, İsmail (2005). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2 (1), 95-135.

Sarıkaya, Saffet (t.y.). *Dini Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri*. http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/osmanl%C4%B1-iran-iliskileri.pdf, Erişim Tarihi: 09.04.2017.

Semin, Ali (Kasım-2015). KDP-GORAN-KYB Arasındaki Siyasi Kriz ve Muhtemel Senaryolar. *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu*, 2015/No. 1260, 1-8.

Semin, Ali (Ocak-2015). Başika Krizi ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği. *BİLGESAM, Analiz/Ortadoğu*, 2015/No. 1275, 1-9.

Seyyid, Eymen Fuad (1995). Fâtımîler mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 12, 228-237.

Shanahan, Rodger (June-2004). The Islamic Da'wa Party: Past Development And Future Prospects. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 8, No. 2, 16-25.

Sharif, Usama A. (2012). *Krallık Döneminde Irak Türkmenlerinin Siyasal Etkinlikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sharp, Jeremy M (March 6-2008). Jordan: Background and U.S. Relations. file:///C:/Users/Neb%C4%B1l%20Dem%C4%B1ral/Downloads/2917_Previous_Version_2008-03-06.pdf, Erişim Tarihi: 08.05.2017.

Silleli, Turan (2005). *1958'den Günümüze Türkiye-Irak İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Sinantorunu, Betül (2013). The Three Phases of Kurdish Mobilisation in Iraq: Policitization, İnstitutionalization and Constitutionalization 1946-2012. Master Thesis, School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.

Sinkaya, Bayram (Mayıs-2013). *Amerikan Askerlerinin Irak'tan Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri*. Ankara: SETA.

Sinkaya, Bayram (Aralık-2014). Irak İle İran Arasında Stratejik Ortaklığın 'Derinleşmesi'. *ORSAM*,

Sluglett, Marion Farouk, Sluglett, Peter (1999). Irak mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19, 95-99.

Smyth, Phillip (September 18-2014), *All the Ayatollah's Men*. http://foreignpolicy.com/2014/09/18/all-the-ayatollahs-men/, Erişim Tarihi: 27.04.2017.

Slackman, Michael (June 8-2006). Iraqi Ties to Iran Create New Risks for Washington. http://www.nytimes.com/2006/06/08/world/middleeast/08iran.htl, Erişim Tarihi: 20.04.2017.

Sofuoğlu, Cemal (1984). Gadir-Hum Meselesi. *Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 461-470.

SOİTM (February-2015). Turkey's Iraqi Turkmen Policy Merciless Exploitation and Violation of International Law, Nijmegen: Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation The Netherlands.

Somel, Selçuk Akşim (Haziran 2009). Şeyhü'l Vüzerâ Namık Paşa. *Toplumsal Tarih*, (186) /2009, 60-67.

Sönmez, Vecihi (2010). Selefi Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik. *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü* İlmî Dergisi, (9-10), 169-185.

Söylemez, Mahfuz (2003). Hz. Muhammed Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizonlara Etkisi-Kufe Örneği. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi*, 2 (3), 63-86.

SSCNET (1 April-2004). *L. Paul Bremer Administrator Coalition Provisional Authority*.http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/chwe/austen/bremer2004.pdf, Erişim Tarihi: 10.03.2017.

Stan, Constantin Ioan, Cepoi, Ecaterina (2014). Challenges Of Iraqi Intelligence İn Post-Saddam Era. http://www.afahc.ro/ro/afases/2014/socio/STAN-CEPOI.pdf, Erişim Tarihi: 15.07.2017.

Sümer, Faruk (1989). Akkoyunlular mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 270-274.

Sümer, Faruk (2001). Karakoyunlular mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 434-438.

Sümer, Faruk (2009). Selçuklular mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, 365-371.

Şahin, Hanifi (2008).Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şiî-Sünnî İlişkileri. *E-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 6 (2), 17-42.

Şahin, İsmail-Cemile, Yüce, Samet (2014). Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları, *Akademik Bakış*, 8 (15), 105-132.

Şahin, İsmail-Cemile, Şükür, İsmail (2015). Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (38), 241-262.

Şimşek, Murat (2012). Ehl-i Re'y Fıkıh Ekolünün Temsilcisi Ebû Hanîfe (v150/767). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (19), 45-67.

Taflıoğlu, Mehmet Serkan (2009). *İran İslam İhtilalinde Âyetullah Humeynî ve Velâyet-i Fakih Meselesi,* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tamer, Cenk (2016). Türkiye'nin İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 103-118.

Tan, Muzaffer (2012).Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (17), 111-145.

Taraghi, Cherie (2016). *Sahwa's role in protecting IDPs and returness in Iraq*. http://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/non-state/34-35.pdf, Erişim Tarihi: 25.03.2017.

Taşkın, Tayfun (2010). *11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Teber, Ömer Faruk (2007). İbn Hazm'ın Gâliyye'ye (İtidal Çizgisini Aşanlara) Eleştirisi Üzerine. *Dinî Araştırmalar*, 10 (29). 115-128.

Tığlı, Asiye (2015). "Minimum Din Maksimum Demokrasi": Müslüman Entelektüellerin, Bakışıyla İran'daki Siyasal İslam Tecrübesinin Kısa Bir Tahlili. *Aternatif Politika*, 7 (3).

Topaloğlu, Fatih (2010). Şia'da Kerbelâ Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi. (Editör: Alim Yıldız). *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, 1, Sivas: Asitan Yayıncılık.

Topaloğlu, Fatih (2012). Şia Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5 (2), 109-148.

Toprak, Mehmet (2008). Sadr, Muhammed Bâkır mad. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35, 413-414.

Toprak, Süleyman (1990). İnsanın Fiilleri Konusunda Matüridi ve Eş'arî Arasındaki İhtilaf. *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 165-186.

Torlak, Furkan (2012). Irak Demokrasinin Maliki İle İmtihanı. *Sabah*, 1.

Tripp, Charles (2000). *A History of Iraq*, New York: Cambridge University Press.

Turhan, Abdullah (2010). *Kur'an'da Yönetim Kavramları ve İlkeleri,* Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uludağ, Süleyman (1997). Halife mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17, 299-300.

Ulutaş, Alptan (2006*). I. ve II. Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye Etkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ulutaş, Ufuk, Torlak, Furkan (2011). *Çekilme Sonrası Irak'ta Düzen Arayışı*, Ankara: SETA Analiz.

Ulutaş, Ufuk (2016). Şii Siyasetinde Sadr Faktörü, *Akşam*, 1.

UNESCO (t.y.). *Final Draft Iraqi Constitution*, http://portal.unesco.org/ci/fr/files/20704/11332732681iraqi_constitution_en.pdf/iraqi_constitution_en.pdf, Erişim Tarihi: 25.03.2017.

Ural, Selçuk (2007). Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* (39), 425-463.

US Department Of State (t.y.). *Iraq.* https://www.state.gov/documents/organization/171735.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Uslu, Nasuh (1999). Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(3), 165-199.

Uygun, Arif Sami (2012). *Türkiye İle İlişkiler Bağlamında, Sosyo-Ekonomik Açıdan Kuzey Irak,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Uzunpostalcı, Mustafa (1994). Ebû Hanîfe mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi, 10, 131-138.*

Üçok, Bahriye (1968). *İslam Tarihi Emevîler-Abbasiler*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Ünver, Mustafa (2002). Ebû Hanife Düşüncesinin Arkaplanını Besleyen Âyetler, *İslâmî Araştırmalar*, 15 (1-2), 51-62.

Üstün, İsmail Safa (2013). Velayet-i Fakîh mad. *Diyanet İslam* Ansiklopedisi, 43, 19-22.

Üstün, Nazlı (2012). *Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları*. http://www.kto.org.tr/d/file/turkiye-%E2%80%93-kuzey-irak-iliskileri-ve-ekonomik-yansimalari.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2017.

Üzüm, İlyas (2007). Nusayrîlik mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27, 271.

Valentine, Simon Ross (2017). *Remembering Victims of Genocide: The Chemical Attack on Halabja 1988*, http://www.rudaw.net/english/kurdistan/15032017, Erişim Tarihi: 20.07.2017.

Varol, Mehmet Bahaüddin (1997). *İlahiyat Dergisi*, (7), 513-543.

Visser, Reidar (2016). *Osmanlı Eyalet Sınırları, Şii Federalizmi ve Irak'taki Enerji Anlaşmazlığı*, http://www.historiae.org/documents/Ottoman.pdf, Erişim Tarihi: 12.12. 2016.

Wagner, Dewayne (2002). The Decline of OPEC. *SASKATCHEWAN Economics Journal*, Vol. 4, 2002 Edition, 68.

Wehrey, Frederic, Kaye, Dalia Dassa, Watkins, Jessica, Martini, Jeffrey, Guffey Robert A. (2010). *The Iraq Effect: The Middle East After the Iraq War.* Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Weitz, Richard (September-2012). *Syria-Iraq Relations Without Saddam,* http://www.sldinfo.com/syria-iraq-relations-without-saddam/, Erişim Tarihi: 01.06.2017.

Wellhaausen, Julius (1963). *Arap Devleti ve Sükutu*.(Çevirenler: Fikret Işıltan). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

WHO (t.y.). *Iraq: WHO statistical profile*. http://www.who.int/gho/countries/irq.pdf?ua=1, Erişim Tarihi: 27.05.2017, 1-3.

WHO (October-2014). *Conflict and humanitarian Crisis in Iraq: Public health risk assessment and interventions*. http://who.int/hac/crises/irq/iraq_phra_24october2014.pdf, Erişim Tarihi: 24.05.2017.

Williams, Matthew W. (2004). The British Experience In Iraq From 1914-1926: What Wisdom Can The United States Draw From Its Experience? Master Thesis, University of San Diego, İn partial fulfillment of the requirements for the degree Master Of Military Art and Science Strategy, Kansas.

Worldbank (2016), *Iraq's Economic Outlook- Spring 2016*. http://pubdocs.worldbank.org/en/877101460208803340/Iraq-MEM.pdf, Erişim Tarihi: 20.05.2017.

Wyer, Sam (December 2012.), The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq, Middle East Security (Report 7), Washington, D.C.: Institute for the Study of War.

Yar, Erkan (2003). Dinsel Otoritelerin Yapısı, Fırat Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 1-16.

Yaşaroğlu, Hasan (2013). Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi. *Turkish Studies*, 8 (8), 2213-2224.

Yaşaroğlu, Hasan (2014). Sıffîn Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek; Ali ve Muâviye Mütarekesi. *Turkish Studies*, 9 (1), 623-635.

Yavuz, Yusuf Şevki (1994). Ehl-i Sünnet mad. *Diyanet İslam* Ansiklopedisi, 10, 525-530.

Yavuz, Yusuf Şevki (1999). İbn Küllâb mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20, 156-157.

Yazıcı, Nerin (2011). 1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu. *CTAD*, 7 (14), 133-179.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait (1986). Mâtürîdi Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâturîdî ve Ebu'l-Mu'in Nesefî. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 281-298.

YDH (2006). *Nuri el-Maliki*. http://www.ydh.com.tr/HD1258_nuri-el-maliki.html, Erişim Tarihi: 02.03.2016.

Yegin, Abdullah (Şubat 2016). *İran'ın Sert Gücü.* Ankara: SETA Yayınları.

Yenal, Serkan (2010) Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu. *Akademik Ortadoğu*, (14), 201-212.

Yeşilbursa, Behçet Kemal (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 1315-1343.

Yeşilbursa, Behçet Kemal (2011). Bağdat Paktı (1955-1959). *Tarihin Peşinde*, (6), 85-100.

Yıldırım Zafer (2005). *Türk-Basınında İran-Irak Savaşı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, Zafer (2016). *1932-1975 Dönemi Irak'ın "Uus Devlet" Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokrasi* Partisi. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/zafer_yildirim.pdf. Erişim Tarihi: 12. 23. 2016.

Yıldız, Hakkı Dursun (1988). Abbasiler mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 1, 31-48.

Yıldız, Harun (2009). Haricilerin Erken Dönem Tarih Algısı. *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, 2 (2), 7-40.

Yılmaz, Abdurrahman (2013). XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite İle İlişkileri. *Turkish Studies*, 8 (5), 225-242.

Yılmaz, Ahmet (1995). *Demokrasi ve Şura: Bir Mukayese*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Yılmaz, Murat (2015). *Saddam Hüseyin Sonrası Irak'ın Yapılanmasında İran'ın Mezhepsel Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

Yılmaz, Sait (t.y.). *İsrail ve Barzani Ailesi*. http://usam.aydin.edu.tr/analiz/israilvebarzani.pdf, Erişim Tarihi: 09.05.2017.

Yılmaz, Selçuk (2005). *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Yiğit, İsmail (1991). Emevîler. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, 87-104.

Yiğit, İsmail (2006). Muhtâr es-Sekafî mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31, 54-55.

Yiğit, İsmail (2007). Hz. Osman mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 33, 438-443.

Yiğit, İsmail (2009). Sıffîn Savaşı mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 107-108.

Yinon's Oded (1982). The Zionist Plan for the Middle East", Translater: Israel Shakak, Belmont Massachusetts: Association of Arab-American University Graduates.

Yurdakurban, İsmail (2007). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yücedoğru, Tevfik (2007). İbn Küllâb el-Basrî'nin Kader Anlayışı, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (1), 65-75.

Yücel, Fatih (2011). Fıkıh Usûlünde Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi, *İslâmi İlimler Dergisi*, 6 (1), 255-273.

Yücel, Fatih (2013). Zeydiyyelik mad. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44, 331-338.

Yüksel, Emrullah (1990). Eş'arîler İle Mâtüridîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 1-11.

Yüksel, Emrullah (1993). İmamiyye Şia'sından İnanç Esasları. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 18-36.

"Sanal" (t.y.). *President Masoud Barzani*, http://cabinet.gov.krd/p/p.aspx?l=12&p=232, Erişim Tarihi: 07.09.2017.

"Sanal" (t.y.). *The War in Iraq ADF Operations İn The Middle East İn 2003*, http://www.defence.gov.au/publications/lessons.pdf, Erişim Tarihi: 23.06.2017.

"Sanal"(2016),https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html, Erişim Tarihi: 01.01. 2017.

_____(t.y.).*IraqConstitution*. http://www.iraqinationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf, Erişim Tarihi: 22.03.2017.

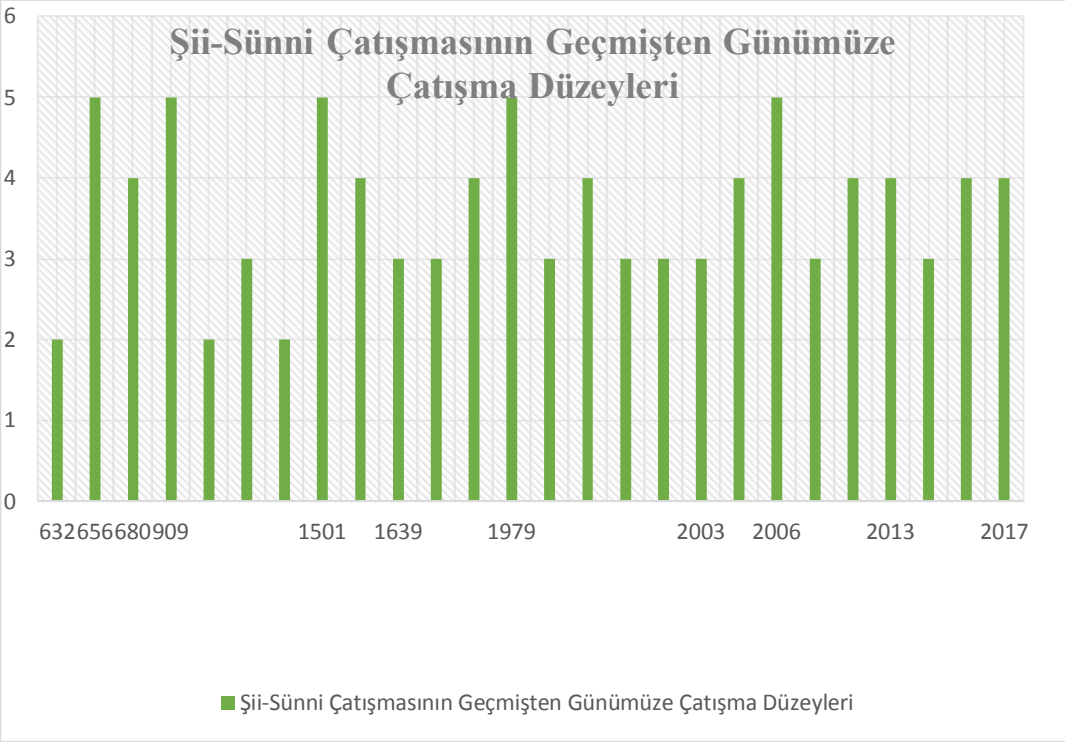
_____(24 February-2003). *Spain, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: draft resolution*. http://www.un.org/News/dh/iraq/res-iraq-24feb03-en.pdf, Erişim Tarihi 17.04.2017.

_____(26 Kasım 2016). Meclis el-Nuvvab el-Iraki Yasavvıt Bilehlebiye ala Kanun Demic el-Haşit eş-Şabi bil Ceyş (Irak Parlamentosu, Haşdi el Şabi'yi Irak Ordusuyla Birleştirme Kararı Aldı). *El-Arabiye*, 1.

_____(26 Kasım 2016). *Nas Kanun el-Haşit el-Şabi Vufkan Limevkı Meclis el-Nuvvab el-Iraki (Irak Parlamentosuna Web Sitesi göre Haşdi el Şabi Yasası Metni)* . http://www.iraqpressagency.com/?p=223503&lang=ar, Erişim Tarihi: 08.06.2017.

EKLER

Ek-1: Şii-Sünni Çatışmasının Geçmişten Günümüze Düzeyleri:

Düzey 1: Görünmeyen çatışma

Düzey 2: Görünen çatışma

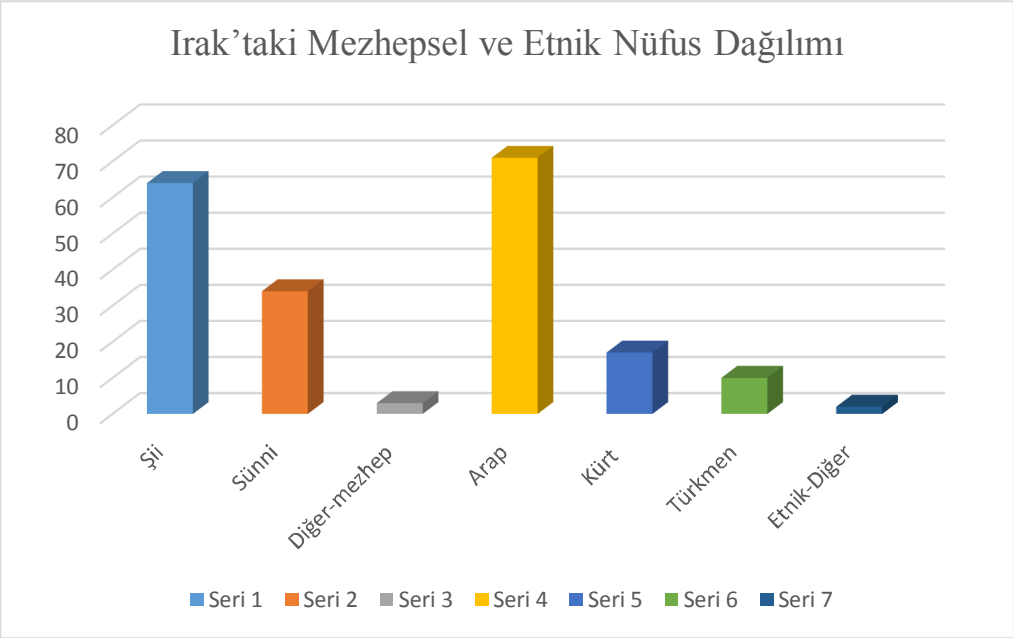
Düzey 3: Kriz

Düzey 4: Şiddetli Kriz

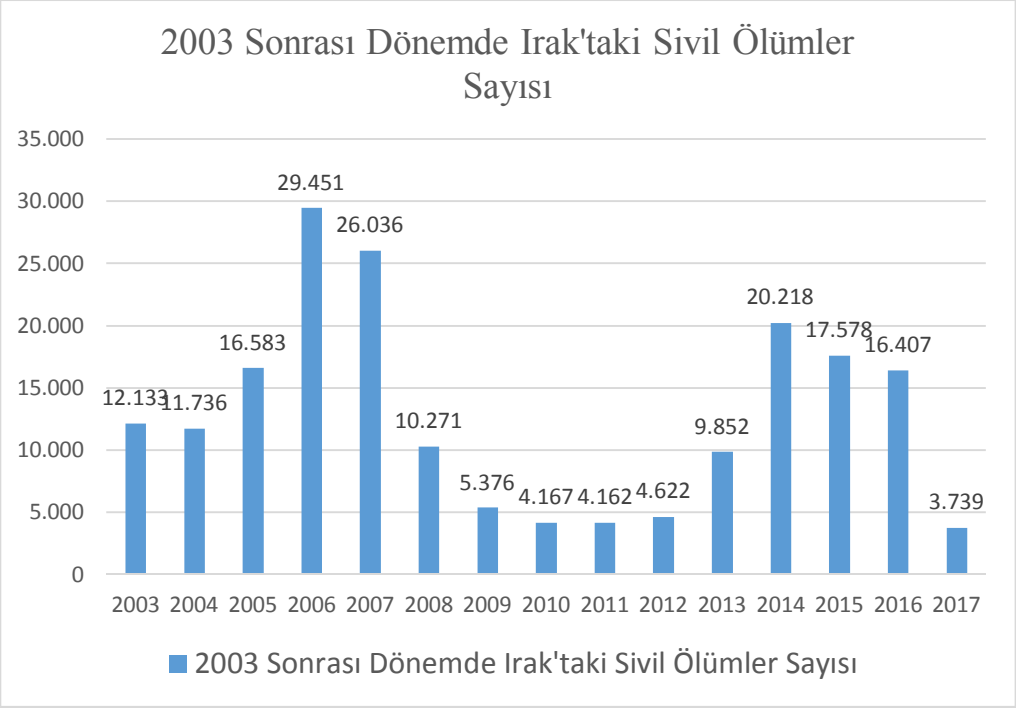
Düzey 5: Savaş[196]

[196] Çatışma yönetimi disiplininde, çatışmanın yoğunluğuna göre beş düzeyde ayrılmıştır. Bkz Akyeşilmen, Nezir (2014). *Barışı Konuşmak*. (2. Basım). Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 19.

Ek-2: Irak'taki Mezhepsel ve Etnik Nüfus Dağılımı

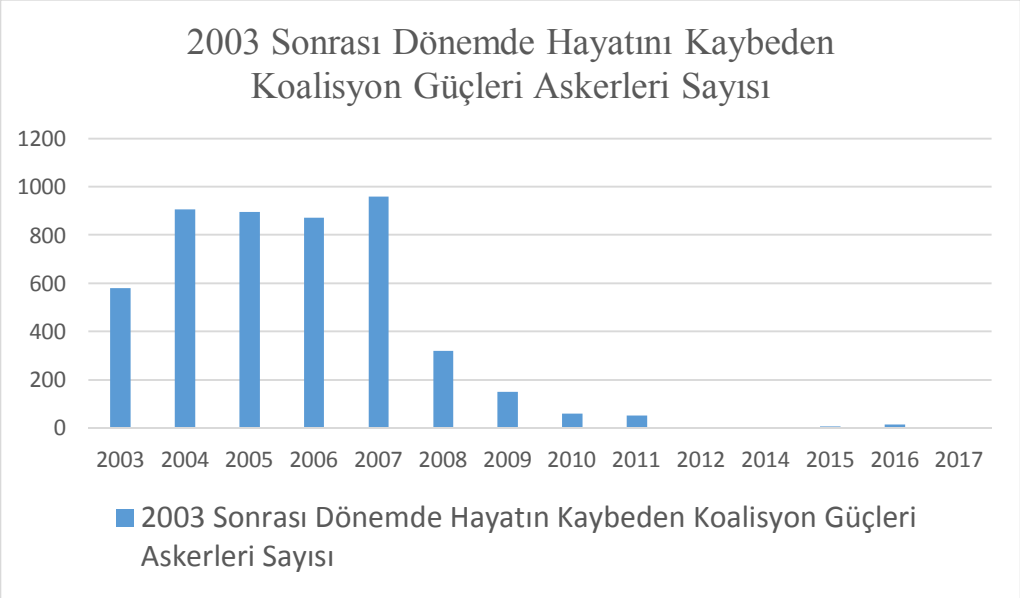

Ek-3: 2003 Sonrası Dönemde Irak'taki Sivil Ölümler Sayısı

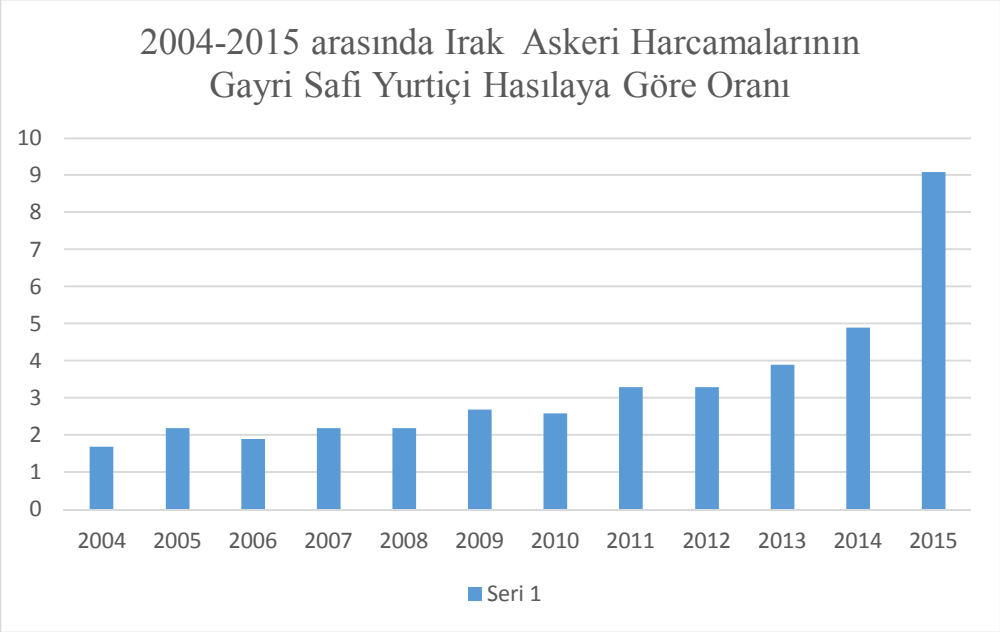
Kaynak: https://www.iraqbodycount.org/database/

Ek-4: 2003 Sonrası Dönemde Hayatın Kaybeden Koalisyon Güçleri Askerleri Sayısı

Kaynak: http://www.icasualties.org/

Ek-5: 2004-2015 arasında Irak Askeri Harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Göre Oranı.

Kaynak: https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-USD.pdf